

www.mruni.eu

DEMOKRATIJA IR VIETOS BENDRUOMENĖ LIETUVOJE

Saulius Nefas
Vainius Smalskys
Vytautas Šlapkauskas

MRU
MYKOLO ROMERIO
UNIVERSITETAS

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Saulius Nefas
Vainius Smalskys
Vytautas Šlapkauskas

DEMOKRATIJA IR VIETOS
BENDRUOMENĖ LIETUVOJE

Vadovėlis

Vilnius, 2011

UDK 316.3(474.5)(075.8)

Ne39

Recenzavo:

Doc. dr. A. Šenavičius, Kauno technologijos universitetas, Socialinių mokslų fakultetas, Teisės katedra

Doc. dr. R. Trimakas, Mykolo Romerio universitetas, Politikos ir vadybos fakultetas, Politikos mokslų katedra

Autorių indėlis:

Prof. dr. Vytautas Šlapkauskas – 1 skyrius, 3 skyriaus 1 poskyris – 7–72 p., 114–148 p. (6,61 autorinių lankų)

Doc. dr. Saulius Nefas – 2 skyriaus 1 poskyris, 3 skyriaus 2, 3, 4 poskyriai – 73–93 p., 149–186 p. (3,6 autorinių lankų)

Doc. dr. Vainius Smalskys – 2 skyriaus 1 poskyris, 2 skyriaus 2 poskyris – 73–113 p. (2,60 autorinių lankų)

Mokslinis redaktorius

doc. dr. Saulius Nefas

Mykolo Romerio universiteto Politikos ir vadybos fakulteto tarybos 2011 m. balandžio 28 d. posėdyje (protokolas Nr. 1 PV- 40) pritarta leidybai

Mykolo Romerio universiteto Politikos ir vadybos fakulteto Viešojo administravimo katedros 2011 m. balandžio 27 d. posėdyje (protokolas Nr. 1 VAK-13) pritarta leidyba.

Mykolo Romerio universiteto mokslinių-mokomųjų leidinių aprobavimo spaudai komisijos 2011 m. spalio 17 d. posėdyje (protokolas Nr. 2L-18) pritarta leidybai

Visos knygos leidybos teisės saugomos. Ši knyga arba kuri nors jos dalis negali būti dauginama, taisoma arba kitu būdu platinama be leidėjo sutikimo.

Pratarmė

Demokratija – viena iš pamatinių sąvokų, turinti tūkstantmetę teoriją ir vartojimo praktiką. Natūralu, kad tai, kaip demokratija buvo įsivaizduojama ir įgyvendinama antikiniais laikais, metams bėgant kito, transformavosi, pasiteisino arba nepasiteisino. Visais laikais šiuose procesuose pagrindinis veikėjas buvo žmogus, žmogus su savo mintimis, jausmais ir darbais, kuriančiais arba naikinančias demokratiją. Šis žmogus gyvena ne kur kitur, o vietos bendruomenėje, taigi, vietos bendruomenėje ir reiškiasi demokratija. Mokslinių požiūrių į demokratiją kaita ir vietos bendruomenės samprata bus nagrinėjami šio vadovėlio skyriuose, čia tik pasakysime, kad tiems, kurie prisidėjo prie šio vadovėlio išleidimo, pats požiūris į demokratiją, vietos bendruomenę ir jos raišką gyvenime yra svarbus, todėl pasak Z. Baumano, nebijome rašydami šia tema, apie kurią, regis, tiek daug ir viskas pasakyta apologetų ir kritikų, susisaistyti ar įsipareigoti. O vertybiniame gyvenime tai ir yra svarbiausia. Nėra baimės susisaistyti, nes nesame vieni, mūsų daug, todėl dėkoju:

- bendraautoriams ir bendraminčiams dr. Vainiui Smalskiui ir dr. Vytautui Šlapkauskui;
- Lietuvos asmenybėms – prof. Vytautui Landsbergiui ir prof. Antanui Buračiui, suprantantiems, kad savo mintimis reikia prisidėti prie jaunios kartos demokratinių nuostatų kūrimo;
- tyrimus atlikti padėjusių savivaldybių vadovams, administracijos darbuotojams, aktyviems piliečiams;
- kolegėms mokslininkėms iš KTU Viešojo administravimo katedros – dr. Eglei Vaidelytei ir Simonai Ereminaitei bei KTU Savivaldos mokymo centro direktorei Jolantai Vaičiūnienei;
- kolegoms iš MRU Viešojo administravimo katedros – dr. Algirdui Astrauskui ir Miglei Bernotienei bei Viešojo administravimo fakulteto studentams, atlikusiems tyrimą arba sudarinėjusiems kryžiažodžius;
- vadovėlio viršelio dailininkei, Vilniaus dailės akademijos vadybos magistrei Aistei Akelaiytei;
- savivaldybininkams, suteikusiems informaciją apie atvejus: Mažeikių raj. savivaldybės merui Vilhelmui Džiugeliui ir mero padėjėjai Vidai Keršienei, Ukmergės raj. savivaldybės administracijos direktoriaus pavaduotojui Rolandui Janickui ir Juridinio skyriaus vedėjui Rimui Jurgilaičiui, Kaišiadorių raj. savivaldybės administracijos Teisės skyriaus vedėjai Daliai Jocienei ir Ignalinos raj. merui Broniui Ropei;
- Politikos ir administravimo fakulteto bei universiteto vadovams už vadovėlio išleidimą.

Šis vadovėlis specifinis, nes jame derinama gana daug metodų: teorinių šaltinių, empirinio tyrimo ir atvejo analizės; darbo su dokumentais ir empirinio tyrimo medžiaga; atsakymų į klausimus; praktinių užduočių atlikimo; gana populiarus laisvalaikio metu, bet kol kas mažai taikomo moksle – kryžiažodžių sudarymo ir sprendimo. Manoma, kad kaip tik metodų įvairovė sudarys platesnes galimybes naudotis šiuo vadovėliu.

Tikimasi, kad juo naudosis:

MRU ir kitų universitetų bakalaurai bei magistrai, studijuodami tokius dalykus kaip vadyba, valstybės institucijų ir įstaigų bei savivaldybių vadyba, elitas ir lyderystė, viešasis administravimas, politologija, teisės pagrindai, valstybės tarnyba, konstitucinė ir administracinė teisė ir kt.;

kvalifikacijos kėlimo ir perkvalifikavimo institucijų kursų klausytojai ir dėstytojai, siekdami įgyti su demokratijos samprata susijusių kompetencijų; politikai ir administracijos darbuotojai, aktyvūs piliečiai, nes nuo jų atliekamų veiksmų labai priklauso, kiek ir kada samprata „vietos demokratija“ bus tokia pat populiari ir suprantama, kaip ir pati sąvoka „demokratija“.

Tikimasi, kad vadovėlyje pateikti vietos demokratijos pavyzdžiai bus savotiškas kelrodis tokių pavyzdžių ieškoti kiekvienam kuo arčiau savęs, juos parodyti kitiems ir taip prisidėti prie demokratijos kūrimo.

Mokslinis vadovėlio redaktorius:

Dr. Saulius Nefas

Pastabas ir siūlymus dėl šio vadovėlio galite siųsti:

Mykolo Romerio universitetas, Politikos ir vadybos fakultetas,

Viešojo administravimo katedra,

Valakupių g. 5, 52, LT-10101 Vilnius

E. paštas: saunef@mruni.eu

TURINYS

I SKYRIUS

1. Demokratijos vaidmuo ir raida šiuolaikiniame pasaulyje	7
1.1. Demokratijos idėja ir vidinė jos įtampa	8
1.2. Liberalioji demokratija ir jos įtvirtinimas Vakarų pasaulyje.....	10
1.3. Šiuolaikinės moderniosios demokratijos raidos tendencijos	14
1.4. Apibendrinimas.....	32
1.5. Literatūra.....	33
1.6. Požiūris į demokratinę teoriją.....	34
1.7. Užduotys	35
2. Lietuvos demokratinės ir pilietinės visuomenės būklė ir raidos tendencijos	36
2.1. Demokratinės visuomenės samprata	36
2.2. Lietuva – dviejų pilietinės visuomenės sampratų konkurencijos erdvė.....	41
2.3. Lietuvos pilietinės visuomenės funkcijų būklė ir raida.....	44
2.4. Šiuolaikinės pilietinės visuomenės teisinis pagrindas	56
2.5. Lietuvos visuomenės teisinės kultūros bruožai	58
2.6. Apibendrinimas.....	68
2.7. Literatūra.....	69
2.8. Užduotys	70

II SKYRIUS

1. Demokratinis piliečių dalyvavimas: istoriniai bruožai ir kitų šalių patirtis	73
1.1. Vakarų šalių patirtis darant įtaką viešosios valdžios sprendimams.....	73
1.2. Skandinavijos šalių patirtis piliečių dalyvavimo srityje	81
1.3. Šiuolaikiniai piliečių dalyvavimo principai ir viešojo valdymo modernizavimas	88
1.4. Apibendrinimas	90
1.5. Literatūra	91
1.6. Požiūris į demokratiją ir pilietinę visuomenę.....	92
1.7. Užduotys.....	93
2. Dalyvavimas rinkimuose – viena iš pagrindinių piliečių dalyvavimo formų	94
2.1. Rinkimų ir parlamentarizmo sistemos raida.....	94
2.2. Lietuvos rinkimų teisės istoriniai aspektai.....	101
2.3. Apibendrinimas.....	109
2.4. Literatūra	110
2.5. Užduotys.....	111

III SKYRIUS

1. Klasikinė ir šiuolaikinė bendruomenė	114
1.1. Klasikinės (tradicinės) bendruomenės samprata	115
1.2. Klasikinių bendruomenių formos.....	118
1.3. Bendruomenės ir visuomenės santykis	126
1.4. Šiuolaikinės bendruomenės savikūra ir jos bruožai	134
1.5. Apibendrinimas.....	145
1.6. Literatūra	146
1.7. Požiūris į pilietinės ir vietos bendruomenės rūpesčius Lietuvoje.....	146
1.8. Užduotys.....	147
2. Funkcionalios vietos bendruomenės samprata	149
2.1. Bendruomeniško sąvokos	149
2.2. Vietos bendruomenės ir funkcionalios vietos bendruomenės apibrėžimai	150
2.3. Veiksniai ir veiksmai, lemiantys vietos bendruomenės funkcionalumą	154
2.4. Apibendrinimas	157
2.5. Literatūra	157
2.6. Užduotys.....	158
3. Vietos demokratijos pokyčiai Lietuvoje, turintys įtakos vietos bendruomeniškumui	159
3.1. Vietos demokratijos instrumentų funkcionavimo tendencijos.....	160
3.2. Apibendrinimas	169
3.3. Literatūra	169
3.4. Užduotys.....	170
4. Piliiečių pastangos kuriant pilietinę visuomenę	173
4.1. Viešojo intereso gynimas teisme. Savivaldybė, prokuratūra ir fizinis asmuo prieš AB Vakarų skirstomuosius tinklus (Kaišiadorių rajono savivaldybės atvejis).....	174
4.2. Viešojo intereso gynimas teisme. Savivaldybė prieš UAB „Energijos taupymo centrą“ ir vyriausybę bei jos įstaigas (Ukmergės rajono savivaldybės atvejis)	176
4.3. Viešojo intereso gynimas teisme. Savivaldybė prieš Danijos kapitalo bendrovę „Bugenių Agro“ (Mažeikių rajono savivaldybės atvejis).....	180
4.4. Ignalinos meras, LSA viceprezidentas, Europos Tarybos vietos ir regionų valdžių kongreso narys B. Ropė apie Europos vietos ir regionų valdžių kongreso rekomendaciją Nr. 87/2001 „Dėl vietos ir regioninės demokratijos Lietuvoje“.....	183
4.5. Užduotys	186
PRIEDAI	187
1 priedas. Ministrų komiteto rekomendacija Rec (2001) 19 šalims narėms dėl piliiečių dalyvavimo vietos visuomeniniame gyvenime	187
2 priedas. Ištraukos iš Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimo dėl Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų įstatymo, kai dėl savivaldybių tarybų narių mandatų varžosi į politinių partijų sąrašus įtraukti kandidatai.....	198
3 priedas. Tyrimų anketos „Vietos demokratija 2009“ pavyzdys (politikams)	205
Apie autorius	216

I SKYRIUS

1. DEMOKRATIJOS VAIDMUO IR RAIDA ŠIUOLAIKINIAME PASAULYJE

XXI a. pradžioje galime tvirtai teigti – mes gyvename demokratijos epochoje¹, nes demokratija veikia ne atskiroje šalyje, o yra vyraujantis pasaulio šalių politinės egzistencijos būdas. Permainingas demokratizacijos procesas vyko ypač žiaurių dviejų XX a. pasaulinių karų ir jų sukeltų padarinių permąstymo sąlygomis. Prieš šimtą metų nė vienoje šalyje nebuvo tokių demokratinių rinkimų, kuriuose būtų galėję dalyvauti visi pilnamečiai piliečiai ir rinkimų rezultatų pagrindu būtų suformuota valdžia. Net prieš 25 metus buvo labai sunku įžvelgti „ateinančios“ demokratijos epochos ženklų. Dabar demokratija yra daugelio šalių politinės legitimacijos šaltinis.

Vakarų pasaulyje demokratija suprantama kaip liberalioji demokratija (dar vadinama – moderniąja demokratija), kurios būdingi bruožai yra ne tik laisvi ir teisingi rinkimai, bet ir įstatymo viršenybė, aukščiausios valdžios šakų atskyrimas ir pagrindinių laisvių – žodžio, susirinkimų, religinių įsitikinimų ir nuosavybės valdymo laisvės – konstitucinis įteisinimas. Tačiau pastaruoju metu pastebima ryškėjanti demokratijos ir laisvės skirtis: demokratija veikia mažėjant laisvės (Freedom in the World, 2011). Tikėtina, kad šio proceso dauguma Vakarų pasaulio žmonių nepastebi, nes jų sąmonėje demokratijos ir liberalizmo, liberalizmo ir laisvės, laisvės ir teisingos politinės sąrangos prasmės yra taip susipynusios, kad susiformavęs demokratijos ir geros vyriausybės tapatumo vaizdinys pavertė demokratijos terminą analitiškai nenaudingą². Kita vertus, demokratija gali būti ir neliberali: tokių šalių buvo Europoje XX a. pirmoje pusėje ir tokios yra dauguma Rytų posovietinių ir Afrikos valstybių³.

Demokratija nėra savitiksliis politinis reiškinys, apibūdinantis politinės bendruomenės tobulumą. Priešingai, demokratija gali būti mažai susijusi su

¹ Demokratinę epochą „sudaro“ skirtingas valstybių skaičius, nes demokratinės valstybės skaičiuojamos remiantis dviem kriterijais: demokratijos kaip politinės sistemos stabilumo kriterijumi ir perėjimo į demokratinę būklę kriterijumi. Vieni autoriai, pvz., Fareedas Zakaria, remiasi vien stabilios demokratijos kriterijumi ir tik 62 proc. pasaulio šalių priskiria stabilios demokratijos valstybėms (2003). Kiti autoriai, pvz. Igoris Kefeli, prie stabilios demokratijos šalių dar priskiria perėjimo į demokratinę būklę šalis ir nurodo 75 proc. demokratinių valstybių (2007).

² Закария Ф. *Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами*. Москва: Ладомир, 2004. С. 8.

³ Ten pat. P. 98–104.

giluminiais socialinės organizacijos bruožais. Nors demokratijos buvimas teikia daug galimybių individų iniciatyvai, bet savaime negarantuoja socialinės organizacijos raidos laimėjimų ir gali virsti iškreiptos formos demokratija. Pavyzdžiui, neribota „demokratijos demokratizacija“ gali atvesti prie ochlokratijos – minios valdžios, kuri tampa tironijos prielaida. Neliberali demokratija gali būti latentinė oligarchijos forma. Gali būti ir kitokių perėjimo į demokratinę būklę latentinių iškreiptos demokratijos formų. Todėl kiekviena politinė bendruomenė turi nuolatos rūpintis demokratijos būkle. Daug nerimo globalizacijos sąlygomis kelia liberalizmo kaip ideologijos įsivyravimas, demokratijos sampratų konkurencija, demokratijos ir rinkos suaugimas, globalizacijos poveikis tolesnei demokratijos raidai.

Šio skyriaus **tikslas** – išnagrinėti demokratijos esmę, socialinį vaidmenį, pilietinės visuomenės būklę ir raidos tendencijas šiuolaikiniame pasaulyje.

1.1. Demokratijos idėja ir vidinė jos įtampa

Šimtmečiais demokratijos idėja buvo vien mokslo sąvoka, vartojama politinėse diskusijose, nes nuo Aristotelio laikų iki Prancūzijos Didžiosios revoliucijos į galimybę įgyvendinti demokratiją buvo žvelgiama skeptiškai. Lemiamu postūmiu į moderniąją demokratijos (liberaliosios demokratijos) sampratą, orientuotą į pagrindinių teisių apsaugą ir teisinę valstybę, tapo supratimas, kad demokratija neturi būti priešpriešinama monarchijai. Taip demokratija tampa valstybės formos apibūdinimu ir politine sąvoka, kuri buvo išplėtotą Prancūzijos Didžiosios revoliucijos metu ir XIX a. ėmė veikti⁴. Dabarties žmonija vis plačiau remiasi demokratijos idėja, reguliuojant skirtingų lygmenų socialinius santykius. Tai teikia optimistinės vilties, kad vis dažniau įsiviešpataus taika ir solidarumas, nes demokratija yra tokia valdymo forma, kai valdo liaudis. Vienas žymiausių XX a. pabaigos ir XXI a. pradžios demokratinio mąstymo tyrinėtojų Davidas Heldas pabrėžia, kad „demokratija laiduoja politinę bendruomenę, kurioje kokia nors forma egzistuoja politinė žmonių lygybė“⁵.

Demokratijos idėją tiesiogiai reprezentuoja graikiškas žodis *demokratia*, kurio šaknų reikšmės yra *demos* (liaudis) ir *kratos* (valdžia). Nors demokratijos kaip liaudies valdžios apibrėžimas yra demokratijos esmės nagrinėjimo atspirties – pradinis taškas, bet jo neįmanoma vienareikšmiškai apibrėžti.

⁴ Schambeckas H. Apie demokratijos sąvoką, idėją, istoriją ir raidą Europoje // *Teisė ir demokratija. Demokratija Lietuvoje: tarp Vakarų ir Rytų (1990–2007)*. – Vilnius: MRU Leidybos centras, 2009. P. 24.

⁵ Held D. *Demokratijos modeliai*. – Vilnius: Eugrimas, 2002. P. 15–16.

Liaudies valdymo sąvokos analizė teikia peno kurti prieštaringas demokrati-
jos sampratas, nes demokratijos apibrėžimo problemų kyla dėl kiekvieno šios
frazės elemento – liaudies ir valdymo⁶.

D. Haldas kelia tokius su „liaudies“ reikšme susijusius klausimus:

- Ką reikia laikyti liaudimi (ar visus atitinkamos visuomenės suaugu-
sius žmones, ar tik, pavyzdžiui, turtingus, raštingus, ar dar kitomis
sąlygomis išskirtas grupes, galinčias užtikrinti sėkmingą liaudies
valdymą)?
- Kaip įsivaizduojamas jos dalyvavimo pobūdis?
- Kokios sąlygos laikomos palankiomis dalyvauti? Ar trukdžiai ir pas-
katos dalyvauti, arba dalyvavimo sąnaudos ir nauda, gali būti lygūs?

D. Haldas kelia gausybę dėl valdymo idėjos ginčijamų klausimų:

- Kiek plačiai ar siaurai reikia apibrėžti valdymo apimtį? Arba, kitaip
sakant, koks turi būti demokratinės veiklos laukas?
- Jeigu valdymas turi apimti „tai, kas politiška“, tai kas čia turima ome-
nyje? Ar jis apima: a) įstatymą ir tvarką, b) tarpvalstybinius santy-
kius, c) ekonomiką, d) namų arba privačiąją sritį?
- Ar liaudies nustatytoms taisyklėms privalu paklusti? Koks čia parei-
gos ir nesutikimo vaidmuo?
- Kokie vaidmenys paliekami tiems, kurie atvirai ir aktyviai sakosi
nesą dalyviai?
- Kokiomis sąlygomis demokratijos turi, jei apskritai turi, teisę grieb-
tis prievartos prieš kai kuriuos iš saviškių arba prieš tuos, kurie ne-
priklauso jų teisėtos valdžios jurisdikcijai?

Tai ne visi galimi klausimai ir nesutarimai. Bet šie ir daugybė kitų klau-
simų lėmė, kad demokratijos prasmė nėra ir niekada nebus iki galo aiški.
Labai svarbu pabrėžti, kad pasirenkamus demokratijos sampratos požiūrius
lemia skirtingi demokratijos pagrindimo būdai, kuriais siekiama vienos ar
daugiau pamatinių vertybių arba gėrybių: politinės lygybės, laisvės, moralinės
saviugdės, bendro intereso, sąžiningo moralinio kompromiso, įpareigojančių
sprendimų, kuriais atsižvelgiama į visų interesus, visuomenės naudos, porei-
kių patenkinimo, veiksmingų sprendimų. Demokratija gali reikšti skirtingas
liaudies valdžios rūšis arba gyvenimo formas – savivaldą, kuriai esant kurios
nors bendruomenės nariai yra įsipareigoję save reguliuoti, ir valdymą, kuriam
esant demokratija yra priemonė įteisinti kartkartėmis renkamus į valdžią „at-
stovus“ ir jų sprendimus. Todėl kyla ypač sunkūs demokratijos apimtį ir
ribų klausimai, į kuriuos vienareikšmiškai atsakyti neįmanoma.

⁶ Held D. *Demokratijos modeliai*. – Vilnius: Eugrimas, 2002. P. 15–16.

Dabartiniame globaliame pasaulyje demokratija kaip idėja ir kaip politinė tikrovė yra iš pagrindų ginčijama. Klasikinės ir moderniosios demokratijos sampratos taip susipina, kad prieštaringai aiškinama ne tik demokratijos istorija, bet ir pagrindinės demokratijos sąvokos. Pavyzdžiui, ką reiškia „politinis dalyvavimas“, „atstovavimas“, kokių mastu piliečiai gali laisvai rinktis iš politinių alternatyvų, kokia priklausymo demokratinėi bendruomenei esmė?

1.2. Liberalioji demokratija ir jos įtvirtinimas Vakarų pasaulyje

Liberalioji demokratija. Labai svarbu išnagrinėti liberaliosios demokratijos esmę, nes moderniosios demokratijos samprata skleidėsi kaip liberaliosios demokratijos raidos procesas. Ji yra „natūralus“ veikiančių moderniųjų demokratijų pagrindas. Liberalioji demokratija yra būdinga šiuolaikinių Vakarų pasaulio šalių politinio valdymo forma. Ji susiformuoja kaip demokratijos ir liberalizmo – moderniojo politinio mąstymo suaugimo padarinys. Todėl labai svarbu išsiaiškinti, ką reiškia „liberalizmas“ ir „moderniojo politinio mąstymo turinys“.

Liberalizmas yra prieštaringų reikšmių sąvoka, kurios prasmė istoriškai keitėsi. Jo esmė – lygios laisvės idėja ir socialinių sąlygų jai įgyvendinti reikavimas. Todėl dažniausiai liberalizmas reiškia mėginimus palaikyti pasirinkimo laisvės, proto ir tolerancijos vertybes susidūrus su tironija, absoliutistine sistema ir religine netolerancija. Liberalizmas siekė išlaisvinti valstybę iš religinės kontrolės, o pilietinę visuomenę (asmeninį, šeimos ir verslo gyvenimą) – iš politinio kišimosi. Pamažu liberalizmas buvo susietas su doktrina, kad individams turi būti leidžiama laisvai įgyvendinti savo preferencijas dėl religinių, ekonominių ir politinių reikalų. Nors įvairūs liberalizmo variantai skirtingai aiškino šį tikslą, jie darniai gynė konstitucinę valstybę, privačią nuosavybę ir konkurencinę rinkos ekonomiką kaip pagrindinius mechanizmus, padedančius derinti individų interesus⁷. Dabartinės Vakarų pasaulio šalys funkcionuoja konstitucijos forma įteisinto liberalizmo sąlygomis. Tai reiškia politinę liberalizmo pergalę. Bet, kita vertus, šiuolaikinis liberalizmas suabsoliutina lygios laisvės idėjos doktriną tiek, kad ji virsta daugumos visuomenės narių laisvės iškreipimo ideologija, vadinama tolerancijos diktatūra. Todėl liberalizmas kaip šiuolaikinė ideologija tampa didele grėsme pačiai demokratijai⁸.

Modernusis politinis mąstymas prasideda klasikinio liberalizmo autorių darbais ir grindžiamas penkiomis prielaidomis: 1) žmogaus teisių pabrėžimas ir

⁷ Held D. *Demokratijos modeliai*. – Vilnius: Eugrimas, 2002. P. 95.

⁸ Degutis A. Kaip galima liberalizmo tironija // *Logos*. 2010. Nr. 64. P. 51–61; Nr. 65. P. 14–22.

su tuo susijęs susižavėjimas negatyviąja laisve; 2) mechaninė politikos samprata; 3) radikalus privatumo ir viešumo sričių atskyrimas; 4) teisingumo iškėlimas pirmiau [aukščiau] gėrio; 5) moralinio spontaniškumo idėja⁹. Modernusis politinis mąstymas esmingai skiriasi nuo klasikinio mąstymo, būdingo tradicinei visuomenei ir klasikinei demokratijai. Jurgenas Habermasas išskyrė tris klasikinio ir moderniojo politinio mąstymo skirtis: 1) klasikiniu požiūriu politika yra etikos tęsinys, o moderniuoju – šie du dalykai griežtai skiriasi; 2) klasikinis mąstymas aiškino politiką kaip *praxis*, o modernusis – kaip *techne*; 3) klasikinis mąstymas laikėsi įsitikinimo, kad iš politikos negalima padaryti griežto mokslo, o modernioji politikos samprata grindžiama priešingu įsitikinimu¹⁰. Taigi, klasikinio ir moderniojo politinio mąstymo skirtys yra svarbi priemonė paaiškinti klasikinės demokratijos ir liberaliosios demokratijos sampratų skirtį.

Moderniojo politinio mąstymo esmė yra individas ir jo teisės, kuriomis remiantis siekiama pragmatinių tikslų – sukurti minimalius įrankius riboti „visų karą su visais“ tiek, kad būtų įmanoma santykinai saugi individų egzistencija. Remiantis moderniuoju mąstymu galima teigti, kad žmogaus teisių samprata svarbi ne tiek vertybiniu, kiek instrumentiniu požiūriu. Neatsitiktinai klasikinė liberalizmo filosofija grindžiama idėja, kad „visų karą su visais“ gali sustabdyti tik laisvų individų susitarimu sukurta valstybė, kuri gali kištis į jų gyvenimą pagal iš anksto apibrėžtas taisykles ir tik tiek, kad juos apsaugotų nuo destruktijos ir smurto¹¹. Tai minimalistinės valstybės samprata: valstybė kuriama individų ir jų bendruomenės saugumui užtikrinti. Remiantis Johno Locke'o socialinės sutarties teorija, valstybė turi būti labai stipriai orientuota į ją sukūrusius individus. Šiuo požiūriu valstybė yra ją sukūrusių individų bendruomeniškumo forma, todėl turi būti vengiama didelių valstybės ir piliečių susidūrimų. Valstybė ir visuomenė yra taip suaugusios, kad individų saugumas ar nesaugumas yra neatsiejamas nuo valstybės saugumo. Anot Philipo Reynoldso, Roberto Nozicko ir kitų autorių, individų vertybės turėtų būti pirminis kriterijus vertinti valstybės elgesį, nes minimalioje valstybėje kolektyvinės struktūros turi būti subordinuotos pirminei žmogaus teisių vertybei¹². Todėl įteisinant žmogaus teises buvo įgyvendinta klasikinio liberalizmo svajonė paversti žmogaus teises tarsi gamtos jėga, ribojančia visų individų karą su visais, ir valstybės naudojimusi savo galia prieš individus.

⁹ Jokubaitis A. *Politika be vertybių*. – Vilnius: Vilniaus universiteto TSPMI, 2008. P. 128–129.

¹⁰ Habermas J. *Theory and Praxis*. – Boston: Beacon Press, 1974. P. 42.

¹¹ Berlin I. *Vienovė ir įvairovė*. – Vilnius: Amžius, 1995. P. 160.

¹² Reynolds P. A. *An Introduction to International Relations*. – London: Longman, 1980. P. 47–48.

Pirmuosius moderniojo mąstymo pradmenis visuomenės nariai įsisavina, kai demokratiškai balsuodami apriboja dviejų klasikinių socialinių institucijų – moralės ir religijos vaidmenį viešajame gyvenime ir konstituciškai įtvirtina asmeninio pasirinkimo statusą. Toks pakeitimas yra esmingas bent dviem aspektais: 1) liberaliosios demokratijos visuomenės socialinė struktūra toliau kuriama remiantis teise kaip vienintele socialine institucija; 2) moralės ir religijos kaip socialinių institucijų statuso „pakeitimas“ teikia formalias priemones teisinti moralinį ir religinį reliatyvizmą ir tuo remiantis kurti vertybinių požiūrių pliuralistinę visuomenę, kurios integralumas liberalios demokratijos sąlygomis laipsniškai virsta sunkiai sprendžiama kompleksine problema.

Iš viduramžių atėjo idėja, kad teisė turi padėti sukurti tam tikrą faktinę padėtį. XX a. daugelio Vakarų valstybių elitas, pavyzdžiui, amerikiečių Realistinės teisės mokykla¹³, teisę siekė paversti instrumentu, kuriuo galėtų įgyvendinti pagrindinę Švietimo epochos idėją – kurti visuomenę. Liberaliosios demokratijos visuomenės išlaisvinimas iš moralės ir religijos varžtų leidžia valstybei paversti teisę moderniu politinės jėgos įrankiu, kuriuo kuriama liberalioji viešoji tvarka. Kai teisė yra laikoma vien valstybės politinės jėgos įrankiu, tai kartu ji laikoma nepriklausoma nuo kitų socialinio reguliavimo sistemų, ypač nuo moralės ir papročių paramos. Daugiau nebemanoma, jog teisė veiksminga dėl jos dermės su tautos papročiais. Teigiama priešingai: teisės efektyvumas kyla iš politinės jėgos susitelkimo. Moderni teisinė sistema suprantama kaip ypatingas valdžios galios mechanizmų rinkinys, naudojantis racionaliai išplėtotą teisinę doktriną, kurią kuria, aiškina ir taiko specializuotos valstybės teisinės įstaigos. Bet teisės (kaip valstybės įstaigų taikomos normos sprendimams priimti) ir moralės (kaip plačiojoje visuomenėje faktiškai egzistuojančių mąstymo ir elgesio modelių) ryšiai žmonių sąmonėje atrodo silpnėjantys ir galų gale išnyksiantys. Įstatymų leidėjams ir eiliniams piliečiams teisė virsta grynai techniniu reguliavimu, kuriam dažniausiai trūksta aiškaus moralinio elemento¹⁴.

Vakarų visuomenių demokratizacijos proceso ypatumai. Visuotinės liberalios demokratijos amžius bet kurioje Vakarų šalyje labai trumpas – nėra nė šimto metų. Per šį laikotarpį liberalioji demokratija „trimis demokratizavimo bangomis“¹⁵ išsiplėtė nuo aristokratinės (elitinės) iki masių demokratijos. Pirmoji demokratizacijos banga, Samuelio Phillipso Huntingtono požiūriu¹⁶,

¹³ Pound R. *Interpretations of legal history*. – Cambridge, 1942. P. 7.

¹⁴ Cotterrell R. *Teisės sociologija. Įvadas*. Kaunas: Dangerta, 1997. P. 66.

¹⁵ Held D., McGrew A., Goldblatt D., Perraton J. *Globaliniai pokyčiai: politika, ekonomika ir kultūra*. – Vilnius: Margi raštai, 2002. P. 9–2.

¹⁶ Huntington, S. P. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press, 1991. P. 6–16.

sklido 1828–1926 m. ir susiformavo 29 demokratinės valstybės, kurioms būdinga parlamentinė ir partinė sistema, plati rinkimų teisė. Šios bangos atoslūgis (demokratijos praradimas) įvyko XX a., 1922–1942 metais. Antroji demokratizacijos banga kilo XX a. ketvirtą dešimtmečio pabaigoje (1943 m.) ir nuslūgo šeštojo dešimtmečio pradžioje (1962 m.). Šiai bangai energijos suteikė Antrojo pasaulinio karo pabaiga ir kolonijinės sistemos subyrėjimas. Deja, ir vėl neišvengta demokratizacijos bangos atoslūgio – karinių ir autoritarinių režimų įsitvirtinimo Graikijoje (1967 m.) ir Čilėje (1973 m.). Trečioji demokratizacijos banga kilo XX a. septintojo dešimtmečio viduryje (1974 m.) ir įsibėgėdama apėmė daugelį Vakarų Europos, Lotynų Amerikos, Azijos, Rytų ir Vidurio Europos šalių, taip pat ir Lietuvą. Dabar pasaulyje pastebimi liberaliosios demokratijos atoslūgio ženklai¹⁷.

Demokratizacijos bangas lemia dvi veiksmų grupės:

- struktūriniai (nepriklausomi) veiksniai, pavyzdžiui, šalies ekonominės ir socialinės raidos lygis, socialinė-klasinė struktūra, vyraujančios vertybės ir t. t.;
- procedūriniai (priklausomi) veiksniai, pavyzdžiui, priimami sprendimai, politinių veikėjų asmenybiniai ypatumai ir t. t.¹⁸

Taigi, nevienodai intensyviai, patiriant laimėjimų ir praradimų, demokratija buvo plėtojama visą XX a., ypač antroje jos pusėje, kai vis daugiau buvo iškovojama galimybių visiems piliečiams ištraukti į įvairių gyvenimo sričių valdymą. Kitaip tariant, pramoninė civilizacija lėmė viešosios erdvės plėtrą – dėl teisės ją kurti ir joje laisvai reikštis kovojo įvairios socialinės grupės. Pavyzdžiui, JAV baltaodės moterys turėjo gana ilgai kovoti dėl savo rinkimų teisių, kol 1920 m. Devynioliktoji Konstitucijos pataisa įteisino jų balso teisę; o rasinę diskriminaciją naikinantį Piliietinių teisių įstatymą JAV kongresas priėmė tik 1964 metais¹⁹. Šiose ir panašiose visuomenės demokratizacijos kovose formavosi pilietinė visuomenė. Neatsitiktinai šio proceso leitmotyvą atspindi 1927 m. pasakyti Johno Dewey (Džono Diujo) žodžiai: „Demokratijos ligų vaistas – dar daugiau demokratijos“. Jo nuomone, demokratija yra eksperimentinė veikla, kai nuolatos keliamos naujos idėjos ir visuomenė

¹⁷ *Freedom in the World 2011: The Authoritarian Challenge to Democracy.* // <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=70&release=1310/2011-03-21>.

¹⁸ Кефели И. Ф. *Философия геополитики.* – Санкт-Петербург: ИД Петрополис, 2007. С. 77.

¹⁹ Джанда К., Берри Д. М., Голдман Д., Хула К. В. *Трудным путем демократии: Процесс государственного управления в США* / Пер. с англ. – Москва: Российская политическая энциклопедия, 2006. С. 504–523.

sprendžia savo problemas eidama mėginimų ir klaidų keliu²⁰. Vienos ar kitos gyvenimo srities atvėrimas demokratijai ir jos laimėjimai lėmė tolesnę demokratijos masto didėjimą. Tiksliau tariant, daugumoje Vakarų visuomenių liberalioji demokratija plito kaip socialinių judėjimų kovos ne tik dėl savo politinių, bet ir apskritai dėl žmogaus teisių ir laisvių rezultatas. Todėl žmogaus teisės ir laisvės yra vienintelis liberalios demokratijos pagrindas, nubrėžiantis jos įgyvendinimo ribas. Taip pamažu susiformavo pilietinė visuomenė ir socialinis įsitikinimas, kad demokratija yra visų „nacionalinės bendruomenės“ problemų sprendimo būdas.

1.3. Šiuolaikinės moderniosios demokratijos raidos tendencijos

Šiuolaikinio pasaulio raida meta daug ir esminių iššūkių demokratiniam mąstymui. Norint nenutrūkstamai kintančiomis socialinėmis sąlygomis atsakyti į klausimą „Ką demokratija turi reikšti šiandien?“, reikia susipažinti su demokratijos aiškinimo sampratomis ir modeliais, jų erdvėje konkuruojančiomis vertybėmis, išnagrinėti iš liberalios demokratijos ir rinkos suaugimo kylančius iššūkius globalizacijos sąlygomis.

Demokratijos sampratų konkurencija. Išskiriamos dvi pagrindinės demokratijos sampratų kryptys – procedūrinė demokratijos teorija ir turtingoji demokratijos teorija. Procedūrinė demokratijos teorija pabrėžia sprendimų (teisės aktų) priėmimo procesą, grindžiamą piliečių visuotiniu dalyvavimu, politine lygybe, daugumos (mažoritariniu) valdymu ir valdžios jautrumu. Kitaip tariant, procedūrinė demokratija grindžiama keturiais absoliučiais principais: visuotiniu dalyvavimu, politine lygybe, daugumos principu ir valdžios jautrumu viešajai (visuomeninei) nuomonei. Reali procedūrinė demokratija griežtai laikosi pirmųjų trijų principų ir laisvai traktuoja ketvirtojo principo įgyvendinimą. Šis principas reikalauja, kad rengdama ir priimdama sprendimus (teisės aktus) valdžia turi žinoti ir daryti tai, ko nori visuomenės dauguma. Tačiau valdžia labai nenoriai įgyvendina jautrumo principą, dažniausiai bandydama demagogiškai sumenkinti arba iškreipti jo reikšmę, pavyzdžiui, retoriškai klausdama, kaip reikia elgtis su tų piliečių, kurie nepriklauso daugumai, teisėmis, arba teisingai teigdama, kad viešojo nuomonė dažnai būna neaiški ir prieštaringa. Todėl valdžia linkusi pabrėžti politinę savo valią. Šitaip ignoruojama idėja, kad vienu ar kitokiu savo elgesiu valdžios institucijos, ypač padedamos žiniasklaidos, formuoja viešąją nuomonę ir ja manipuliuoja.

Valdžios jautrumo viešajai nuomonei principo įgyvendinimą turi kontroliuoti pati pilietinė visuomenė, įpratindama valdantį elitą nuolatos

²⁰ Parsons W. *Viešojo politika*. – Vilnius: Eugrimas, 2001. P. 56.

sprendimų priėmimą aktualizuoti socialinių procesų tyrimo duomenimis. Socialinių ir ypač teisinių procesų tyrimo poreikio didėjimas lėmė Vakarų civilizacijoje teisės sociologijos kaip mokslinės disciplinos susiformavimą ir jos šakos – teisėkūros sociologijos intensyvią plėtrą²¹. Šiuolaikinės Vakarų šalys turi teisės sociologinių tyrimų centrus, besispecializuojančius teisėkūros socialinių poveikių ir teisės socialinio veiksmingumo tyrimo srityje. Bet globalizacijos epochoje tokių tyrimų jau neužtenka įgyvendinant valdžios jautrumą viešajai nuomonei. Todėl ieškoma kuo platesnių būdų išgirsti visuomeninių organizacijų nuomonę dėl vienokių ar kitokių galimų politinių sprendimų. Demokratinų procedūrų pagrindu išrinkta valdžia vis labiau įsisąmonina, kad globalizacijos sąlygomis valstybė (ypač maža valstybė) neturi užtektinai išteklių tinkamai išnagrinėti sprendimų laukiančias problemas. Netinkamai parengti ar įgyvendinti valdžios sprendimai sukelia nepageidautiną neigiamą visuomenės ir jos grupių reakciją į politikus ir jų grupes. Todėl šiuo metu ES vis labiau linkstama į teisėkūros sprendimų priėmimą kuo plačiau įtraukti NVO ir taip pabandyti suaktyvinti jų veiklą bei dalytis su jomis politine atsakomybe. Siekiama iš NVO atstovų, taikant demokratines-teisines procedūras, sukurti šalies visuomeninę ekonominę-socialinę tarybą, kuri patartų šalies parlamentui vienu ar kitu teisės aktų priėmimo klausimais.

Valdžios jautrumo viešajai nuomonei principo įgyvendinimas leidžia procedūrinę demokratijos teoriją susieti su turiningąja demokratijos teorija. Turiningoji demokratijos teorija pabrėžia, kad demokratiją atspindi valstybės politikos turinys, o ne procedūros, kuriomis kaip įrankiais politika reiškiamą. Ši teorija grindžiama žmogaus teisių įgyvendinimo kriterijumi. Todėl iškyla esminis klausimas: ar turi būti garantuotos visų žmogaus teisių įgyvendinimas, ar tik vadinamosios pirmosios kartos žmogaus teisių įgyvendinimas. Iki šiol vienareikšmiškai į šį klausimą neatsakyta. Atsakymai į šį klausimą dažniausiai susiję su atskirų visuomenių laisvosios rinkos samprata. Pavyzdžiui, JAV pabrėžia *laissez-faire* principais grindžiamą politiką, turinčią garantuoti pilietines laisves (elgesio laisvę, apimančią religijos ir išraiškos laisvę) ir pilietines teises. O daugelis Europos šalių teisiškai žaboja laisvąją rinką ir pabrėžia ne tik pilietinių žmogaus laisvių ir teisių, bet ir socialinių ekonominių teisių (tinkamų sveikatos apsaugos, gero išsilavinimo, būsto sąlygų, nuolatinio užimtumo) įgyvendinimo svarbą. Kitaip tariant, nors vienos turiningosios demokratijos teorijos nėra, bet atsekamas kiekvienos šios teorijos versijos ir konkrečios visuomenės kultūros ryšys.

²¹ Plačiau žr.: Šlapkauskas V. *Teisės sociologijos pagrindai*. – Vilnius: MRU, 2004. P. 154–165; Šlapkauskas V. Sociologinio požiūrio į teisę reikšmė jurisprudencijos raidai // *Socialinių mokslų studijos. Mokslo darbai*. 2010. Nr. 4 (8). P. 167–181.

Procedūrinė demokratijos teorija yra universalaus pobūdžio, o turininę demokratijos teorija yra labiau partikuliarinio pobūdžio ir dėl to visiškai nepagrįstai ignoruojama. Tam lemiamą įtaką turi pastangos sukurti pasaulinę laisvąją rinką, kuri įkūnytų Švietimo amžiaus universalios civilizacijos idealą. Tačiau daugėja liudijimų, kad *laissez-faire* principais grindžiamos politikos nepavyks globalizuoti dėl jos ignoruojamų kultūrinių skirtumų, kuriais skiriasi realiai funkcionuojančios demokratijos.

Demokratijos modelių konkurencija. Demokratijos teorijas sukonkre-tina instituciniai demokratijos modeliai, kuriais siekiama permąstyti demokratinės tikrovės reiškinius, bet, kita vertus, jais grindžiama reali politika. XX a. buvo sukurta įvairių demokratijos modelių, bet karščiausias politines diskusijas ir konfliktus sukėlė keturi modeliai – „tai konkurencinė elitistinė demokratija, pliuralizmas, teisinė demokratija ir dalyvaujamoji demokratija“²².

Demokratinė tikrovė dažniausiai kuriama remiantis dviem demokratinio valdymo instituciniais mechanizmais – mažoritarinės ir pliuralistinės demokratijos – modeliais. Šie modeliai sukurti procedūrinės demokratijos teorijos ir tautos valdymo sampratos pagrindu. Mažoritarinės demokratijos modelis pabrėžia tautos kaip vienio dalyvavimą valstybės valdyme. Šis modelis paremtas prielaida, kad tauta intuityviai supranta tai, kas yra teisinga. Mažoritarinio modelio esmė – piliečių tiesioginio dalyvavimo valdyme mechanizmai: visos tautos dalyvavimo aukščiausių valstybės pareigūnų rinkimuose ir politinių problemų sprendimo referendumuose mechanizmas, piliečių politinės iniciatyvos reiškinio mechanizmas, viešosios nuomonės apklausos teisėkūros procese mechanizmas. Šių mechanizmų sistema turi leisti tautai tinkamai kontroliuoti savo valdžią.

Atskirai reikia pabrėžti nuolatinio, o ne tik periodinio tautos tiesioginio dalyvavimo valdyme mechanizmų svarbą. Ją lemia tai, kad šiuolaikinės Vakarų visuomenės gyvena nenutrūkstamų ir labai greitų socialinių pokyčių sąlygomis. Šiomis sąlygomis teisėkūros subjektai nepajėgūs tinkamai ir laiku reaguoti į vykstančias socialines permainas ir tikslingai priimti darnią socialinę tvarką kuriančius, palaikančius arba įtvirtinančius sprendimus. Todėl neatidėliotinai būtina plėtoti tautos nuolatinio tiesioginio dalyvavimo valdyme mechanizmus, pavyzdžiui, piliečių politinių iniciatyvų reiškinio mechanizmą, viešosios nuomonės apklausų mechanizmą.

Mažoritarinę demokratijos modelį Vakarų civilizacijoje sėkmingiausiai įgyvendina tik pilietinės visuomenės, nes kitos visuomeninės būklės piliečiai yra nepakankamai aktyvūs ir politiškai kompetentingi dalyvauti valstybės val-

²² Held D. *Demokratijos modeliai*. – Vilnius: Eugrimas, 2002. P. 18.

dyme. Logiška būtų manyti, kad ne tik tauta kuria savo valstybę, bet ir valstybės aparatas kuria savo tautą: valstybės valdymo institucijų sistema, sudaryta iš aktyviausių ir tautos poreikius aktyviausiai įgyvendinančių piliečių, turėtų skatinti pilietinę tautos raidą, pavyzdžiui, kurti ir įgyvendinti programas, skatinančias tautos politinės ir teisinės kompetencijos ir apskritai bendrosios subjektinės kultūros raidą. Bet šie lūkesčiai dabartiniu postmodernios visuomenės raidos etapu lieka tik teoriniai, nes nuo XX a. devinto dešimtmečio valstybės aparatas yra labiau suinteresuotas įskiepyti *laissez-faire* principus į politinio valdymo santykius. Tai reiškia, kad mažoritarinės demokratijos kontekste valstybės aparatas kuria pliuralistinės demokratijos mechanizmus, kurie santykinai mažiau reikalauja sąnaudų ir atitinka *laissez-faire* principų ideologiją.

Pliuralistinės demokratijos modelis grindžiamas idėja, kad demokratija yra veiksmingesnė, kai tauta valdyme dalyvauja per atskirų grupių konkuruojančius interesus. Pliuralistinės demokratijos modelio požiūriu demokratija yra tokia sistema, kurios daugelis organizacijų, veikiančių nepriklausomai nuo valdžios, siekdamos savo interesų, daro jai spaudimą ir netgi meta jai iššūkį²³. Taigi pliuralistinė demokratijos teorija sutelkia dėmesį į organizuotas grupes ir iškelia naują demokratinio valdymo kriterijų: valdžia turi būti jautri ne viešajai visuomenės nuomonei, o organizuotoms piliečių grupėms. Šio demokratinio valdymo modelio požiūriu valstybinio valdymo sistema turi būti decentralizuota, prieinama ir atvira. Pliuralistinės demokratijos modelio idealas – sistema, kurioje valstybinė valdžia yra išdalyta daugybei įstaigų, turinčių tuos pačius arba panašius įgaliojimus. Tokioje sistemoje konkuruojančios interesų grupės turi galimybes pateikti ir ginti savo reikalavimus. Pavyzdžiui, jei kurios nors piliečių organizacijos svarbių interesų parlamentas negina, tai ji gali kreiptis į vyriausybę ar teisumą, nes kiekviena iš šių valstybės valdymo institucijų turi įgaliojimus išspręsti atitinkamai suformuluotą tą pačią problemą. Vadinasi, idealiu atveju visi prieštaraujantys ar turintys kitokią nuomonę gali nekliudomai organizuotis, o valdymo sistema yra tiek atvira, kad visos organizacijos turi galimybę būti išklaustytos, o jų reikalavimai išgirsti.

Taigi teoriškai pliuralistinės demokratijos modelis yra veiksmingas ne tik galimybių patenkinti interesų grupes požiūriu, bet ir visos tautos gyvenimo kokybės raidos požiūriu, jeigu visuomenė yra pilietinė ir dauguma jos narių dalyvauja įvairių interesų grupių organizacijų veikloje. Pilietinis dalyvavimas interesų grupių veikloje brandina demokratiją: formuojasi politinės sistemos

²³ Джанда К., Берри Д. М., Голдман Д., Хула К. В. *Трудным путем демократии: Процесс государственного управления в США* / Пер. с англ. – Москва. 2006. С. 69.

narių socialinis pasitikėjimas ir bendradarbiavimas. Priešingu atveju interesų grupės lobsta skurdindamos tautą, todėl vis labiau nyksta politinės sistemos narių socialinis pasitikėjimas ir noras bendradarbiauti.

Kokia mažoritarinio ir pliuralistinio modelių dilemos esmė? Pilietinė visuomenė yra labiau teorinis modelis nei socialinė tikrovė. Postmoderni visuomenė yra vartotojų visuomenė, kurios narių žinios yra siaurai specializuotos. Jeigu viešoji erdvė yra siaura, pakankamai brandi politinė jos kompetencija nesusiformuoja. Taigi, postmodernios visuomenės dvasia visiškai neatitinka mažoritarinės demokratijos modelio, pagrįsto politine elektoratų kompetencija. Rinkimai ir centralizuota valstybinės valdžios struktūra yra pagrindiniai mechanizmai, kuriais remiantis įgyvendinamas daugumos principas. Norint surinkti elektorato daugumą ypač svarbu ne tik sutelkti politinę partiją, bet ir labai aiškiai apibrėžti alternatyvų politinės raidos kursą, kurį pajėgtų įsisąmoninti rinkėjai.

Priešingai yra pliuralizmo atveju, nes pliuralistinė demokratija nereikalauja iš piliečių plačios politinės kompetencijos. Pliuralistinė demokratija siekia apriboti daugumos veiksmus taip, kad jie neslopintų grupinių interesų. Todėl pliuralistinės demokratijos modelis pirmiausia grindžiamas interesų grupių lyderiais, jų kompetencija ir decentralizuotomis valstybinės valdžios struktūromis. Politinių organizacijų programų skirtumai visiškai nesvarbūs, nes rinkimai paverčiami reginiu, turinčiu atitikti visus pramogų verslo reikalavimus. Tai daugumos principo veikimą stabdantys ir kartu mažumos interesus ginantys mechanizmai. O iš tikrųjų postmodernios visuomenės pliuralistinė demokratija reikalinga mažumai, kuri gali būti ir oligarchija, kad galėtų legaliai valdyti daugumą. Galimi įvairūs prasti pliuralistinės demokratijos variantai, suponuojami skirtingos centralizuotos valdžios struktūrų biurokratizacijos būklės, bendrosios socialinio ir politinio, teisinio elgesio kultūros. Būtent didžiosios Vakarų valstybės propaguoja pliuralistinę demokratijos variantą, nes jis labiausiai tenkina daugiakultūrę visuomenę. Bet ši demokratijos variantą perimančias silpnos bendros kultūros šalis gali ištikti socialinė tragedija. Neatsitiktinai apie tokį pavojų dar XX a. pabaigoje įspėjo S. P. Huntingtonas²⁴. Nors jo įžvalgos buvo ignoruojamos, bet jau XXI a. pirmojo dešimtmečio pabaigoje didžiųjų ES valstybių vadovai viešai pripažino, kad daugiakultūrės visuomenės kūrimo politinis projektas nepasiteisino.

Labai panašu, kad daugiakultūrės visuomenės kūrimo paradigma visiškai neatitinka globalizacijos procesų skleidžiamų galimybių ir labiau reikalau-

²⁴ Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. – Москва: Издательство АСТ, 2003. С. 502–506.

ja ne papildomų išteklių, o naujos socialinio mąstymo paradigmos kūrimo. Šiuolaikinės demokratijos būklę lemia globalizacija plėtra, todėl ji neišvengiamai turės įtakos demokratijos modelių permąstymui. Globalizacijos plėtra kelia visiškai naujų galvosūkių. Globalizacija suprantama kaip objektyviai (nepriklausomai nuo žmonių valios) vykstantis procesas, o integracijos ir demokratizacijos plėtrą labiau lemia subjektyvūs veiksniai, pavyzdžiui, kolektyvinė bendruomenės sąmonė. Todėl valstybei iškilo labai didelė politinio valdymo pasirinkimo problema: arba ignoruoti demokratizacijos procesus ir likti nešiuolaikinei, arba įsitraukti į integracijos ir demokratizacijos procesus. Šiuolaikinio pasaulio politinės sistemos raidos tendencijas vis labiau lemia išorinės priežastys, pavyzdžiui, tarptautinė padėtis, globalūs procesai, kurie nustelbia vidinius šalies veiksnius, pavyzdžiui, ekonominės ir socialinės raidos, politinių procesų, kultūros aplinkos poveikio lygį. Kitaip tariant, pasaulio politinio vaizdo permainas skatina trys persipynę globalūs procesai: 1) informacinės civilizacijos formavimasis, lemiantis naujų socialinio pasaulio dėsningumų raidą; 2) viršnacionalinių politinių bendruomenių ir su jomis susijusių tapatybių formavimasis, keičiantis socialinį pasaulį ir grįžtamai atstovaujantis nacionalinio tapatumo problemą; 3) globalizacijos plitimas, sukeliantis ir teigiamų, ir ypač neigiamų plačiąja prasme socialinių padarinių²⁵.

Vykstant šiems procesams neišvengiamai stiprėja ir postmodernios visuomenės demokratinio valdymo ir savivaldos įtampos, kurias suponuoja vertybių – laisvės, tvarkos ir lygybės – tarpusavio konfliktas.

Dviejų laisvės sampratų konkurencija postmodernioje visuomenėje. Vakarų civilizacijos raidoje susiformavo dvi priešingos laisvės sampratos: 1) tvarkai pavaldžios laisvės ir 2) laisvės kaip suvaržymų nebuvimo sampratos. Laisvės skleidimasis pagal funkcionuojančią tvarką atitinka klasikinę bendruomenę, kai socialinio elgesio modeliai atspindi bendras vertybes. Laisvės kaip suvaržymų nebuvimo samprata formavosi visuomenei vaduojantis iš valdymo ir pavaldumo kylančios prievartos. Išsilaisvinimas iš valdymo prievartos suprantamas kaip išsilaisvinimas iš valdančiųjų primestos įstatymų nustatytos teisės, kaip grįžimas į teisingumo būklę. Kitaip tariant, šios laisvės sampratos formavimasis susijęs su stiprėjančia valstybine prievarta. Kai

²⁵ Prie socialinių padarinių plačiąja prasme priskiriami ekonominiai, ekologiniai, kultūriniai, politiniai, psichologiniai ir socialiniai siaurąja prasme poveikiai. Socialinius poveikius siaurąja prasme sudaro poveikis užimtumui, naujų darbo vietų sukūrimui; poveikis švietimui ir mokymui, savišvietai; poveikis sveikatai, gyvenimo kokybei; poveikis bendravimui socialinėse grupėse ir tarp jų; poveikis vietos bendruomenės socialiniam sutelktumui.

nuo XIII a. Europos žemyne teisė pamažu pradėta traktuoti kaip valdovo sąmoningas ir nevaržomas valios produktas, tai inspiravo dvejopą procesą: 1) absoliučios monarchijos pakilimą, kuris „provokavo“ susiformuoti socialinės sutarties koncepcijas, vėliau tapusias demokratijos siekių pagrindu, 2) ši raida buvo susijusi ir su kitu procesu – naująją galią nustatinėti teisingo elgesio taisyklės pamažu absorbavo daug senesnė valdovų galia – valdymo aparato sudarymo ir vadovavimo galia. Šio proceso rezultatas – abi šios galios neatšiejamai susiliejo į tai, kas pradėta laikyti įstatymų leidimo galia²⁶. Neplėtojant šio labai plataus diskurso galima pagrįstai teigti, kad šiuolaikinė demokratijos samprata susiformavo visuomenės valdymo idėjos pagrindu. Todėl neatsitiktinai savivaldą, kuri yra tikroji demokratijos esmė, visuomenės elitas nustumė į visuomenės valdymo paraštes. Kitaip tariant, politinis visuomenės elito požiūris į visuomenę yra toks: jei visuomenės bendruomeniškumo jausena yra silpna arba nusilpusi, o politinis raštingumas – menkas, tai tokią visuomenę tikslinga demokratiškai valdyti, o ne ugdyti jos savivaldą.

Labai svarbu pabrėžti, kad iki postmodernios visuomenės raidos įstatymų nevaržomas laisvės samprata neprieštaravo teisingumo jausenai ir sampratai, kurios formuojasi funkcionuojant viešajai erdvei. Būtent socialinio teisingumo įgyvendinimo poreikį nusako socialinės sutarties, o jų pagrindu vėliau – demokratijos sampratos. Dėl to iš karto atkreipiame dėmesį, kad postmoderniai visuomenei atsisakant kurti teisingumą (bendrą gėrį) ir siaurėjant viešajai erdvei vis labiau prarandama pačios demokratijos esmė: nesiklosto bendri požiūriai ir jų pagrindu – bendros vertybės. Tradicinei visuomenei būdinga vertybių (tvarkos, laisvės, lygybės hierarchija) sistema postmodernioje visuomenėje yra praradusi pradinę savo reikšmę ir todėl propaguojamas požiūris, kad jos tėra politinio-pasaulėžiūrinio pasirinkimo dalykai²⁷.

Laisvės ir tvarkos įtampa. Laisvės ir tvarkos įtampą lemia jų tarpusavyje nederančių sampratų įgyvendinimas. Žmonių bendruomenė (ir visuomenė) susiformuoja ir funkcionuoja tik tuomet, kai bent didžioji jos narių dalis savo individualios laisvės raiškos formas susieja su socialinio elgesio reikalavimais. Friedricho Augusto Hayeko tyrimai atskleidė, kad „būtina visiškai išsivaduoti nuo iliuzijos, kad pirmiau egzistuoja visuomenė, ir tik vėliau ji susikuria sau įstatymus. Šia klaidinga idėja remiasi visas konstruktyvistinis racionalizmas, pradedant Renė Dekartu ir Tomu Hobsu – per Žaną Žaką Ruso ir Džeremį

²⁶ Hayek Fr. A. *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. Taisyklės ir tvarka. I.* – Vilnius: Eugrimas, 1998. P. 127.

²⁷ Джанда К., Берри Д. М., Голдман Д., Хула К. В. *Трудным путем демократии: Процесс государственного управления в США* / Пер. с англ. – Москва, 2006. С. 48–58.

Bentamą – iki šiuolaikinio teisinio pozityvizmo; būtent ši idėja tyrinėtojams užgožė tikrąjį teisės ir valdžios santykį. Tik dėl to, kad individai laikosi tam tikrų bendrų taisyklių, žmonių grupė gali gyventi tos tvarkos, kurią vadiname visuomenė, sąlygomis. <...> Individai, nesutariantys dėl bendrų vertybių, kartais gali susitarti dėl tam tikrų konkrečių tikslų ir efektyviai veikti remdamiesi tokiu susitarimu. Tačiau tokio sutarimo dėl konkrečių tikslų niekada nepakaks, kad susiklostytų toji stabili tvarka, vadinama visuomene²⁸. Iki šiol Lietuvoje gajos abi iliuzijos: 1) visuomenės ir viešosios tvarkos skirties iliuzija; 2) visuomenės kaip interesų grupių sutarties iliuzija.

Esminis bendruomenės ir tvarkos ryšio klausimas yra toks: kaip primityviomis sąlygomis gali išgyventi individai? Jie išgyventi gali tik grupėmis, kartu bandydami patenkinti pagrindinius savo poreikius. Todėl bendruomenės arba socialinės tvarkos atsiradimas ir raida yra natūralus procesas, kuris grindžiamas žmonių pagrindinių poreikių įgyvendinimo poreikiu ir kuriame neišvengiamai susiformuoja bendruomenės primatas prieš individą. Abrahamas Maslow pabrėžė, kad „šie poreikiai, arba vertybės, susiję hierarchiškai ir evoliuciškai – pagal stiprumą ir pirmumą. Pavyzdžiui, saugumas yra galingesnis ir stipresnis, skubesnis, anksčiau atsirandantis, gyvybiškesnis poreikis nei meilė, o maisto poreikis paprastai yra stipresnis už kiekvieną kitą. Be to, visus šiuos poreikius galima laikyti žingsniais laiko taku prie bendro savęs aktualizavimo, kuris apima visus bazinius poreikius“²⁹. Tai reiškia, kad pagrindinių poreikių tenkinimo procese savaime klostėsi tokios socialinio elgesio taisyklės, kurios ne tik padėjo išgyventi kuo didesniai jas praktikuojančių žmonių grupių skaičiui, bet ir siekti aukštesnių gyvenimo tikslų.

Taigi klasikinė socialinė tvarka – tai konkrečioje visuomenėje susiklosčiusi ir besivystanti visuma bendruomeninių ryšių ir santykių ypatybių, kurių praktikavimas padeda išgyventi ir siekti aukštesnio gyvenimo lygio kuo didesniai visuomenės ar socialinės grupės narių skaičiui. Socialinė tvarka, kuriai neatsiradus ir netobulėjant individai negali susiburti į bendruomenę, yra kiekvienos visuomenės atributas (esminė savybė, be kurios visuomenė neegzistuoja). Socialinės tikrovės kūrimo analizė atskleidė, kad bendruomenė klostosi ir jos saugumas stiprėja bendrų įpročių institucionalizacijos procese³⁰. Kitaip tariant, iš įsitvirtinusių naudingiausių bendrų įpročių palengva susiformuoja socialinė

²⁸ Hayek Fr. A. *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. I: Taisyklės ir tvarka*. – Vilnius: Eugrimas, 1998. P. 146–147.

²⁹ Maslow A. *Psichologijos duomenys ir vertybių teorija // Gėrio kontūrai*. – Vilnius: Mintis, 1989. P. 343.

³⁰ Berger P., Luckmann Th. *Socialinės tikrovės konstravimas*. – Vilnius: Pradai, 1999. P. 74–90.

institucija [lot. *institutio* – nustatymas, sutvarkymas]. Institucija suvokiama dvejopai – kaip vidinis ir išorinis žmogaus veiklą reguliuojantis veiksnys. Dėl institucijos imperatyvų tariamo neišvengiamumo žmogus perima jam primestus elgesio, veiksmų modelius ir lieka įsitikinęs, kad jo veiksmų eiga yra vienintelė jam galima ir vienintelė gyvenimiškai prasminga³¹. Dar institucija suvokiama kaip išorinis žmogaus veiklą reguliuojantis veiksnys, pavyzdžiui, bendruomenė arba kitoks žmonių susivienijimas, bendrija.

Tobulėjant klasikinei (dar kitaip – tradicinei) socialinei tvarkai arba institucionalizuojantis bendriems įpročiams susiklostė trys socialinės institucijos – moralė, religija ir teisė. Neatsitiktinai lotynų kalbos žodžio *mos*, iš kurio kilo žodis „moralė“, pirmą kartą reikšmė buvo valia³². Tai reiškia, kad susiformuoja trys klasikinės (tradicinės) visuomenės socialinės sąmonės formos – moralinė, religinė ir teisinė. Todėl labai svarbu pabrėžti du esminius, susijusius dalykus: 1) klasikinės socialinės tvarkos funkcionavimo būdų (moralinio, religinio ir teisinio) ir žmonių bendruomenės sąmonės formų (moralinės, religinės ir teisinės) ryšį; 2) socialinių (viešųjų) santykių srities vyravimą prieš siaurą asmeninių santykių sritį. Tai reiškia, kad socialinės tvarkos funkcionalumas paremtas bendruomenės narių tarpusavio kontrole, grindžiama socialine sąmone. Pavyzdžiui, yra trys esminiai moralės kaip socialinės sąmonės formos elementai:

1. Atsakingų narių bendruomenė, pvz., šeima, tradicinė kaimo ir miesto bendruomenė. Socialinei sąmonei svarbus yra bendruomenės nario elgesys su kitais individualiais ir kitų individų grįžtamasis elgesys. Pavyzdžiui, pagalba, užuojauta ir pan.

2. Nematerialių vertybių sistema – tiesa (išmintingumas, tiesumas, atvirumas, taurumas), teisingumas (atsakingumas, sąžiningumas, pareigingumas), patikimumas (drausmingumas, ištikimybė, pastovumas, orumas), darna (pagalba kitam, gailestingumas, užuojauta, meilė), kurių siekti yra bendruomenės tikslas.

3. Gyvenimo būdas, apimantis ir bendrų elgesio normų laikymąsi. Tai reiškia, kad gyvenimo būdas grindžiamas visiems bendruomenės nariams žinomos socialinės tvarkos puoselėjimu ir dėl to yra suprantamas bei prognozuotinas. Bendrų taisyklių paisymas bendruomenėje neišvengiamai virto bendruoju gėriu, kuris pradžioje reiškėsi kaip teisingumo jausena. Bendro gėrio – teisingumo įsisąmoninimo procesas kultūrinės atrankos būdais grįžtamai turėjo įtakos bendruomenės narių socialinės kontrolės stiprėjimui ir jos savireguliacijos sugebėjimo saviugdai. Tradicinės visuomenės savireguliacijos

³¹ Berger P. L. *Sociologija. Humanistinis požiūris*. – Kaunas: UAB „Litera“, 1995. P. 90–92.

³² Anzenbacher A. *Etikos įvadas*. – Vilnius: Aidai, 1995. P. 17.

sugebėjimas yra socialinės, moralinės prigimties ir pasireiškia jos kolektyvinės sąmonės forma. Klasikinės visuomenės savireguliacijos sugebėjimas pasireiškė ir tuo, kad socialinė tvarka nuolat buvo orientuojama atlikti pagrindinę savo paskirtį – tarnauti visuomenės saugumo užtikrinimui.

Postmodernioje visuomenėje dauguma piliečių nori tik tiek bendros tvarkos, kuri atitiktų jų teisingumo jauseną – apsaugotų gyvybę, nuosavybę ir netrukdytų kiekvienam jų siekti kuo geresnės gyvenimo kokybės, kurios įvertinimas grindžiamas besiplečiančiu subjektyvumu. Subjektyvumo plėtimasis yra aukštos bendros (objektyvios) gyvenimo kokybės ir viešos erdvės siaurėjimo sąveikos padarinys. Pavyzdžiui, Marina Liga pabrėžia, kad „gyvenimo kokybė <...> [tai] žmogaus savo gyvybinių jėgų, jų išsivystymo lygio ir įkūnijimo tikrovėje pasitenkinimo (nepasitenkinimo) laipsnio įvertinimas. Gyvybinės jėgos formuoja poreikius, o jie apibūdina jų [gyvybinių jėgų] įgyvendinimo laipsnį“³³. Taigi postmodernioje visuomenėje susiformuoja gyvenimo kokybės samprata, grindžiama ne bendruomenės ir asmenybės ryšiu, o vien atskiro individo subjektyvia jausena. Kitaip tariant, išskirtinai pabrėžiant individo laisvę, ji ne tik subjektyvuojama, bet ir priešinama socialinei tvarkai, kuri turi tarnauti visai visuomenei ir kiekvienam individui. Individas vis sunkiau įtikinti, kad socialinė tvarka padeda tenkinti jų interesus, ypač kai ji iš tikrųjų padeda įgyvendinti pavienių individų ir atskirų socialinių grupių interesus. Neatsitiktinai dar 1973 m. F. A. Hayekas rašė, kad „viešpataujantis liberalių demokratių institucijų modelis, kur vienas ir tas pats atstovaujамasis organas nustato teisingo elgesio taisykles ir kartu vadovauja vyriausybei, neišvengiamai nulemia laipsnišką laisvos visuomenės spontaniškos tvarkos transformaciją į totalitarinę sistemą, tarnaujančią vienokiai ar kitokiai organizuotų interesų koalicijai“³⁴. Būtent postmodernioje visuomenėje susidaro paradoksali padėtis: kol gyvenimo kokybė yra aukšto lygio, laisvė priešinama socialinei tvarkai, ir atvirkščiai – blogėjanti gyvenimo kokybė neišvengiamai provokuoja teisingumo ir bendros tvarkos reikalavimus. Todėl pablogėjus gyvenimo kokybei, kuriai lemiamos įtakos turi *laissez-faire* (globalios laisvosios rinkos) pabaiga³⁵ postmodernioje visuomenėje, dar aštriau nei pramoninėje visuomenėje iškils visuomenės ir individo dilema, nes susitraukusi viešoji erdvė negarantuoja bendrų vertybių ir sampratų formavimosi.

³³ Лига М. Б. *Качество жизни как основа социальной безопасности*. – Москва: Гардарики, 2006. С. 93.

³⁴ Hayek Fr. A. *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. Taisyklės ir tvarka. I.* – Vilnius: Eugrimas, 1998. P. 15.

³⁵ Gray J. *Apgaulinga viltis. Globalaus kapitalizmo iliuzija*. – Vilnius: Vaga / ALK, 2006. P. 259–311.

Laisvės ir lygybės įtampa. Kai valstybę suprantane kaip aukščiausią bendruomeniškumo formą (Aristotelis, šv. Tomas Akviniėtis, Georgas Vilhelmas Frydrichas Hėgelis) ir ji turi garantuoti socialinių ir ekonominių žmogaus teisių įgyvendinimą rinkos sąlygomis, iškyla šiuolaikinis laisvės ir lygybės konfliktas. Laisvieji dažniausiai užmiršta arba nesuvokia, kad pasirinkimo laisvė sunyksta skurdo nelaisvėje. Todėl šiuolaikinė žmogaus socialinės raidos samprata pabrėžia socialinės nelygybės sumažinimo būtinybės išsąmoninimą. 1990 m. Jungtinių Tautų vystymo programos parengtame Pranešime apie socialinę žmogaus raidą buvo pirmąsyk apibrėžta žmogaus socialinės raidos samprata. Socialinė žmogaus raida – tai žmonių pasirinkimo galimybes didinantis procesas. Apskritai rinktis galima iš begalinio skaičiaus alternatyvų, kurios laikui bėgant kinta. Bet kokio išsivystymo lygio žmogus privalo turėti galimybę pasirinkti tris svarbiausius dalykus: ilgai ir sveikai gyventi, įgyti žinių ir apsirūpinti ištekliais, reikalingais normaliam gyvenimo lygiui pasiekti. Jei nėra šių pagrindinių dalykų, daugelis kitų pasirinkimo galimybių lieka neprieinamos. Tačiau socialinė žmogaus raida tuo neapsiriboja. Papildomos pasirinkimo galimybės, labai vertinamos daugelio žmonių, apima politines, ekonomines ir socialines laisves bei galimybes gaminti ir kurti, gyventi gerbiant save bei turint žmogaus teisių garantijas. Žmogaus socialinė raida yra dviųpusė: 1) formuojamos žmogaus galimybės: gera sveikata, žinios ir įgūdžiai; 2) įgytos galimybės panaudojamos laisvalaikiui, darbui, kultūriniam, socialiniam ir politiniam aktyvumui. Nesuderinus šių aspektų, žmonės gali labai nusivilti. Pagal šią žmogaus socialinės raidos sampratą pajamos, be abejo, yra labai svarbios, bet toli gražu ne viskas, ko žmogui reikia. Taigi socialinė žmogaus raida yra daugiau negu vien didėjančios pajamos ar turtas. Svarbiausia turi būti žmogus³⁶, bet ne suabsoliutintas subjektyvumas.

Žmogaus socialinės raidos samprata pabrėžia žmogaus socialines ir ekonomines teises, kurių esmė priešinga žmogaus asmeninių (pilietinių) ir politinių teisių esmei. Asmeninių (pilietinių) ir politinių teisių esmė yra riboti valstybinės valdžios galias, aiškiai apibrėžiant minimalios asmeninės laisvės erdvę, o socialinės teisės, atvirkščiai, išplečia valstybės veiklos sritį³⁷. Socialinėms ir ekonominėms teisėms įgyvendinti, priešingai nei asmeninėms ir politinėms teisėms, reikalinga aktyvi valstybės pagalba, jos skatinantis veiksnys

³⁶ *Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje 1995.* – Vilnius: Jungtinių Tautų vystymo programa, 1995. P. 1.

³⁷ Spruogis E. Šiuolaikinės demokratinės valstybės socialinė paskirtis ir funkcijos. *Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S).* – Vilnius, rankraščio teisėmis, 2002. P. 55.

arba pozityvus elgesys³⁸, grindžiamas visuomenės solidarumu. Tai reiškia, kad antrosios kartos teisių įgyvendinimas atskirų socialinių grupių ir individų požiūriu gali sukelti visuomenėje įtampą: „socioekonominės teisės užkrauna pareigas valstybei ir visuomenei, tačiau jos visiškai nesukuria jokių pareigų patiems asmenims; <...> jų dėka asmuo tampa pasyvus politiniuose santykiuose; socioekonominės teisės ardo asmeninių ir politinių teisių bei laisvių paskirtį užtikrinti nepriklausomą, autonomišką individo būtį“³⁹.

Žmogaus padėtis visuomenėje yra prieštaringa: teisė saugo ir gina žmogaus laisvės erdvę, kita vertus, šios teisės gali neužtekti, ir visuomenė prisiima teisinius išpareigojimus žmogui teikti papildomą pagalbą. Teikti socialinę ir ekonominę pagalbą žmogui visuomenė pajėgi tada, kai ji yra sukūrusi gana aukštą gyvenimo lygį. Tai reiškia, kad tarp socialinės ekonominės pagalbos žmogui ir didėjančios visuomenės socialinio gyvenimo pažangos yra įtampos, kuri gali ir skatinti visuomenės pažangą, ir jai trukdyti. Todėl kartu su žmogaus teisių apsauga būtina remiantis teise siekti visuomenės narių socialinio sugyvenimo ir individų laisvės raidos dinaminės pusiausvyros, kuri ne tik negriautų visuomenės socialinių vertybių ir interesų, bet ir skatintų bendruomeniškos visuomenės raidą. Ši tikslą įgyvendinti turėtų padėti šiuolaikinė demokratija.

Rinkos ir nacionalinės demokratijos suauğimas. Apie 1970 m. Vakarų valstybių ekonomikos augimą laipsniškai pakeitė jos perėjimas į stiprėjančią sąstingį⁴⁰. Tai lėmė dviejų visuotinių reiškinų – nuo XX a. šeštojo dešimtmečio vidurio išsivysčiusiose Vakarų visuomenėse prasidėjusio perėjimo iš pramoninės eros į informacinę epochą ir dešimtmečiu vėliau prasidėjusio 50–60 metų trukmės Kondratjevo ciklo sutapimas.⁴¹ Sumažėjęs darbo jėgos poreikis lėmė aštrią konkurenciją tarp kapitalo kaupimo šalių, siekiančių nedarbo problemą sušvelninti šalių kaimynių sąskaita⁴². Neatsitiktinai Yoshihiro Francis Fukuyama pabrėžia, kad perėjimas į informacinę epochą labai pablogino so-

³⁸ Cappelletti M. *The judicial process in comparative perspective*. – Oxford: Clarendon Press, 1989. P. 14–30.

³⁹ Spruogis E. Šiuolaikinės demokratinės valstybės socialinė paskirtis ir funkcijos. *Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S)*. – Vilnius, rankraščio teisėmis, 2002. P. 120.

⁴⁰ Валлерстайн И. *Конец знакомого мира*. – Москва: Логос, 2004. С. 52.

⁴¹ Kondratjevo ciklas pasireiškia pagrindinių pelno šaltinių perėjimu iš gamybos srities į finansų sritį ir atgal. Tai reiškia, kad pelno gamybos srityje mažėjimas verčia stambius verslininkus perkelti savo aktyvumą į spekuliacinio finansais sritį, o gamybos procesus – į tas valstybes, kuriose darbo jėga yra pigesnė ir valdymo efektyvumui kelti galima skirti santykinai mažiau papildomų investicijų.

⁴² Валлерстайн И. *Конец знакомого мира*. – Москва: Логос, 2004. С. 71–72.

cialinio gyvenimo kokybę⁴³ ir sukėlė abejonių gerovės valstybės ateitimui. Rinkos reguliavimas, Fareedo Zakariao žodžiais tariant, „pranoko visas kapitalistinės ekonomikos reguliavimo proto ribas“⁴⁴: per daug dideli mokesčiai ir paini valstybinės kontrolės sistema. Todėl visų šalių vyriausybės – nuo JAV iki Prancūzijos, Indijos, Brazilijos – per kitus du dešimtmečius dereguliuojo išties pramonės šakas, privatizavo didžiausias bendroves ir sumažino muitų tarifus. Ir nors apie 1990 m. iškilo būtinybė iš naujo įvertinti valstybės vaidmenį kapitalistiniame ūkyje, bet ji jau nesiėmė vadovauti ekonomikai. Tai lėmė perėjimas į informacinę epochą. Rinkos dereguliuavimo nacionalinės valstybės ir pasauliniu lygmeniu padarinių poveikis demokratijai buvo skirtingas.

Vaduojantis iš ekonominio sąstingio ir įsisąmoninant gerovės valstybės ribas bei jų peržengimo keliamus pavojus demokratijai buvo rastas tinkamas sprendimas: remiantis žmogaus teisėmis išlaisvinti individų iniciatyvą nacionalinės valstybės lygmeniu, laikantis XIX a. politinės ekonomikos teoretikų įrodytos idėjos, kad „viešasis interesas tenkinamas tik tada, kai laisvai leidžiama reikštis privatiems interesams. <...> „naujosios dešinės“ atstovai siūlė siaurinti „viešąjį [valstybinį] sektorių“ ir atverti platesnes galimybes rinkos mechanizmams, kad net viešasis sektorius funkcionuotų taip, kad atitiktų „privataus sektoriaus“, arba rinkos „vadybos“, principus⁴⁵. Įgyvendinant šį „naujosios dešinės“ projektą visuotinės demokratijos, priblėsusių moralinių vertybių ir besiplečiančio teisinio nihilizmo sąlygomis (valstybinės galios silpnėjimo požymis) ne tik išliko gerovės valstybės idėja, bet ir atsirado visiškai nelauktų socialinių fenomenų: susiformavo trys vadinamosios šiuolaikinės visuomenės negalios – individualizmas, „instrumentinio proto“ prioritetas ir jų abiejų baimę keliantys padariniai demokratiniam gyvenimui⁴⁶.

„Instrumentiniu protu“ vadinamas tokios rūšies racionalumas, kurį pasitelkiame numatydami ekonomiškiausias priemones tikslams pasiekti. Jo sėkmės kriterijai yra maksimalus efektyvumas, geriausias išlaidų ir pelno santykis, kurio taikymas apėmė visas gyvenimo sritis, taip pat ir teisinę sistemą: sąmoningai elgiamasi priešingai teisės normų reikalavimams, nes apskaičiuojama, kad padaryta veika duoda daugiau naudos nei patiriama kančių, kylančių iš didžiausios teisinės atsakomybės. Dažnai tikimasi išvengti teisinės atsakomybės arba bent sumažinti jos taikymo mastą manipuliuojant žmogaus

⁴³ Фукуяма Фр. *Великий разрыв*. – Москва: Издательство АСТ, 2003. С. 13–14.

⁴⁴ Закария Ф. *Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами*. – Москва: Ладомир, 2004. С. 265.

⁴⁵ Parsons W. *Viešoji politika*. – Vilnius: Eugrimas, 2001. P. 21.

⁴⁶ Taylor Ch. *Autentiškumo etika*. – Vilnius: Aidai, 1996. P. 25–34.

teisių ir laisvių absoliutinimu, pavyzdžiui, komercine paslaptimi, informavimo, saviraškos laisve, nuosavybės ir kitomis teisėmis.

Žmogaus teisių absoliutinimo pagrindu iš socialinės moralės „išlaisvintos“ visuomenės grupės ima savaip pertvarkyti desakralizuotą socialinę organizaciją. Jos sandara ir veiklos būdai tampa pasirinkimo objektu atsižvelgiant į jų poreikį tariamai individų laimei ir gerovei. Instrumentinio proto kriterijų taikymas laipsniškai užvaldė mūsų gyvenimą. Jo nepriklausomumas, autentiškumas jau pajungtas našumo maksimalizavimo reikalavimams. Negalima teigti, kad žmonės nejaučia šios priklausomybės nuo instrumentinio proto. Jaučia ir supranta, kad jų gyvenimas, visuomenės socialinė organizacija neturėtų būti grindžiama rinkos vertybėmis, bet taip daroma, nes pati visuomenė socialinį solidarumą iškeitė į konkurenciją už socialinės moralės ribų. „Kai pelno siekimo principas tampa vieninteliu įstatymu, o rinka yra „išlaisvinta“ nuo visų socialinių ir valstybinių pančių, tuomet nematoma ranka tampa likimu, nuo kurios niekas negali pabėgti. Absoliučią valdžią turinčios pelno ir nuostolių apskaitos nelaimė yra tai, kad ji, kaip ir absoliuti biurokratija, beveik nepripažįsta jokio aukštesnio humanizmo, suteikiančio prasmę bendrabūviui visuomenėje ir galinčio apriboti beatodairišką pelno siekimą bei nehumanišką elgesį su kitais. Tačiau tokie imperatyvai, kaip bendra valia ar žmonių teisės, neįmanomi be visuomenės, kuri savo egzistavimą grindžia sąmoningais, laisvai apsisprendžiančiais gyventi kartu individualais, o ne pavienių asmenų egoizmu“⁴⁷.

Tolesnis instrumentinio proto susiliejimas su ta atstovaujamos valdžios forma, kuri dabar vyrauja Vakarų pasaulyje, yra iš tikrųjų pavojinga, nes slepia vidinį polinkį mus tolinti nuo pilietinės visuomenės idealų, kuriems valdžia turėtų tarnauti. Demokratijos ir visuotinės komercializacijos ryšis išplečia demokratijos subjektų ratą ir lemia prieštaringos piliečio-vartotojo sampratos kūrimąsi. „Dabar žmonės daugiau reiškiasi kaip vartotojai; būtent tai lemia jų valdžią, todėl komercializacija tapo atvirkščiąja demokratizacijos pusė. Tai jėgos-dvynės, stumiančios pirmyn demokratijos bangą. Demokratizacijos dvilypė prigimtis – valdžios suteikimas žmonėms kaip piliečiui ir kaip vartotojui – leidžia paaiškinti, kodėl mažai kas drįsta kritikuoti vykstančią visuomenėje transformaciją“⁴⁸. Tai reiškia, kad Vakarų visuomenių sąmonę užvaldė komercializmas, kurio paveikta šiuolaikinė demokratija jau nutolo nuo XX a.

⁴⁷ Kurnitzky H. *Necivilizuota civilizacija*. – Vilnius: Dialogo kultūros institutas, 2004. P. 37.

⁴⁸ Закария Ф. *Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами*. – Москва: Ладомир, 2004. С. 241.

demokratijos, kaip tarnaujančios pilietinei visuomenei, sampratos. Pilietinės visuomenės idėjos patrauklumą ir jos įgyvendinimo galimybes radikalčiai silpnina vartotojiškos visuomenės raiška.

Komercializmo paveiktos nacionalinės demokratijos silpnumą, pavyzdžiui, Europos Sąjungoje šalyse, atskleidė stringantys pačių svarbiausių laikmečio problemų – energetikos, demografijos, ekologijos ir kovos su terorizmu – sprendimai. Sprendimų neveiksmingumas sutampa su naujomis problemomis, kurias sukėlė ir ateityje vis labiau kels globalizacija. Svarbiausių problemų sprendimų analizė atskleidžia, kad šiuolaikinės demokratijos šalyse valdymo ir kontrolės įgaliojimai ir atsakomybė yra rūpestingai supančioti demokratinų procedūrų taip, kad nė viena valstybinio valdymo institucija neturėtų tiek valdymo ir kontrolės įgaliojimų, kad jų nevykdymas, netinkamas ar net neveiksmingas vykdymas užtrauktų valdymo institucijos vadovų asmeninę politinę ir teisinę atsakomybę. Manipuliavimas demokratinėmis procedūromis tapo tokio masto, kad valstybinio valdymo sąnaudos virsta per didele našta mokesčių mokėtojams. Todėl būtina teisiškai apibrėžti būtinas demokratinės procedūras ir sąmoningai riboti jų pertekliaus didėjimą.

Apibendrinami komercializmo paveiktos demokratijos įsitvirtinimą individų ir visuomenės sąmonėje turime konstatuoti, kad šiuolaikiniame pasaulyje pagrindiniai liberaliosios demokratijos principai ir veiklos būdai vis dar siejami beveik vien tik su suverenos valstybės principais ir institucijomis. Todėl turime aiškiai įsisąmoninti pavojingai besiklostančią socialinę padėtį: nors liberaliosios demokratijos egzistencijos svarbiausias garantas yra nacionalinė valstybė, bet absoliutindami „naujojo liberalizmo“ ideologiją griauame valstybės galią. Nacionalinės valstybės stiprumo reikia ir dėl to, kad gyvename sudėtingų susisaistymo ryšių apimtame pasaulyje, kur problemos yra taip išplitusios ir jų įtaka yra tokia reikšminga, kad silpnos nacionalinės valstybės galios gali neužtekti ir dažniausiai neužtenka tinkamai su jomis susidoroti. Kiekviena tauta, sukūrusi savo valstybę, siekia išlaikyti savo valstybinę nepriklausomybę, net ir būdama sąjungoje su kitomis valstybėmis ji neprrašo kaimynų padėti užtikrinti demokratijos savo šalyje egzistenciją. Todėl silpnos valstybės sąlygomis išskyla hamletiškas klausimas – būti ar nebūti tautai? Arba dar radikaliau teigia Vytautas Radžvilas: „Turime mąstyti, ar šitame pasaulyje mes dar esame žmonės“⁴⁹.

Globalizacijos poveikis tolesnei demokratijos raidai. Vienas svarbiausių globalizacijos dėmenų yra globalumas. V. Radžvilo teigimu, „globalizmas

⁴⁹ Radžvilas V. *Įsiurbiantis globalizmo sūkurys: mitas ar realybė* // www.lrytas.lt / 2008-03-27.

gyvuoja kaip globalus politinis projektas, kurį mėginama įgyvendinti. Ši utopija numato globalią visuotinės civilizacijos viziją. Ji buvo konstruojama dar nuo Apšvietos laikų, o vėliausiu jos manifestu, ko gero, reikėtų laikyti garsųjį F. Fukuyamos rašinį „Istorijos pabaiga“. <...> Ši vizija numato, kad universali ir tobula ateities visuomenės santvarka turėtų būti darnus trijų elementų darinys. Šie elementai – globali liberalioji demokratija, globali pilietinė arba atvira visuomenė ir globali laisvoji rinka. Pastaroji būtų svarbiausias šios santvarkos statinio ramstis⁵⁰. Tikrai nepavyktų apkaltinti V. Radžvilo tarptautinio sąmokslų kūrimu, nes bent viena iš trijų mokyklų, nagrinėjančių šiuolaikinės globalizacijos civilizavimą ir demokratizavimą, būtent kosmopolitinės demokratijos mokykla, labiausiai plėtoja šios utopinės vizijos projektą, kurio „esmė yra naujas teisėtos politinės valdžios suvokimas. Politinė valdžia nebūtinai turi būti tradiciškai susieta su fiksuotomis sienomis ir ribota teritorija. Ją galima suprasti ir kaip pagrindinių demokratiškų principų, ir pagrindinių demokratiškų teisių savybę, kuri gali būti išsakijusi įvairiose save reguliuojančiose sąjungose – nuo miestų, apskričių, valstijų iki nacionalinių valstybių, regionų ir platesnių pasaulio tinklų“⁵¹.

Kad ir kaip vertintume globalumo ideologiją, globalizacija kaip didėjančis susisaistymas realiai pasikėsina į demokratijos kaip tautos savarankiškos savivaldos esmę, nes sparčiai besikuriančios ir jau veikiančios nevalstybinės institucijos bei kiti socialiniai dariniai, pavyzdžiui, įvairūs socialiniai judėjimai, radikaliai įsibrauna į nacionalinės valstybės demokratinį valdymą. Ar globalizacijos sąlygomis tauta dar valdo savo valstybę? Sąžiningai atsakydami į šį klausimą turime konstatuoti, kad tauta dalijasi valdymu su nekonstituciniais subjektais. Niekas tiksliai nežino, su kokiais subjektais ir kokia apimtimi tauta dalijasi valdymu, nes visuotinių poveikių intensyvėjimo sąlygomis suaktualėjo tarpvalstybinės politikos erdvė, kurioje, ieškant bendrų problemų sprendimų, formuojasi „bendro likimo bendruomenė“. Todėl „vyriausybės ar valstybės – demokratinės arba kitokios – sąvoka nebegali toliau paprastai būti sąvoka, tinkama tam tikrai uždarai politinei bendruomenei arba nacionalinei valstybei apibrėžti. Bendros politinės lemties bendruomenė – savo likimą sprendžiantis kolektyviškumas – negali būti toliau suvokiama kaip

⁵⁰ V. Radžvilas. *Įsiurbiantis globalizmo sūkurys: mitas ar realybė* // www.lrytas.lt / 2008-03-27.

⁵¹ Held D., McGrew A., Goldblatt D., Perraton J. *Globaliniai pokyčiai: politika, ekonomika ir kultūra*. – Vilnius: Margi raštai, 2002. P. 485.

viena nacionalinė valstybė⁵². „Instrumentinę nacionalinės valstybės galią iš esmės pakirto pagrindinių ekonominės veiklos formų globalizacija, medijų ir elektroninės komunikacijos globalizacija, nusikalstamumo globalizacija, socialinio protesto globalizacija ir tarptautinio terorizmo pavidalu besireiškianti maišto globalizacija⁵³.

Anot D. Heldo, „šiandieninėje tarptautinėje santvarkoje tebegyvuoja suverenios valstybės sistema, o kartu plėtojasi daugialypės valdymo struktūros. Ši hibridinė sistema sukelia ne tik įtampas, bet ir aštrias priešpriešas. Nevisiškai aišku, ar ji kaip nors sprendžia pamatines modernaus politinio mąstymo problemas, be kita ko, susijusias su tvarkos ir tolerancijos, demokratijos ir atsiskaitomybės bei teisėto valdymo pagrindimu⁵⁴. Taigi tikrasis veikiantis globalaus valdymo subjektas globaliame pasaulyje yra tinklo valstybė, pavyzdžiui, Europos Sąjunga, sudaryta iš nacionalinių valstybių, tarptautinių institucijų, nacionalinių valstybių asociacijų, regionų bei vietos valdžios struktūrų ir visuomeninių organizacijų. Būtent tinklo valstybė svarsto, tvarko ir sprendžia pasaulines, nacionalines ir vietines problemas. Nacionalinė valstybė yra tik vienas šio tinklo galios mazgų, sąveikaujantis su kitais galios mazgais ir negalintis nesiskaityti su galingiausių tinklo interesų vyravimu. Įvairių tinklo valstybės socialinių subjektų tarpusavio sąveika atskleidžia svarbiausius interesus, kurių įgyvendinimo procesuose persitvarko institucijos ir atskaitomybės mechanizmai, permąstomi suverenios valstybės principai. Šiuose procesuose transformuojasi ir XX a. nacionalinės valstybės liberalios demokratijos samprata. Kas ir kokiais pagrindais valdo tinklo valstybę? Į šiuos klausimus neturime pagrįstų atsakymų. Išskyla ir tinklo valstybės demokratijos paskirties klausimas, į kurį atsakyti neužtenka vien laikytis politikos valdų siaurinimo ir individo pasirinkimo laisvės plėtimo ideologijos. Aštriai išskyla jų ribų problema. Ar iš tiesų tik individai ir jų santykiai rinkoje yra vienintelis laisvojo pasaulio visuomenių tvarkymosi būdas, garantuojantis teisingumą?

Kitaip tariant, šiuolaikinė visuotinė liberalioji demokratija formuojasi kaip tinklo valstybės subjektų demokratinės sąveikos praktika: siekiant, kad ji integraliai stiprėtų, turės būti labiau įvirtinamos bendradarbiavimo nei konkurencijos vertybės ir socialinio elgesio normos, lemiančias nacionalinės demokra-

⁵² Held D., McGrew A., Goldblatt D., Perraton J. *Globaliniai pokyčiai: politika, ekonomika ir kultūra*. – Vilnius: Margi raštai, 2002. P. 482.

⁵³ Castells M. *Informacijos amžius: ekonomika, visuomenė ir kultūra. Tapatumo galia 2*. – Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2006. P. 291.

⁵⁴ Castells M. *Informacijos amžius: ekonomika, visuomenė ir kultūra. Tapatumo galia 2*. – Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2006. P. 338.

tijos ir jos politinės sistemos subjektų gebėjimą įžvalgiai denacionalizuotis ir internacionalizuotis taip, kad būtų galima įgyvendinti nacionalinius interesus tautos ir tinklo valstybės erdvėse, pavyzdžiui, stiprinti tautos tapatybę, neaštrinant nacionalizmo ir kosmopolitizmo fundamentalių prieštaravimų nė vienoje erdvėje. Priešingu atveju nacionalinės ir tinklo valstybės demokratijų konfliktai gali virsti nauju separatizmo ir autoritarizmo raidos ciklu.

Kaip priversti šiuolaikinę nacionalinę demokratiją „dirbti“? Šis klausimas keliamas silpstant valstybės galiai. Dabarties JAV politologas F. Zakaria teigia, kad ne tik rinkos, bet ir demokratijos dereguliavimo keliu nueita per toli, kad iškilo būtinybė demokratiją paversti saugia pasauliui⁵⁵. Šiuolaikinės tinklo valstybės demokratijos sąlygomis formuojasi nauja socialinio pasitikėjimo tendencija: piliečiai vis labiau pasitiki Bažnyčia, centriniu banku, kariuomene ar net ugniagesiais. Visas šias institucijas sieja bendras bruožas: jos funkcionuoja nedemokratiškai būdu ir nepasiduoda atskirų socialinių grupių spaudimui. Ši socialinio pasitikėjimo tendencija, kai piliečiai labiau pasitiki nedemokratiškai nei demokratiškai būdu veikiančiomis organizacijomis, ryškėja ir Lietuvos visuomenėje. Todėl klausimas, kaip priversti demokratiją „dirbti“, yra labai didelis iššūkis Vakarų civilizacijai.

Šį klausimą vis dažniau kelia ir atsakymų į jį ieško demokratijos tyrėjai. Pavyzdžiui, Manuelis Castellsas siūlo tris galimas demokratijos rekonstravimo kryptis: 1) vietos valdžios atkūrimą, plėtojant politinio atstovavimo ryšius; 2) elektroninės komunikacijos teikiamų galimybių plėtrą, kad piliečiai galėtų kuo plačiau dalyvauti demokratijos procesuose bei bendrauti tarpusavyje; 3) simbolinės politikos bei politinių santalkų nepolitiniams uždaviniams spręsti plėtrą elektronine ar kitokia forma⁵⁶. Be abejonės, šiuo metu aiškiausia demokratijos rekonstrukcijos kryptis yra stiprinti demokratinę valdymą vietos valdžios lygmeniu. O elektroninės demokratijos planams jau pažerta daug svarios kritikos: 1) balsavimas internetu atskleidžia piliečio valią ir neįmanoma visiškai panaikinti latentinio poveikio elektroninio balsavimo rezultatams galimybės⁵⁷, 2) elektroninė politika gali atvesti politikos ir visuomenės individualizaciją iki tokios ribos, kurią pasiekus integracija, konsensusas ir insti-

⁵⁵ Закария Ф. *Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами*. – Москва: Ладомир, 2004. С. 264–285.

⁵⁶ Castells M. *Informacijos amžius: ekonomika, visuomenė ir kultūra. Tapatumo galia 2.* – Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2006. P. 392.

⁵⁷ Laučius V. *Politikai paniškai bijo teisės balsuoti internetu* // www.delfi.lt / 2011-04-02.

tucijų kūrimas taps sunkiai įgyvendinami⁵⁸. Elektroninės demokratijos planų kritikos esmė yra ta, kad Atėnų demokratijos formos plėtojimą valstybiniu ir tarptautiniu lygmenimis riboja labai didelis neišsilavinusių ir atskirų nuo tinklo žmonių ir šalių skaičius. Kitaip tariant, elektroninė Atėnų demokratijos forma šalies mastu labiausiai tarnautų šalies ir miestų elito sluoksniui, kaip ir buvo senovės Atėnų tikrovėje.

Požiūrių į demokratijos rekonstrukciją analizė atskleidžia, kad demokratinis valdymas turi būti: 1) labiau grindžiamas specializacija ir atsakomybe, 2) labiau orientuotas į ilgalaikę perspektyvą, t. y. politika reikalauja atkaklumo ir nuoseklumo, 3) grindžiamas didesniu politinio ir nepolitinio valdymo institucijų savarankiškos veiklos erdvės atskyrimu. Kitaip tariant, siekiama sumažinti tiesioginių grupinių interesų poveikį valstybinės politikos kūrimui vadinamojo valdžios dereguliuavimo būdu, kai vienai ar kitai valdymo srities problemai spręsti deleguojami įgaliojimai. Tokie įgaliojimų delegavimai jau yra praktikuojami. Pavyzdžiui, JAV Kongresas delegavo įgaliojimus viršpartinei komisijai ir ši parengė sąrašą karinių bazių, kurias reikia uždaryti pasibaigus šaltajam karui. Toks sąrašas buvo pateiktas Kongresui be teisės jį pakeisti, balsuojant arba už, arba prieš jį⁵⁹. Taigi šiame procese pasiekta veiksminga valdymo ir demokratinės kontrolės vienybė. Ši idėja paimta iš šiuolaikinio verslo valdymo: kuo labiau specializuojasi verslas, tuo daugiau įgaliojimų akcininkai suteikia atitinkamos srities specialistams, bet išlaiko kontrolę. Tačiau šios idėjos perkėlimą į politiką labai varžo valdžios institucijų galios konstitucinio ribojimo idėja. Labai panašu, kad šią idėją reikia naujai permąstyti įsivertinant tinklo valstybėje.

1.4. Apibendrinimas

Demokratijos idėją tiesiogiai reprezentuoja graikiškas žodis *demokratia*, kurio šaknų reikšmės yra *demos* (liaudis) ir *kratos* (valdžia). Tik abiejų žodžio *demokratia* šaknų jungtis teikia demokratijos kaip liaudies valdžios apibrėžimą, kuris yra demokratijos esmės nagrinėjimo atspirties – pradinis taškas. Bet, kita vertus, abi žodžio *demokratia* šaknys turi gana daug skirtingų reikšmių, kurių jungimas demokratijai suteikia labai svarbių prasmės niuansų, todėl neįmanoma demokratijos apibrėžti vienareikšmiškai. *Demos ir kratos*

⁵⁸ Castells M. *Informacijos amžius: ekonomika, visuomenė ir kultūra. Tapatumo galia 2.* – Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2006. P. 393.

⁵⁹ Закария Ф. *Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами.* – Москва: Ладомир, 2004. С. 277.

reikšmių jungtis nuolatos laiduoja demokratijos idėjos vidinę įtampą, kurios neįmanoma pašalinti.

Vakarų civilizacijoje, kitaip nei kitose civilizacijose, įsitvirtino liberalioji demokratijos samprata. Ji susiformuoja kaip demokratijos ir liberalizmo – moderniojo politinio mąstymo – suartėjimo padarinys. Būtent suartėjus demokratijai ir liberalizmui susiformavo ir toliau vystosi modernioji demokratijos samprata. Moderniosios demokratijos ir klasikinės demokratijos sampratų skirtį lemia liberalizmo ir moderniojo politinio mąstymo turinys. Moderniojo politinio mąstymo atribojimas nuo etikos ir remiantis teise jo pavertimas technika teikia ne tik politinio proceso racionalizavimo galimybių, bet ir pavojų realiai susiaurinti demokratiją – skiepyti visuomenės narių abejingumą šalies valdymui. Šį pavojų gali ypač paskatinti liberalizmo kaip ideologijos propagavimas.

Šiuolaikinio pasaulio raida meta daug ir esminių iššūkių demokratiniam mąstymui. Rinkos vaidmens padidėjimas demokratijos sąlygomis nacionalinės valstybės mastu išjudino moderniosios demokratijos sampratų ir modelių turinyje esančias įtampas. Moderniosios demokratijos vertybių – laisvės, lygybės ir tvarkos – sampratų kaita neišvengiamai didina pačios moderniosios demokratijos sampratų ir jos modelių konkurenciją. Globalizacijos poveikis tolesnei demokratijos raidai kelia daug neatsakytų klausimų. Vieni autoriai teigia, kad išeitis – demokratijos globalizacija, kiti ieško galimybių stiprinti nacionalinių valstybių ir jų koalicijų demokratiją. Šiame prieštaringame procese viena iš svarbiausių problemų yra rasti būdų stiprinti visuomenės narių dalyvavimą demokratijos procesuose ir savivaldoje. Todėl būtina nagrinėti visas galimas demokratijos rekonstravimo kryptis.

1.5. Literatūra

1. Castells M. *Informacijos amžius: ekonomika, visuomenė ir kultūra. Tapatumo galia 2.* – Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2006.
2. Degutis A. Kaip galima liberalizmo tironija // *Logos*. 2010. Nr. 64. P. 51–61; Nr. 65. P. 14–22.
3. Gray J. *Apgaulinga viltis. Globalaus kapitalizmo iliuzija.* – Vilnius: Vaga / ALK, 2006.
4. *Freedom in the World 2011: The Authoritarian Challenge to Democracy.* // <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=70&release=1310/>
5. Held D. *Demokratijos modeliai.* – Vilnius: Eugrimas, 2002.
6. Held D., McGrew A., Goldblatt D., Perraton J. *Globaliniai pokyčiai: politika, ekonomika ir kultūra.* – Vilnius: Margi raštai, 2002.

7. Huntington, S. P. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press, 1991.
8. Janda K., Berry J. M., Goldman J., Hula K. W. *The Challenge of Democracy*. – Boston, New York: Houghton Mifflin Company, 2004.
9. *Teisė ir demokratija. Demokratija Lietuvoje: tarp Vakarų ir Rytų (1990–2007)*. – Vilnius: MRU Leidybos centras, 2009.
10. Zakaria F. *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad*. – New York: W. W. Norton & Company, 2003.

1.6. Požiūris į demokratinę teoriją

Prof. Mykolas Römeris (1880–1945) – pedagogas, publicistas, visuomenės veikėjas, lietuviybės puoselėtojas, Lietuvos konstitucinės teisės pradininkas – apie demokratinę teoriją.

Klasikinė demokratinė teorija, kaip ir visuomenės sutarties doktrina, palaiko suverenės tautos ir suverenės ar bendros valios sąvokas. <...> Tauta čia yra suprantama ne kaip suverenių individų, susitarusių tarp savęs bendrai gyventi ir veikti, visuma, bet tik kaip tam tikras tęstinis, nuolatinis socialinis junginys arba kaip žmonių daugybė, kuri nesutampa pilnai su visų gyvų žmonių visuma. <...> Taigi ši tauta yra bejėgė, pati veikti negali. Ji, kaip ir visi juridiniai asmenys, tegali veikti ir reikštis per atstovus reprezentantus, kurie veikdami pasisako veikią to juridinio asmens vardu. <...> Be to, yra dar antra tautos reprezentantė, būtent, ta, kuri gali juridiniai veikti už ta tautą, vadinasi, su kurios veikimu yra jungiamos tam tikros teisinės pasekmės. Tai yra taip vadinamoji teisinė tauta, būtent, toji gyvosios piliečių kartos dalis, kuri naudojasi politinėmis teisėmis. Daugumoje šios dienos demokratinė valstybių tas atitinka piliečių – rinkikų sąvokai. Tai yra antra tos tęstinės tautos reprezentantė. Šita teisinė tauta gali būti platesnė ir siauresnė; tas priklauso nuo to, kaip plačiai yra pravedamos politinės teisės piliečiams. Šiuo atžvilgiu demokratijoje yra dvi srovės. Viena srovė sako, kad šitas teisinės tautos atstovavimas visai tautai nesudaro kokios subjektyvinės teisės, bet tik tam tikrą socialinę funkciją. Sako, tai nėra teisė: nes jie ne savo valią reiškia, bet tik tęstinės tautos valią. Taigi, demokratinės teorijos mokslu, tai nesanti jokia teisė, o tik tam tikra socialinė funkcija. Pavyzdžiui, jeigu aš esu profesorium, jeigu dėstau konstitucinę teisę, tai ar čia yra mano teisė? Tiesa, dalinai tai mano teisė, nes negali bet kas ateiti ir dėstyti mano vietoje, bet visgi yra skirtumas tarp mano teisės dėstyti ir mano teisės į mano daiktą, pav., į degtuką; degtuką aš galiu sulaužyti, galiu uždegti, galiu jį suvalgyti, ką noriu galiu daryti. O jeigu aš esu profesorius, tai aš privalau dėstyti; čia yra mano socialinė funkcija,

bet ne subjektyvinė teisė kaip į kokią nors daiktą. Tai viena srovė taip aiškina tų kvalifikuotų piliečių politines teises. Dabar, kuo nustatoma šita socialinė funkcija? Kodėl, pav., man pavedama dėstyti konst. Teisę, o ne fiziką? Ogi todėl, kad fizikoje aš nieko neišmanau, o konstitucinę teisę šiek tiek žinau. Vadinasi, pavedama todėl, kad buvo prieita išvada, kad aš turiu tam tikrų kvalifikacijų šitai socialinei funkcijai vykdyti. Reiškia, tautos valiai reikšti reikia tam tikrų kvalifikacijų, neužtenka žmogui gimti ir suaugti, kad galėtų tautos valią reikšti. Kokių būtent kvalifikacijų reikia? Pirmiausia reikia pasakyti, kad tai privalo būti žmonės, kurie dėl tam tikros savo padėties ar ką geriausiai atjaustų tą socialinį solidarumą, kuris jungia tautos kartas, tuos tikslus, kurie jungia tos teritorijos žmones ir t. t.⁶⁰

1.7. Užduotys

Diskusijos klausimai

1. Kodėl demokratijos prasmė yra ir visada bus ne iki galo aiški?
2. Ką vadiname liberalioji demokratija ir koks jos vaidmuo moderniosios demokratijos plėtroje?
3. Kokios veiksmų grupės turėjo ir ateityje gali turėti įtakos moderniosios demokratijos raidai?
4. Kodėl moderniosios demokratijos sąlygomis stiprėja laisvės, tvarkos ir lygybės įtampos?
5. Kodėl padidėjęs rinkos vaidmuo demokratijos sąlygomis yra pavojingas nacionalinei valstybei ir visuomenei?
7. Kaip pasireiškia globalizacijos poveikis demokratijos raidai?
8. Kokie dalyvavimo demokratinuose rinkimuose elektroninio balsavimo būdu pranašumai ir trūkumai?

Savarankiškas darbas:

1. Palyginkite klasikinės demokratijos ir moderniosios demokratijos sampratas.
2. Atlikite ES didelės ir mažos valstybės demokratijos būklės palyginimo analizę.
3. Atlikite laisvės, tvarkos ir lygybės vertybių būklės Lietuvoje analizę.
4. Atlikite demokratijos Lietuvoje būklės ir jos raidos tendencijų analizę.

⁶⁰ Römeris M. *Valstybinė teisė: prof. Römerio skaitytų paskaitų stenogramos*. Kaunas: 1930. P. 16–18.

2. LIETUVOS DEMOKRATINĖS IR PILIETINĖS VISUOMENĖS BŪKLĖ IR RAIDOS TENDENCIJOS

Esminė moderniosios demokratijos gyvybingumo sąlyga yra vakarietiškos pilietinės visuomenės susiformavimas ir jos stiprumas. Jokia aukščiausios valdžios institucija nesuinteresuota dalytis savo valdžia su kitais viešojo gyvenimo subjektais. Tačiau tik Vakarų visuomenės subjektai, plėtodami savivaldą, pasiekė tokią politinę galią, kurią turėjo pripažinti aukščiausioji valdžia. Laisvės ir savivaldos siekimo ir įgyvendinimo procese Vakarų erdvėje susiformavo vakarietiškai suprantama pilietinė visuomenė, kuri išskirtinai yra Vakarų civilizacijos fenomenas.

Lietuva istoriškai buvo ir dabar yra Vakarų civilizacijos rytinis pakraštys, visą XIX a. ir pusę XX a. buvęs užvaldytas kitos civilizacijos. Todėl Lietuvos kultūros erdvėje dabar pinasi labai skirtingos vertybių reikšmės, pavyzdžiui, kraštutinis individualumas ir menkas socialinis aktyvumas. Labai sunkiai Lietuvoje skleistųsi moderniosios demokratijos dvasia, jeigu negyventume demokratijos epochoje. Jos sklaida vyksta skausmingai, nes tik nepriklausomybės metais užaugusi jaunoji karta išsiskiria didesne pilietine galia. Tik aktyvi vakarietiška Lietuvos pilietinė visuomenė gali laiduoti sėkmingą moderniosios demokratijos raidą globalizacijos sąlygomis. Šito siekiant reikia žinoti mūsų pilietinės visuomenės pranašumus ir trūkumus.

2.1. Demokratinės visuomenės samprata

Kas yra demokratinė visuomenė? Rėmimasis arba nesirėmimas demokratijos idėja yra kriterijus, kuriuo apibūdiname kaip demokratinį arba kaip nedemokratinį kokį nors socialinį darinį, turintį teisinius įgaliojimus priimti atitinkamus viešųjų reikalų sprendimus. Tautoje ir jos mastu yra įvairių socialinių darinių, turinčių teisinių įgaliojimų tvarkyti viešuosius reikalus, pavyzdžiui, kokios nors bendrijos ar savivaldybės taryba, valstybė. Valstybė yra didžiausias ir aukščiausius teisinius įgaliojimus turintis nacionalinis socialinis darinys. Demokratinė valstybė vadiname tas šalis, kurios turi ne tik konstituciškai įteisintą demokratiją kaip politinio valdymo formą, bet ir kurių procedūrų realus įgyvendinimas laiduoja politinę bendruomenę, pasižyminčią šalies žmonių politine lygybe. Taigi, šalies žmonių politinės lygybės reikalavimas yra esminė ir minimali sąlyga įgyvendinti demokratinį valstybės valdymą. Jei ši esminė sąlyga yra patenkinama, tai šalies viduje esantys kiti nedemokratinio pobūdžio socialiniai dariniai, turintys teisinius įgaliojimus priimti viešųjų reikalų sprendimus, nepanaikina vyraujančio demokratinio

politinio valdymo. Nedemokratinio pobūdžio socialiniai dariniai yra, pavyzdžiui, šalies prezidento institucija, karinės, policijos ar gaisrininkų bei kitos statutinės organizacijos.

Valstybė ir visuomenė nėra tapatūs socialiniai reiškiniai. Todėl kyla svarbus klausimas, ar šalies žmonių politinės lygybės buvimo užtenka visuomenei apibūdinti kaip demokratinę? Kas yra visuomenė, ar galime kalbėti apie demokratinę ar nedemokratinę jos pobūdį? Ar gali būti demokratinė valstybė ir nedemokratinė visuomenė? Į šiuos klausimus pagrįstai galima atsakyti remiantis valstybės, visuomenės ir demokratijos sampratomis bei analizuojant tarp šių socialinių reiškinų realiai besiklostančius ryšius. Valstybė yra organizuota politinė bendruomenė, turinti savo aukščiausią valdžią, kuri teisėtai valdo šalį. Aukščiausios valdžios teisėtumas (legitimacija) yra svarbiausias jos pripažinimo šalies viduje ir užsienyje pagrindas. Nors valstybės aukščiausios valdžios legitimacija gali turėti skirtingus pagrindus (pvz., pagal Maximilianą Weberį), šiuolaikinės demokratijos požiūriu jos legitimacija kyla iš piliečių valios, išreikštos visuotiniais ir laisvais rinkimais. Tai reiškia, kad piliečių valia turi būti išreikšta griežtai laikantis procedūrinės demokratijos principų – piliečių politinės lygybės ir visuotinio jų dalyvavimo rinkimuose. Kitaip tariant, šiais principais turi būti grindžiami kiekvienas rinkimų kaip proceso etapas ir jų procedūros, pavyzdžiui, kandidatų į valdžią kėlimas, jų registravimas, rinkėjų ir rinkimų komisijų bei jų darbo stebėtojų sąrašų sudarymas, rinkimų agitacija ir t. t. Tačiau procedūrinė demokratija nieko nepasako apie piliečių kaip rinkėjų kompetenciją ir pareigą išreikšti savo valią. Paprastai laikomasi požiūrio, kad nedalyvaujant rinkimuose piliečiai išreiškia savo nepasitikėjimą valdžia. Todėl aukščiausios valdžios rinkimų ir jų rezultatų legitimacija grindžiama daugumos principu: a) rinkimai yra teisėti, jeigu juose dalyvavo ir savo valią pareiškė daugiau kaip pusė balsavimo teisę turinčių piliečių; b) į aukščiausią valdžią išrenkami daugiausia rinkėjų balsų gavę kandidatai.

Šiuolaikinė demokratinė valstybė tik formaliu požiūriu apibūdinama kaip organizuota politinė bendruomenė, nes beveik visi šalies gyventojai yra piliečiai (išskyrus tuos gyventojus, kurie dėl žinomų teisėtų apribojimų nėra piliečiai). Tačiau reali organizuota politinė bendruomenė būna mažesnė, nes dėl įvairių individualių ir socialinių priežasčių dalis piliečių neįsitraukia į politinį šalies gyvenimą. Lietuvos politinė bendruomenė taip pat neapima visų piliečių. Šią padėtį iliustruoja piliečių dalyvavimas arba nedalyvavimas skirtingose demokratijos raiškos formose. Pavyzdžiui, „1991 metų vasario 9 dieną įvyko Lietuvos gyventojų visuotinė apklausa-plebiscitas. Daugiau kaip 90 % balsavusiųjų, kurie sudaro per 76 % visų, turinčių aktyvią rinkimų teisę piliečių pasisakė už nepriklausomą ir demokratinę Lietuvą. Lietuvos tauta

dar kartą patvirtino pasirinktą nepriklausomybės kelią, savo ištikimybę istoriniams 1918 metų vasario 16 dienos ir 1990 metų kovo 11 dienos Aktams ir nepalaužtos Lietuvos rezistencijos siekiam⁶¹. Atkurtos Lietuvos valstybės nepriklausomybės įtvirtinimo okupacijos sąlygomis (niekada neužmirškime Sausio 13-osios aukų!) įvykusiame plebiscite dalyvavo daugiau kaip 85 proc. rinkimų teisę turinčių piliečių. Tačiau taikos sąlygomis įvykusiuose Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų 2011 metų rinkimuose dalyvavo tik 44,08 proc. rinkimų teisę turinčių piliečių⁶². Toks piliečių dalyvavimo pokytis verčia kelti priežasčių klausimus ir ieškoti į juos atsakymų.

Piliečių dalyvavimas arba nedalyvavimas šiuolaikinės politinės bendruomenės gyvenime yra labai didelė ne tik valdžios legitimacijos problema, bet ir pačios visuomenės demokratiškumo bei pilietiškumo problema. Šios kompleksinės problemos neįmanoma spręsti be savosios visuomenės pažinimo ir politinės bendruomenės elito socialinės atsakomybės tautai apibrėžimo. Politiniai komentatoriai, kaltindami pačią visuomenę dėl vienokių ar kitokių rinkimų rezultatų, dažnai užmiršta, kad visuomenė yra istoriškai susiformavusi ir nuolatos besivystanti žmonių, jų ryšių ir santykių visuma, turinti sistemos bruožų. Labai sunku pakeisti jos vertybių ir tvarkos sampratą, susiklosčiusias vienomis ar kitomis istorinėmis sąlygomis. Kita vertus, žmonės ir jų ryšiai nėra sustingę, bet keičiasi veikiami naujų socialinių sąlygų ir ugdymo sąveikos. Tačiau visuomenės keitimasis nėra vienareikšmis procesas. Pavyzdžiui, Joelis Grossmanas ir Michaelis Grossmanas nagrinėja socialinės kaitos aspektus – kaitos greitį, dydį ir apimtį, kurie tarpusavyje susiję sudėtingais ryšiais. Socialinė kaita gali būti didėjanti, visapusiška ir revoliucinė, o jos apimtis – trijų pakopų arba lygių. Ji gali: 1) pakeisti tik individualaus elgesio modelius, pavyzdžiui, skyrybų dažnėjimas, gimstamumo normos pakitimas; 2) pakeisti grupines normas – individų ir grupių tarpusavio santykių modelius, individų ir grupių santykių su politine, ekonomine arba socialine sistema modelius, pavyzdžiui, vyresnio amžiaus moterų įdarbinimo kliūčių sulaužymas. Šioje pakopos socialinė kaita yra esmingesnė nei pirmosios; 3) pakeisti visuomenės papročius arba pagrindines vertybes, pavyzdžiui, laisvosios rinkos vertybių įsitvirtinimas. Šio lygio socialinę kaitą sunkiausia apibrėžti ir neabejotinai sunkiausia pasiekti⁶³.

⁶¹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deklaracija „Dėl Lietuvos Respublikos lygiateisio dalyvavimo pasaulio valstybių bendrijoje“ // www.lrs.lt/ Žiūrėta: 2008-04-25.

⁶² Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimai // http://www.vrk.lt/2011_savivaldybiu_tarybu_rinkimai/output_lt/rezultatai_daugiamand_apygardose/rezultatai_daugiamand_apygardose1turas.html

⁶³ Cotterrell R. *Teisės sociologija. Įvadas*. Kaunas: Dangerta, 1997. P. 67–68.

Paprastai išskiriami du visuomenės narių ryšių ir santykių lygmenys – asmeninis ir bendruomeninis. Socialiniai santykiai – tai socialinių ryšių kokybė, t. y. ilgalaikiai ir sunorminti socialiniai ryšiai. Bendruomenės vidiniai arba socialiniai ryšiai klostėsi ir stiprėjo institucionalizuojant socialinės tvarkos funkcionavimo būdus – moralinius, religinius ir teisinius. Juos puoselėjant buvo kuriamas bendruomenės narių tarpusavio pasitikėjimas ir saugumas. Istoriniu požiūriu asmeniniai santykiai klostėsi socialinių santykių lygmeniu, individams vis labiau įsisąmoninant savo individualumo reikšmę. Todėl neatitiktinai socialinės moralės vertybes ir normas puoselėjančiose visuomenėse asmeniniai santykiai yra pavaldūs socialiniams santykiams.

Socialiniai santykiai pirmykštėse būsimos Vakarų civilizacijos bendruomenėse nebuvo grindžiami vien hierarchine subordinacija. Skirtingose pirmykštėse bendruomenėse atrandama demokratijos pradmenų, pavyzdžiui, senovės germanų tautose – šeimynų seniūnų viešų susirinkimų, vadinamų *moot*, forma. *Moot* egzistavo kaip sprendimų priėmimo vienybės sfera, kurioje reikėsi nuomonių pliuralizmas⁶⁴. Juridinės antropologijos tyrimai atskleidė, kad kiekviena pirmykštei bendruomenei priklausanti bendrija, pavyzdžiui, šeima, žvejų ar medžiotojų bendrijos, turi bendrą taisyklių sistemą, kurią autonomiškai apibrėžia bendromis elgesio taisyklėmis (papročiais). Skirtingos bendrijos dalyvauja savitarpiskai papildančioje ir poliarchinėje bendruomenės modelyje vyraujančioje (skirtingų veiklos sričių vyresniųjų) struktūroje. Todėl bendrijų pliuralizmas paaiškina, kodėl grupės negali sau pajungti individų: bendruomenės modelis funkcionuoja su individualais, o ne prieš juos⁶⁵.

Socialinės moralės vertybes ir normas kultivuojančioje visuomenėje individai bendrauja, bendradarbiauja, rungtyniauja ir net konfliktuoja laikydamiesi atitinkamų vertybių ir socialinių normų, kurias atspindi visuomenės ir jos socialinių grupių kultūra. Tai socialinė sąveika – procesas, kuriam vykstant žmonės veikia ir kuria tikrovę, kurioje mes gyvename. Socialinė sąveika yra kryptingas procesas, nes jį nuolatat kreipia socialinė struktūra⁶⁶. Kitaip tariant, socialinė struktūra nuolat vienokiais ar kitokiais būdais „kontroliuoja“, kad tikrovė būtų kuriama stengiantis užtikrinti socialinį saugumą ir socialinės egzistencijos tęstinumą.

Socialinė struktūra – tai visuomenės, kaip socialinės sistemos sandara, kurios elementai – socialinės institucijos, socialinės grupės, socialinės orga-

⁶⁴ Berman H. J. *Teisė ir revoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. – Vilnius: Pradai, 1999. P. 78–90.

⁶⁵ Рулан Н. *Юридическая антропология*. – Москва: Норма, 2000. С. 73.

⁶⁶ Масионис Дж. *Социология. 9-е издание*. – Санкт-Петербург: Питер, 2004. С. 197.

nizacijos ir socialinio veikimo formos – susieti tarpusavio ryšiais. Dar kartą reikia pabrėžti, kad socialinės struktūros elementų tarpusavio ryšius atspindi socialinės institucijos – moralė, religija ir teisė. Jos perskrodžia visus įmanomus visuomenės elementus ir yra bendruomenės (ir taip pat visuomenės) savotiški „klijai“. Socialinės struktūros statybinė medžiaga yra socialiniai statusai ir juos atitinkantys socialiniai vaidmenys. Socialinis statusas – tai individo padėtis visuomenėje, kurią jis užima kaip kurios nors socialinės grupės (pvz., profesijos, amžiaus, lyties, religijos ir t. t.) atstovas ir kuri susieta su kitomis grupėmis per teisių ir pareigų sistemą. Socialinis vaidmuo – tai socialinio elgesio modelis, kuriuo įgyvendinamas socialinis statusas. Kiekvienas socialinio elgesio modelis sudarytas iš atitinkamų teisių ir pareigų. Taigi teisės ir pareigos yra socialinės struktūros atributai, kuriuos labai svarbu saugoti. Tarp visų teisių svarbiausios yra žmogaus orumą saugančios teisės. Iš pradžių žmogaus orios egzistencijos normos buvo vadinamos dieviškąja, vėliau – prigimtine teise, o dabar – žmogaus teisėmis. Neatsitiktinai Emilė'is Durkheimas pabrėžia, kad pagarba žmogiškajam individo orumui yra bendroji ir visuotinė vertybė. Taigi visuomenės demokratiškumas formuojasi natūraliai kaip jos narių socialinių santykių kultūra, institucionalizuojanti pagarbos žmogui reiškinio normas. Tačiau pagarbos žmogui reiškinio normų neužtenka, kad visuomenę būtų galima apibūdinti kaip demokratišką.

Liberaliosios demokratijos pagrindas – žmogaus teisių ir procedūrinės demokratijos principų laikymasis. Galima pagrįstai teigti, kad žmogaus teisių ir procedūrinės demokratijos principų laikymasis bendrojoje visuomenės kultūroje leidžia ją apibūdinti kaip demokratinę arba nedemokratinę. Jei, anot mūsų žymaus tėvynainio sociologo Vytauto Kavolio, visuomenėje gerbiama teisė, tai gerbiamas ir žmogus ir atvirkščiai, jeigu gerbiamas žmogus, tai gerbiama ir teisė. Vadinasi, kasdienė pagarba žmogui ir žmogaus teisių įgyvendinimas bei savanoriškas procedūrinės demokratijos principų ir įstatymų laikymasis viešame gyvenime yra kriterijai, kuriais visuomenę apibūdiname kaip demokratinę. Kita vertus, demokratinės visuomenės kūrimas nėra vienkartinis aktas, bet nuolatinis mūsų demokratijos kūrimo ir jos pamatų tikrinimo procesas⁶⁷, kuriame mūsų tautos elitas linkęs kaltinti nekompetentingus piliečius rinkėjus ir neprisiimti socialinės atsakomybės. Kodėl taip yra?

⁶⁷ Karosas J. Mūsų demokratijos pamatų tikrinimas. I ir II dalys // www.delfi.lt / 2011-02-28; 2011-03-29.

2.2. Lietuva – dviejų pilietinės visuomenės sampratų konkurencijos erdvė

Vakarietiška pilietinės visuomenės samprata. Šiuolaikinė pilietinė visuomenė yra visuma skirtingų visuomeninių institucijų, ganėtinai stiprių, kad būtų atsvaras valstybei ir jos netrukdoma atliktų taikdario ir arbitro vaidmenį tarp pagrindinių interesų grupių, pažabodama jos siekį dominuoti ir atomizuoti visuomenę⁶⁸. Ši tradicinė angliška amerikietiška pilietinės visuomenės samprata, kurios ištakos glūdi škotų švietėjų mąstyme, kaip tik pabrėžia socialiai aktyvių individų savanoriškų organizacijų veiksmingą valdžios ir pačios visuomenės darinių socialinės kontrolės funkciją. Pilietinės visuomenės samprata pabrėžia būtinybę visuomenės nariams aktyviai įsitraukti į savanoriškas organizacijas kovojant dėl savo prigimtinių teisių įgyvendinimo ir tuo remiantis kontroliuoti valstybės galias, bet, kita vertus, didelis ir vis didėjančias visuomenės organizuotumas yra jos socialinio kapitalo šaltinis, ribojantis socialinės anarchijos ir anomijos sklaidos galimybes. Vakarietiška pilietinės visuomenės samprata – tai visuomenės ir valdžios „socialinė sutartis“, kuri „įteisina“ tautos optimistinės raidos galimybes. Ji formavosi kaip ilgalaikio istorinio proceso, apimančio įvairius religinių ir miesto bendruomenių steigimosi, gynimosi nuo valdžios prievartos ir savarankiškos raidos aspektus, teorinio permąstymo padarinius. Ši tradicija traktuoja visuomenę kaip susireguliojančią sritį, svarbiausių individo teisių ir laisvių saugyklą bei darinį, kurį privalu saugoti nuo valstybės kėsinimosi. Jos idėja yra civilizacijos vaisius, nes tai, ką Aleksis de Tokvilis vadino mokėjimu vienyti į sąjungas, yra šiuolaikinės praktikos laimėjimas: žmonės bendradarbiauja su kitais jiems nepažįstamais žmonėmis, norėdami pasiekti savo tikslų⁶⁹. Taigi esminiai vakarietiškos pilietinės visuomenės sampratos bruožai – individų iniciatyva, aktyvus jų vienijimasis į bendrijas (sąjungas, asociacijas ir t. t.), asmeninės ir socialinės atsakomybės priėmimas.

Pohėgėlinė pilietinės visuomenės samprata. Tačiau, be jos, egzistuoja ir kita – priešinga pilietinės visuomenės plėtojimo kryptis, kurią Adamas Seligmanas apibrėžė kaip pohėgėlinę, arba marksistinę⁷⁰. Ji pabrėžia pilietinėje visuomenėje glūdinčius viešumo ir privatumo, visuotinių ir dalinių interesų prieštaravimus ir jų sprendimą politinės valstybės srityje. Taigi ne pilietinė

⁶⁸ Гелнер Э. *История свободы. Гражданское общество и его исторические соперники*. – Москва: Ad Marginem, 1995. С. 15.

⁶⁹ Ashford N. *Laisvos visuomenės principai*. – Vilnius: Aidai, 2003. P. 11.

⁷⁰ Seligman A. B. *Pilietinės visuomenės idėja*. – Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004. P. 24.

visuomenė, o valstybė iškeliami kaip konfliktinių socialinių santykių arbitras. Atitinkamai pabrėžiama ne iš visuomenės, o iš valstybės kylanti socialinė kontrolės funkcija. Kaip tik ši tradicija iki mūsų dienų daro įtaką socialinės minties istorijai ir ji yra radikaliai permąstoma šiuolaikinėje Vidurio Rytų Europoje. Šios tradicijos esmė – nacionalinės valstybės ir tautos suaugimas. Todėl šiuolaikinės Vidurio Rytų Europos visuomenės yra draskomos vidinio – tarnavimo valstybei ir jos kontroliavimo funkcijų prieštaravimo. Mūsų visuomenė irgi yra šios tradicijos apimta, nes tai lemia ir istorinė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kūrimo laimėjimų atmintis, ir dėl prarasto valstybingumo bei jo atkūrimo patirtos tautos socialinio orumo traumos, giliai įsivėrusios jos mentalitete. Valstybės atkūrimas visada buvo siejamas su kunigaikščių ir šviesuomenės (pvz., didikų aušrininkų, varpininkų, knygnešių) herojišku tarnavimu ir pasiaukojimu tautai. Dauguma XIX a. pabaigos–XX a. pradžios Lietuvos šviesuomenės narių sąmoningai savo likimus susiejo su nacionalinės valstybės kūrimu ir tarnavimu jai. Taigi, esminiai Vidurio Rytų Europos pilietinės visuomenės sampratos bruožai – asmenybių iniciatyva, jų aktyvus vienijimasis į elito grupes ir socialinės atsakomybės už tautos raidos problemų sprendimus prisiėmimas. Deja, elito grupės niekada negali prilygti visai visuomenei ir visada yra pavojaus, kad jos įtrauks pasyvios visuomenės narius į savo privačių interesų įgyvendinimo procesus.

Tautos tikėjimas šviesuomene ypač atgimė Sąjūdyje. Todėl ir dabar dalis mūsų visuomenės narių nori tikėti, kad valdžioje esančios elito grupės tarnauja tautai, o ne vien tik siekia patenkinti savo asmeninius ir grupinius interesus. Tuo galime paaiškinti buvusią Lietuvoje demokratiškesnį rinkimų švytuoklę ir padidėjusį nusivylimą demokratija. Ar valdžioje esančios Lietuvos elito grupės deda pastangas kurti ir stiprinti Lietuvos pilietinę visuomenę? Seniai žinome neigiamą atsakymą, bet dėl to padėtis negerėja. Todėl neatsitiktinai 2007 m. pranešime Valdas Adamkus pabrėžė, kad „demokratija neįmanoma be tokių paprastų, tačiau pamatinių dalykų, kaip tikėjimas idealais ir vertybėmis, pasitikėjimu bendrapiliečiais ir valstybės institucijomis, bendros pastangos kurti mūsų valstybę. Kai viešojoje erdvėje nelieka vietos vertybėms, idėjoms ir jų sklaidai, įsigali visų nepasitikėjimas visais. Tokioje skandalų, gandų, vienas kito ir savo šalies juodinimo aplinkoje labai sunku kurti piliečių valstybę ir plėtoti demokratinę politiką“⁷¹.

Pilietinė visuomenė – sampratų sankirta. Lietuvos elitas sąmoningai ar nesąmoningai skleidžia dvi prieštaringas vertybes – visuomenės tarnavimą

⁷¹ Lietuvos Respublikos Prezidento Valdo Adamkaus metinis (2007 m.) pranešimas // www.lrp.lt/ Žiūrėta: 2008-05-15.

valstybei ir valstybės kontrolę, taigi kuriama piliečių valstybė rinkos sąlygomis, nesant vakarietiškos pilietinės visuomenės. Šis prieštaravimas sukuria palankias sąlygas skleistis biurokratijai, kuri, kurdamą demokratiškas procedūras perteklių, sėkmingai siaurina ir net panaikina asmeninę teisinę atsakomybę ir valdžią paverčia verslu. Paprasčiau tariant, kai nėra vakarietiškai suprantamos pilietinės visuomenės, rinka tampa ne piliečių bendradarbiavimo ir konkuravimo arena, o negailestingo karo ir aukų vieta. Tokį karą galėtų sušvelninti teisė, jeigu elito grupės ir kiti visuomenės nariai aktyviai ja grįstų savo subjektyvią elgesį, ir teisingumo vykdymo institucijos, jeigu jos nepriešištingai tarnautų tautai. Tačiau matome priešingą reiškinį – išplitusį teisinį nihilizmą, todėl nagrinėdami Lietuvos pilietinės visuomenės būklę turime atsižvelgti ne vien į subjektyvias socialines prasmes, bet ir į objektyvias, ypač rinkos pabrėžiamas, socialines sąlygas, reikalingas formuoti vakarietiškos sampratos pilietinei visuomenei. Tokių objektyvių socialinių sąlygų minimumą atspindi žmogaus teisių ir socialinių garantijų, atitinkančių iš rinkos santykių kylančią riziką, įgyvendinimas. Būtent žmogaus teisių ir rinkos keliamos rizikos amortizavimo socialinių garantijų įgyvendinimas yra pilietinės visuomenės funkcijų įsivyravimo esminis, bet nepakankamas pagrindas. Šio pagrindo įgyvendinimo turi aktyviai siekti tautos elito grupės, pabrėždamos socialinę atsakomybę tautai ir vengdamos dvigubų elgesio standartų.

Vakarietiška pilietinės visuomenės sąvoka neatsiejama nuo visuomenės narių laisvės ir atsakomybės ryšio idėjos. Tačiau Lietuvos visuomenėje plėtojamas klaidingas požiūris, jog individas gali būti absoliučiai laisvas ir kad laisvė yra suvaržymų nebuvimas. Tai visiška iliuzija, nes priešingu atveju Europoje nebūtų susikūrę laisvų žmonių miestai. Šios iliuzijos – laisvės nuo teisingos socialinės tvarkos kūrimo ir puoselėjimo – propagavimas yra laisvų piliečių visuomenės nuodas. Laisvų žmonių visuomenė įmanoma tik tada, kai laisvės būseną yra tokia, kuriai esant visiems visuomenės nariams taikomi teisingi apribojimai ir kai kiekvienas jų savo būklę gali pagerinti tik savanoriškai vienydamasis į sąjungas. Žmonių vienijimasis į sąjungas ir jų bendrų interesų įgyvendinimas iki rinkos liberalizmo ideologijos įsiviešpatavimo savaimiškai suponavo atitinkamas pilietinės visuomenės veikimo kryptis – funkcijas, kurių svarbiausios yra šios: socialinė integracija (susiorganizavimas); savireguliacija; socialinių subjektų saviraida; ekonominių, politinių, kultūrinių, informacinių gyvenimo sąlygų homogenizacija (suvienodinimas). Reikia pabrėžti, kad šios funkcijos būdingos ir bendruomeniškai visuomenei, bet demokratijos ir reguliuojamos rinkos ryšys sukūrė palankiausias jų intensyvaus skleidimosi sąlygas. Nereguliuojamos rinkos ir agresyvaus vartojimo ideolo-

gijos įsiviešpatavimo sąlygomis kyla daug abejonių dėl pilietinės visuomenės funkcijų skleidimosi galimybių. Todėl būtina bent glaustai jas aptarti, kad aiškiau įsivaizduotume vakarietiškos pilietinės visuomenės (ir demokratijos) socialinį turinį.

2.3. Lietuvos pilietinės visuomenės funkcijų būklė ir raida

Socialinė integracija. Pilietinei visuomenei būdingas vidinis socialinis susiorganizavimas (integracija), kuris skiriasi nuo išorinės integracijos, kylančios iš valstybės. Socialinė integracija – tai visuomenės narių tarpusavio ryšių ir santykių būklė, kai visuomenės viešosios srities problemas svarsto ir sprendimus priima visuomenės narių sąjungos. Jų pastangomis socialinė integracija vyksta valstybės mastu. Šios sąjungos išvengia susipriešinimo, nes pati visuomenė savo vidinės organizacijos autonomiškumą ir santykinį stabilumą grindžia bendro gėrio (teisingumo, solidarumo, sakralumo ir religinio bei socialinio pakantumo) samprata ir pilietine iniciatyva. Kitaip tariant, piliečių savaveiksmės organizacijos yra asmenų ir valstybės tarpininkės, trukdančios valstybei kėsintis į asmens teises ir laisves. Tai reiškia, kad pilietinė visuomenė rūpinasi bendro gėrio sampratos kūrimu ir įgyvendinimu.

Žinomos įvairios socialinio susiorganizavimo formos, apimančios visas gyvenimo sritis, pavyzdžiui, ekonomikos srityje yra pramonės ir verslo korporacijos, politikos srityje – visuomeniniai judėjimai ir partijos, socialinėje kultūrinėje srityje – kūrybinės sąjungos, mokslinės asociacijos, profesinės sąjungos ir kitos įvairios bendrijos. Taigi, socialinės integracijos funkciją vykdo nuo valstybės santykiniai nepriklausomi pilietinės visuomenės subjektai – įvairios visuomeninės organizacijos, asociacijos, labdaros ir paramos fondai, profsąjungos, partijos ir judėjimai, žiniasklaida, kitos bendrijos ir jų tarpusavio bendradarbiavimas. Kiekviena iš jų turi savo darnią taisyklių sistemą.

Lietuvos Respublikoje įregistruota apie 14 tūkstančių įvairių pilietinės visuomenės organizacijų⁷², kurių veikloje, 2005 metų „Baltijos tyrimų“ pateiktais duomenimis, dalyvauja vos 17 proc. šalies gyventojų⁷³. Šis skaičius beveik nesikeičia šiuolaikinės Lietuvos raidoje, nors nuo 1990 iki 2005 m. nevyriau-

⁷² Lietuvos nevyriausybinų organizacijų situacijos analizė. *Nevyriausybinų organizacijų informacijos r paramos centro 2005 metais atliktas tyrimas* // www.nisc.lt/files/main/Trečiojo sektoriaus institucijų sistucija Lietuvoje1.pdf/ Žiūrėta: 2008-05-19; Žiliukaitė R., Ramonaitė A., Nevinskaitė L., Beresnevičiūtė V., Vinogradnaitė I. *Neatrasta galia: Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis*. – Vilnius: Versus aureus, 2006. P. 22.

⁷³ Lietuvos visuomenė išlieka menkai organizuota // www.old.nisc.lt/tyrimai.php/ Žiūrėta: 2008-05-19.

sybinių organizacijų skaičius šalyje padidėjo daugiau nei dešimteriopai.⁷⁴ Tai gi susiklostė dvi priešingos tendencijos: visuomeninių organizacijų skaičiaus didėjimas „neišprovokavo“ jų veikloje dalyvaujančių asmenų skaičiaus didėjimo. Šių dviejų tendencijų prieštarumas tikriausiai yra dvejopų reiškinių sampynos rodiklis: 1) Lietuvos visuomeninių organizacijų smulkėjimo procese savaime klostosi gyvybingiausi visuomeninių organizacijų ir jų tinklų modeliai, atitinkantys tautos socialinį mentalitetą; 2) santykinai ir stabiliai labai mažas Lietuvos piliečių dalyvavimas visuomeninių organizacijų veikloje leidžia teigti, kad tradiciškai Lietuvos visuomenei nebūdingas aukštas socialinis organizuotumas ir jos istorinius sąjūdžius lėmė išskirtinių asmenybių iškilimas klostantis būtinybei vesti tautos narius į kovą dėl tautos laisvės. Pohėgelinės pilietinės visuomenės sampratos požiūriu šiuo metu tauta stokoja jai atsidavusių charizmatinių asmenybių, nes tariamai nėra socialinių iššūkių joms atsirasti. Kitaip tariant, turime nepriklausomą valstybę, kuri turi tarnauti, rūpintis tautos gerove. Pagal gyventojų, dalyvaujančių visuomeninių organizacijų ar judėjimų veikloje, skaičių Lietuva kartu su Portugalija, Rumunija, Vengrija ir Lenkija yra paskutinės tarp kitų demokratiškos Europos valstybių⁷⁵. „Neatrastos galios“ tyrėjos atskleidė ir tokių nevyriausybių organizacijų, kuriose vyrauja ne pilietiniai, o privatūs interesai⁷⁶. Tokios „savanoriškos organizacijos“ iškreipia pilietinės organizacijos esmę: jos ne tik užkerta galimybes į jas įsilieti pilietiškai nusiteikusiems savanoriams, bet ir savo egzistavimu sumenkina savanoriškų organizacijų socialinį vaidmenį⁷⁷.

Piliečių visuomenės susiorganizavimo sugebėjimas yra svarbus kuriant pačių piliečių užimtumą. Informacinėje epochoje besiplečiantis paslaugų verslas yra labai susijęs su pilietinės visuomenės susiorganizavimo kokybe – socialiniu kapitalu. Socialinis kapitalas – tai neformalios vertybės ir normos, kurių laikymosi plitimas stiprina socialinės grupės ryšius ir bendradarbiavimą. Šiuo požiūriu Vakarų Europoje visuomeninės organizacijos turi galias ir ilgalaikes tradicijas. J. Hopkinso universiteto tyrinėtojų studija „The Emerging Sector Revisited“ atskleidė, kad ten ne pelno sektoriuje įdarbinta 6,9 proc.

⁷⁴ Žiliukaitė R., Ramonaitė A., Nevinskaitė L., Beresnevičiūtė V., Vinogradnaitė I. *Neatrasta galia: Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis*. – Vilnius: Versus aureus, 2006. P. 21.

⁷⁵ *Lietuvos visuomenė pilietinės galios indeksas 2007 metais* // www.old.nisc.lt/tyrimai.php/ Žiūrėta: 2008-05-19.

⁷⁶ Žiliukaitė R., Ramonaitė A., Nevinskaitė L., Beresnevičiūtė V., Vinogradnaitė I. *Neatrasta galia: Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis*. – Vilnius: Versus aureus, 2006. P. 49.

⁷⁷ Genzelis B. Apsišaukėlių gadynė // *Lietuvos žinios*. 2011-03-17. Nr. 62 (12889).

darbo jėgos, o skaičiuojant su savanoriais – net 10,1 proc. O Vidurio Europoje ne pelno sektoriuje darbo užmokestį gauna 1,3 proc. visų gyventojų, dar 1,1 proc. dirba savanoriškai, be atlygio. Žinoma, kiekvienoje šalyje padėtis vis kitokia – Nyderlandų ne pelno sektoriuje dirba 12,4 proc. visų gyventojų, Belgijoje – 10,5 proc., Čekijoje – 2,2 proc., Rumunijoje 0,3 proc. Vidurio Europos šalyse daugiausia darbo jėgos ne pelno sektorius telkia kultūros, poilsio ir socialinės rūpybos srityse. Tyrimas atskleidė, kad per dešimtmetį nuo 1980 iki 1990 m. Vakarų Europoje trečiasis sektorius buvo galingas darbo vietų kūrimo šaltinis. Pavyzdžiui, Prancūzijoje jam teko viena iš septynių naujų darbo vietų, sukurtų tame dešimtmetyje, o Vokietijoje – viena iš aštuonių ar devynių. Lietuvoje visuomeninis sektorius sukuria šiek tiek daugiau nei 0,5 proc. visų Lietuvoje sukurtų darbo vietų. Paminėtina ir tai, kad Jungtinėje Karalystėje ne pelno sektorius sukuria 4,8 proc. Vokietijoje – 3,6 proc., Prancūzijoje – 3,3 proc. bendro vidaus produkto⁷⁸.

Pilietinės galios raida. Ligšioliniai Lietuvos visuomenės būklės tyrimai rodo, kad pilietinės visuomenės raida Lietuvoje patiria didelių sunkumų. Visuomenę, kaip politinę bendruomenę, stiprinant svarbu nuolat vertinti jos būklę ir raidos tendencijas. Tokio tikslo siekia visuomenės nuomonės tyrimų centras „TNS Gallup“ ir Pilietinės visuomenės institutas, 2007 m. pradėjęs ilgalaikį tyrimų projektą, kuriuo kasmet nustatomas ir skelbiamas mūsų visuomenės pilietinės galios indeksas. Šis indeksas rodo, kaip kinta visuomenės pilietinės galios: ar jos didėja žmonėms įgyjant vis daugiau demokratinės patirties ir įgūdžių, ar mažėja stiprėjant politiniam susvetimėjimui.

2007 m. pabaigoje atliktas Lietuvos visuomenės pilietinės galios tyrimas tik patvirtino esamą ir optimizmo nekeliančią visuomenės socialinę dezorganizaciją: 2007 m. Lietuvos pilietinės galios indeksas siekė 33,9 nuošimčius iš 100 galimų⁷⁹. 2008-ųjų pabaigoje dar kartą atliktas Lietuvos pilietinės galios tyrimas parodė, kad visuomenės pilietinė galia iš esmės nepakito ir lieka gana menka – 33,2 balo. Tačiau kai kurios pilietinės nuostatos bei laikysenos per metus pasikeitė, pavyzdžiui, visuomenės nariai pradėjo aktyviau dalyvauti labdaros akcijoje ir vietos bendruomenės veikloje⁸⁰.

⁷⁸ *Ilgius V. Filantropija – išimčių prie tradicijos // www.old.nisc.lt/nvo_lietuvoje.php/ Žiūrėta: 2008-05-20; Nevyriausybių organizacijų, dalyvaujančių sveikatinimo veikloje, skatinimo programa (2006–2008 m.) // www.sena.sam.lt/mages/Dokumentai/Asmens%20sveikata/nvo_sveikatos%20programa.doc/ Žiūrėta: 2008-05-20.*

⁷⁹ *Pilietinės galios indeksas // www.civitas.lt/ Žiūrėta: 2008-05-20.*

⁸⁰ *Pilietinės galios indeksas // www.civitas.lt/ Žiūrėta: 2011-04-04.*

Pilietinės visuomenės instituto reprezentatyvaus tyrimo 2009 m. duomenys atskleidė Lietuvos visuomenės pilietinės galios teigiamus pokyčius: galios indeksas siekė 35 balus iš 100. Ši raidos tendencija išliko ir 2010 m.: 2010-ųjų tyrimo duomenys rodo, kad jaunimas turi šiek tiek daugiau pilietinės galios nei vidutiniškai jos turi visa Lietuvos visuomenė: jaunimo pilietinės galios indeksas 2010 m. buvo 38,9, o visuomenės – 35,5 vieneto iš 100 galimų. Daugiausia Lietuvos gyventojų dalyvauja trijose pilietinėse veiklose: aukoja labdarai (56 proc.), eina į aplinkos tvarkymo talkas (50 proc.) ir dalyvauja vietos bendruomenės veikloje (34 proc.). Šios veiklos sutelkia ir daugiausia jaunimo. Tačiau jose dalyvauja šiek tiek mažesnė jaunimo dalis: aukoja labdarai 48 proc. jaunų žmonių, dalyvauja aplinkos tvarkymo talkose – 45 proc., o vietos bendruomenių veikloje – 26 proc. jaunuolių. Kita vertus, didesnė dalis Lietuvos jaunimo dalyvauja veikloje, paremtoje naujų informacinių technologijų panaudojimu (13 proc.), arba renkasi vartojimo prekes, atsižvelgdama į politinius ir etinius motyvus (14 proc.): tokių žmonių dalis visuomenėje sudaro atitinkamai 8 ir 10 procentų. Lietuvos jaunimas mažiau nei visa visuomenė domisi politinėmis šalies naujienomis: jas kasdien svarbu sužinoti penkiems iš dešimties jaunų žmonių. Taigi politinis jų išprusimas menkas. Tokiomis naujienomis kasdien besidominčių žmonių dalis visoje visuomenėje yra didesnė – 7 iš 10. Lėtai vykstantis pilietinės galios pokytis skatina atsargų optimizmą, bet, kita vertus, pilietiškumui paskatų neteikia Lietuvos socialinė aplinka: per ketverius metus ji išliko nelabai palanki pilietiškai aktyviems žmonėms. Visuomenės nariai buvo ir lieka įsitikinę, kad pilietiškai aktyvus žmogus mūsų visuomenėje gali patirti įvairios asmeninės žalos⁸¹.

Savireguliacija. Pilietinės visuomenės socialinės integracijos pagrindas – vidinių tautos bruožų dinaminis pastovumas (homeostazė). Tai tautos savireguliacijos gebėjimas neperžiangiant leistinų ribų išlaikyti savo esminius parametrus ir funkcijas. Pilietinės visuomenės savireguliacijos gebėjimas yra socialinės moralinės prigimties ir pasireiškia jos kolektyvinės sąmonės laipsniu. Kolektyvinė sąmonė (E. Diurkheimo įvesta sąvoka) – tai visuma bendro tikėjimo, mąstymo būdų ir jausmų, kuriais gyvena socialinės grupės arba bendruomenės nariai. Pilietinės visuomenės savireguliacijos mechanizmas grindžiamas ne tik kolektyvine sąmone, bet ir tiesioginiais bei grįžtamaisiais ryšiais (teigiamais ir neigiamais). Remdamasi jų teikiama informacija, ji gali telkti visuomenės narius ir priešintis išoriniams (pvz., kitos valstybės) poveikiams bei transformuotis savausaugos tikslais. Remiantis sistemų teorija būtina

⁸¹ *Nepriklausomybės karta išsiskiria kitokia pilietine galia // www.civitas.lt/ Žiūrėta: 2011-04-04.*

pabrėžti, kad pilietinėje visuomenėje įsivyrąja teigiamas grįžtamasis ryšys tik tada, kai demokratizacijos proceso rezultatai stiprina ir teisingumo sampratą, ir grįžtamojo ryšio poreikį. Pavyzdžiui, ekonomikos augimas ir mokesčių naštos lengvinimas skatina darbdavius atsisakyti vokelių, o jų praktikos nykimas stiprina socialinio teisingumo jauseną. Tuomet grįžtamasis ryšys greitina įvairius kitus socialinius procesus, techninių ir socialinių inovacijų raidą.

Pilietinės visuomenės savireguliacijos mechanizmas teisingumo arba veikiančios socialinės moralės pagrindu padeda suderinti atskirų piliečių interesus ir įstatymo, išreiškiančio visuomenės interesus, normas. Jeigu šio mechanizmo nėra arba jis dar nesusiformavo (pvz., visuomenėje nesusiformuoja teisingumo samprata ar silpnos visuomeninės organizacijos), tai šią funkciją perima valstybė, įgyvendindama išorinę reguliaciją. Išorinės reguliacijos stiprinimas ir jos plėtimas veda prie totalitarinės sistemos, kurios būdingiausias požymis yra tas, kad per plačios valstybės kontrolės funkcijos riboja socialinį individų aktyvumą.

Lietuvos visuomenės savireguliacijos sutrikimas. Mūsų visuomenės savireguliacija yra akivaizdžiai sutrikusi, nes socialinius, politinius ir ekonominius reiškinius nedrįstama vertinti socialinės moralės požiūriu. Netgi priešingai, įvairiais būdais, pavyzdžiui, „runkelių“ ir kitokiais epitetais, niekinamos tautos kolektyvinės sąmonės apraiškos ir kaskart po rinkimų į Seimą komentuojamas „neprotingas“ tautos pasirinkimas. Ar gali būti kitaip, kai elito grupių politinių asmenybių rietenos sureikšminamos ir paverčiamos tautos kolektyvinę sąmonę naikinančiu įrankiu? Kai kritiškiau mąstantiems arba abejojančioms nuolatos klijuojama sovietizmo etiketė? Šiais būdais tik aštrina patirtos tautos kolektyvinės sąmonės traumas. Visiškai ignoruojamas socialinės moralės ir teisės ryšys. Elito grupės įkyriai propaguoja socialinės moralės neutralumo idėją, kaip tariamai atitinkančią pliuralistinę demokratijos prigimtį, ir bando suabsoliutinti teismų, kaip vienintelės teisingumo institucijos, vaidmenį. Pagal šią klatingą logiką teisingumo jausmas yra visiškai subjektyvus reiškinys, todėl juo negalima remtis socialiniuose santykiuose. Taip bandoma Lietuvos visuomenėje įtvirtinti kraštutinį cinizmą: jeigu norite teisingumo – kreipkitės į teismą. Lietuvos visuomenės savireguliacijos sutrikimą galima pagrįsti ne tik įsitvirtinusios socialinės dezorganizacijos ir nestiprėjančios pilietinės galios ryšiu, bet ir jį konkretinančiais padariniais: dėl socialiai nesuorientuotos darbo ir pelno siekimo ryšio politikos pavojingą ribą pasiekusiomis demografinėmis įtampomis, grasinančiomis tautos natūraliai reprodukcijai; visiškai trumparegiška energetikos politika, kurios neišvengiamas „aktyvinimas“ yra pavėluotas ir keliantis daug pagrįstų abejonių; su socialiniu teisingumu prasielenkusio nekilnojamojo turto nesibaigiančio grą-

žinimo ilgalaikiais socialinės nesantaikos padariniais ir latentinėmis jo supirkimo tendencijomis, kai turto nuosavybė ir valdymas sutelkiamas ne piliečių rankose; jaunimo „evakuacijos“ bangomis ieškoti laimės svetur⁸²; kasdienėmis politinėmis ir socialinėmis rietenomis, sklindančiomis iš įvairių žiniasklaidos šaltinių, ypač elektroninės žiniasklaidos.

Lietuvoje žiniasklaidos poveikis visuomenės savireguliacijai. Labai ma-dinga teigti, kokia yra visuomenė, tokia yra ir jos valdžia, žiniasklaida ir t. t. Bet ar dažnai susimąstome, kokį cinizmo potencialą skleidžiame šiuo teiginiu? Juk ne pohėgelinės sampratos visuomenė, o jos lyderiai, elito grupės ir jų valdomos institucijos yra atsakingi už vienokią ar kitokią visuomenės būklę. Jeigu siekiame tautos raidą perorientuoti pagal vakarietišką pilietinės visuomenės sampratą, tai valstybė ir elito grupės turi labai stegti ugdydamos visuomenės narių iniciatyvą ir visuomeninių organizacijų gebėjimus prisiimti socialinę atsakomybę. Todėl labai dideli reikalavimai keliami demokratinės visuomenės žiniasklaidai, nes socialinė jos paskirtis – skatinti visuomenės atvirumą, pilietiškumą ir valstybės pažangą, įtraukiant kiekvieną pilietį – skaitytoją, žiūrovą, kūrėją, interneto vartotoją – į demokratijos ir pilietybės tapatybės, valstybės nepriklausomybės ir tautinės kultūros kūrimo, visuomenės dorovės ugdymo ir stiprinimo procesą. Pavyzdžiui, Lietuvos radijas ir televizija savo tinklapyje skelbia, kad LRT misija yra „teikti Lietuvos visuomenei tikslią, objektyvią ir subalansuotą informaciją, kokybiškas šviečiamąsias, kultūrinės ir pramogines programas, sudaryti prie-laidas darniam vystimuisi, demokratijos plėtrai bei atviros visuomenės vertybių įtvirtinimui Lietuvos Respublikoje“⁸³. Lietuvos žiniasklaidos, kuri turėtų būti viena svarbiausių pilietinės visuomenės socialinių institucijų, savireguliaciją galima lyginti su Lietuvos visuomenės savireguliacija, bet priešinga vertinimo prasme: jei profesionalų bendrija nesugeba tinkamai naudotis tautos jai suteik-ta savireguliacijos laisve, tai visuomenės savireguliacija yra dar prastesnės bū-klės. Lietuvos žiniasklaidos savireguliacijos socialinio veiksmingumo tyrimas atskleidė⁸⁴, kad žiniasklaidos priemonės:

1. Ignoruoja socialinę savo paskirtį: a) absoliutina pramoninę funkciją (Paulio Felixso Lazarsfeldo įvesta sąvoka), susijusią su informacijos gamyba ir jos platinimu; b) nevengia gaminti ir platinti informacijos, prieštaraujančios žmogaus teisių apsaugai ir griaušančios visuomenės narių tikėjimą sociali-nėmis (bendruomeninėmis) vertybėmis, pavyzdžiui, įkyriai propaguojančios jėgos ir žiaurumo kultą.

⁸² Saukienė I. *Kas paskatintų lietuvius neišsivaikščioti?* // www.delfi.lt/ 2011 m. kovo 11 d.

⁸³ www.lrt.lt/lrt/static.php?strid=51238/ Žiūrėta: 2008-05-20.

⁸⁴ Atraškevičiūtė A. *Žiniasklaidos teisės socialinis veiksmingumas. Magistro baigiama-sis darbas.* – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto biblioteka, rankraščio teisėmis. 2006. P. 38–62.

2. Vengia prisiimti socialinę moralinę atsakomybę skelbdamos tikrovės neatitinkančią informaciją. Liudvika Meškauskaitė pabrėžia, kad labai reti atvejai, kai visuomenės informavimo priemonės geranoriškai paneigia tikrovės neatitinkančią informaciją ir atsiprašo nukentėjusiojo⁸⁵.

3. Nevykdo žiniasklaidos savireguliacijos institucijų – Etikos komisijos ir Žurnalistų etikos inspektoriaus priimtų viešų sprendimų. Veikianti žiniasklaidos teisės yra bedantė, nes jos normų įgyvendinimas grindžiamas viešosios informacijos rengėjo ar platintojo gera valia ir nesusietas su atitinkamų neigiamų sankcijų valstybinio pavartojimo galimybe. Todėl tik viešosios informacijos rengėjo ar platintojo apsisprendimas lemia, ar jis laikysis žiniasklaidos normų, ir tokia padėtis, kaip tiksliai pabrėžia L. Meškauskaitė, diskredituoja pačią teisę ir skatina teisinį nihilizmą⁸⁶. Neatsitiktinai Lietuvos žurnalistų sąjungos pirmininkas Dainius Radzevičius 2005 m. pripažino, kad nepriklausomai žiniasklaidai daugėja grėsmių ir dėl „iš dalies neveikiančios žiniasklaidos savireguliacijos“⁸⁷.

Etninio nacionalizmo Lietuvoje aktualėjimas kaip visuomenės savireguliacijos sutrikimo padarinys. Kitas Lietuvos visuomenės savireguliacijos sutrikimo požymis – etninio nacionalizmo aktualėjimas⁸⁸, kurį provokuoja ne tiek globalizacija ar Lietuvos tautinių mažumų radikalėjimas⁸⁹, o labiau netinkamas modernios politinės tautos ugdymas. Ne tik tauta gali sukurti savo valstybę, bet ir valstybė turi pareigą ugdyti savo tautą. Moderni tauta – tai istoriškai besiformuojantis socialinis politinis žmonių junginys, grindžiamas tautybe ir pilietybe bei turintis savitą nacionalumą. Nacionalumas – tai socialinio politinio junginio narių mąstymo ir elgesio modeliai, užtikrinantys paties žmonių junginio egzistencinį stiprumą. Nacionalumas grindžiamas tautiškumu ir pilietiškumu. Šių socialinių reiškinių tarpusavio sąveika atspindi visuomenės narių sąmonės būklę. Anot Valdo Kukulo, Lietuvos visuomenės nariai turi išsiaiškinti savo tautybę⁹⁰.

⁸⁵ Meškauskaitė L. *Žiniasklaidos teisė*. – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004. P. 210.

⁸⁶ Meškauskaitė L. *Žiniasklaidos teisė*. – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004. P. 32.

⁸⁷ LZS: šalyje daugėja grėsmių nepriklausomai žurnalistikai // www.delfi.lt/archive/article.php?id=8256709/ Žiūrėta: 2005-05-20.

⁸⁸ Kuolys D. „Nužudyk valstybę“: *Paleckio ar Čekučio būdu?*; Čekutis R. *Atsakymas D. Kuoliui apie „žudomą“ valstybę* // www.delfi.lt/ 2011-03-25.

⁸⁹ Donskis L. Atsitokėjimo ir lūžio metas // <bernardinai.lt> 2011-03-13; Kuolys D. *Lietuvoje tautinės mažumo radikalėja* // www.delfi.lt/ 2011-03-16.

⁹⁰ Kukulas V. *Pagaliau išsiaiškinkim savo tautybę* // www.delfi.lt/ 2011-03-24.

Tautiškumo ir pilietiškumo sąvokos atskleidžia iš tikrųjų egzistuojančių tautybės ir pilietybės turinį. Taigi egzistuoja dvi poros nevisiškai tapačių sąvokų: teoriškai tautybės nereikia tapatinti su tautiškumu, o pilietybės – su pilietiškumu. Kiekvienoje šių sąvokų poroje yra vos įžvelgiama skirtis. Pirmosios šių porų sąvokos reiškia formalesnį individo tapatumo bruožą, o antrosios – tikrosios individo mąstysenos ir elgsenos bruožus.

Tautybė apima narystės įsivaizduojamoje bendruomenėje jausmą ir tam tikro kultūrinio bei bendruomeninio tapatumo prisiėmimą ir įpročius. „Tautybė egzistuoja, kai jos nariai tiki, kad ji egzistuoja“, – rašo Davidas Milleris⁹¹. Tautybė giliau nei pilietybė nusako asmens priklausomybę dvasinei žmonių bendruomenei, vienijamai ne tiek pragmatinių, kiek dvasinių vertybių, turinčiai savo etnokultūrinę atmintį arba paveldą, savo papročius bei tradicijas, etnopsichologinius bruožus, istorinį likimą ir jo tęstinumą, ryšio su gamta specifiškumą ir pan.⁹² Tautybės sąvokos analizė atskleidžia, kad jos turinyje yra keli sandai – ir etninis, ir etinis, ir teisinis, ir politinis. Šių sandų tarpusavyje sąveika suponuoja tikrąjį tautybės ir tautiškumo turinį. Bet kurio sando didesnis pabrėžimas gali nuvesti klystkeliais, t. y. į nacionalizmą, visuomenės (bendruomenės) uždaramą, tautiškumo nykimą.

Pilietybė pirmiausia yra teisinė sąvoka, susijusi su valstybės ir formalijų jos narių santykiu. Ji apima tokius klausimus kaip įgaliojimai, teisės ir laisvės. Pilietybė reiškia lygiateisį žmonių bendravimo pobūdį, viešosios veiklos kultūrą, kuri labiau sietina su konkrečių socialinių problemų sprendimu bei tikslų įgyvendinimu, valstybės institucijų veikla.

Šiuolaikinėse visuomenėse dėl jų vidinio kultūrinio nevienalytiškumo neišvengiamai kyla tautybės ir pilietybės sąveikos problema, tiksliau – tautiškumo ir pilietiškumo suderinamumo problema, kuri sprendžiama Vakarų demokratinių visuomenių kontekste. Tai reiškia, kad „tautybė“ gali ir turi būti atsiejama nuo neigiamų ir iš tikrųjų dažnai tragiškų nacionalizmo reikšmių. Michaelis Grantas Ignatieffas išvedė pilietinio ir etninio nacionalizmo skirtį: pilietinis nacionalizmas yra demokratinio pobūdžio, žvelgiantis į tautą kaip lygias teises ir pareigas turinčių piliečių bendruomenę, patriotiškai susijusią su iš dalies sutampančiais politiniais įpročiais ir vertybėmis; o etninis nacionalizmas – priešingai – tautinį tapatumą laiko esant pagrįstą greičiau etniškumu nei pilietyste ir įstatymu. Pilietinis nacionalizmas gali būti racionalus,

⁹¹ Miller D. In Defence of Nationality // *Journal of Applied Philosophy*. 1993. Vol. 10. Nr. 1. P. 6.

⁹² Grigas R. *Tautinė savivoka*. – Vilnius: Rosma, 2001. P. 40.

lankstus, pliuralistinis ir moraliai turtingas, o etninis nacionalizmas linkęs į iracionalumą, fanatizmą ir autoritarizmą⁹³.

Pilietinio tautiškumo gynimo kryptis patiria įvairių sunkumų, iš kurių didžiausi yra du:

1. Ar gali būti užtikrintos bendruomeninės tautiškumo ypatybės, kai tautiškumą suprantame pilietine prasme, įsiliejanti į liberalią demokratinę struktūrą ir jos ribojamą?
2. Koks yra tikslus tautiškumo gynimo požiūris?

Pirmoji problema nurodo pagrindinę ir bendrą įtampą, būdingą bandant suderinti bendruomenines ir liberalias galimybes. Pavyzdžiui, kai šią problemą bandoma spręsti pripažįstant pliuralizmą, kyla jo ribų problema: koks gali būti priimtinas šio reiškinio visuomeninės erdvės mastas, besiskiriantis nuo subkultūros? Į šį klausimą ateityje dar reikės rasti visuomenei priimtina atsakymą. Iki šiol neaišku, koks tikslus tautiškumo gynimo požiūris. Pavyzdžiui, Yaelis Tamira pateikia kultūrinę požiūrio interpretaciją⁹⁴, kiti autoriai šį požiūrį jungia su politinio skirtingumu ir autonomija. Šias interpretacijas Lietuvoje turime atsargiai vertinti, nes Didžiosios Karalystės, Prancūzijos ir Vokietijos vadovai konstatavo, kad daugiakultūriškumo toleravimo politika nepasiteisino.

Pilietybė nereiškia kultūrinio supanašėjimo arba suvienijimo. Tačiau tai aiškiai reiškia, kad bus sunku išsaugoti „plačias“ pilietinio nacionalizmo bendruomenines ypatybes. Kultūrinė fragmentacija arba geriausiai atveju „plona“ visuomenės kultūros rūšis yra numatomas rezultatas, ypač kalbant apie atskirą edukacinį rūpinimąsi „tautinio“ identiteto formavimu⁹⁵.

Socialinių subjektų saviraida. „Sukurk pats save“ yra labai svarbus pilietinės visuomenės leitmotyvas, motyvuojantis socialinių subjektų pasitikėjimą savo jėgomis ir bendradarbiavimą. Pilietinė visuomenė, kitaip nei klasikinė bendruomenė, sąmoningai kuria asmenybės subjektyvizacijos – asmeninių pažiūrų, interesų, skonio formavimosi ir raiškos – socialines sąlygas jos kultūros (vertybių, idėjų, supratimo stereotipų ir elgesio normų) perdavimo–perėmimo arba asmenybės socializacijos procese. Šis procesas yra dvipusis: auganti asmenybė perima pilietinės visuomenės kultūrą ir šiame procese pati

⁹³ Ignatieff M. *Blood and Belonging. Journeys into the New Nationalism*. – London: Vintage, 1994. P. 3–6.

⁹⁴ Tamir Y. *Liberal Nationalism*. – Princeton, NJ: Princeton University Press. 1993. P. 68–70.

⁹⁵ McLaughlin T. H. *Šiuolaikinė ugdymo filosofija: demokratiškumas, vertybės, įvairovė*. – Kaunas: Technologija, 1997. P. 107.

save atskleidžia, t. y. įgyja subjektyvų tapatumą ir daro grįžtamąjį poveikį socializacijos agentams⁹⁶ – žmonėms, atsakingiems už asmenybės socializaciją. Šis procesas nėra visiškai savaiminis ir neribotas: jis vyksta skleidžiantis susiorganizavimo funkcijai, kai visuomenės nariai pilietinės visuomenės bendrijoje perima pilietinės tautos vertybes, teisingumo sampratą, žmogaus teises ir pareigas. Tai reiškia, kad pilietinė visuomenė turi sugebėti kūrybiškai derinti asmenybės socializacijos ir jos subjektyvizacijos galimybes taip, kad laisvė neatsigręžtų prieš pačią asmenybę ir būtų reprodukuojama kuo aukštesnio lygio masinė kultūra. Kitaip tariant, vengiama absoliutinti asmenybės subjektyvizacijos galimybes, kurios ypač atsiskleidė šiuolaikinėse vartotojiškose visuomenėse. Realiame gyvenime funkcionuoja skirtingi pasaulio suvokimo požiūriai ir gyvenimo standartai. Todėl vis svarbiau tampa lavinti augančios asmenybės gebėjimą susiorientuoti socialinėje tikrovėje. Išoriniai gyvenimo standartai turi būti suvokiami ne tik kaip individualios būties įgyvendinimo „įrankių rinkinys“ – jų siekis dažnai paverčiamas vieninteliu asmenybės gyvenimo tikslu, todėl formuojasi vartotojiška visuomenė arba gyvenimu nusivylusios asmenybės. Jie turi būti siejami su realiomis gyvenimo sąlygomis, kurioms esant asmenybė gali įgyvendinti savo interesus ir sumanymus.

Pilietinėje visuomenėje padidėja žiniasklaidos kaip socializacijos veiksnio vaidmuo: žiniasklaida kuria visuomenės narių, ypač jaunosios kartos, bendros veiklos formas, kuriomis įgyvendinami svarbiausi fiziologiniai, socialiniai ir dvasiniai žmonių poreikiai. Ypač didelį socializacinį poveikį daro vaizdinė žiniasklaida. Todėl pilietinė visuomenė reikalauja reglamentuoti žiniasklaidos atsakomybę, siekiant pirmiausia apsaugoti vaikus, kaip neinternalizavusius visuomenės kultūros pagrindų, nuo neigiamos viešosios informacijos poveikio ir kontroliuoti žiniasklaidos galimybes laisvai skleisti menkos meninės vertės vaizdinės kultūros produktus. Šie reikalavimai ir jų įgyvendinimas silpsta vartotojiškose visuomenėse.

Lietuvos visuomenė yra akivaizdžiai vartotojiškos, o ne pilietinės orientacijos. Teisinio nihilizmo apimtoje Lietuvos visuomenėje visuomeninės organizacijos atidžiai stebi ir nagrinėja žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimo ypatumus, bet sąmoningai vengia kelti pareigų atlikimo problemas, lyg vengimas atlikti žmogaus ir kitas teises pareigas nebūtų svarbiausias pilietinės visuomenės silpnumo ir apskritai socialinio saito yrimo požymis. Lietuvos žiniasklaidos priemonės irgi laikosi prieštaringos dviprasmiškos pozicijos: viena vertus, save pateikia kaip ketvirtąją tautos valdžią, kuriančią ir kontroliuojančią viešuosius diskursus, kita vertus, ji neigia savo socializacinį povei-

⁹⁶ Smelser N. *Sociology*. – New-Jersey: Prentice Hall, 1988. P. 82–88.

kį tautai ir vengia dėl jo priiimti socialinę ir teisinę atsakomybę. Dėl to ji panaši į labai agresyvią, bet dar paauglystės kompleksų kamuojamą individą. Negalima nesutikti su įžvalgiu K. Stoškaus teiginiu, kad *mass-media* invazija į kultūrą šiandien tapo didele politine, ekonomine, ideologine, kultūrine bei kontrkultūrine galia, darančia didelę įtaką visuomenės gyvenimo pokyčiams, jo pakilimams ir nuosmukiams. Nereikia užmiršti, kad didžiajai visuomenės daliai *mas-media* ima atstoti visą kultūrą, esančią už jos narių profesinių interesų lauko⁹⁷. Labai pavojinga, kai vaizdinės žiniasklaidos valdomas „sukurk pats save“ procesas turinio požiūriu vis įžūliau ignoruoja pagarbą pilietinėms vertybėms, pavyzdžiui, dvi visame krašte matomos TV bendrovės net minutės neskyrė Vasario 16-ajai⁹⁸, ir nuolatos visuomenei, ypač jos jaunajai kartai, bruka hedonistines orientacijas.

Socialinių gyvenimo sąlygų suvienodinimas. Ekonominių, politinių, kultūrinių, informacinių gyvenimo sąlygų suvienodinimo esmė – mažinti radikalaus pliuralizmo galimybes. Pliuralizmas yra objektyviai egzistuojantis to paties pasaulio reiškinių skirtingas supratimas ir aiškinimas, kurį lemia šiame pasaulyje gyvenančių gyvenimo būdo skirtumai. Nors pasaulio aiškinių konflikto negalime pašalinti, bet jį galima švelninti suvienodindami ekonomines, politines, kultūrinės, informacines sąlygas. Ši funkcija būdinga tik pilietinei visuomenei, nes tik ten, kur ji realiai egzistuoja, įsisažmoninant žmogaus teisių ir pareigų vienovę kuriama vienodų galimybių socialinė erdvė, kurioje įgyvendinama veiklos ir mainų formų pasirinkimo laisvė; asmeninės iniciatyvos ir saviraiškos, nedaranti žalos kitų piliečių ir visuomenės interesams, laisvė; bet kokios informacijos, jeigu ji neprieštarauja visuomenės pamatinėms vertybėms ir normoms, perdavimo laisvė. Šie socialinio vienumo požymiai nėra baigtiniai, bet jie yra svarbiausi išsivysčiusių šalių artimiausios ateities raidos orientyrai. Laipsniškai pilietinės visuomenės bruožai įgauna visuotinio ir universalumo pobūdį.

Ekonominių, politinių, kultūrinių, informacinių gyvenimo sąlygų suvienodinimo funkcija geriausiai atskleidžia pilietinės visuomenės ir socialinės teisinės valstybės ryšį. Tiesiogiai nedalyvaujant valstybiniais mechanizmais ši funkcija neišsiskleidžia ir tai turi neigiamos įtakos kitų pilietinės visuomenės funkcijų raidai. Pažymėtinas subjektinių iniciatyvų ir objektinių galimybių ryšys: sunku tikėtis, kad didės socialinė visuomenės integracija ir stiprės savireguliacija, kai įsigali ne gyvenimo ekonominių, politinių, kultūrinių ir

⁹⁷ Stoškus K. *Mass-media invazija ir šiuolaikinė kultūra* // *Kultūros barai*. 1996. Nr. 7.

⁹⁸ Aleksandravičius E. *Prie laisvės dvidešimtmečio slenksčio: kodėl neįstengiamo džiaugtis Lietuvos laimėjimais?* // www.bernardinai.lt/ Sankirtos. Žiūrėta: 2008-05-20.

informacinių skirtumų mažėjimo, o jų didėjimo tendencija. Apie pilietinės visuomenės buvimą nediskutuojama, kai tie skirtumai peržengia žmogaus socialinės raidos galimybių tyrimų apibrėžtas ribas. Pavyzdžiui, rekomenduojama kad nebūtų turtingiausių ir skurdžiausių visuomenės grupių pajamų skirtumų, kurie būtų didesni kaip dešimt kartų.

Visuomenės tapsmo pilietine visuomene būtina, bet nepakankama sąlyga yra valstybės institucijų atsiribojimas nuo totalitarinei valstybei būdingų vertybių ir elgesio modelių. Tačiau remdamasi tik tokiu siauru požiūriu ir neapdairiai propaguodama neoliberalizmo ideologiją Lietuvos valstybė nusišalino nuo pilietinės visuomenės kūrimuisi reikiamų objektyvių sąlygų sudarymo. Įkyriai nuolatinis šiuolaikinių vakarietiško visuomenių gyvenimo tvarkos elementų selektyvus pabrėžimas, be jų raidos ypatumų analizės, tapo politinio voliuntarizmo įrankiu, kuriuo iki šiol naudojama. Nesiekiamo po laiko kritikuoti Lietuvos ūkio reformos metodų ar siūlyti ir toliau kopijuoti vienos ar kitos Europos šalies pavyzdžio. Priešingai, pabrėžiame atsakomybės tautai įsisąmoninimo būtinybę, kaip tai padarė atskirų Europos tautų politinis elitas, pavyzdžiui, Norvegijos⁹⁹, vėliau ir Airijos, kai sąmoningai prisiėmė ilgalaikę savo tautos socialinių skirtumų mažinimo politikos įgyvendinimo našą.

Būtent asmeninės naudos siekio išskėlimas ir jo sureikšminimas tapo Lietuvos pilietinės visuomenės kūrimosi ideologiniu stabdžiu. Atkurtos Lietuvos valstybės valdžios, pradėjusios sudėtingas reformas, kuriomis buvo pagrįstai siekiama liberalizuoti visuomenę ir iš esmės pertvarkyti ūkį rinkos kryptimi, teikė geresnės gyvenimo kokybės netolimoje ateityje vilčių. Laimėjus Sąjūdžiui visuomenė euforiškai patikėjo, kad naujasis elitas tarnaus tautai. Kolektyvinę tautos sąmonę ignoravusių naujų valdantįjį elitą pakeitė ankstesnis, kuris psichologiškai nebuvo įsipareigojęs kurti nacionalinę gerovės valstybę. Neatsitiktinai „Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje 1995 metais“ pabrėžia, kad turtingiausių ir skurdžiausių visuomenės grupių pajamos skyrėsi vienuolika kartų. Nors visuomenės ir ekonomikos liberalizavimas padidino žmonių galimybes rinktis, bet ar gali jie rinktis darbą, asmeninio gyvenimo būdą saugiai ir laisvai, būdami ramūs, kad galimybės, kurias jie turi šiandien, rytoj nebus prarastos? Visuomenė tapo politiškai saugesnė, bet ji netapo saugesnė ekonominiu, asmeniniu bei asmens sveikatos požiūriais¹⁰⁰. Taigi šiemet Lietuvos pilietinės visuomenės kūrimasis sustojo, nes iki šiol yra per didelis turtingiausių ir skurdžiausių visuomenės grupių pajamų skirtumas.

⁹⁹ Špakauskas J. Pilkšvai spalvota Norvegija // *Verslo klasė*. 2008 m. gegužė. P. 39–43.

¹⁰⁰ *Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje*. – Vilnius, 1995. P. 50, 67.

2.4. Šiuolaikinės pilietinės visuomenės teisinis pagrindas

Pilietinės visuomenės teisinės sistemos pagrindas yra teisės kaip racionalių dorovinių vertybių gynimo instrumento samprata, nusakanti nekritikuojamą tiesioginę moralės įtaką formalizuotai sistemai. Šiuo teisinės pasaulėžiūros pagrindu susiformavusi teisinė pilietinės visuomenės kultūra atspindi visos visuomenės ir valstybės orientaciją į žmogų, į jo asmeninių teisių ir saugumo – psichologinio komforto apsaugą. Atitinkamai apibūdinamas ir teisinis individų elgesys: vyrauja teisėtas elgesys, susijęs su aukštu individualios savimonės ir teisinės sąmonės lygiu. Tai reiškia, kad teisė yra pilietinės visuomenės tikslų ir funkcijų įgyvendinimo svarbiausias pagrindas.

Vienas žymiausių šiuolaikinės prigimtinės teisės teoretikų – Johnas Finnis pabrėžia, kad pagrindines vertybes, būtinas kiekvieno žmogaus gyvenimo kokybei, mes galime tikėtis įgyvendinti tik visuomenėje ir dėl to susiklosto prigimtinės teisės, kaip praktinio proto principų rinkinio tvarkyti žmogiškąjį gyvenimą ir žmogiškąsias bendrijas, poreikis. Praktinis protas reikalauja, kad kiekvienu veiksmu būtų gerbiamos pagrindinės vertybės. Todėl teisė yra tik ta taisyklių ir institutų visuma, kurios paskirtis – kurti visuomenės bendrą gerovę¹⁰¹.

Pilietinės visuomenės lygiu socialinis teisės tikslas turi būti bendras ir subordinuoti visus kitus dalinius – įstatymų leidybos ir teismų ar kitų teisės įgyvendinimo institucijų tikslus. Šito reikalauja ir būdvardyje „socialinis“ implikuota nuoroda į visą visuomenę arba į visų jos narių bendruomeninius interesus. Žodis „socialinis“ yra įgijęs moralinio vertingumo konotacijų¹⁰². Robertas Nisbetas atskleidė, kad socialumo referentas beveik visuomet buvo bendruomeniškumas¹⁰³. Vokietijos mokslininkų požiūriu, socialinė valstybė, kaip organizacija, turi padėti silpniesiems visuomenės nariams ir paskirstyti ekonomines vertybes taip, kad kiekvienam žmogui būtų užtikrintas pragyvenimo lygis¹⁰⁴. Taigi vokiečių pilietinė visuomenė pabrėžia socialines ekonomines žmogaus teises.

Alfonas Vaišvila, išnagrinėjęs teisės sampratą ir teisės paskirties ryšį, atskleidė, kad socialinė teisės paskirtis yra istorinis reiškinys, kuris keičiasi priklausomai nuo teisės sampratų pokyčių ir ją lemiančio socialinės struktūros ir socialinių jėgų santykio. Jeigu remsimės teisiniu etatizmu, tai teisės

¹⁰¹ Finnis J. *Natural Law and Natural Rights*. – Oxford: Oxford University Press, 1980. P. 122, 170, 174.

¹⁰² Hayek Fr. A. *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. II t.* – Vilnius: Eugrimas, 1998. P. 130.

¹⁰³ Nisbet R. *Sociologijos tradicija*. – Vilnius: Pradai, 2000. P. 101.

¹⁰⁴ Цахер Х. Ф. *Социальное государство // Государственное право Германии. Т. 1.* – Москва: Норма, 1994. С. 63–74.

socialinė paskirtis – įtvirtinti valstybės ir už jos stovinčios ekonomiškai ir politiškai vyraujančios žmonių grupės (klasės) valią, o jeigu vadovausimės pilietinei teisės samprata, tai teisės paskirtis – apsaugoti visų visuomenės narių pagrindines teises ir laisves vienodai veiksmingomis priemonėmis¹⁰⁵. Bet šios teisės paskirties neužtenka, jei valstybė nėra jautri savo visuomenei. Kaip atskleidė instrumentinio požiūrio į teisę absoliutinimo tyrimas¹⁰⁶, žmogaus teisių įgyvendinimas yra būtina, bet nepakankama teisinio etatizmo ribojimo kliūtis. Priešingai mūsų visuomenės lūkesčiams etatistinė teisės samprata įsigalint biurokratijai ne nyksta, o stiprėja. Todėl net gerėjančiomis žmogaus teisių įgyvendinimo Lietuvoje sąlygomis mūsų valstybės prezidentas keletą metų iš eilės savo metiniame pranešime turi konstatuoti valstybės neįtakumą savo visuomenei¹⁰⁷. Akivaizdu, kad neužtenka saugoti žmogaus teises ir laisves, būtina kurti teises žmogaus socialinės raidos ir visuomenės narių socialinio sugyvenimo kokybės gerėjimo sąlygas, būtinas tautai išlikti.

Socialinę teisės paskirtį įgyvendina teisės funkcijos, kurios kartu yra ir pilietinės visuomenės funkcijų sukonkretinimas teisės lygmeniu. Teisės socialinės funkcijos – tai teisės poveikio žmonių elgesiui kryptys arba būdai. Išskiriamos pagrindinės ir pagalbinės teisės socialinės funkcijos. Pagrindinės teisės socialinės funkcijos yra teisinės integracijos (teisės socialinės integracijos), teisinio reguliavimo, teisinės komunikacijos, teisinės socializacijos, socialinės prievartos įteisinimo ir normavimo funkcijos. Visos teisės funkcijos vienu ar kitu lygiu atitinka pagrindines šiuolaikinės pilietinės visuomenės funkcijas: savireguliaciją; socialinę integraciją; socialinių subjektų saviraidą; ekonominių, politinių, kultūrinių, informacinių gyvenimo sąlygų suvienodinimą. Tačiau dauguma garsių autorių, pavyzdžiui, Emil'is Durkheimas (1893), Rockas Poundas (1923), Karlas Llewellynas (1940), Talcottas Parsonsas (1951), Lonas Fulleris (1964), Johnas Finnisas (1980), Niklas Luhmannas¹⁰⁸ (1985), pabrėžė ir pabrėžia teisės socialinės integracijos funkcijos svarbą. Ši funkcija labiausiai atitinka ir gali atspindėti pilietinės visuomenės poreikius. Kitos teisės funkcijos yra subordinuotos teisės socialinės integracijos funkcijai įgyvendinti. Todėl glaustai aptarsime teisės socialinės integracijos funkciją.

¹⁰⁵ Vaišvila A. *Teisės teorija*. – Vilnius: Justitia, 2000. P. 138.

¹⁰⁶ Šlapkauskas V. Instrumentinio požiūrio į teisę absoliutinimas ir jo kritika // *Jurisprudencija. Mokslo darbai*. 2006. Nr. 4 (82). P. 88–89.

¹⁰⁷ *Lietuvos Respublikos Prezidento Valdo Adamkaus metinis (2008 m.) pranešimas* // www.lrp.lt/ Žiūrėta: 2008-05-15.

¹⁰⁸ Žr.: Šlapkauskas V. *Teisės sociologija*. Vadovėlis. Vilnius: MRU Leidybos centras, 2004.

Teisės socialinės integracijos funkcija – tai teisės kūrimas ir jos įgyvendinimas siekiant užtikrinti ir išsaugoti visuomenės narius vienijančią ir visą visuomenę persmelkiančią teisingumu grindžiamą socialinę tvarką, kuri palaikytų ir skatintų santykinai susitelkusios visuomenės dinamiškai stabilų gyvenimą. Ši funkcija dar vadinama socialinio kompromiso funkcija¹⁰⁹, kai siekiama pabrėžti demokratinėje visuomenėje vyraujančią socialinės integracijos pobūdį: tokius teisės subjektų savitarpio susitarimus, kurie laiduoja jų interesų patenkinimą tokiu mastu, kuris nesiaurina kitų socialinių grupių galimybių įgyvendinti savo interesus ir nemažina visuomenės sutelktumo. Tačiau reikia pabrėžti, kad Vakarų civilizacijoje suabejota konsensuso kaip socialinio kompromiso kriterijaus patikimumu ir rekomenduojama „siekti tokios teisingumo idėjos ir praktikos, kuri nėra susijusi su konsensuso idėja ir praktika“¹¹⁰. Tai liūdnai patvirtina skandalinga Lietuvos politinių partijų, jų formalių ir neformalių koalicijų veikla.

Teisinės sistemos ir teisės normomis sukuriama visuomenėje pasitikėjimo ir saugumo išsaugojimo, visuomenės sutelktumo stiprinimo tendencija, kuri persveria ir nustelbia griovimo tendencijas. Tai reiškia, kad teisinė sistema, sąveikaudama su moraline, ekonomine, politine ir kitomis socialinėmis sistemomis, turi įgyvendinti socialinę teisės paskirtį: 1) saugoti ir ginti pamatinius žmogaus interesus; 2) užtikrinti visuomenės grupių socialinę ir politinę santarvę; 3) skatinti visuomenės socialinio sugyvenimo kokybės raidą. Nors socialinė teisės paskirtis yra nedaloma, bet dėl aiškumo pabrėšime šiuos jos aspektus. Pirmas aspektas – teisinė sistema turi nepalaujamai žmogaus teisių ir laisvių požiūriu „matuoti“ ir vertinti visus teisinius reiškinius ir šalinti iškilusius nukrypimus, konkrečiai ginti žmogaus teises ir laisves. Antrasis aspektas – teisė turi organizuoti ir skatinti žmonių elgesį ir veiklą taip, kad jie siektų socialinio solidarumo remdamiesi žmogiškųjų vertybių ir liberaliosios demokratijos normomis. Trečiasis aspektas – teisė turi garantuoti būtiną minimalų pragyvenimo lygį ir padėti visuomenei, kaip socialinei sistemai, išlikti. Taigi, teisė turi veikti kaip pilietinės visuomenės imuninė sistema.

2.5. Lietuvos visuomenės teisinės kultūros bruožai

Kiekvieno individo ir jų socialinių darinių elgesį teisiškai apibūdiname teisinės sąmonės ir teisinio elgesio sąvokomis. Visų socialinių subjektų teisi-

¹⁰⁹ Vaišvila A. *Teisės teorija*. – Vilnius: Justitia, 2000. P. 147.

¹¹⁰ Lyotard J. Fr. *Postmodernus būvis. Šiuolaikinį žinojimą aptariant*. – Vilnius: Baltos lankos, 1993. P. 162.

nė sąmonė įsikūnija atitinkamu teisiniu elgesiu, ji kreipia jų veiksmus teisine arba neteisine vaga. Žmonių ir jų grupių veiksmai demonstruoja įvairius jų santykius su teisės normų reikalavimais: 1) galima išmanyti teisės normas ir savo poelgio padarinius, bet veikti priešingai, nei reikalauja teisės normos (pvz., kai teisės subjekto sąmoningai padaryta veika duoda jam akivaizdžiai daugiau naudos, nei jis patiria kančių, kylančių iš su šios veikos padariniais susijusios maksimalios teisinės atsakomybės); 2) galima nepritari objektinės teisės normoms, bet jų laikytis (tai gali nulemti, pavyzdžiui, padorumas arba sankcijos baimė); 3) galima menkai išmanyti teisę ir įstatymus, bet veikti pagal auklėjimo suformuotą teisinį jausmą; 4) galima sąmoningai laikytis teisės normų ir savo teises žinias naudoti savo teisėms ir laisvėms įgyvendinti. Taigi iš žmonių ir jų grupių elgesio galima spręsti: 1) apie teisės, kaip santykių reguliatoriaus, perėmimo lygį; 2) apie teisės subjektų naudojimąsi jiems suteiktomis teisėmis vykdant atitinkamas teises pareigas.

Vertinant elgesį atitikimo teisės normoms požiūriu vartojama teisinės kultūros sąvoka. Kultūrą suprantame dvejopai: 1) objektiniu požiūriu – tai žmogaus ir visuomenės sukurti veiklos produktai, jos formos bei sistemos, kurių funkcionavimas leidžia kurti, naudoti ir perteikti materialines ir dvasines vertybes; 2) subjektiniu požiūriu – tai žmogaus tobulumo laipsnis, pasiektas kurioje nors mokslo arba veiklos srityje, išprusimas. Šį dvejopą požiūrį taikome ir tada, kai nagrinėjame atskiras kultūros rūšis, pavyzdžiui, teisinę kultūrą. Kai kalbame apie visuomenės teisinę kultūrą, turime iš akiračio neišleisti: 1) visuomenės ir individo ryšio; 2) objektinės teisinės kultūros ir subjektinės teisinės kultūros ryšio būklės. Pilietinės visuomenės pagrindas – kultūringas, iniciatyvus ir visateisis pilietis, nes jis yra svarbiausias ir mažiausias socialinės sistemos savivaldus elementas. Tai reiškia, kad pilietinės visuomenės formavimasis neatsiejamai susijęs ir su individualios laisvės, kaip kiekvienos asmenybės, vertingumo pripažinimo idėja, ir su asmenybės įsipareigojimais pilietinei visuomenei (tautai). Svarbu suvokti priežastinį jų ryšį. Akivaizdu, kad individualios laisvės reikia individo savarankiškumui skleisti. Jos turi būti tiek, kad ji skatintų individo saviraišką ir netaptų kitų individų gyvenimą griauančia jėga. Būtent asmenybė yra tikrasis teisinės kultūros ir teisinio elgesio subjektas, kurio asmeninėje kultūroje vienokiu arba kitokiu laipsniu yra perimtos visuomenės teisinės ir politinės kultūros tradicijos. Todėl jaunosios kartos ugdymas teisių ir pareigų vienovės požiūriu yra svarbiausias šeimos ir mokyklos uždavinys.

Per pilietinės visuomenės ir socialinės teisinės valstybės santykio prizmę įsivaizduojamas asmenybės teisinis elgesys, kurio modelis turi apimti šiuos imperatyvus:

- teisinis elgesys grindžiamas asmeninės iniciatyvos principu;
- teisinis elgesys grindžiamas individo savo vertingumo, teisinio statuso ir atsakomybės suvokimu;
- teisinis elgesys išreiškia asmenybės tikrą pagarbą teisei ir jo pasirengimą besąlygiškai laikytis įstatymo normų.

Kai kalbame apie visuomenės teisinę kultūrą, turime žinoti teisėtu elgesiu pasiektus laimėjimus. Teisinė pilietinės visuomenės kultūra yra sistema laimėjimų, kuriuos ji pasiekė saugodama, atkurdamą ir tobulindamą savo funkcionalumo ir socialinio sugyvenimo konstitucines teises sąlygas. Tai reiškia, kad pilietinės visuomenės teisinės kultūros samprata grindžiama objektinės ir subjektinės teisinės kultūros ryšiu, kurį sudaro trys teisinės būties parametrai: teisėtvarkos būklė, teisėto elgesio paplitimo mastas, teisinės sąmonės lygis. Šie teisinės būties parametrai apima visą visuomenę ir jos narius. Prasta teisėtvarkos būklė yra ženklas, kad visuomenėje išplito neteisėtas elgesys, o teisinė jos sąmonė yra žemo lygio. Vadinasi, kiekvieno parametro būklė pilietinėje visuomenėje tiesiogiai atsispindi kituose parametruose ir lemia visos teisinės kultūros apibūdinimą.

Gerėjanti teisėtvarkos būklė – pirmas pilietinės visuomenės teisinės kultūros požymis. Pilietinės visuomenės teisinės kultūros mastui teisėtvarkos būklė svarbi tiek, kiek ji priklauso nuo visuomenės veiklos, nuo jos pastangų ir sugebėjimų išsaugoti ir atkurti savo funkcionalumo ir socialinio sugyvenimo konstitucines teises sąlygas. Teisėtvarkos būklę lemia socialiniai doroviniai ir valstybiniai teisiniai procesai, susiję su teisėtumo garantijomis. Teisėtumo garantijos – tai objektyvių (visuomeninės raidos dėsningumų nulemtų) ir subjektyvių sąlygų, teisinių priemonių bei būdų sistema, kuri užtikrina teisėtumo įgyvendinimą ir kartu kuria tokius socialinius santykius, kurie skatina visuomenę kurti socialinę teisinę valstybę. Išskiriamos dvi teisėtumo garantijų grupės: bendros ir specialios teisėtumo garantijos. Pirmajai grupei priklauso ekonominės, politinės ideologinės, dorovinės garantijos. Antrajai grupei – tik teisinės garantijos. Lemiamą įtaką teisėtumo įgyvendinimui turi ekonominės, politinės ir dorovinės teisėtumo garantijos. Tai nuosavybės įgijimo ir disponavimo ja galimybės, ūkio raida, gyventojų užimtumo lygis, politinė sistema, ideologija, kultūros būklė. Padėties prieštaravimas šiose srityse sukuria aplinką teisės pažeidimams kilti, visuomenės kriminalizacijai.

Jeigu visuomenėje yra kultūros, dvasingumo nuopuolis, tai didelė tikimybė, kad valdant valstybę įsivyras improvizacija, administracinis spaudi-

mas, vien valios sprendimai. Vyraujant voliuntarizmui, ignoruojamos teisės ir moralės normos, gerieji papročiai. Visa tai atveda prie žalos asmenybei ir visuomenei. Taigi, visuomenės raidos etinių pagrindų ignoravimas veda prie teisėtumo ekonominių, politinių ir socialinių garantijų sunykimu. Todėl labai svarbu įsisąmoninti, kad kiekviename socialiniame procese dorovinis dvasinis pradas turi funkcinį pirmumą ekonomikos ir politikos atžvilgiu. Tai būtina, bet ne vienintelė teisėtumo užtikrinimo sąlyga.

Teisėtvarkos būklės apibūdinimas susijęs su jos gerėjimo arba blogėjimo konstatacija. To neužtenka, nes iki tam tikrų ribų šie pokyčiai tiesiogiai nedaro įtakos pilietinės visuomenės egzistavimo galimybėms. Konstitucinės normos apibrėžia ribas, kurioms esant nepasikeičia pilietinės visuomenės narių socialinio sugyvenimo galimybės. Siekiant jas išsaugoti, nustatomi atitinkami teisėtumo reikalavimai: vienodo teisėtumo, žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimo garantavimas, teisėtumo visuotinumai, baumės už padarytą teisės pažeidimą neišvengiamumas, teisėtumo ir tikslingumo suderinamumas, teisėtumo ir kultūringumo ryšis. Atsižvelgdami į šių reikalavimų įgyvendinimo (arba neįgyvendinimo) padarinius, piliečiai gali savarankiškai įvertinti teisėtvarkos būklę ir įsitraukti į teisinio reguliavimo pagerinimą. Pilietinės visuomenės nariai padeda gerinti teisėtvarkos būklę įgyvendindami teisėto elgesio formas.

Teisėto elgesio visuomenėje mastas – antras pilietinės visuomenės kultūros požymis. Pilietinės visuomenės narių teisėto elgesio paplitimas rodo ne tik jos mokėjimą sėkmingai atkurti saugios teisėtvarkos būvį, bet ir formuoti savo narių teisėto elgesio nuostatas, neapleidžiant žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimo. Šie pilietinės visuomenės laimėjimai įgauna teisinę prasmę ypač tada, kai aktualizuojasi teisėtvarkos būvis. Tai reiškia, kad savo elgesiu visuomenės nariai neišvengiamai atskleidžia savo santykį su esamu teisėtvarkos būviu: susitaikymą su blogėjančia jos padėtimi arba pasipriešinimą jai. Neutralios pozicijos, kuri nepadarytų įtakos kuriai nors iš šių teisėtvarkos raidos tendencijų, tiesiog nėra. Todėl galima teigti, kad aktualizuotos teisėtvarkos būvio žmogus savo elgesiu palaiko vieną arba kitą tendenciją, dėl to teisinė jo orientacija vadinama arba teigiama (konstruktyvia), arba neigiama (destruktyvia). Konstruktyvios teisinės orientacijos išivyravimas visuomenėje liudija pilietinės visuomenės brandą, jos sugebėjimą įsisąmoninti savo interesus ir sutelkti jėgas teisėtvarkos būklei gerinti. Teisinio nihilizmo masto plitimas liudija destruktyvią visuomenės teisinę orientaciją.

Teisinės sąmonės lygis – trečias pilietinės visuomenės teisinės kultūros požymis. Jį suponuoja atitinkamas žinojimas ir įsitikinimai. Visuomenės nariai turi žinoti veikiančios teisės normas, kad galėtų sąmoningai ir

sėkmingai veikti. Visuomenės teisinio žinojimo kultūrą lemia trys veiksmų grupės:

- teisėtvarkos būklės ir teisėto elgesio paplitimo laipsnio įvertinimo kokybė (tikslumas, patikimumas, operatyvumas, įvairiapusiškumas ir pan.);
- teisės mokslo žinių ir teisinės informacijos paplitimo pilietinėje visuomenėje mastas;
- rėmimosi teisės mokslo žiniomis ir teisine informacija mastas įgyvendinant teisės normas, ypač jas taikant.

Vien teisinio žinojimo neužtenka, nes galima žinoti, kaip pasielgti teisingai, bet sąmoningai pasirinkti priešingą elgesio modelį. Teisinės žinias dar reikia paversti konstruktyvios teisinės orientacijos motyvu. Tai įvyksta tada, kai teisinės žinios pavirsta žmonių įsitikinimais, išvirtintina jų sąmonėje kaip teisingo elgesio principai ir nuostatos. Žinios negali savaime pavirsti principais ir nuostatomis. Jos teikia faktus ir jų paaiškinimus, reikalingus intelektualinėms programoms rengti, taip pat renkantis veiklos ir teisės normų įgyvendinimo kryptis. Teisės principai ir teisinės nuostatos kyla iš pagrindinių vertybių, kuriomis grindžiama visa kultūra. Tai žmogiškosios egzistencijos, dorovinių reikalavimų, sugebėjimo prisiimti išpareigojimus ir atsakomybę, valios pastangomis įveikti kliūtis ir gerinti gyvenimą vertingumas bei kitos vertybės. Teisinės žinios gali teikti prasmę tik tokio žmogaus veiklai, kuriam turi prasmę ne tik asmeninis, bet ir tautos gyvenimas.

Socialinių procesų, vykusių Lietuvos visuomenėje 1990–2000 m., turinio analizė atskleidė silpną visuomenės teisinę kultūrą ir teisėtumo garantijų sunykimą, kurį lėmė¹¹¹:

1. Radikalios politinės, ekonominės ir socialinės permainos – staigus visuomenės institucinės sąrangos suardymas ir kriminalinis privatizavimas – sukėlusios socialinę kultūrinę ir politinę visuomenės krizę.
2. Aiškios teisės sampratos ir veikiančių teisės normų trūkumas, lėmęs socialinės kontrolės sistemos dezorientaciją ir socialinę dezorganizaciją, kurios riboja liberaliąją demokratiją atitinkančių socialinių santykių formavimosi procesą.
3. Visuotino pajamų ir turto deklaravimo neįvedimas, lėmęs: a) ne teisingumu grindžiamų Lietuvos visuomenės stratifikacijos pokyčių plėtrą; b) organizuoto nusikalstamumo išsiskverbimą į valstybės ekonomiką ir politiką ir neigiamą ilgalaikį jo poveikį Lietuvos teisinės sistemos forma-

¹¹¹ Šlapkauskas V. Socialinės deviacijos intensyvėjimas // *Jurisprudencija. Mokslo darbai*. 2001. T. 19 (11). P. 43–44.

vimuisi. Socialiniai šio poveikio padariniai: legalizuotas nusikalstamu būdu įgytas turtas ir pinigai; nusikaltėlių grupių nariai įgijo galimybę tapti legaliai įregistruotų įmonių savininkais; organizuoto nusikalstamumo veiklos metodai buvo perkelti į ūkinę-finansinę veiklą; susidarė politinės-finansinės grupuotės ir įsigalėjo korupcija.¹¹² Taip susiformavo „bepoliarinė“ ekonomika, kurioje persipina teisėta ir neteisėta veikseną.

4. Bendrojo nusikalstamumo lygio visuomenėje didėjimas, jėgos ir smurto kulto įsitvirtinimas žiniasklaidoje, skatinantis socialinių santykių agresyvumo plėtrą.
5. Asmens naudos ir pelno siekimo išsivyravimas visose socialinio gyvenimo srityse, tapęs socialinių vertybių sistemą subordinuojančiu principu.
6. Visuomenės moralinio neutralumo pozicijos susiformavimas.

Labai svarbu pabrėžti, kad demokratinėi valstybei ir visuomenei būdingos teisės sampratos ir ją atitinkančių bei įgyvendinančių teisės normų trūkumas sunykusių dorovinių, politinių, ekonominių ir socialinių teisiųjų garantijų sąlygomis dažniausiai virsta paskata (viskas galima, ko tiesiogiai nedraudžia įstatymai) socialinėje erdvėje išsivyravimui avantiūristams ir agresyviems teisės subjektams, kurių galios raiška dažnai yra ir neteisėtos prigimties, ir nukreipta prieš veikiančios teisės normas. Tokiu atveju demokratiją siekiančioms įtvirtinti valdančio elito grupėms iškyla labai svarbus uždavinys ne tik suvaldyti socialinę padėtį, bet ir pabrėžtinai demonstruoti dorovinį elgesį bei skatinti visuomenės narius teisėtai elgtis. Deja, Lietuvos valdžios grupėms svarbiau įgyvendinti privačius ir grupinius interesus nei tarnauti tautai.

Kodėl nesuaktualinamas laisvės ir teisinės atsakomybės ryšys? Socialinės dezorientacijos plėtotė turėjo suaktualinti laisvės ir teisinės atsakomybės ryšį viešojoje erdvėje, bet ir toliau matome priešingą procesą – beribės laisvės propagavimą, pasireiškiantį teiginiu „draudimai nepadės“ ir išplitusiu nihilistiniu požiūriu į teisę. Tai akivaizdus tautos elito grupių teisinės sąmonės seklumas, nes teisė yra imperatyvių reikalavimų ir dispozityvių galimybių derinys, kuriuo ne tik išreiškiamas elito mentalitetas, bet ir juo remiantis kuriama atitinkama visuomenės teisinė sistema. Vakarų civilizacijoje laisvės be ribų samprata susiformavo išnaudojant gamtą ir ypač dabar tai kelia didėjančią grėsmę Žemės biosferai. Pavyzdžiui, šiuo metu daugumos Vakarų šalių (ir Lietuvos) ekologinės laisvės ribas (biologinę talpą) pavojingai peržengė jų ekologinis pėdsakas¹¹³, kurio plėtros nepajėgiama užkardyti ekologinės

¹¹² Bičkauskas E. Organizuoti nusikaltėliai įsisiautėja. Kaip juos tramdomė? // *Pozicija*. 1999. Nr. 1. P. 8–15.

¹¹³ Staselis R. Kai pienas virsta nafta // *Verslo klasė*. 2008 m. birželis. P. 70–71.

teisės raida. Šiuo pavyzdžiu siekiame pabrėžti, kad be teisinės atsakomybės teisė nevirsta laisvę humanizuojančia jėga, jeigu visuomenė, ypač jos elitas, neišsąmonina iš laisvės be ribų sampratos kylančių grėsmių ne tik laisvei, bet jau ir pačiai žmogaus egzistencijai. „Laisvė nėra tik tai, ką šiuo vardu mielai vadina sveikas protas: kartais atsirandantis noras pasirenkant mestis į vieną ar kitą pusę. Laisvė nėra palaidas galėjimas ar negalėjimas veikti. Bet laisvė nėra ir parengtis tam, kas reikalinga ir būtina <...>. Laisvė yra leidimasis į sąlytį su esinio kaip tokio išslaptinimu“¹¹⁴. Taigi Martinas Heideggeris pabrėžia atsakingą laisvę. Todėl jau skamba varpai tautai, kuri neišsąmonina būtinybės ugdyti laisvės ribas ir atsakomybės už jų nepaisymą suvokimą globalizacijos apimtame pasaulyje, iš visų teisės subjektų vienodai griežtai reikalaujant įgyvendinti teisės normas.

Pagarbą teisei, kaip laisvės ribų suvokimui, gali įteigti tik tokia visuomenėje egzistuojanti tvarka, kuri žmogui kelia pasitikėjimą. Ji yra naudingesnė už pasitikėjimo nekeliančią socialinę tvarką bent dviem požiūriais: 1) reikalauja mažiau papildomų išlaidų skirti individų veikimo kontrolei, siekiant užtikrinti pačios socialinės tvarkos sėkmingą funkcionavimą, 2) sukuria pasitikėjimą kaip tam tikrą socialinį išteklių (kapitalą), reikalingą demokratijos veiksmingumui didinti (Robertas Putnamas, 1993) ir ekonomikai augti (Francas Fukuyama, 1995). Lietuvos visuomenės socialinio pasitikėjimo lygis nėra stabilus: pasitikinčiųjų mažėjo nuo 32 proc. (1990 m.) iki 22 proc. (1996 m.), o vėliau didėjo iki 29 proc. (2005 m.). Tokį socialinio pasitikėjimo didėjimą, tikėtina, lėmė sparčiai augančios Lietuvos ekonomikos¹¹⁵ ir mažėjančių darbo jėgos išteklių sąveika, „priverčiamai“ humanizuojanti darbdavių ir valdžios požiūrį į darbuotojus ir eilinius visuomenės narius. Tačiau šis socialinio pasitikėjimo lygio padidėjimas yra per mažas, kad nusilptų teisinis nihilizmas ir įsivyrautų pasitikėjimas teise.

Todėl neatsitiktinai 2004 m. lapkritį į klausimą „Ar Lietuvoje žmogaus teisės yra pažeidžiamos, ar ne?“ 27 proc. respondentų nurodė, kad teisės pažeidžiamos sistemingai, 62 proc. – kartais pažeidžiamos, 2 proc. – nepažeidžiamos. Prieš trejus metus teigiančių, kad teisės pažeidžiamos sistemingai, buvo daug daugiau – 39 proc., t. y. padėtis vertinama geriau. Tai pirmiausia susiję su teigiamomis permainingomis socialinėje srityje. Labai pagerėjo daugumos žmogaus teisių apsaugos vertinimas, taip pat teisė į darbą, teisė į teisingą darbo apmokėjimą, teisė į deramą gyvenimo lygį. Du kartus mažiau nei prieš

¹¹⁴ Heideggeris M. *Rinktiniai raštai. Apie tiesos esmę*. – Vilnius: Mintis, 1992. P. 301.

¹¹⁵ Žiliukaitė R., Ramonaitė A., Nevinskaitė L., Beresnevičiūtė V., Vinogradnaitė I. *Neatrasta galia: Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis*. – Vilnius: Versus aureus, 2006. P. 226–228.

trejus metus žmonių nurodė, kad buvo pažeista jų teisė į deramą gyvenimo lygį, teisė turėti darbą. Padaugėjo tų, kurių teisės nebuvo pažeistos – 61 proc. (2001 m. tokių buvo 48 proc.)¹¹⁶.

Dabartinė Lietuvos ekonomikos recesija leidžia prognozuoti, kad sprčiau augs anarchizmo ir nusikalstamumo lygis, o tai savo ruožtu gali neigiamai paveikti visuomenės socialinio pasitikėjimo lygį, ypač pasitikėjimą teise, nes socialinis pasitikėjimas yra esminis teisės veiksmingumo veiksnys¹¹⁷. Vėl esame kryžkelėje: arba sutelksime socialines pastangas ir imsime radikalių politinių teisinių veiksnių proporcingai „pasidalyti“ recesijos padarinių naštą, nesitaikstydami su žmogaus teisių pažeidimais, ir šiuo pagrindu didinsime socialinį solidarumą bei pasitikėjimą, arba toliau propaguosime laisvę be teisinių ribų – politiškai ekonominių klanų grumtynes, inspiruojančias tolesnę tautos išsivaikščiojimą ir socialinio pasitikėjimo nykimą.

Kodėl nesuaktualinamas laisvės ir demokratijos ryšys? Neįsisąmoninus laisvės ir teisinės atsakomybės ryšio socialinės reikšmės negali būti suaktualinamas laisvės ir demokratijos ryšys. Dabar Lietuvos visuomenėje klesti įsitikinimas, kad laisvė yra demokratijos buvimas. Bet ar tikrai tarp laisvės ir demokratijos galima padėti lygybės ženklą? Akivaizdu, kad nelaisvėje nėra demokratijos. Tai – aksioma, kurios įrodinėti nereikia, nes nelaisvėje daugumos nuomonė yra tiek verta, kiek iš jos gali kilti pasipriešinimas pačiai nelaisvei. Šiuo požiūriu Lietuvos Sąjūdis, išvedęs tautą į savo nepriklausomos valstybės atkūrimą, yra įspūdingas nelaisvės įveikimo demokratinio būdu fenomenas. Tačiau galima neliberali demokratija, kai vakarietišku požiūriu visuomenės nariai turi ribotas politines teises ir jos siauriamos. Tokios neliberalios demokratijos, kuri balansuoja ant diktatūros ribos, pavyzdys yra Rusija, Kinija, daugelis Centrinės Azijos ir kitų žemynų šalių¹¹⁸. Neatsitiktinai *Freedom House* (Laisvės rūmai) teigia, kad laisvės regresas pastebimas 38 valstybėse, t. y. tokių valstybių beveik keturis kartus daugiau nei tų, kurios rodo pažangos ženklus. Praėję metai buvo antri iš eilės, kai laisvė (pagal *Freedom House* apibrėžimą) po truputį mažėjo¹¹⁹. Dar išsamiai neatskleistos giluminės šio pro-

¹¹⁶ Sociologinis tyrimas: Žmogaus teisių padėtis Lietuvoje 2001–2004 metais // www.undp.lt/lt/ Žiūrėta: 2008 05 15.

¹¹⁷ Šlapkauskas V. Pasitikėjimas – teisės socialinio veiksmingumo veiksnys // *Jurisprudencija. Mokslo darbai*. 2002. T. 24 (16). P. 184–195.

¹¹⁸ Закария Ф. Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами. – Москва: Ладомир, 2004. С. 89–106.

¹¹⁹ *Kai laisvė suklumpa. Parengta pagal The Economist, 2008 02 28* // www.Politika.lt/ Žiūrėta: 2008-04-27.

ceso priežastys, bet tikėtina, kad viena jo priežasčių yra valstybinės valdžios siekis siaurinant laisvės ribas suvaldyti globalios laisvosios rinkos ir komercializmu paženklintos demokratijos persipynimo lemiamą neprognozuojamo subjektinio elgesio vaidmens visuomenėje didėjimą. Visuomenės narių „instrumentinio proto“ aktyvumas menkos teisinės kultūros aplinkoje dažniausiai įgauna teisinio nihilizmo formas.

Bet ar demokratijos yra laisvės pertekliaus sąlygomis? Laisvės perteklius – tai anarchijos būklė, kuri gali ganėtinai ilgam apimti silpnai integruotą visuomenę, kai valstybinė valdžia yra silpna ir nejaučiamos išorinės grėsmės. Tokia anarchija nebūna absoliuti, nes kiekviena visuomenės grupė gyvena savo gyvenimą, disponuodama skirtinga laisvės apimtimi, o kai kurios jų dažnai nenučiuokia apie valstybės pareigą lemti žmogaus teisių įgyvendinimą. Kitaip tariant, visuomenėje koegzistuoja socialinės grupės, kurios yra ne tik skirtingu laipsniu pavaldžios teisei, bet ir virš bei šalia jos. Šalia teisės egzistuoja kriminalinio pasaulio grupės, o virš jos – biurokratija ir elito grupės. Tokioje visuomenėje realiai susiklosto tokia socialinė tvarka, kuri leidžia daugumai jos narių išgyventi. Formaliuoju požiūriu tokia valstybė gali deklaruoti procedūrinę demokratiją: visuotinį dalyvavimą periodiškai organizuojamuose rinkimuose, politinę lygybę, daugumos principą ir net manipuliuoti valdžios jautrumu visuomeninei nuomonei. Galvos skausmą dėl laisvės pertekliaus valstybės valdžiai gali kelti tik viena jėga – kriminalinio pasaulio grupės, paprastai sudarančios labai griežtai organizuotus darinius. Visiškai tikėtina, kad tokią valstybę valdančios socialinės grupės gali susitarti su svarbiausiais kriminalinio pasaulio atstovais, padėti jiems legalizuoti turtą ir imtis legalaus verslo bei „valdyti“ šešėlinį verslą. Tai anarchinės demokratijos visuomenė, kurios esminiai požymiai yra aiški ilgalaikė socialinė atskirtis, viešajame gyvenime vyraujantys oligarchai ir aukštoji valdininkija, labai aukštas korupcijos lygis ir selektyvus žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimas. Tokios valstybės pavyzdys gali būti daugumai gerai pažįstama Boriso Jelcino laikų Rusija, kurioje būtų laisvės perteklių radijo stoties „Echo Moskvj“ vadovas Aleksejus Venediktovas 2008 m. apibūdino taip: „Ooo, kokia tai buvo laisvės išraiškos galimybė. <...> Dabar tai neįmanoma“¹²⁰. Taigi laisvė yra pripažintas demokratijos pagrindas, bet negarantuoja jos kokybės. Adamas Przeworskis ir Michaelis Alvarezas su kolegomis pagrindė, kad žemas valstybės raidos lygis didina tikimybę jai nusiristi atgal į autoritarizmą¹²¹. Vladimiro Putino

¹²⁰ Staselis R. Gyvenimas vitrinoje // *Verslo klasė*. 2008 birželis. P. 18.

¹²¹ Przeworski A. and Alvarez M. et al. What Makes Democracies Endure? // *Journal of Democracy*. 1996. Nr. 7 (1). P. 39–55.

valdoma Rusijos raida akivaizdžiai rodo, kaip greitai iš anarchijos požymių turinčios demokratijos galima pereiti prie valdomos demokratijos, o nuo jos ir prie autoritarinio valdymo. Sukurtas palankus motyvacijos intensyvinti šį procesą pagrindas: kovoti su tarptautiniu terorizmu ir kitais neigiamais globalizacijos iššūkiais.

Visi išvardyti anarchinės demokratijos bruožai, tik mažesniu laipsniu, yra būdingi ir Lietuvos visuomenei. Pavyzdžiui, tarptautinė visuomeninė organizacija „Transparency International“ 2007 m. atlikto tarptautinį tyrimą ir nustatė, kad Lietuvoje korupcijos suvokimo indeksas (KSI) išliko toks pat – 4,8 balo. 0 reiškia, kad valstybė labai korumpuota, o 10 – labai skaidri. Lietuva priskiriama šalims, kurios turi didelių su korupcija susijusių sunkumų. Pastaruosius septynerius metus Lietuvos KSI keitėsi mažiausiai, palyginti su nuolat didėjusiais kitų 7 pokomunistinių šalių, tapusių ES narėmis 2004 m., įverčiais. Šiuo metu tik Lenkijos KSI yra prastesnis nei Lietuvos ir siekia 4,2 balo, o iš ES pokomunistinių naujokių geriausiai įvertintos Slovėnija (6,6), Estija (6,5) ir Vengrija (5,3)¹²².

Tik teisinės atsakomybės už laisvės padarinius vienodo taikymo visiems visuomenės nariams išsąmoninimas suaktualina laisvės ir demokratijos ryšį. Iš žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimo kylantis žmogaus laisvės ribų supratimas pats savaime neužkerta nei laisvės pažeidimų, nei laisvės absoliutinimo galimybės, nes tai lemia susiklosčiusi teisinė visuomenės sistema. Įsipareigojimo laisvės ir teisinės atsakomybės ryšiui kultūra nesuklosto tą dieną, kai įteisinama demokratija. Neužtenka sukurti demokratinės valstybės sampratą atitinkančią konstituciją, sugriauti totalitarinio režimo institucijas – reikia ganėtinai ilgo laikotarpio demokratinės visuomenės teisei sistemai – teisinės sąmonės, objektinės teisės ir teisinės praktikos vienovei susiformuoti. Ji gali sėkmingai klostytis visuomenės demokratizavimo procese, bet gali ir nesiklostyti. Tai lemia daug įvairių aplinkybių, bet dažniausiai tautos elito grupių sutelktos pastangos: 1) palaikyti visuomenės moralinį optimizmą ir neleisti skleistis socialinei poliarizacijai ekonominio nuopuolio slėnyje (Ralfas Dahrendorfas), kurį tenka įveikti pereinant iš totalitarinio valstybės būvio į socialinę teisinę valstybę; 2) įveikti socialinę dezorganizaciją tikslingai formuojant ir nuolatos stiprinant pilietinę visuomenę. Ypač XX a. pabaigoje jaunos demokratinės visuomenės buvo gundomos anarchizmu virstančiu neribotu neoliberalizmu. Kad ir kaip būtų paradoksalu, didžiausias pagundų ir kartu grėsmių šaltinis yra neatsakinga laisvė, grasinanti jaunai demokra-

¹²² STT: *Korupcija Lietuvoje ir užsienyje* // http://www.stt.lt/?lang=lt&menu_id=4/
Žiūrėta: 2008-06-04.

tijai rinkos jėga ir žmogaus teisių absoliutinimu individų elgesio lygmeniu. Žmoniškosios laisvės perteklius tokios visuomenės gyvenime klostosi kaip moralinis palaidumas, teisinis nihilizmas, valdžios silpnumas ir bevaldytė, socialinių ryšių suirutė. Įsibėgėjusiai anarchijai žaboti pati visuomenė demokratiškai iškelia „stiprią ranką“. Todėl laisvės ir teisinės atsakomybės ryšio neįsisąmoninimas yra labai didelis demokratijos išbandymas.

Šiuolaikinė Lietuvos visuomenė išgyvena vieną sudėtingiausių savo socialinės raidos laikotarpių, kurio išskirtinis bruožas yra socialinė dezorganizacija – silpnas, trūkinėjantis ar net nutrūkęs kultūros vertybių ir socialinio elgesio normų ryšys. Socialinė dezorganizacija susiformavo kaip anomijos – socialinių santykių, visuomenės socialinės integracijos sutrikimo padarinys, kurį objektyviai lėmė mūsų Tautos valstybinės formos atkūrimas ir perėjimas iš sovietinio totalitarizmo į demokratinę visuomenės santvarką. Perėjimas iš sovietinio totalitarizmo į demokratinę visuomenės santvarką yra procesas, kai turėjo persitvarkyti visuomenės socialinė struktūra, ypač jos socialinės institucijos – moralė ir teisė. Socialinė dezorganizacija yra neišvengiamas su socialinės struktūros persitvarkymu susijęs neigiamas šešėlinis reiškinys, kuris nyksta stiprėjant socialinės kontrolės funkcijai ir didėjant socialiniam kapitalui. Tačiau Lietuvos visuomenės socialinė kontrolė ir socialinio kapitalo nesustiprėjo tiek, kad galėtų latentiška užtikrinti bendrosios kultūros vertybių ir socialinio elgesio normų ryšio stiprėjimą. Tam didžiausią įtaką turėjo visuomenės socialinių interesų neatitinkančios moralės ir teisės būklės susiformavimas: visuomenė, ypač jos elitas, per mažai dėmesio skyrė laisvės ribų plėtimo ir socialinių vertybių ryšiui puoselėti.

2.6. Apibendrinimas

Socialinėje tikrovėje neegzistuoja tokios demokratinio pobūdžio politinės bendruomenės, kurios apimtų visus valstybės piliečius. Visada yra socialiai neaktyvių ir liberaliosios demokratijos idėjai nepritariančių piliečių. Todėl nusveria viena ar kita susiklosčiusi visuomenės narių dauguma. Mūsų tėvynainiai 1991 m. vasario 9 d. įvykusiame Lietuvos gyventojų visuotinėje apklausoje-plebiscite išskirtinai didele dauguma pareiškė esą už nepriklausomą ir demokratinę Lietuvą. Po dvidešimties metų turime savęs klausiti, kokią demokratinę Lietuvą sukūrėme?

Viena sunkiausių demokratinės Lietuvos kūrimo problemų yra jos kaip vakarietiškos pilietinės visuomenės savikūros vangumas. Turime pripažinti, kad Lietuvoje sunkiai skleidžiasi vakarietiškos pilietinės visuomenės bruožai. Tam lemiamą įtaką turi Lietuvos elito grupių suaugimas su valdžia, politinio,

verslo ir žiniasklaidos elito grupių savanaudiškų interesų propagavimas ir teisinis nihilizmas.

Lietuvos pilietinės visuomenės funkcijų būklės ir raidos analizė atskleidžia, kad mažiau kaip 20 proc. Lietuvos visuomenės narių yra socialiai aktyvūs ir dalyvauja visuomeninių organizacijų veikloje. Piliečių visuomenės sugebėjimas susiorganizuoti menkas ir turi labai mažą įtaką didinant pačių piliečių užimtumą. Optimizmo šiek tiek suteikia pastaruosius kelerius metus didėjanti pilietinė galia. Kita vertus, visuomenės nariai buvo ir lieka įsitikinę, kad pilietiškai aktyvus žmogus mūsų visuomenėje gali patirti įvairios asmeninės žalos. Lietuvos visuomenės savireguliacija yra sutrikusi, nes nedrįstama socialinius, politinius ir ekonominius reiškinius vertinti socialinės moralės požiūriu. Tam įtakos turėjo ne tik valdžios institucijos, bet ir žiniasklaidos priemonės. Todėl neatsitiktinai suaktualėjo etninio nacionalizmo apraiškos. Lietuvos visuomenės teisinės kultūros bruožai – menkas piliečių dalyvavimas teisėtvarkos priežiūroje, neteisėto elgesio formų toleravimas ir teisinio nihilizmo paplitimas – esminės vakarietiškos pilietinės visuomenės savikūros kliūtys.

2.7. Literatūra

1. Ashford N. *Laisvos visuomenės principai*. – Vilnius: Aidai, 2003.
2. Grigas R. *Tautinė savivoka*. – Vilnius: Rosma, 2001.
3. Hayek Fr. A. *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. II t.* – Vilnius: Eugrimas, 1998.
4. Karosas J. *Mūsų demokratijos pamatų tikrinimas. I ir II dalys* // www.delfi.lt/ 2011-02-28; 2011-03-29.
5. *Pilietinės galios indeksas* // www.civitas.lt
6. Römeris M. *Valstybinė teisė: prof. Römerio skaitytų paskaitų stenogramos*. Kaunas: 1930.
7. Seligman A. B. *Pilietinės visuomenės idėja*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004.
8. Šlapkauskas V. *Teisės sociologija*. Vadovėlis. Vilnius: MRU Leidybos centras, 2004.
9. *Teisė ir demokratija. Demokratija Lietuvoje: tarp Vakarų ir Rytų (1990–2007)*. – Vilnius: MRU Leidybos centras, 2009.
10. Žiliukaitė R., Ramonaitė A., Nevinskaitė L., Beresnevičiūtė V., Vinogradnaitė I. *Neatrasta galia: Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis*. – Vilnius: Versus aureus, 2006.
11. Гелнер Э. *История свободы. Гражданское общество и его исторические соперники*. – Москва: Ad Marginem, 1995.

2.8. Užduotys

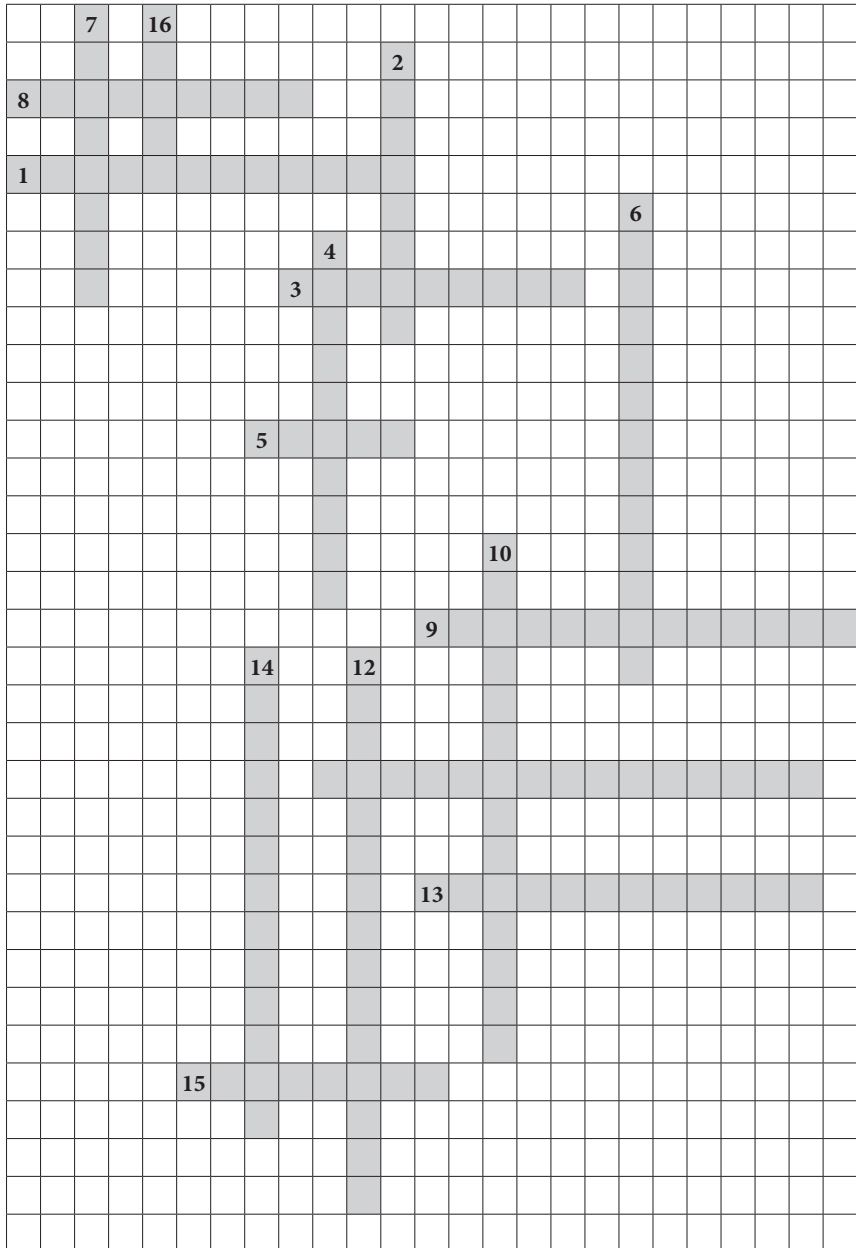
Diskusijos klausimai

1. Kodėl demokratinė valstybė ir demokratinė visuomenė nėra tapatūs politiniai reiškiniai?
2. Kodėl Lietuva yra demokratinė valstybė?
3. Kodėl Lietuvos visuomenė priskiriama pohėgelinei pilietinei visuomenei?
4. Koks elito grupių vaidmuo skatinant pilietinės visuomenės formavimąsi?
5. Kodėl ir kokios išskiriamos pilietinės visuomenės funkcijos?
6. Kodėl matuojamas pilietinės galios indeksas?
7. Kodėl šiuolaikinės pilietinės visuomenės vienas svarbiausių pagrindų yra teisė?
8. Kokie yra svarbiausi pilietinės visuomenės teisinės kultūros bruožai?

Savarankiškas darbas:

1. Atlikite Lietuvos elito grupių vaidmens formuojantis pilietinei visuomenei analizę.
2. Atlikite Lietuvos pilietinės visuomenės funkcijų raidos analizę.
3. Atlikite Lietuvos visuomenės pilietinės galios indekso analizę.
4. Atlikite Lietuvos pilietinės visuomenės teisinės kultūros analizę.
5. Išspręskite kryžiažodį, kurį sudarė Ilona Macijevska pagal: Robert A. Dahl „Demokratija ir jos kritikai“. Amžius, 1994.

- 1) Ši politinė santvarka palaiko daugumą, o ne mažumą. Psl. 29.
- 2) Tauta, įgyvendinusi pirmąją demokratinę transformaciją. Psl. 23.
- 3) Kuris graikų filosofas griežtai pasisakęs prieš demokratiją? Psl. 24.
- 4) Tocqueville'io manymu, egzistuoja kažkas svarbesnio už konstituciją ir įstatymus. Kas tai? Psl. 238.
- 5) Kokia politinė santvarka apibūdinama taip: sankaupa institucijų, reikalingų didelio masto demokratiniam procesui? Psl. 293.
- 6) Filosofinė koncepcija, aiškinanti, kad egzistuoja keli (arba daug) vienas nuo kito nepriklausomi būties pradai. Psl. 332.
- 7) Atėnų gyventojai, kurie neturėjo visos pilietybės. Psl. 35.
- 8) Kuri šalis yra aristokratijos klestėjimo pavyzdys? Psl. 265.
- 9) Galios padalintos regionams, o valdžia turi galutinę sprendimo teisę. Psl. 265.
- 10) Homogeniškos visuomenės antonimas. Psl. 31.
- 11) Demokratijos forma, kai didžiąją įstatymų leidybos dalį vykdo ne susirinkę piliečiai, o jų išrinkti atstovai. Psl. 42.
- 12) Demokratinėse šalyse yra teisminė priežiūra, turinti galutinę tam tikrą substancinių ir procedūrinių apsaugos mechanizmų kontrolės teisę. Psl. 206.
- 13) Tie, kurie priešinasi visiems hierarchijos ir prievartos pavidalams. Psl. 52.
- 14) Demokratinė sistema, nesuteikianti mažumoms jokių teisių ir privilegijų. Psl. 208.
- 15) Pirmoji šalis, kuri siekė ministrą pirmininką padaryti priklausomą nuo parlamento (o ne nuo karaliaus). Psl. 289.
- 16) Terminas, vartojamas įstatymų leidybos srityje, kai viena pusė vienašališkai blokuoja bendro sprendimo priėmimą. Psl. 208.

II SKYRIUS

1. DEMOKRATINIS PILIEČIŲ DALYVAVIMAS: ISTORINIAI BRUOŽAI IR KITŲ ŠALIŲ PATIRTIS

Šiuolaikinėse Vakarų šalyse, nepaisant ekonominės krizės, vis labiau išsivyrąja nuostatos, kad piliečių ir jų bendruomenių įtraukimas (ar įsitraukimas) į viešųjų paslaugų teikimą, dalyvavimas vietos valdžios priimamuose sprendimuose yra viešojo valdymo skaidrumo ir valdžios sprendimų veiksmingumo garantija.

Piliečių dalyvavimo, darant įtaką viešosios valdžios ir politikų sprendimams, tendencijos ypač sustiprėjo XX a. pabaigoje pradėjus įgyvendinti naujosios viešosios vadybos (NVV) reformas (ypač anglosaksų valstybėse). Tai į verslo vadybos metodus orientuotos reformos, tačiau vienas iš pagrindinių NVV principų buvo bendruomenės valdžios koncepcija. Buvo tikimasi, kad ir piliečių grupių spaudimas gali užtikrinti skaidrumą viešųjų paslaugų teikimo srityje.

XX a. paskutiniame dešimtmetyje NVV reformas ištikus tam tikrai krizei XX ir XXI a. sandūroje buvo pasiūlytas švelnesnis viešojo sektoriaus reformų variantas, vadinamas naujuoju viešuoju valdymu arba naująja valstybės tarnyba. Šios reformos pabrėžė ir svarbiausiomis laikė piliečių dalyvavimą ir jų įtakos didinimą valdžios veiksams bei priimamiems sprendimams. Ne rinkos elementų diegimas ir ne klientas ar paslaugos vartotojas, o susitelkusios bendruomenės bei piliečiai, gebantys daryti spaudimą valdžiai, bet kartu ir padėti jai, gali užtikrinti sprendimų skaidrumą ir efektyvumą. Daugybė visuomeninių ir kitų pilietinių organizacijų sudaro sąlygas pilietinei tradicijai ir visavertei demokratijai plėtotis.

Šio skyriaus **tikslas** – išnagrinėti kitų šalių patirtį piliečių bei jų grupių dalyvavimo darant įtaką viešosios valdžios sprendimams ir rinkimų sistemų raidai Vakarų šalyse ir Lietuvoje.

1.1. Vakarų šalių patirtis darant įtaką viešosios valdžios sprendimams

Piliečių dalyvavimas ir pilietinė tradicija, nors ir suaktyvėję XX a. pabaigoje, nėra naujas reiškinys Vakarų šalių valdymo tradicijoje. Jis formavosi ne vieną šimtmetį. Piliečių dalyvavimo tradicijos pagrindai buvo padėti dar senovės Graikijos polių (miestų) ir senovės Romos laikais. Pilietinė tradicija plėtojosi ir viduramžių miestų kultūroje.

Istorinė Vakarų šalių vystymosi tradicija skirtingais raidos laikotarpiais sudarė sąlygas žmogaus ir piliečių teisėms suklestėti. Viduramžių miestų plėtra ir skirtingų miesto luomų kova dėl teisės daryti įtaką miestų magistratų ar tarybų sprendimams išugdė dalyvavimo tradiciją ir pilietinio bendruomeniškumo jausmą siekiant apginti savo ir savo atstovaujamo luomo (vėliau – piliečių grupių) teises ir reikalavimus. Naikinant baudžiamą pilietinio bendruomeniškumo tradicija buvo paskleista ir valstietiškamai visuomenės daliai. Galima teigti, kad piliečių dalyvavimas kilęs iš miesto kultūros tradicijos Vakaruose, turi gilią šaknis ir yra neinvestuojamas. Piliečių dalyvavimo principas ir šiandien sėkmingai taikomas norint paveikti valdžios sprendimus, padėti viešajai valdžiai išspręsti konkrečios gyvenamosios vietos, ekologines, viešojo saugumo, teikiamų paslaugų kokybės ar kitas problemas.

Dažnai kyla klausimas, ar pilietinio dalyvavimo tradicijos geroji patirtis gali būti paskleista Vidurio ir Rytų Europos valstybėse, kur demokratinė tradicija sunkiai skinasi kelią? Daugelyje šio regiono šalių pilietinė (vakarietiškoji) miesto kultūros tradicija neišplėtotą. Absoliučiai daugumai šio regiono šalių (tarp jų ir Lietuvai) turėjo įtakos azijietiška ir nomadinė Rusija.

Griuvus komunistinei sistemai daugelis Vidurio ir Rytų Europos valstybių pasuko demokratijos ir rinkos ekonomikos reformų keliu. Kurdamos demokratines santvarkas šios šalys (tarp jų ir Lietuva) susidūrė su tam tikrais neigiamais reformų aspektais: administracinių gebėjimų stoka, gyventojų skurdo didėjimo problema ir galiausiai gyventojų nesugebėjimu apginti savo teises. Totalitarinėje valstybėje piliečiai negalėjo paveikti valdžios sprendimų, todėl pilietinės demokratijos tradicijos nebuvo net užuomazgų. Demokratijos sąlygomis, valdžia, kai nejaučia „spaudimo iš apačios“, sustabarėja, susidaro sąlygos korupcijai ir kitiems piktnaudžiavimams plėtotis. Darbo kolektyvuose darbuotojai, neturėdami pilietinės drąsos, bijojo burtis į profesines sąjungas, kad apgintų savo interesus.

Panaši padėtis būdinga ne tik pokomunistinėms valstybėms. Antai, daugelis į demokratiją žengiančių Pietų Amerikos valstybių susiduria su panašiomis problemomis. Dažnai kyla klausimas, ar nereikia demokratines transformacijas patiriančiose šalyse tobulinti reformas? Pasigirsta nuomonių, kad pokomunistinėse ir kitose iš diktatūros į demokratiją žengiančiose šalyse būtų tikslinga sustiprinti vykdomąją valdžią ir dar labiau centralizuoti sprendimų įgyvendinimą¹²³. Įvairūs reformų įgyvendinimo principai, kuriuos siūlė Vaka-

¹²³ Schick A. Rozmyślenia nad koncepcją, która nie doczekała się jeszcze realizacji, choć jej czas już nadszedł. *Administracja publiczna w dobie integracji europejskiej* (red. nauk. J. Czaputowicz). – Warszawa: PWN, 2008. P. 28–29.

rų ekspertai buvo iškraipomi. Reformos, turėjusios pagerinti valdymą ir ekonomiką, dažnai būdavo įgyvendinamos neatsižvelgiant į istorinės ir kultūrinės šalių raidos ypatumus. Žmonių gyvenimą turėjusios pagerinti permainos dažnai jį pablogindavo ir būdavo diskredituojamos. Daugelis neturtingų ir demokratines reformas įgyvendinančių valstybių neturi lėšų vakarietiškiems valdymo modeliams įgyvendinti, kitose – korupcijos lygis toks aukštas, kad užsienio šalių patirtis viešojo valdymo ir ekonominių reformų srityse yra iškraipoma arba neįgyvendinama.

Todėl ir egzistuoja argumentai, kad šalims, kuriose politinės ir ekonominės reformos sunkiai skinasi kelią, reikia tradicinio hierarchinio valdymo modelio. Toks modelis galėtų sudaryti sąlygas permanentiškai, be radikalių šuolių pereiti prie demokratinio ir piliečių dalyvavimu grįsto valdymo. Centralizuotas ir hierarchinis valdymas reikalingas toms visuomenėms, kurios nesugeba suderinti laisvės ir atsakomybės. Taikant centralizuoto ir hierarchinio valdymo modelį gali iškilti klausimas: ar piliečių įtraukimas į viešosios valdžios sprendimų įgyvendinimo procesus nebus ribojamas, ar nebus pristabdyta pilietinės visuomenės plėtra? Šie klausimai keliami ne be reikalo. Sunku būtų greitai išugdyti pilietinį (demokratinį) aktyvumą centralizuoto valdymo sąlygomis. Ar jis iš viso išugdomas demokratinės valdymo tradicijos neturinčiose ir ilgą laiką azijinės valdymo kultūros veikiamose buvusiose valstybėse (tarp jų ir Lietuvoje?)

Norint atsakyti į šiuos klausimus būtina panagrinėti pilietinės tradicijos vystymosi istorinius aspektus. Amerikiečių istorikas Jamesas Willis Boldwinas teigė, kad viduramžių miestų augimas smarkiai paveikė Vakarų visuomenę. Miestai plėtėsi greičiau už kaimus ir miestiečių nevaržė konservatyvūs kaimo gyventojų papročiai. Miestų gyventojai daugiausia vertėsi prekyba ir amatais. Norint nevaržomai plėtoti šias ūkio kryptis reikėjo daugiau laisvių ir teisių¹²⁴. Miestiečiams reikėjo laisvės keliauti ir susipažinti su kitų miestų patirtimi prekybos ir amatų srityse. Jiems reikėjo nuosavybės laisvės pirkti, parduoti, nuomoti ir savarankiškai disponuoti turtu. Miestiečiams reikėjo veiksmingos ir suprantamos teisinės sistemos. Nepaisydami skirtingų miestų valdymo teisių ir privilegijų, įvairių Vakarų Europos miestų gyventojai skelbė šias politines, socialines ir teises kaip savaime suprantamas¹²⁵.

Didelių miestiečių socialinių grupių: pirklių ir amatininkų susikūrimas bei jų skaidymasis į smulkesnes socialines grupes sudarė sąlygas pilietiškumo tradicijai atsirasti bei plėtotis. Kiekviena iš šių grupių kovojo už savo teises ir

¹²⁴ Baldwin J. W. *Viduramžių kultūra*. – Vilnius: Aidai, 1996. P. 53–55.

¹²⁵ Ten pat. P. 53–55.

savo padėtį mieste. Jos reikalavo lygių teisių. Antai amatininkai jungėsi pagal specializuotus interesus į cechus, o pirkliai – į gildijas¹²⁶. Jie reikalavo lygių cechų bei cechų amatininkų ir pirklių teisių. Politinės pirklių ir amatininkų kovos peraugo į politinį dalyvavimą, siekiant kompromiso ir takaus valdžios pasikeitimo mieste. Pirklių gildijos bei amatininkų cechai pradėjo taikiai siekti savo tikslų, ieškoti kompromiso dėl miestų valdymo. Atsiranda pilietinės pareigos. Antai, norint apsiginti nuo kilmingųjų, nuolat besikėsinančių į miesto laisves kiekvieno miestiečio pareiga buvo prižiūrėti miesto įtvirtinimus¹²⁷. Visų socialinių grupių interesus buvo prisidėti prie bendro tikslo – užtikrinti miesto saugumą. Didelė dalis mokesčių tekdavo miesto įtvirtinimams stiprinti. Taip formavosi pilietinio dalyvavimo tradicija. Norint palyginti būtų galima pangrinėti Šiaurės ir Pietų Italijos pilietinės tradicijos raidą. Dažnai sakoma, kad Šiaurės Italija yra miestų kultūros dalis ir regionas. Žymus viešosios politikos tyrinėtojas R. D. Putnamas, analizuodamas pilietinės tradicijos raidą šiuolaikinėje Italijoje, nustatė, kad pilietiškumas, pilietinės iniciatyvos, lyginant Šiaurės ir Pietų Italijos regionus, geriau išplėtotos šalies šiaurinėje dalyje. Tai lėmė istoriniai abiejų Italijos dalių vystymosi ypatumai¹²⁸.

Ilgus šimtmečius dabartinės Italijos teritorijoje formavosi du valdymo modeliai: autokratinė monarchija pietinėje Italijos dalyje ir komunistiniai miestai-respublikos. Normanų, o vėliau Hohenštaufenų monarchija Sicilijoje ir kitose pietinėse Italijos dalyse bei miestai-respublikos šiaurinėje Italijos dalyje buvo atsakas į smurtą ir anarchiją bei aristokratų tarpusavio vaidus. R. D. Putnamas teigia, kad šiaurės Italijoje formavosi valdymo tradicija, daugiau orientuota į horizontalų, o ne į hierarchinį vadovavimą. Komunijos buvo sudarytos iš savanoriškų asociacijų, grupėms kaimynų asmeniškai pasižadėjus vienas kitam padėti, imtis bendros gynybos ir ekonominio bendradarbiavimo. Buvo rūpinamasi savo narių apsauga. Kaimiškoji diduomenė šiaurinės Italijos miestuose įsiliejo į miestų gyvenimą ir tapo viena iš miesto socialinių grupių. Municipaliteto tarybos buvo sudarytos iš šimtų narių, kurių daugelis dalyvaudavo pasitarimuose. Municipalitetuose buvo diskutuojama, ieškoma kompromiso, į sprendimų įgyvendinimą buvo įtraukiamos įvairios socialinės grupės¹²⁹.

Buvo plėtojama, cechų statutuose įtvirtinta socialinės pagalbos sistema. Amatininkų cechų ir gildijų nariai padėdavo vienas kitam ir miesto svečiams.

¹²⁶ Baldwin J. W. *Viduramžių kultūra*. – Vilnius: Aidai, 1996. P. 53–55.

¹²⁷ Celneris V. *Kelionė į gotiką*. – Vilnius: Mintis, 1983. P. 22–23.

¹²⁸ Putnam R. D. *Kad demokratija veiktų. Pilietinės tradicijos šiuolaikinėje Italijoje*. – Vilnius: Margi raštai, 2001. P. 161–173.

¹²⁹ Ten pat. P. 161–173.

Šios grupės reikalavo ir politinių teisių, įtakos magistratams priimant sprendimus. Jau XIII a. tokių miestų kaip Verona, Modena ir įžymioji Bolonija tarybose, be pirklių ir diduomenės atstovų, posėdžiaudavo amatininkų cechų ir gildijų nariai. R. D. Putnamas teigia, kad pilietinio respublikonizmo praktinė veikla suteikė laisvę visuomenei įsitraukti į viešųjų sprendimų priėmimą¹³⁰. Kūrėsi įvairios kaimynų asociacijos, savitarpio pagalbos bendrijos, karitatyvinės organizacijos. Kaip ir kituose Vakarų Europos miestuose, šiaurės Italijoje kūrėsi už miesto (-ų) saugumą atsakingos gynybos bendrijos. Pirklių, diduomenės ir amatininkų, įvairių bendruomenių ir grupių konfliktus išmokta spręsti ne ginkluotais susirėmimais, o teisiškai, derybomis ir kompromisais.

Municipaliniuose magistratuose atsiranda tarnautojų, juristų, kurie gana atlyginimą iš municipalinės valdžios ir padeda miestų gyventojams sudarinėti sutartis, klauso jų pageidavimų. Miesto gyventojai nustatytam terminui renka šiuos pareigūnus ir taip dar labiau yra įtraukiami į miesto reikalų tvarkymą. Valdymas Šiaurės Italijos miestuose buvo grindžiamas principu „iš apačios į viršų“¹³¹.

O štai pietinėje Italijoje, arba Sicilijos karalystėje, nuo XII a. formavosi autokratinio absoliutinio valdymo sistema. Normanų valdymo laikotarpiu ir Frydricho II Hohenštaufeno laikais pietinė Italija buvo centralizuota monarchija, iš bizantiškos ir arabiškos valdymo tradicijos paveldėjusi daugybę biurokratinio valdymo elementų. Tačiau miestai ir jų gyventojai nebuvo laisvi. Neapolis, Palermas, Baris ir kiti pietų miestai neturėjo tokios savivaldos kaip šiaurėje. Nors Frydricho II valdymo laikais suklestėjo mokslas, menai, švietimas, Pietų Italijoje autokratizmas dar labiau stiprėjo. Nors ir buvo sukurta absoliutinė monarchija su plačiomis diduomenės teisėmis, tačiau Frydricho II valia negalėjo būti kvestionuojama. R. D. Putnamas teigia, kad jo valdžia rėmėsi pagarbia baime, derinama su teroru ir žiaurumo protrūkiais. Miestų laisvių siekiai buvo nuslopunami. Pietų Italijos miestų pirklių ir amatininkų gyvenimas buvo reguliuojamas iš „viršaus į apačią“. Pilietinė visuomenė pietų Italijoje nesivystė¹³².

Frydrichas II bandė Pietų Italijos valdymo modelį jėga paskleisti Šiaurės Italijoje, tačiau jam to padaryti nepavyko. Komunistiniai (grįšti įvairių socialinių grupių dalyvavimu miesto valdyme) Šiaurės Italijos miestai-respublikos sugebėjo apginti savo valdymo sistemas.

¹³⁰ Putnam R. D. *Kad demokratija veiktų. Pilietinės tradicijos šiuolaikinėje Italijoje*. – Vilnius: Margi raštai, 2001. P. 161–173.

¹³¹ Ten pat. P. 161–173.

¹³² Ten pat. P. 161–173.

Kita vertus, negalima pasakyti, kad Pietų Italijos centralizuota absoliuti-
nė monarchija (su centru Sicilijoje ir apėmusi dar Apuliją ir Kalabriją) nebuvo
pažangi valstybė. Joje centralizuoto valdymo sąlygomis administravimo sis-
tema buvo ganėtinai efektyvi. Gerai sutvarkyta mokesčių sistema, efektyviai
veikianti biurokratija, sutvarkyta švietimo sistema. Pietų Italijos, arba Sici-
lijos, valdymas buvo laikomas pavyzdžiu feodališkai besiskaldančiai Vakarų
Europai. Tačiau Sicilijos karalystėje, veikiamoje rytietiško valdymo (arabų ir
Bizantijos valdymo padarinių, kurių nesistengė panaikinti normanai ir Fry-
drichas II), nesivystė pilietiško tradicija. Žmonės buvo ne piliečiai, o val-
diniai¹³³. Valdymo efektyvumas priklausė nuo konkrečių absoliutinių valdovų
išsilavinimo ir jų gebėjimo organizuoti visuomenę. Suklestėjusi XII–XIII a.,
kaip modernaus valdymo pavyzdys, pietinė Italijos dalis smuko kultūros, ūkio
ir administravimo srityse, kadangi nelaisvi žmonės negali sukurti ilgalaikės
veiksmingai veikiančios ūkio ir administravimo sistemos.

Šiaurės Italijos miestuose XII ir XIII a. padėti pilietiško pagrindai
buvo tokie stiprūs, kad jų nesugebėjo panaikinti vėlesniais amžiais miestuose
įsigalėjusi diduomenė (senjorai). Piliečių dalyvavimas ir pagalba valdžiai pri-
imant sprendimus sudaro sąlygas priimti skaidresnius sprendimus ir geriau
valdyti. Decentralizuotas ir sutartimis (o ne centralizuota kontrole) grįstas
valdymas sudaro geresnes sąlygas prekybai ir amatams vystytis.

Kokie buvo neigiami tokio abiejų Italijos dalių skirtingo istorinio, kul-
tūrinio bei administracinės raidos vystymosi padariniai? Visų pirma, Italija
iki XIX a. vidurio negalėjo susijungti į vieną valstybę. Antra, akivaizdūs eko-
nominiai, kultūriniai, demokratijos išsivystymo, piliečių aktyvumo, valdymo
kokybės bei kiti skirtumai tarp pietinės ir šiaurinės Italijos dalies išlieka ir
šiandien. Šiaurinėje Italijos dalyje telkiasi visas šalies ekonominis ir kultūrinis
potencialas – tai užtikrina šiai Italijos daliai vieną aukščiausių pragyvenimo
lygių pasaulyje ir Europos Sąjungoje (ES). O pietinėje šalies dalyje ekonomi-
nio išsivystymo lygis – vienas žemiausių tarp senųjų ES narių, didelė korupci-
ja ir gyventojų migracija į šiaurinę šalies dalį ieškant geresnio gyvenimo.

Iš šio palyginimo matome, kokia svarbi yra įvairių regionų ar valstybių
istorinė raida tolesnei jų gyvenimo kokybei ir koks milžiniškas yra miestų
indėlis į visos visuomenės pažangą, bei kokios svarbios yra pilietinės tradici-
jos, paremtos demokratinio piliečių dalyvavimu, arba pilietinės visuomenės
susiformavimas ekonomikai, kultūrai, valdymo kokybei ir t. t.

¹³³ Putnam R. D. *Kad demokratija veiktų. Pilietinės tradicijos šiuolaikinėje Italijoje.* –
Vilnius: Margi raštai, 2001. P. 161–173.

Nagrinėdami kitų Vakarų Europos regionų vystimąsi, nesunkiai galime pastebėti, kad ten, kur susikūrė stiprūs miestai, kur jų gyventojai iškovojo didesnes laisves ir vienaip ar kitaip dalyvavo miestų valdyme, susidarė sąlygos prekybai bei amatams plėtotis. Šiandien tų regionų ar kraštų išsivystymo lygis aukštas. Tai Šiaurės Vokietijos ir Reino baseino regionai, Prancūzija, Benelukso šalys ir kt.

Dar reiktų trumpai priminti, kad bendruomenę galima suprasti dvejopai. Pirmoji definicija apibrėžia šį žodį vakarietiška prasme: laisvi savininkai (piliečiai) jungiasi į įvairias socialines grupes (bendruomenes), kad padėtų vieni kitiems spręsti tarp piliečių bei viešosios valdžios kylančius klausimus arba kad lengviau būtų galima dalyvauti valdžios formuluojamų ir priimamų sprendimų procesuose. Antroji definicija gali būti suprantama rytietiška prasme. Bendruomenė (rusiškai – *община*) – tai žmonės, dažniausiai valstiečiai, kurie kartu (bendrai) dirba ūkio darbus, gano gyvulius iš pono ar valstybės gautoje žemėje. Tai nelaisvi piliečiai, o valdiniai, priklausomi nuo pono ar valstybės malonės.

Lyginant pilietinio valdymo tradiciją, miestų raidos ypatumus tarp vakarietiško pilietinio ir pirmųjų Lietuvos pilietinio dalyvavimo žingsnių, kyla labai daug klausimų. Pagrindinis iš jų: ar Lietuvoje yra socialinės sąlygos demokratiniam piliečių dalyvavimui skleisti? Mūsų valstybėje nesusiformavo miesto kultūra, o būtent iš miesto tradicijos kilo piliečių dalyvavimo ir pilietinio demokratinio gyvenimo tradicija.

Trumpas laikotarpis, kai Lietuvoje suklestėjo pilietiškumas, buvo tarpukaris. Tarp Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų susikūrusi nepriklausoma Lietuva sudarė sąlygas įvairioms ir įvairių pakraipų organizacijoms vystytis. Veikė įvairių politinių grupių patronuojamos organizacijos ir tautinės patriotinės sąjungos (pvz.: Šaulių sąjunga ir kt.). Aktyvūs piliečiai jungėsi į šias organizacijas norėdami dirbti visuomenės ir valstybės labui. Tačiau paskutinius keturiolika metų (iki Sovietų okupacijos) Lietuvoje susiformavo autoritetinis režimas. Iš dalies jis apribojo įvairias pilietines ir piliečių grupių iniciatyvas. Pilietinės tradicijos plėtra nebuvo pristabdyta, bet buvo apribota. Vėliau prasi-dėjusi sovietų okupacija sunaikino pilietiškos tradicijos daigus ir iniciatyvas.

Todėl galime konstatuoti, kad ilgą laiką buvome azijietiškos Rusijos valdžioje, kur valdymas buvo griežtai centralizuotas, žmogus kaip pilietis ir individas niekinamas, jo iniciatyva ribojama. Galiausiai esame valstiečių tauta, taigi bendruomeniškumas turi visai kitokią prasmę negu miestietiškoje tradicijoje ir kultūroje. Kita problema yra ta, kad valstietišką racionalų mąstymą per penkiasdešimt sovietų (Rusijos) okupacijos metų pakeitė „kolchozniko“ (kolūkiečio) (azijietiškas) mentalitetas. Tai priklausomo ir įbauginto žmogaus

mentalitetas. Ar mūsų pilietinės tradicijos formavimosi praktika netaps panaši į pietinės Italijos pilietinę tradiciją (tiksliau jos nebuvimą)?

Kita vertus, niekas nesugalvojo geresnio būdo kaip kurti bendruomenes, burtis į įvairias organizacijas, kad būtų galima išjudinti visuomenę, kad ji dalyvautų ir padėtų valdžiai spręsti iškilusias problemas ir taip prisidėtų prie demokratinio proceso plėtos. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad Lietuvai geriausia perimti Vidurio ir Rytų Europos pokomunistinių šalių patirtį kuriant savo pilietinę tradiciją, piliečių dalyvavimo, darant įtaką viešosios valdžios sprendimams, modelį bei administracijos ir piliečių grupių santykių principus. Galima teigti, kad tokios šalys kaip Lenkija, kuri ir komunistiniais laikais turėjo gerai išplėtotą valdžios nekontroliuojamų piliečių organizacijų tinklą, stiprias pozicijas užimančią Katalikų bažnyčią, galėtų būti pavyzdžiu Lietuvai, kaip sukurti valdžios ir piliečių veiksmingos tarpusavio įtakos ir bendradarbiavimo mechanizmus. Antai, Lenkijoje įvairios karitatyvinės organizacijos, patronuojamos Katalikų bažnyčios, bendradarbiauja su vietos valdžios institucijomis – padeda joms socialinio darbo, nepilnamečių prevencijos, viešojo saugumo ir kitose srityse. Patirtis šioje srityje yra naudinga Lietuvos visuomeninėms organizacijoms, bendruomenėms ir piliečiams. Juolab kad ta patirtis yra paplitusi ne tik Lenkijos miestuose, bet ir provincijoje, kur vyrauja ir gyvena valstietiško mentaliteto žmonės (kaip ir Lietuvoje).

Būtų galima perimti Vengrijos, Slovėnijos ir Čekijos patirtį kuriant pilietinius tinklus bei demokratizuojant piliečių ir viešosios administracijos santykius. Šios šalys neturi tokios šiuolaikinės pilietinės tradicijos kaip Lenkija, tačiau Čekija ir Vengrija, turėdamos tam tikras miesto kultūros tradicijas, galėtų plačiau supažindinti, kaip demokratinio pilietinio dalyvavimo principai taikomi tų šalių miestuose ir miesto tipo gyvenvietėse.

Lietuvos sąlygomis sunkiai pritaikoma anglosaksų šalių pilietinio dalyvavimo ir bendruomenių įtakos viešajai valdžiai patirtis, bet su ja būtina susipažinti. Nagrinėjant anglosaksų valstybių organizacinį modelį galima teigti, kad ten per ilgus šimtmečius susiklostė valdymo tradicija iš „apačios į viršų“. Toks valdymo modelis iš Didžiosios Britanijos buvo perkeltas ir į Australiją bei Šiaurės Ameriką (kur toliau plėtojosi jau nepriklausomose JAV ir Kanados valstybėse). Šio modelio ypatybė yra ta, kad aktyvios piliečių bendruomenės suteikia įgaliojimus valdžiai veikti jų vardu. Šiose šalyse ir kilo bendruomeninės valdžios koncepcija. Anglosaksų savivaldybė – tai grupė institucijų, garantuojančių piliečiams galimybę daryti įtaką valdžios sprendimams bei sudarančių sąlygas dalyvauti priimant valdžios (ypač vietos) sprendimus. Decentralizuoto valdymo anglosaksų valstybėse niekada nebuvo, nes cen-

tralizuotas valdymas ten niekada nebuvo įdiegtas. Kai kurie tyrinėtojai tokią valdymo sistemą vadina „necentralizacija“¹³⁴. Savivaldos sistema anglosaksų šalyse nebuvo iki galo subiuokratinta, todėl piliečiai visą laiką turėjo įtaką renkant įvairius vietos valdžios pareigūnus, padedant vietos valdžiai ir priimant bei įgyvendinant sprendimus.

Mūsų sąlygomis gal ir galima būtų pasimokyti iš tų šalių gyventojų, kaip bendradarbiauti vietos valdžiai ir piliečių grupėms, kaip organizuoti preventines programas siekiant užkirsti kelią įvairioms socialinėms patologijoms. Įdiegti visą jų patirtį pilietinio dalyvavimo srityje kažin ar būtų tikslinga – skiriasi administracinės kultūros raidos tradicijos.

1.2. Skandinavijos šalių patirtis piliečių dalyvavimo srityje

Perimant kitų šalių gerąją patirtį pilietinės tradicijos kūrimo, piliečių ir jų grupių demokratinio dalyvavimo srityje reiktų panagrinėti Skandinavijos šalių patirtį. Pilietinio dalyvavimo raida šiame regione turi galias istorines šaknis. Didelis Skandinavijos pusiasalio plotas buvo retai apgyvendintas. Atšiaurios pragyvenimo ir sudėtingos geografinės sąlygos vertė žmones gyventi bendruomenėmis ir bendrai spręsti kylančias problemas. Dar vikingų laikais kiekvienas laisvas žmogus turėjo teisę dalyvauti gyventojų susirinkime (tinge), kuriame buvo sprendžiami svarbūs jo gyvenamosios vietos klausimai¹³⁵. Per ilgus šimtmečius sukurta veiksminga dalyvavimo kultūra tapo pavyzdžiu daugeliui pasaulio valstybių.

Pažymėtina, kad įbaudžiavinimo procesas Skandinavijos valstybėse vyko ne taip skausmingai kaip kitose Europos valstybėse. Valstiečiai išsaugojo daug laisvių. Tai leido jiems burtis į bendruomenes ir jų formuojamas laisvų žmonių tarybas vietos reikalams tvarkyti. Skandinavijos šalių raida yra tiesiogiai susijusi su pilietinės tradicijos raida. Jų pavyzdys svarbus ir Lietuvai, nes skandinaviškas pilietinės tradicijos modelis formavosi ne tik mieste, bet ir kaime, o tai artima lietuviškai valstietišškai socialinei struktūrai.

Dažnai Skandinavijos valstybių valdymo modelis vadinamas nordiškuoju. Švedija, Norvegija ir Danija yra konstitucinės monarchijos, jų valdymo struktūros yra decentralizuotos, nors formaliai tai unitarinės valstybės. Suomija, kurią iš dalies irgi priskiriame prie Skandinavijos valstybių, yra respublika. Viešosios politikos kūrimo ir strateginio planavimo procesai Skandinavijos

¹³⁴ Izdebski H. *Historia administracji*. – Warszawa: Liber, 2001. P. 103.

¹³⁵ Derry T. K. *Skandinavijos istorija*. – Vilnius: Baltos lankos, 1995. P. 34–35.

valstybėse pagrįsti įvairių institucijų, piliečių ir interesų grupių konsensusu¹³⁶. Tai reiškia, kad valdymo procese per įvairias grupes ir organizacijas dalyvauja visi šalies piliečiai. Vietos valdžios lygmeniu valdymas taip pat yra decentralizuotas. Vietos valdžia turi išsikovojoji plačią autonomiją.

Kaip veikia konsensusu paremta viešojo valdymo sistema, galima pailiustruoti Švedijos pavyzdžiu.

Viešojo valdymo sistema Švedijoje yra dekoncentruota. Bet iki to buvo gana ilgas kelias. Nuo 1817 m. parapijos visoje Švedijoje buvo pripažintos vietos bažnytinės ir pasaulinės savivaldos vienetai. Parapijų susirinkimams buvo suteikta teisė spręsti kai kuriuos vietos klausimus ir įvesti rinkliavas bei mokesčius. Svarbi pamaldų dalis buvo įvairių teisės aktų ir kitų oficialių dokumentų skaitymas. Daugelį pačios bažnyčios išlaikymo klausimų turėjo spręsti patys parapijiečiai, jie turėjo nustatyti pastorių, mokytojų ir bažnyčios tarnautojų atlyginimą. O kaimo bendruomenė Švedijoje, kitaip nei parapija, niekada netapo juridiniu asmeniu. Pažymima, kad ypač stiprios bendruomenės buvo Šiaurės Švedijoje – tai nulėmė gamtinės sąlygos ir būtent čia bendruomenei buvo būdingi kooperaciniai ir nehierarchiniai bruožai, dažnai nebuvo aiškios komandinės struktūros. Kaimo bendruomenė Švedijoje rėmėsi kaimo nuostatais, kuriuos tvirtindavo provincijos gubernatorius. Jie buvo plačiai paplitę, bet neprivalomi. Kadangi buvo priimami iš apačios – parapijos susirinkime ar pritariant kaimo bendruomenei, smarkiai skyrėsi. Saulius Pivoras atkreipia dėmesį, kad XX a. pradžioje buvo pastebimos tam tikros kaimo bendruomenių sueigų ir parapijų susirinkimų politizavimo tendencijos. Tačiau tokie reiškiniai pačių tyrinėtojų vertinami kaip kaimo bendruomenės degradavimas¹³⁷.

Todėl remiantis tokia tradicija šiandieninėje Švedijoje administravimo procese dalyvauja ne tik ministerijos, bet ir kitos institucijos, agentūros ir piliečių grupės. Vykdomąsias valstybės funkcijas ministerijoms atlikti padeda pusiau nepriklausomos agentūros. Prie kiekvienos ministerijos veikia tarybos, atsakingos už kiekvienos ministerijos vykdomos politikos įgyvendinimą. Kiekvienas sprendimas priimamas kompromisu. Be profesionalių valstybės tarnautojų, tarybose dalyvauja įvairios interesų grupės, visuomeninės organi-

¹³⁶ Daemen H. H. F. M., van der Meer J. Finland. The Customer Satisfied. Citizens and City: *Developments in Fifteen Local Democracies in Europe* (ed. H. H. F. M. Daemen, L. Schaap). – Rotterdam, 2000. P. 68–80.

¹³⁷ Pivoras S. Parapijinė pilietinė visuomenė (Šiaurės Švedijos atvejo analizė). *Mintis ir veiksmai*, t. 3. – Klaipėda, 2001. P. 110–117.

zacijos. Per šias grupes Švedijos piliečiai netiesiogiai dalyvauja politikos kūrimo ir įgyvendinimo procesuose.

Svarbus Švedijos valdymo veiksnys – viešojo sektoriaus organizacijų atvirumas. Absoliuti dauguma vyriausybės institucijų ir vietos valdžios dokumentų nuo 1949 m. yra prieinami valstybės piliečiams (šiais laikais – dažniausiai el. versija).

Nors Švedija pagal sandaros formą yra unitarinė valstybė, teritorinė savivalda ten atlieka didelį vaidmenį. Piliečių dalyvavimas ypač pasireiškia municipaliniu lygiu. Prie kiekvienos municipalinės administracijos veikia tarybos, priežiūros komitetai ir kiti vietos valdžios veiksmus prižiūrintys ir jų pareigūnams patariantys dariniai¹³⁸.

Švedijoje vietos savivalda perėmė bendruomeniškumo tradicijas nuo senų laikų, kai šeimų galvos susirinkę sprendavo nesutarimus. „Nuo 1862 m. tebesilaikoma ir nuostatos, kad savivalda turi būti patikėta neprofesionalams, kurie šiuo metu renkami pagal partijų sąrašus. Nors šiuo atžvilgiu miestų ir kaimų komunos kiek skiriasi. Miestuose tarnautojai turėjo labai ribotą įtaką vietinei biurokratijai ir mero institucijai, kurios veikė šalia neprofesionalų administracijos. <...> 1862 m. vietinio valdymo dekretai suteikė kiekvienam komunos ar landstingo nariui (gyventojui ar savininkui) teisę pateikti „vietinius reikalavimus“, kad būtų patikrintas savivaldybės sprendimų teisėtumas. Daugelyje šalių nėra tokios „actio popularis“ formos atitikmenų, <...> ši teisė patvirtina, jog vietinė valdžia – tai piliečių susirinkimas, kur kiekvienas narys gali patikrinti savo išrinkto atstovo sprendimą“¹³⁹. Be to, Švedijoje egzistuoja keturių tipų vietinis valdymas – komunos, landstingai, parapijos ir vyskupystės. Jos bendradarbiauja sprendamos piliečių problemas. Ir visa tai įteisinta konstitucijoje, kurioje apibrėžiamas piliečių ir visuomeninio sektoriaus santykis. Be to, piliečių įtaka gali reikštis ir neformaliais būdais, pavyzdžiui, nuomonių formavimo grupių veikla ir panašiai. Vis daugiau atsakomybės už veiklą vietose prisiima visuomeninės organizacijos, tvarkančios laisvalaikio, poilsio organizavimo futbolo aikštėse, teniso kortuose, slidinėjimo bazėse, žirgynuose, autodromuose reikalus, be to, pastaruoju metu jos vis aktyvesnės ir socialinėje srityje – kuriami senelių rūpybos ar narkologijos centrai ir t. t.

¹³⁸ Daemen H. H. F. M., van der Meer J. Finland. The Customer Satisfied. *Citizens and City: Developments in Fifteen Local Democracies in Europe* (ed. H. H. F. M. Daemen, L. Schaap). – Rotterdam, 2000. P. 95–97.

¹³⁹ Vietinė savivalda Švedijoje // *Kauno laikas*. 1994. Nr. 22. P. 3.

Nagrinėjant vertybinius pokyčius, galima išskirti dvi tendencijas: 1) žmonės Švedijoje vis labiau vertina pasitenkinimą gyvenimu ir saviraišką, 2) siekia didesnio išskirtinumo, įvairovės, individualumo¹⁴⁰.

Švedijoje ir kitose Skandinavijos valstybėse labai paplitęs piliečių dalyvavimo (*public participation*) principas. Vietos valdymo lygiu yra susikūrusi gausybė „kaimynystės tarybų“ ar „kaimynystės komitetų“. Tarybas ir komitetus renka piliečiai. Pagrindinė šių tarybų paskirtis – piliečių bendradarbiavimas su vietos valdžios tarnautojais. „Kaimynystės tarybos“ yra savivaldybių gyventojų „balsas“. Tarybų padedami gyventojai siūlo savivaldybių tarnautojams įvairius jų gyvenamosios vietos problemų sprendimo ir bendradarbiavimo būdus. Savivaldybių gyventojai turi galimybę vetuoti daugumai jų neįtinkančius vietos valdžios sprendimus. Gyventojų problemoms spręsti paskirtas atstovas, į kurį gyventojai gali kreiptis, kai pažeidžiamos jų teisės. Švedijoje yra suderintas pilietinis dalyvavimas ir naujosios viešosios vadybos veikiamos viešųjų paslaugų vartotojo (kliento) veiklos principai¹⁴¹.

Būtų galima pasisemti patirties iš Suomijos, kuriai kultūrinės įtakos turi švedai ir kuri dažnai vadinama konsensuso bei bendradarbiavimo valstybe. Suomija istoriškai priskiriama prie Baltijos valstybių, o dažnai identifikuojama ir kaip Skandinavijos šalis. Tačiau jos indėlis į pilietinio dalyvavimo plėtrą regione yra neabejotinas. Suomijos piliečių ir viešosios valdžios santykius galima analizuoti dviem aspektais. Visų pirma, piliečių (gyventojų) ištraukimas sprendžiant viešuosius reikalus priklauso nuo gyventojų skaičiaus konkrečios savivaldybės teritorijoje. Antai, Helsinkyje piliečių dalyvavimą ir įtaką valdžios sprendimams kai kurie tyrinėtojai vadina „tiesioginiu“¹⁴².

Kai savivaldybės įgyvendina konkrečias viešosios politikos kryptis, savivaldybių lygmeniu sukuriama atitinkami komitetai, privalantys kuruoti, kaip viena ar kita politikos kryptis yra įgyvendinama (viena kryptis – vienas komitetas). Pavyzdžiui, įgyvendinant savivaldybės teritorijoje švietimo politiką kuriamas švietimo komitetas. Savivaldybės gyventojai dalyvauja komitetų veikloje ir posėdžiauja kartu su profesionaliais administratoriais. Taip siekiama įtraukti gyventojus ir jų deleguotus atstovus į konkrečių viešosios politikos krypties savivaldybės teritorijoje įgyvendinimą¹⁴³.

Antra, piliečių dalyvavimo procesą remia politikai. Jie atstovauja piliečiams bei jų grupėms kuriant teisės aktus ir įgyvendinant vykdomosios val-

¹⁴⁰ Vietinė savivalda Švedijoje // *Kauno laikas*. 1994. Nr. 22. P. 4.

¹⁴¹ Szczepankowski R. Model nordycki. *Nauka administracji* (red. B. Kudrycka, B. Guy Peters, P. J. Suwaj). – Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2009. P. 288–293.

¹⁴² Ten pat. P. 288–293.

¹⁴³ Ten pat. P. 288–293.

džios sprendimus. Galima teigti, kad svarbiausia piliečio teisė yra rinkimų teisė ir tai susiję su išrinktų politikų atsakomybe rinkėjams.

Kita dalyvavimo forma yra referendumai. Suomijos įstatymai leidžia tokia piliečių dalyvavimo formą. Kita vertus, Suomijos gyventojai mažai šia dalyvavimo forma naudojasi. Dažniausiai referendumai organizuojami siekiant išspręsti sudėtingas konkrečios savivaldybės teritorijoje iškilusias problemas. Pavyzdžiui, ar perduoti savivaldybės valdomą elektros jėgainę privačiam investuotojui¹⁴⁴.

Dar viena piliečių ir viešosios (vietos) valdžios bendradarbiavimo forma yra vadinama *Hämmeenlinna* modeliu. Tai tiesioginio savivaldybės gyventojų ir savivaldybės tarnautojų bendradarbiavimo modelis. Tarnautojai ir gyventojai, eliminuodami politikus, bendrai kuria konkrečios gyvenamosios teritorijos programas. Taip pat siūlomi konkursai ir bendrovės, kurios galėtų veiksmingiau ir pigiau atlikti įvairius darbus bei suteikti paslaugas. Tai tiesioginis gyventojų dalyvavimas siūlant geriausius jų gyvenamosios vietos vystymo būdus. Politikų eliminavimas motyvuojamas tuo, kad vietos teritorijų valdymo klausimai neturėtų būti politizuojami. *Hämmeenlinna* modelyje yra sujungti naujosios viešosios vadybos bei naujojo viešojo valdymo principai. Naujosios viešosios vadybos principai taikomi siekiant sukurti konkurencines paslaugų teikimo sąlygas, o naujojo viešojo valdymo principai diegiami organizuojant piliečius, kad jie dalyvautų siūlant geriausius jų gyvenamos teritorijos sutvarkymo ir plėtros būdus.

„Hämmeenlinna modelis“ sudaro sąlygas pilietinei visuomenei formuotis, įtraukia piliečius (konkrečios savivaldybės gyventojus) į visus viešojo administravimo procesus. Pagrindinis *Hämmeenlinna* modelio veikimo principas siejamas su geros kokybės paslaugomis (kurių nuolat prašo gyventojai) ir veiksmingesniais valdžios sprendimais, kurių galima pasiekti turint nuolatinę ryšį su gyventojais bei su jais nuolat konsultuojantis. Šis modelis sudaro sąlygas ne tik kritikuoti vietos valdžią, bet ir teikti inovacinius pasiūlymus, kaip pagerinti valdymą ir paslaugas. Pilietinė demokratija ugdoma įtraukiant gyventojus į įvairius komitetus ar tarybas ir taip suaktyvinant bendradarbiavimo liniją: gyventojai – savivaldybė¹⁴⁵.

Iš visų Vakarų valstybių Suomijos patirtis pilietinės demokratijos ir piliečių dalyvavimo srityje Lietuvai gali būti artima dar ir tuo, kad didesnė dalis suomių visuomenės yra kilusi iš valstiečių (kaip ir lietuviai). Kita vertus, Suo-

¹⁴⁴ Szczepankowski R. Model nordycki. *Nauka administracji* (red. B. Kudrycka, B. Guy Peters, P. J. Suwaj). – Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2009. P. 288–293.

¹⁴⁵ Szczepankowski R. Model nordycki. *Nauka administracji* (red. B. Kudrycka, B. Guy Peters, P. J. Suwaj). – Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2009. P. 288–293.

mijoje niekada nebuvo komunizmo, tačiau ši šalis, kaip ir Lietuva, ilgą laiką buvo valdoma carinės Rusijos.

Nagrinėjant valdymą Norvegijoje reikia pažymėti, kad jis organizuotas trimis lygmenimis. Centrinis lygmeniu – Stotingas, turintis 169 atstovus, vyriausybė, turinti 18 ministerijų, teismai, regioniniu lygmeniu turintys 19 apskričių valdytojų ir apie 60 visuomeninių agentūrų, ir regioninė savivalda, turinti 19 apskričių ir 430 savivaldybių.

Savivaldybių funkcijos yra: ikimokyklinis vaikų ugdyimas, pradinio ir pagrindinio mokslo organizavimas, pirminės sveikatos priežiūra, socialinė rūpyba, komunalinių paslaugų tarnybos (vanduo, kanalizacija, atliekos), kultūra ir sportas, maldos namų, kaip architektūros paminklų, priežiūra, vietos kelių ir uostų priežiūra, vietinis planavimas ir žemės panaudojimas. Įgyvendinami šias įstatymo jiems suteiktas funkcijas, norvegai žiūri į jas kaip į paslaugas, kurių kokybė svarbi gyventojams. Todėl politikai, svarstydami, pavyzdžiui, finansų paskirstymą, būtinai vertina, kaip nuo to priklausys teikiamų paslaugų kokybė. Todėl ir mažiausia savivaldybė Utsira (214 gyv.), ir didžiausia Oslo (575 000 gyv.), vykdo vienodas funkcijas, nes teikiamos gyventojams reikalingos paslaugos.

Pagrindines savivaldybių pajamas sudaro: vietiniai mokesčiai (apie 40 proc.), bendros dotacijos (apie 30 proc.), skiriamos subsidijos (apie 15 proc.), rinkliavos (apie 5 proc.), kompensacija už PVM (apie 5 proc.), kiti mokesčiai (5 proc.). Pastaruoju metu Lietuvoje diskutuojama dėl nekilnojamojo turto mokesčio, vadinamo savivaldybių mokesčiu. Norvegijoje jis yra ir sudaro apie 5 proc. bendro savivaldybių biudžeto, bet ar jį įvesti ir kokį, sprendžia pačios savivaldybių tarybos. Savivaldiškumo principas taikomas ir kitais finansų skyrimo atvejais. Pavyzdžiui, savivaldybės finansavimas ir imigrantai. Centrinės valdžios nustatyta, kiek savivaldybės turi priimti imigrantų, bet kadangi tam tikroje savivaldybėje apsigyventi norinčių imigrantų yra daugiau nei kvota, sprendimą priima savivaldybės taryba. Tokiu atveju skiriamas papildomas finansavimas (ypač, jei imigrantai yra kvalifikuoti).

Į savivaldybės tarybas renkami atstovai tik iš partijų sąrašų. Rinkimus organizuoja meras ir taryba, o balsuoti galima pradėti likus 2 mėnesiams iki nustatytos rinkimų datos – atėjus į savivaldybės paslaugų centrą ir gavus biuletinį. Norvegai pabrėžia, kad pagrindiniai tarybos darbo principai yra: valdybos, komitetų ir tarybos darbo viešumas ir dialogas su padalinių vadovais, paslaugų vartotojų grupėmis, piliečiais. Kaip sako patys norvegai – darbas savivaldybių tarybose yra hobis! Todėl posėdžiai vyksta po darbo valandų. Tarybos posėdžiuose, kurie yra vieši (paprastai dalyvauja dešimtys piliečių), klausimus pristato tik politikai ir gali kalbėti tik administracijos direktorius.

Jis renkamas konkurso būdu ir patvirtinamas tarybos (pagrindas yra iškelti tikslai), veikia savarankiškai.

Norvegijos savivaldybių misija yra: paslaugų teikėja, pastatų ir žemės savininkė, darbdavė, bendruomenės lavintoja ir demokratinių sprendimų priėmėja. Norvegai, savo vietos demokratiją apibūdina remdamiesi šiais kriterijais: žmonių pasitikėjimas vietos politikais; žinojimas, kaip savivaldybėse galima kelti klausimus politiniu lygmeniu; žmonių dalyvavimo įvairovė ne tik per rinkimus; duotų priešrinkiminių pažadų veiksmingas vykdymas. Siekdami demokratijos kokybės, norvegai gana dažnai naudojami iniciatyva dėl referendumo. Nuolat diskutuojama (pvz., ką reiks daryti, kai jų savivaldybėje esanti žuvies perdirbimo įmonė po kelerių metų dėl didelės konkurencijos bankrutuos), dalyvaujama vartotojų tarybose ir komitetuose, vykstant konsultacijoms dėl biudžeto ir strateginių planų, dėl geresnės savivaldybės tarnybų paslaugų kokybės (viskas iš vieno rankų arba vienas langelis), dėl geresnio informacinių ir ryšio technologijų bei interneto vartojimo. Pastarajai priemonei skiriama daug dėmesio. Stengdamiesi neatsilikti nuo visuomenės dalyvavimo virtualiose programose, savivaldybės darbuotojai teikia informaciją el. erdvėje, nuolat vyksta diskusijos *on line*, daugelis merų nuolat diskutuoja su registruotais vartotojais. Dėl to Norvegijoje ir kitose šiaurės šalyse gana aukštas savanorystės¹⁴⁶ lygis. Savanorių darbas kultūros ir laisvalaikio srityje sudaro 54 proc. savanoriško darbo valandų apskritai, 17 proc. darbo gyvenamųjų namų ir ekonomikos srityje, 13 proc. – socialinės rūpybos srityje, 10 proc. – politinėje, humanitarinėje ir aplinkosaugos srityje ir 6 proc. – parapijoje. Taip formuojasi daugelio savivaldybės gyventojų požiūris, kad dalyviai patys kuria gerą bendruomenę, o savivaldybė turi palaikyti savanorius ir būti

¹⁴⁶ Bamlės savivaldybėje 2010 m. buvo apie 140 savanoriškų draugijų. Žmonės gali vienu metu priklausyti kelioms draugijoms. Pagrindinis principas – viską, ką tu darai draugijoje, atlieki nemokamai. Pavyzdžiui, restauruoti iš jūros dugno iškeltus laivus, tada mokai jaunimą tais laivais plaukioti, buriuoti. Lėšos šiems darbams atlikti gaunamos iš savivaldybės. Metams skiriama konkreti suma, o speciali taryba sprendžia, ką veiks visus metus. Prie tarybos veikia buhalterija ir auditas. Tarybos valdžia renkama 2–3 metams siekiant, kad valdžios skonį pajustų visi draugijos nariai. Renkamas metinis nario mokestis – apie 160 norvegiškų kronų (80 Lt), bet galima savo draugijai aukoti ir daugiau, tik niekas iš to nedaro sau politinės reklamos.

Savanoriai Bamlėje remontuoja patalpas mokyklose, sporto klubuose ir t. t. Štai vietos sporto komplekso metalinį karkasą pastatė profesionalūs statybininkai, o mediena apkalė (kad būtų pigiau) savanoriai. Sporto klube veikia savanorės – pagal tautybę čėčėnės įkurta kavinė, kurioje dirba iš trečiųjų šalių atvykusios politinės pabėgėlės – sudanietė, laosietė, joardanietė. Tai puiki galimybė šioms moterims įsilieti į norvegų visuomenę, kuo greičiau išmokti kalbą, susirasti nuolatinį darbą.

gera partnerė. Todėl faktiškai visos savivaldybės, be vietovės plėtros strategijos, turi savanorystės plėtros strategiją.

Apskrities tikslas Norvegijoje yra teikti paslaugas, kurios peržengia savivaldybės ribas, ir megzti savivaldybių partnerystę (tai viena iš esminių demokratinės valdymo kultūros sudedamųjų dalių). Rinkimai į apskričių tarybas vyksta kas ketverius metus kartu su rinkimais į savivaldybės tarybą ir pagal partijų sąrašus. Tas pats asmuo gali būti renkamas į abi tarybas, nes apskritys neatlieka savivaldybės priežiūros funkcijų, o iš atitinkamų savivaldybės administracijos padalinių gali gauti tik informaciją.

Apskritims pavaldžios vidurinės mokyklos, stomatologijos kabinetai, bibliotekos, teatrai, kultūros centrai, viešasis transportas (keliai, geležinkeliai, greitkeliai, oro uostai).

Daug dėmesio pastaruoju metu Norvegijos apskritys skiria inovacijoms, nes sutelkus didesnius žmonių išteklius (savivaldybių ir apskrities darbuotojai) šioje svarbioje srityje galima pasiekti geresnių rezultatų. Štai kad ir Ostfoldo apskrityje yra daug pramonės įmonių, bet mažai žmonių, turinčių aukštąjį išsilavinimą. Todėl apskritis rengia projektus, kad apskrities gyventojai siektų aukštojo išsilavinimo. Konsultuojamasi, kokių kompetencijų iš būsimųjų darbuotojų reikia ir reikės. Dar jie skatina apskrities įmonių tinklų kūrimą, nuolat klausia įmonių (atliekami apskrities finansuojami tyrimai), kuo jie gali padėti. Yra tokių projektų, kur net nuo darželio skatinamas vaikų verslumas. Apskričių darbuotojai įmonėms ieško partnerių kitose šalyse.

1.3. Šiuolaikiniai piliečių dalyvavimo principai ir viešojo valdymo modernizavimas

Demokratiinių valstybių valdžia sudaro piliečiams galimybes dalyvauti politikos ir valdymo procesuose. Daugelio šalių konstitucijose tai garantuojama kaip viena iš pagrindinių piliečių teisių. Galima teigti, kad piliečiams teisė dalyvauti politikoje ir daryti įtaką administraciniams sprendimams suteikia demokratinės valstybės teisės aktai¹⁴⁷.

Ankstesniuose šio skyriaus dalyse minėta, kad XX ir XXI a. sandūroje įsivyravo viešojo valdymo modernizavimo kryptis, vadinama naujuoju viešuoju valdymu, arba naująja valstybės tarnyba. Tai nėra nauja paradigma, o naujosios viešosios vadybos (NVV) antroji medalio pusė t. y., kaip jau buvo minėta, švelnesnis NVV reformų variantas. Reformos esmė – valdžia privalo

¹⁴⁷ Raipa A. Viešasis administravimas ir piliečių dalyvavimas demokratiniam valdyme. *Viešojo administravimo efektyvumas* (ats. red. A. Raipa). Kaunas: Technologija, 2001. P. 334.

būti atskaitinga piliečiams. Turi vykti aktyvus prevencinis darbas su rizikos grupėmis (teisėsaugos, sveikatos apsaugos, socialinio darbo ir kitose srityse), įtraukiant į šią veiklą kiek galima daugiau aktyvių piliečių, jų grupių, visuomeninių organizacijų. Pagrindiniai NAUJOJO VIEŠOJO VALDYMO bruožai išvardyti 1 lentelėje:

1 lentelė.

Pagrindiniai naujojo viešojo valdymo bruožai

Naujasis viešasis valdymas

- Tarnavimas piliečiams, o ne klientams
- Pilietiškumo vertinimas labiau už vadybiškumą
- Viešojo intereso ieškojimas
- Piliečių įtraukimas į viešųjų reikalų sprendimą
- Kovos prioritetai ir neigiamų reiškinių viešajame sektoriuje priežastys, bet ne pasekmės (prevencinis darbas)
- Strateginis mąstymas, demokratiškas veikimas
- Atskaitomybė svarbiau už efektyvumą
- Tarnavimas, o ne reguliavimas
- Žmonių, o ne produktyvumo vertinimas

Šaltinis: (sudaryta V. Smalskio ir Ž. Židonio (Smalskys, 2009, p. 41).

Teigiama, kad naujojo viešojo valdymo arba naujosios valstybės tarnybos principai ir jų įgyvendinimas praktikoje taip pat siejamas ne tik su NVV, bet ir su tradicinio viešojo administravimo krize. Kontinentinės Europos šalių viešojo administravimo tradicijoje, nepaisant NVV reformų, išliko daug hierarchinio valdymo elementų. Įgyvendinant naujojo viešojo valdymo reformas iš dalies buvo bandoma pakeisti institucijų ir centrinės vyriausybės galias (hierarchinį valdymą)¹⁴⁸. Didesnis valdymo funkcijų decentralizavimas suteikia daugiau atsakomybės vietas valdžiai ir kitoms viešosios valdžios struktūroms. Naujojo viešojo valdymo arba naujosios valstybės tarnybos reformų diegimas viešajame sektoriuje sukuria kolektyvinių sprendimų priėmimo sistemą. Primant ir įgyvendinant kolektyvinius sprendimus dalyvauja įvairios decentralizuotos viešosios valdžios institucijos, socialiai atsakingas privatus verslas, piliečių bendruomenės, vykdomos konsultacijos tarp šių organizacijų. Kai kurie autoriai šias reformas vadina „valdymu nedalyvaujant arba dalyvaujant minimaliai centrinei vyriausybei“¹⁴⁹.

¹⁴⁸ Smalskys V. Viešojo valdymo modernizavimas. *Įvadas į viešąjį valdymą* (red. A. Raipa). – Kaunas: Technologija, 2009. P. 40–42.

¹⁴⁹ Mazur S. Historia administracji publicznej. *Administracja publiczna* (red. nauk. J. Hausner). – Warszawa: PWN, 2005. P. 57–62.

1.4. Apibendrinimas

Galima daryti išvadą, kad piliečių dalyvavimo principai gali būti įgyvendinti tik esant decentralizuotai arba dekoncentruotai valstybės valdymo formai.

Valdymo funkcijų decentralizavimas iš dalies priklauso nuo pilietinės visuomenės raidos ir plėtros. Pilietinė visuomenė yra tokia visuomenės organizavimo forma, kai piliečių grupės ir valdžios institucijos vis dažniau bendradarbiauja siekdamos patenkinti visuomenės poreikius. Didelę dalį viešojo administravimo tikslų galima pasiekti bendradarbiaujant su aktyviais piliečiais ir jų grupėmis.

Daugiausia prie šio bendradarbiavimo prisideda nevyriausybinės organizacijos (NVO) ir organizuotos piliečių bendruomenės. Pastarosios organizacijos kuriamos piliečių iniciatyva, savanoriškais pagrindais. Vienas iš esminių elementų, apibrėžiančių šių organizacijų santykį su viešąja valdžia, yra subsidiarumo (pagalbos vienas kitam) principas. Pagalba dar gali pasireikšti tuo, kad kur tik galima viešosios paslaugos perduodamos ne tik privatiems paslaugų teikėjams, bet ir piliečių grupėms bei NVO. Sprendžiant viešųjų paslaugų problemas ir įgyvendinant valdžios sprendimus, kaip partneriai lygiomis dalimis dalyvauja ir viešojo sektoriaus organizacijos, ir piliečių bendruomenės bei NVO. Tokia partnerystė garantuoja priimamų ir įgyvendinamų sprendimų skaidrumas. Piliečių bendruomenės ne tik bendradarbiaudamos, bet ir spausdamos valdžią garantuoja, kad bus išlaikytas finansinis skaidrumas, ir gali pažaboti viešosios valdžios piktnaudžiavimus.

Šiuolaikiniam piliečių, jų grupių, NVO, privataus sektoriaus organizacijų ir viešosios valdžios bendradarbiavimui būdingas tinklinis principas, mokslinėje literatūroje apibrėžiamas kaip *networking*. Tai veiklos modelis, kai jungiamos viešojo sektoriaus, piliečių bendruomenių, visuomeninių ir privačių organizacijų pajėgos vienam ar keliems valdymo tikslams pasiekti. Visos šios organizacijos pasiskirsto atsakomybę įgyvendindamos viešąsias programas.

Patikslinus pilietinės visuomenės sąvoką galima teigti, kad pilietinę visuomenę sudaro: nevalstybinės organizacijos, įvairios savanoriškos draugijos, piliečių bendruomenės, profesinės sąjungos, veikančios viešojoje erdvėje. Tai autonominės, nuo viešosios valdžios nepriklausomos, struktūros. Jos kuriamos savanoriškais pagrindais ir „iš apačios“, t. y. piliečių. Dar kitaip visuomenines organizacijas, pasak Komarewskos, būtų galima pavadinti pilietinėmis organizacijomis.

Kaip jau minėta, pilietinės organizacijos savo veikloje remiasi šiais principais: savanoriškumu, nesiekia pelno, nepriklauso nuo valstybės ir veikia tam, kad pasiektų bendrus tikslus.

Savanoriškumas reiškia, kad šios organizacijos kuriamos spontaniškai ir pagrįstos laisva jų įkūrėjų valia. Viešojo sektoriaus organizacijos kuriasi remdamosi teisės aktais.

Ne pelno siekimas reiškia, kad pilietinės organizacijos nesivadovauja ekonominiais kriterijais.

Nepriklausomumo nuo valdžios principas reiškia, kad organizacijų nariai ir jų išrinkta vadovybė priimdami sprendimus yra savarankiški ir nepriklausomi (finansiška, teisiškai ir struktūriškai) nuo viešosios valdžios.

Pilietinės organizacijos kontroliuoja ir tikslina viešojo sektoriaus organizacijų veiklą bei šalina jų trūkumus. Viešojoje erdvėje aktyvios pilietinės organizacijos daro milžinišką įtaką ne tik sprendimų įgyvendinimui, bet, kaip jau buvo minėta, ir pačiai viešajai politikai. Prie tokių įtakingų organizacijų galima būti priskirti organizacijas, kurios remia nepriklausomą žiniasklaidą ir žodžio laisvę, taip pat organizacijas, kurios vykdo viešosios erdvės ir viešojo gyvenimo stebėseną (monitoringą), remiasi moksliniais tyrimais, naudojamosi edukacinėmis technologijomis perteikia visuomenei ir valdžios žmonėms naujas idėjas ar inovacinius valdymo metodus.

Galima teigti, kad mūsų laikais pilietinės visuomenės organizacijos yra laikomos demokratinės visuomenės pagrindu. Jos ne tik garantuoja žmogaus teisių laikymąsi ar piliečių grupių įtaką viešosios valdžios sprendimams, bet ir sudaro sąlygas aktyviems piliečiams save atskleisti dirbant visuomenei naudingą darbą. Jeigu Lietuvoje pavyktų išjudinti piliečius, jų bendruomenes, NVO bei kitas pilietines organizacijas, tai būtų svarbi paraiška, kad susiformuotų visavertė demokratinė sistema.

1.5. Literatūra

1. Baldwin J. W. *Viduramžių kultūra*. – Vilnius: Aidai, 1996.
2. Celneris V. *Kelionė į gotiką*. – Vilnius: Mintis, 1983.
3. Daemen H. H. F. M., van der Meer J. Finland. The Customer Satisfied. *Citizens and City: Developments in Fifteen Local Democracies in Europe* (ed. H. H. F. M. Daemen, L. Schaap). – Rotterdam, 2000.
4. Derry T. K. *Skandinavijos istorija*. – Vilnius: Baltos lankos, 1995.
5. Izdebski H. *Historia administracji*. – Warszawa: Liber, 2001.
6. Komarewska A. Networking – współpraca administracji ze społeczeństwem. *Nauka administracji* (red. B. Kudrycka, B. Guy Peters, P. J. Suwaj). – Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2009.
7. Mazur S. Historia administracji publicznej. *Administracja publiczna* (red. nauk. J. Hausner). – Warszawa: PWN, 2005.

8. Pivoras S. Parapijinė pilietinė visuomenė (Šiaurės Švedijos atvejo analizė). *Mintis ir veiksmai*, t. 3. – Klaipėda, 2001.
9. Putnam R. D. Kad demokratija veiktų. *Pilietinės tradicijos šiuolaikinėje Italijoje*. – Vilnius: Margi raštai, 2001.
10. Raipa A. Viešasis administravimas ir piliečių dalyvavimas demokratiniam valdyme. *Viešojo administravimo efektyvumas* (ats. red. A. Raipa). – Kaunas: Technologija, 2001.
11. Schick A. Rozmyślenia nad koncepcją, która nie doczekała się jeszcze realizacji, choć jej czas już nadszedł. *Administracja publiczna w dobie integracji europejskiej* (red. nauk. J. Czaputowicz). – Warszawa: PWN, 2008.
12. Smalskys V. Viešojo valdymo modernizavimas. *Įvadas į viešąjį valdymą* (red. A. Raipa). – Kaunas: Technologija, 2009.
13. Szczepankowski R. Model nordycki. *Nauka administracji* (red. B. Kudrycka, B. Guy Peters, P. J. Suwaj). – Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2009.
14. Vietinė savivalda Švedijoje // *Kauno laikas*. 1994. Nr. 22–45.

1.6. Požiūris į demokratiją ir pilietinę visuomenę

Prof. V. Landsbergis – Mykolo Romerio universiteto garbės daktaras, Europos Parlamento narys, Atkuriamojo Seimo pirmininkas, Sąjūdžio seimo pirmi-ninkas – apie demokratiją, žmogaus teises ir pilietinę visuomenę.

Prisimenu Lietuvos išsilaisvinimo kelią kaip tarpusavy susietų pasiekimų grandinę: ilga kova dėl žmogaus teisių (tarp jų – ir dėl teisės pareikšti laisvą valią turėti savo tėvynę), po to – dėl demokratijos kaip visų pamatinių teisių garantijos, ir tada atkuriamą demokratiją, grindžiamą laisvais rinkimais, kaip priemonė taikingai atkurti praeityje sunaikintą nepriklausomybę.

Tačiau laikai pasikeitė, ir panašūs demokratijos siekiai pastaruoju metu susiduria su stipriu piktų nedemokratijų pasipriešinimu, deja, nebūdami nuosekliai remiami atsargių demokratijų. Mūsų gerai išauklėto politinio kalbėjimo stilius, pažymėtas ribota išraiškos laisve, taip daro įtaką ir mąstysenai. Jei nedrįstame kalbėti atvirai ir iki galo, tiesiog sakydami tiesą, tai atitinkamai ir mąstome – neatvirai ir ne iki galo.

Jei gerbiame žmogaus teises, turime gerbti ir savo pagarbą žmogaus teisėms. Kai stebime didžiulę nepagarbą žmogaus teisėms diplomatiškai it mandagiai tylėdami, stokojame pagarbos patys sau.

O gal mūsų toli siekianti pagarba įvairovei liepia gerbti kiekvieną nepagarbą žmogaus teisėms – ypač jeigu ją sąlygoja kultūrų skirtumai arba ypatingos aplinkybės? Tarp šių galėtų būti karas arba didelis verslo sandėris.

Visi žmonės lygūs, kadangi jie turi vieną Tėvą. Visi verti gyventi, kadangi yra bent Vienas, kuris juos visus myli. Šiai sampratai jau bemaž 2000 metų, o ji vis dar netapo bendrąja samprata.

Galvojant, kodėl per devyniolika nepriklausomybės metų Lietuvoje nesusiformavo stipri pilietinė visuomenė, o siekiantieji valdyti valstybę su piliečiais artimiau bendrauja tik per rinkimus, atrodo, kad galbūt pati valdžia turėtų imtis iniciatyvos kurti nuolatinio dialogo su visuomenės grupėmis mechanizmus ir taip šalinti galimas įtampas, dalies gyventojų nepasitikėjimą bet kuria valdžia ir manytą, kad ji vis vien svetima? Pilietinė visuomenė formuojasi jos organizacijose – nevyriausybinėse struktūrose. Gimstančios autentiškai, o ne kaip vegetuojantys sovietiniai relikvai, jos gali pakeisti visuomenės dvasią. Be galo svarbios turėtų tapti miestelių, kaimų, parapijų bendruomenės. Visa tai buvo sugriauta kvailos svetimos diktatūros, o atsikuria iš lėto. Deja, devyniolikos metų dar nepakako, bet poslinkių jau matyti. Tik tegu savivaldybės padeda, nesistengia bendruomenių sovietišškai pajungti¹⁵⁰.

1.7. Užduotys

Diskusijos klausimai

1. Kodėl yra pilietinio dalyvavimo skirtumų miesto ir kaimo kultūros tradicijose?
2. Kodėl kuriant demokratinę santvarką vyksta demokratijos ir reformos priešprieša?
3. Kokios yra sąvokos „bendruomenė“ sampratos, kuri Jums priimtinesnė ir kodėl?
4. Pagrįskite teiginį „žmonės ne piliečiai, bet valdiniai“.
5. Kaip manote, ar visos Europos savivaldos chartijos nuostatos įgyvendinamos Lietuvoje?

Savarankiškas darbas

1. Palyginkite pokomunistinių šalių ir anglosaksų šalių bendruomeniškumo funkcionavimą.
2. Paanalizuokite NVV ir naujojo viešojo valdymo pagrindinių bruožų funkcionavimą žinomoje (dirbai, mokeisi, dirba artimi žmonės ir pan.) viešojoje organizacijoje.
3. Paaiškinkite partnerystės, savanoriškumo, nepriklausomumo nuo valdžios, bendrų tikslų siekimo principus remdamiesi asmenine patirtimi.

¹⁵⁰ El. laiškas specialiai šiam vadovėliui.

2. DALYVAVIMAS RINKIMUOSE – VIENA IŠ PAGRINDINIŲ PILIEČIŲ DALYVAVIMO FORMŲ

Dalyvavimas rinkimuose yra viena iš pagrindinių piliečių dalyvavimo formų. Teisė balsuoti ir rinkti valdžios atstovus yra viena iš svarbiausių teisių. Iš to, kiek rinkimų sistema laisva, sprendžiama apie šalies demokratiškumo lygį. Per ilgus amžius Vakarų civilizacija kūrė dabartinius rinkimų mechanizmus, kuriais mes dabar galime naudotis.

Žymus moderniosios demokratijos tyrinėtojas Anthony H. Birch¹⁵¹ įvardijo pagrindinės piliečių demokratinio dalyvavimo formas. Viena pagrindinių iš jų – dalyvavimas vietos ir nacionaliniuose rinkimuose. Toliau eina dalyvavimas referendumuose, rinkimų kampanijose, aktyvi narystė politinėse partijose, piliečių grupėse, kurios turi įtakos valdžios sprendimams, įsitraukimas įgyvendinant socialinę politiką ir kt.

2.1. Rinkimų ir parlamentarizmo sistemos raida

Viena iš piliečių dalyvavimo formų, darančių įtaką valstybės (viešosios) politikos kaitai, yra rinkimai. Per rinkimus pareikšta piliečių valia lemia tolesnę centrinės ar vietos valdžių ateitį, politinių jėgų galimybę toliau išlikti valdžioje ir sudaro galimybes tikslinti politinius sprendimus.

Valdžios institucijų rinkimai yra vienas iš Vakarų civilizacijos laimėjimų ir sudaro demokratinio valdymo pagrindą. Sakoma, kad Vakarų visuomenę ir civilizaciją suformavo trys pagrindiniai principai: iš judėjų religijos kilusi krikščionybė, senovės graikų polių (miestų) demokratija ir romėnų privatinė teisė. Vienas iš šių principų – demokratija (sen. gr. – liaudies valdžia) yra tiesiogiai siejamas su rinkimais.

Nagrinėdami demokratijos ištakas visada remsimės Atėnų miesto pavyzdžiais ir patirtimi (piliečių dalyvavimo, rinkimų bei kitose valdymo srityse). Atėnai buvo didžiausias ir vienas įtakingiausių senovės graikų polių (miestų). Jis vadovavo Delo sąjungai (jungusiai daugelį senovės Graikijos miestų organizacijai). Atėnai buvo ekonominis ir kultūrinis senovės Graikijos centras.

VI a. pr. Kr. Atėnuose galutinai susiformavo demokratinė santvarka. Atėnų tautos susirinkime (eklezijoje) kiekvienas pilietis galėjo balsuoti ir pareikšti savo nuomonę jam rūpimu valstybės valdymo klausimu. Visos pagrindinės valstybės pareigybės Atėnuose buvo renkamos. Įsigalėjo visuotinės demokratijos laikai.

¹⁵¹ Birch A. H. *Modern Democracy* (3 ed.). – London and New York: Routledge, 2007. P. 144–145.

Kita vertus, tokia rinkimų padėtis turėjo ir neigiamų bruožų. Visuotinis valstybės pareigūnų renkamas trukdė formuotis profesionaliai biurokratijai.

Pagrindiniai Atėnų demokratijos bruožai:

- Patys piliečiai dalyvavo valdyme ir jų susirinkimas buvo aukščiausia valdžios institucija. Patys dalyvaudami rinkimuose piliečiai geriausiai užtikrindavo savo teisių apsaugą.
- Valdžia buvo suskirstyta į įstatymų leidžiamąją (tautos susirinkimas – eklezija), vykdomąją (penkių šimtų taryba, kurią taip pat rinkdavo piliečiai) ir teisminę (helilėją).
- Buvo sudarytos kolegialios, piliečiams atskaitingos ir nuolat perrenkamos valdžios institucijos¹⁵².

Didelėje dalyje senovės graikų polių (miestų) vyravo panašios (kaip Atėnuose) valdymo sistemos. Ten demokratinį rinkimų būdu buvo renkamos daugelis valdžios institucijų.

Atėnuose visuotinė demokratija ir rinkimų sistema veikė ne be priekaištų. Visų pirma, tautos susirinkime negalėjo dalyvauti metekai (laisvi žmonės, gyvenę Atėnuose, bet kilę ne iš Atėnų piliečių). Antra, Atėnų ūkis buvo paremtas vergų darbu, šie iš viso neturėjo jokių teisių. Ne visi Atėnų piliečiai demokratiją bei laisvus rinkimus laikė absoliučia vertybe. Tai rodo įvairūs sėkmingi ir nesėkmingi bandymai įvesti tironiją ir apriboti demokratinę santvarką.

Kaip teigia Robertas Alanas Dahlis, žvelgiant iš šiuolaikinės demokratijos perspektyvų, didelis graikų demokratijos teorijos ir praktikos trūkumas buvo tas, kad pilietybė buvo veikiau išskirianti (uždara) negu priskirianti. Žinoma, graikų demokratija buvo pažangesnė už kitas to meto santvarkas. Tačiau graikų demokratai savo demokratijos uždarmo nelaikė dideliu trūkumu¹⁵³. Kita vertus, draudimas ne piliečiams dalyvauti Atėnų valdyme silpnino šį miestą-valstybę ir artino jo žlugimą.

Galima teigti, kad Atėnų visuotinė rinkimų sistema ir demokratija buvo formalios. Jos neapėmė visų visuomenės sluoksnių. Tačiau Vakarų civilizacijoje tai buvo pirmas veiksmingas bandymas sukurti dalyvaujančių ir darančių įtaką valdžios sprendimams piliečių visuomenę.

Senovės Romos demokratinė sistema bei rinkimų modelis karalių ir aristokratinės Respublikos valdymo laikais buvo konservatyvesnis, palyginti su graikų polių (miestų) demokratine tradicija. Ilgą laiką bandymai suvienodinti patricijų (senujų Romos gyventojų palikuonių) ir plebėjų (laisvi žmonės, kurių protėviai nebuvo pirmieji Romos piliečiai) teises buvo bevaisiai. Karalius

¹⁵² Bakonis E. *Senovės civilizacijų istorija*. – Kaunas: Šviesa, 1992. P. 130–131.

¹⁵³ Dahl R. D. *Demokratija ir jos kritikai*. – Vilnius: Amžius. 1994. P. 34–35.

Servijus Tulijus sulyginò Romos piliečių teises, tačiau įvedė turto cenzą. Nors formalus dalijimasis į patricijus ir plebėjus išliko, tačiau vis didesnę įtaką renkamos pareigybėms darė Romos piliečių turtas. Tautos susirinkime – *centurinėse komisijose* patys turtingiausi Romos piliečiai turėjo daugiausia balsų. Romos turtingųjų elitas (dabar sudarytas iš turtingų patricijų ir plebėjų) sprendė valstybės reikalus¹⁵⁴.

Panaikinus karalystę ir įvedus respublikinę valdymo formą sustiprėjo Senato, leidusio įstatymus, funkcijos. Į jį irgi buvo renkama pagal turto cenzą. Senatas valdė kartu su centurinėmis komisijomis. Senate posėdžiavo naujoji aristokratija. Ši buvo sudaryta iš patricijų ir plebėjų elito. Naujoji aristokratija buvo pavadinta nobiliais. Nuo jų priklausė centurinių komisijų rinkimų baigtis. Romos respublikoje įsivyravo oligarchinis valdymas (sen. gr. – *oligarchia* – nedaugelio valdžia)¹⁵⁵.

Panaikinus respublikinę valdymo formą (apie 27 m. pr. Kr.) buvo apribotos Senato ir kitų respublikinių institucijų funkcijos. Principatas (aukščiausia valdžia senatoriaus princepso (pirmojo tarp lygiųjų) rankose), o vėliau ir dominatas (dar labiau sustiprintos imperatoriaus galios) įvestas imperijos laikais. Šiuo laikotarpiu rinkimai į valstybės pareigybes tapo fikcija¹⁵⁶. Žymus, jau minėtas, politikos teoretikas R. A. Dahlis teigia, kad Cezaris ir Augustas išstūmė respublikonišką vyriausybę ir liaudies valdžios reikėjo laukti iki viduramžių. Didinga Romos respublika buvo panaikinta. Apibendrinus Romos valdžios institucijų rinkimų sistemą galima teigti, kad ikiimperiniu laikotarpiu ten susiformavo cenzinė (pagal turto cenzą) rinkimų sistema¹⁵⁷, kuri buvo naudinga turtingiems oligarchams (išeiviams iš patricijų ir plebėjų luomų). Kita vertus, ši sistema neužkirto kelio pilietinei visuomenei formuotis.

Ankstyvaisiais viduramžiais ant Romos imperijos griuvėsių susikūrusiose germanų karalystėse kuris laikas vyravo gentinio laikotarpio rinkimų ir genties (tautos) pasitarimų sistema. Valdovas buvo renkamas ir svarbiausi sprendimai priimami genties ar karių susirinkime (*tage*). Tai buvo primityvi genties narių atstovavimo forma. Tobulėjant valdymui ir perimant Romos valdymo tradiciją, germanų karalystėse karalių ėmė rinkti diduomenė. Vėliau atsirado dinastinis valdymas (pvz: Karolingų dinastija Frankų valstybėje)¹⁵⁸.

Feodalinio susiskaldymo laikotarpiu daugelyje Europos valstybių karaliai tapo „pirmi tarp lygiųjų“ – juos rinko įtakingi didikai. Renkant valdovą

¹⁵⁴ Bakonis E. *Senovės civilizacijų istorija*. – Kaunas: Šviesa. P. 148–175.

¹⁵⁵ Ten pat. P. 148–175.

¹⁵⁶ Ten pat. P. 148–175.

¹⁵⁷ Dahl R. D. *Demokratija ir jos kritikai*. – Vilnius: Amžius. 1994. P. 10–11.

¹⁵⁸ *История средних веков. Т. 1.* – Москва: Высшая школа, 1990. С. 57–106.

vyravo kilmės cenzas. Vakarų Europos miestai (XI–XIII a.), išsikovoję iš feodalų daugiau savarankiškumo, tapo piliečių dalyvavimo ir renkamų valdymo institucijų veiklos pavyzdžiais. Šiaurės Italijos ir Prancūzijos bei dalis Vokietijos miestų tapo miestais-respublikomis arba miestais-komunomis. Miestų piliečiai rinko miesto savivaldos tarybas, merus. Miesto tarybos, turėdamos piliečių palaikymą, galėjo priimti savarankiškus sprendimus mokesčių, karinių konfliktų, monetarinės politikos ir kitose srityse. Miestų viduje nuolat vyko kova dėl platesnio piliečių dalyvavimo renkant miesto valdžią ir priimant politinius sprendimus. Neretai vadžią mieste užgrobdavo kilmingieji ar pirkliai. Cechų amatininkai bandydavo panaikinti turto cenzą renkant miesto savivaldos tarybos narius ir pan. Kita vertus, Vakarų Europos miestuose nebuvo gerai išplėta visuotinių rinkimų sistema. Rinkimai dažnai vykdavo pagal turto cenžą. Antai, įvairūs cechų pameistriai rinkimuose dalyvauti negalėjo. Daugelis didelių ir turtingų miestų turėjo tik dalinį savarankiškumą. Įtakingi senjorai (feodalai) bei arkivyskupai darė didelę įtaką jų valdymui.

Luominių monarchijų susiformavimo laikotarpiu buvo iš dalies išplėstas įvairių visuomenės sluoksnių dalyvavimas renkant valdžios institucijas bei priimant kitus sprendimus. Pavyzdžiui, Prancūzijoje jau XV a. svarbiems valstybės reikalams spręsti buvo periodiškai pradėti šaukti Generaliniai luomai (luomų atstovybė). Tai institucija, kurią sudarė trys luomai: dvasininkija, kilmingieji ir miestiečiai. Kiekvienas luomas deleguodavo savo atstovus į Generalinius luomus. Valstiečių luomas Generalinių luomų veikloje nedalyvavo. Generaliniai luomai svarstė valstybės reikalus, tačiau neturėjo formalios teisės tvirtinti įstatymus. Karalius nebuvo atskaitingas Generaliniams luomams¹⁵⁹.

Anglijoje jau XIII–XIV a. sandūroje susiformavo luominė monarchija. Eduardo I valdymo laikais buvo sušauktas parlamentas. Parlamentas svarstė mokesčių, subsidijų, teisinius ir kitus klausimus. Į parlamentą įėjo stambūs žemvaldžiai, dvasininkijos atstovai. Taip pat čia būdavo renkami po du riterius iš kiekvienos grafystės ir po du miestų atstovus. Riteriai ir miestų atstovai būdavo renkami vietiniuose susirinkimuose grafystėse ir miestuose. Laisvieji valstiečiai į parlamentą nebūdavo renkami.

XIV a. pirmoje pusėje parlamentas buvo padalintas į dvejus rūmus: Lordų ir Bendruomenių. Lordų rūmuose posėdžiaudavo aukščiausi Bažnyčios hierarchai ir baronai (kilmingi, stambūs žemvaldžiai). Žemutiniuose Bendruomenių rūmuose dirbdavo riteriai ir miestų atstovai. Žemutiniuose rūmuose posėdžiaudavusių riterių ir miestiečių sąjunga turėjo didesnę įta-

¹⁵⁹ *История средних веков. Т. 1.* – Москва: Высшая школа, 1990. С. 237–261.

ką valstybėje. Karalius visada galėdavo šia sąjunga pasiremti kovodamas su stambiais žemvaldžiais¹⁶⁰.

Susiskaldžiusioje Vokietijoje (arba Šventojoje Romos imperijoje) imperatorių rinko rinkikų kolegija, susidedanti iš septynių kunigaikščių kurfiurstų: trijų arkivyskupų (Mainco, Kiolno ir Tryro) ir keturių pasaulietinių valdovų (Čekijos karaliaus, Reino pfcgrafo, Saksonijos hercogo ir Brandenburgo markgrafo). Nors ir susiskaldžiusioje, šalyje buvo įkurta patariamoji ir derinanti skirtingų luomų pozicijas institucija *reichstagas*. Ši institucija dar buvo vadinama imperijos susirinkimu. Reichstage posėdžiaudavo kurfiurstai, kiti pasaulietiniai kunigaikščiai, aukštieji Bažnyčios hierarchai, didžiųjų ir laisvųjų imperijos miestų atstovai. Daug didesnę reikšmę atskirose Vokietijos kunigaikštystėse turėjo landtagai – žemių susirinkimai. Šios institucijos svarstydavo finansinius, teisnius ir kitus klausimus. Landtaguose posėdžiaudavo dvarininkijos, dvasininkijos bei miestų rinkti atstovai¹⁶¹.

Apibendrinant Prancūzijos, Anglijos luominių monarchijų bei susiskaldžiusios Vokietijos valdymo sistemas galima teigti, kad visaverčio visų šių šalių gyventojų dalyvavimo valdžios sprendimuose nebuvo. Prancūzijoje, Anglijoje bei vokiečių žemėse į atstovaujamasias institucijas nebuvo renkami valstiečių atstovai. Rinkimų sistemos buvo luominės ir cenzinės. Būta ir išimčių. Antai, Švedijoje, kovojant su Danija dėl Kalmaro unijos nutraukimo, 1435 m. buvo sukurta luomų atstovybė *riksdagas*. Riksdage, be dvasininkų, kilmingųjų luomo, miestiečių delegatų, posėdžiaudavo ir laisvųjų valstiečių atstovų. Šioje šalyje į riksdagą būdavo renkami visų luomų atstovai¹⁶².

Analizuojant rinkimų raidą negalima suabsoliutinti ankstyvųjų parlamentų ir luomų atstovybių reikšmės. Lyginant su dabartinių parlamentų funkcijomis ankstyvųjų parlamentų bei luomų atstovybių veikla buvo ribota. Daugeliu atvejų tai buvo patariamąsias funkcijas vykdžiusios institucijos. Antai, miestų atstovų rinkimas į tokią atstovaujamają instituciją buvo paremtas turto cenzu ir ne visi miesto gyventojai galėdavo dalyvauti renkant savo atstovus. Į parlamentą ar miesto tarybą būdavo deleguojami turtingiausi bei įtakingiausi miesto piliečiai. Visuotinės rinkimų sistemos nebuvo ir tuo metu negalėjo būti.

Reikia neužmiršti, kad klasikinėse senovės graikų polių (miestų) demokratijose ar kuriantis luominėms monarchijoms viduramžių bei naujųjų laikų Vakarų Europos miestuose moterys taip pat buvo eliminuotos iš politinio gyvenimo. Jos negalėdavo dalyvauti rinkimuose.

¹⁶⁰ *История средних веков. Т. 1.* – Москва: Высшая школа, 1990. С. 279–280.

¹⁶¹ Ten pat. P. 312–315.

¹⁶² Ten pat. P. 358–359.

Absoliutinių monarchijų formavimosi ir susiformavimo laikotarpiu (XVI–XVIII a.) dualistinė valdymo sistema (karalius + luomų atstovybė) buvo apribota arba likviduota. Parlamentas bei cenziniai rinkimai išliko Anglijoje. Antai, Prancūzijoje ir stipriausioje vokiečių valstybėje Prūsijoje luominės atstovybės buvo likviduotos arba pajungtos valdovo interesams. Monarchas tapo pagrindine valstybės institucija. XVIII a. veikiant Švietimo epochos idėjoms karaliai save ėmė vadinti pirmaisiais valstybės tarnais. Rinkimų sistemos netobulėjo.

Vis dėlto europinis absoliutizmas negalėjo suvaržyti Švietimo epochos idėjų, susijusių su pagrindinėmis žmogaus teisėmis ir laisvėmis. Akivaizdu, kad tai buvo miestiečių luomo noras gauti daugiau valstybės valdymo teisių bei daryti įtaką karalių sprendimams. Tokie Švietimo epochos mąstytojai kaip Žanas Žakas Ruso (1712–1778) ir Šarlis Monteskjė (1689–1755) kvietė panaikinti kilmingųjų privilegijas, suteikti daugiau teisių miestiečių luomui ir galutinai išlaisvinti valstietiją. Pasitelkus Švietimo epochos idėjas buvo siekiama sukurti kompromisinę kilmingųjų bei miesto luomo kompromisu paremtą valdymo ir atstovavimo sistemą¹⁶³. Buvo siekiama rinkimų teisės miestiečiams. Valstiečių luomas, ir toliau būdamas labiausiai atsilikęs ir neišsilavinęs, galėjo tikėtis galutinio baudžiavinių liekanų panaikinimo, bet ne dalyvavimo renkant piliečių atstovavimo institucijas (parlamentus).

Šiuolaikinės rinkimų sistemos ištakų reikia ieškoti XVIII a. pabaigoje ir XIX a. amžiuje. Anglija išlaikė savo parlamentarizmo tradiciją. Jungtinės Valstijos iškovoję nepriklausomybę – tai sudarė sąlygas permanentinių procesų būdu plėtoti demokratinei rinkimų sistemai. Tačiau dar ilgą laiką, ypač pietinėse valstijose, juodaodžiai gyventojai neturėjo visaverčių pilietinių teisių ir negalėjo būti renkami į valdžios institucijas. Vyravo rasės cenzas. Didžioji prancūzų revoliucija ir jos laikotarpiu priimta „Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija“ (1789 m.) galutinai suformavo nuostatas, kad valdžia kyla iš piliečių ir negalima realizuoti tokios valdžios, kuri nebūtų iš tautos¹⁶⁴.

XIX a. visose Vakarų valstybėse buvo panaikintas absoliutizmas, sukurtos konstitucinės monarchijos ar atstovaujamosios respublikos. Vakarų šalyse buvo priimti rinkimų įstatymai. Jie panaikino turto cenzą rinkimuose ir įvedė visuotinį balsavimą. Kita vertus, tai dar nebuvo visaverčiai visuotiniai rinkimai. Moterys iki XX a. pradžios, o kai kuriose šalyse iki XX a. vidurio turėjo kovoti dėl savo rinkimų teisių ir lyties cenzo panaikinimo. 1902 m. Australijoje moterims buvo suteikta visa rinkimų teisė. 1913 m. Norvegijos

¹⁶³ Izdebski H. *Historia administracji*. – Warszawa: Liber, 2001. P. 15–19.

¹⁶⁴ Matakas J. Rinkimai. *Šiuolaikinė valstybė* (sud. J. Matakas). – Kaunas: Technologija, 1999. P. 85.

moterys gavo rinkimų teisę. Vėliau ir kitų Vakarų šalių moterys išsikovojo visą rinkimų teisę. Paradoksas, tačiau tokių demokratiškesnių šalių kaip Šveicarija ir Lichtenšteinas moterims rinkimų teisė buvo suteikta atitinkamai 1971 ir 1984 metais. Įdomu tai, kad Suomijoje lyties cenzas buvo panaikintas vienoje iš pirmųjų pasaulyje (1906 m.). Tačiau ši šalis tada dar nebuvo savarankiška. Suomijos kunigaikštystė turėjo autonomiją Rusijos imperijos sudėtyje.

Nors daugelis Vakarų šalių visą XIX a. įvedinėjo visuotinę rinkimų teisę, tačiau dar ilgą laiką įvairiose šalyse išliko kai kurių apribojimų. Antai, Italijoje ilgai išliko išsilavinimo cenzas. Nemokantiems skaityti ir rašyti buvo draudžiama balsuoti rinkimuose. XIX a. tam tikras turto cenzas egzistavo Austrijoje, Belgijoje, Olandijoje, Ispanijoje, Portugalijoje, Prūsijoje, Švedijoje ir Norvegijoje. Anglijoje, be turto cenzo, dar buvo įvestas (1867 m.) ir mokslo (išsilavinimo) cenzas¹⁶⁵. Kai kurios šalys ilgą laiką draudė balsuoti kariškiams. Buvo teigiama, kad kariuomenė užtikrina visų pažiūrų valstybės piliečių saugumą.

Įvedinėjant visuotinę rinkimų teisę XIX a. dar buvo praktikuojami (Prancūzijoje, Ispanijoje, Prūsijoje, Švedijoje ir kt.) netiesioginiai rinkimai. Rinkėjai rinko rinkikus, kurie vertino kandidatų į parlamentą sugebėjimus ir nusprendavo, ką išrinkti parlamento nariu¹⁶⁶. Jungtinėse Valstijose šios sistemos elementų (renkant šalies prezidentą) yra išlikusių ir šiandien.

XIX a. susiformavo nuostata, kad rinkimai gali vykti daugiamandatėse (balsuojama už partijų sąrašus) ir vienmandatėse (balsuojama už iškeltus kandidatus) rinkimų apygardose. Taip pat galutinai susiformavo slapto (objektyvesnio) balsavimo sistema. Amžiaus cenzas išlieka balsavimo sistemoje ir šiais laikais. Kiekviena šalis savo rinkimų įstatymuose nusistato skirtingus cenzus, t. y. kokio amžiaus galima rinkti ir kokio amžiaus – būti išrinktam.

Apžvelgus rinkimų sistemos ir balsavimo raidą būtų galima išskirti tokius pagrindinius rinkimų ir balsavimo cenzus:

- Kilmės cenzas (kai valdžios institucijas renka kilmingųjų luomo atstovai);
- Turto cenzas (balsavimo teisę turi nekilnojamojo turto savininkai);
- Išsimokslinimo cenzas (balsavimo teisės neturi nemokantieji rašyti ir skaityti);
- Rasės cenzas (kitos rasės (daugiausia juodaodžiai) negalėjo dalyvauti balsavime ir rinkimuose);

¹⁶⁵ Matakas J. Rinkimai. *Šiuolaikinė valstybė* (sud. J. Matakas). – Kaunas: Technologija, 1999. P. 85–86.

¹⁶⁶ Ten pat. P. 85–86.

- Lyties cenzas (moterims buvo uždrausta dalyvauti balsavime ir rinkimuose);
- Tarnybos kariuomenėje cenzas (kol pilietis tarnauja kariuomenėje, tol jis ir nebalsuoja rinkimuose);
- Amžiaus cenzas (tai principas, nustatantis kokio amžiaus galima rinkti ir kokio amžiaus – būti išrinktam (pvz., į parlamentą ar savivaldybės tarybą).

XX a. galutinai susiformavo visuotinė rinkimų teisė. Tiesioginiuose ir visuotiniuose rinkimuose yra renkami piliečių atstovai ir jiems konkrečiam laikui suteikiamas mandatas valdyti šalį bei atstovauti piliečiams. Per išrinktus savo atstovus visi rinkimų teisę turintys (ir toliau galioja amžiaus cenzas) piliečiai netiesiogiai pradėjo dalyvauti savo gyvenamų valstybių valdyme. Kita vertus, ir šiandien daugumoje šalių (ypač Azijos ir Afrikos žemynuose) rinkimų teisė nėra įgyvendinta, o gal ir negali būti įgyvendinta dėl kultūrinės ar istorinės raidos ypatumų.

Dabartiniu laikotarpiu (XXI a.) Vakarų ir kitose demokratinėse šalyse išlieka XX a. galutinai susiformavusios *mažoritarinės, proporcinės ir mišrios rinkimų sistemos*.

Mažoritarinė (daugumos) rinkimų sistema. Taikant šią sistemą valstybė padalijama į tiek vienmandačių apygardų, kiek numatoma išdalyti mandatų. Kandidatai keliami vienmandatėse apygardose. Iš kiekvienos apygardos išrenkama po vieną atstovą.

Proporcinė rinkimų sistema. Ji siejama su mandatų paskirstymu partijoms proporcingai jų gautų balsų skaičiui. Įvairiose šalyse proporcijos gali būti skaičiuojamos skirtingai. Dar gali būti įvesti partijų sąrašuose esančių kandidatų reitingavimai. Tai sistema, kai renkama pagal partijų sąrašus.

Mišri rinkimų sistema. Tai iš mažoritarinės ir proporcinės rinkimų sistemų susidedanti rinkimų sistema. Tokia rinkimų sistema yra Lietuvos Respublikoje.

2.2. Lietuvos rinkimų teisės istoriniai aspektai

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (LDK) seniausios žinios apie institucijų renkamumą siekia XIV–XV amžių. Lietuvai priėmus krikštą Horodlės akte (1413 m.) buvo pažymėta, kad po Vytauto mirties Lietuvos didysis kunigaikštis bus renkamas. XIV–XV amžių sandūroje didesniems Lietuvos miestams gavus Magdeburgo teises, jų savivaldos institucijos – magistratai ir miesto teismai – tapo renkami¹⁶⁷.

¹⁶⁷ Matakas J. Rinkimai. *Šiuolaikinė valstybė* (sud. J. Matakas). – Kaunas: Technologija, 1999. P. 89.

Nuo 1565 m. kiekvieno iš 22 LDK paviatų bajorai į LDK Seimą rinko po du savo atstovus. Teismai LDK taip pat buvo renkami. Daugumą teisėjų į įvairius teismus bajorai rinkdavo iš savo tarpo.

Po Liublino unijos (1569 m.), susijungus Lenkijos Karalystei ir Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei, valstybė galutinai susiformavo kaip elekcinė (renkama) monarchija. Valdovą ir Seimą galėjo rinkti abiejų valstybių bajorai ir jų atstovai. Miestų atstovai neturėjo teisės dalyvauti valstybės valdyme. Susiformavo „bajorų respublika“. Iš dalies galima teigti, kad Abiejų Tautų Respublikoje valdovų ir seimų rinkimuose vyravo kilmės cenzas. Bajorija buvo tas privilegijuotas luomas, kuris galėjo dalyvauti rinkimuose. Bajorija, rinkdama pavietuose savo atstovus į valstybės Seimą, netiesiogiai valdė valstybę. Prie bajorų luomo iškėlimo valstybėje prisidėjo ir Lietuvos Statutai. Kaip tik II Lietuvos Statutas įtraukė bajoriją į politinį šalies valdymą¹⁶⁸.

Privilegijuotą bajorijos padėtį garantavo *jura cardinalia* – kardinalios bajorų teisės. Tai buvo pagrindiniai bajorų demokratijos principai. Vienas iš pagrindinių principų buvo teisė rinkti karalių. Nuo XVII a. antrosios pusės pradėjo veikti garsusis *liberum veto*: bajoro teisė nepaklusti Seimo daugumos valiai. Abiejų Tautų Respublikos seimai buvo ordinariniai, ekstraordinariniai, konvokaciniai, selekciniai ir karūnaciniai. Seimai nutarimus turėdavo priimti vienbalsiai, todėl *liberum veto* teisė galėjo suardyti bet kokį Seimo sprendimą. Reikia pripažinti, kad bajorija labai saugojo savo privilegijas. Pavyzdžiui, pavietų seimeliai buvo prieš Magdeburgo teisę ir naujas nobilitacijas (bajoro titulo suteikimą nekilmingiems asmenims). Nuo 1573 m. bajorai ir karalius sudarydavo *pacta conventa* – sutartį dėl valstybės valdymo. Šioje sutartyje karalius neprieštaruodavo laisvam karalių rinkimo principui. Tai reiškė, kad jo valdžia apribojama bajoriškosios Respublikos „aukso laisvių“ naudai. Rinkdama karalius bajorija garantavo elekcinės monarchijos tęstinumą ir neleido įsigalėti absoliutizmui¹⁶⁹.

Tokia valdymo sistema turėjo labai daug neigiamų aspektų. Elekcinėje monarchijoje, nesant stiprios karaliaus valdžios, ėmė įsivyrėti visuotinė anarchija ir politinė korupcija. Didžiausią įtaką pavietų seimelių ir Abiejų Tautų Respublikos Seimo rinkimams ėmė daryti įvairūs didikai (stambūs žemvaldžiai) ir jų grupės. Norėdami iš pavietų seimelių išrinkti į valstybės Seimą sau naudingus deputatus, didikai pirko pavietų bajorų (ypač smulkių ir nusigyvenusių bajorų) balsus. Įvairios didikų oligarchinės grupės kontro-

¹⁶⁸ Matakas J. Rinkimai. *Šiuolaikinė valstybė* (sud. J. Matakas). – Kaunas: Technologija, 1999. P. 89.

¹⁶⁹ *Lietuvos TSR istorija T. 1.* – Vilnius: Mokslas, 1985. P. 161–284.

liavo valstybės Seimą ir darė įtaką karaliaus rinkimams. Nuo XVII a. vidurio karaliais būdavo išrenkami įvairių didikų grupių statybiniai. Laisvas karalių rinkimas tapo farsu.

Aplinkinėse valstybėse išsigalėjus absoliutizmui, stiprios monarchijos Rusija, Prūsija ir Austrija, darydamos įtaką Respublikos didikų grupuotėms, nuo XVIII a. pradžios ėmė atvirai kištis į Abiejų Tautų Respublikos valstybės vidaus reikalus. Svetimos valstybės (ypač Rusija) per savo remiamas ir papirktas didikų grupes atvirai kišosi į karalių rinkimus. Lenkijos ir Lietuvos valstybingumui iškilo pavojus¹⁷⁰.

1772 m. Rusija, Prūsija ir Austrija įvykdė pirmąjį Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimą. Abiejų Tautų Respublikai reikėjo politinių reformų. Ketverių metų Seimo reformos (1788–1792) turėjo modernizuoti valstybės valdymą. Rinkimų sistemos reformos srityje didžiausią įtaką padarė 1791 m. priimta gegužės 3 d. Konstitucija. Ši viena pirmųjų pasaulyje konstitucijų garantavo miestiečių dalyvavimą valstybės valdyme. Miestiečiai galėdavo siųsti savo delegatus į Seimą. Turtingesni ir išsilavinę miestiečiai galėdavo pretenduoti į bajoro titulą. Paviėtų seimelių rinkimuose buvo įvestas turto cenzas, kuris atėmė iš bežemių bajorų – didikų atramos – teisę dalyvauti rinkimuose. Buvo panaikinta *liberum veto* teisė. Karalius turėjo būti renkamas tik iš valdančiosios dinastijos. Šios rinkimų sistemos ir kitos reformos turėjo suvaldyti chaosą valstybėje ir pasukti Lenkijos ir Lietuvos karalystę konstitucinės monarchijos keliu¹⁷¹.

Ketverių metų Seimo reformos buvo Švietimo epochos tendencijų padarinys. Reformatoriai, centralizuodami šalį bei įvesdami konstitucinį valdymą, vadovavosi jau minėto prancūzų mąstytojo Šarlio Monteskje principais dėl valstybės valdžios padalijimo į įstatymų leidžiamąją (ji turėjo būti renkama), įstatymų vykdomąją ir teisminę. Kaip jau minėta, remiantis prancūzų švietėjų teorijomis, buvo pabandyta sukurti kilmingųjų bei miestiečių luomo kompromisu paremtą valdymo ir atstovavimo sistemą.

Galingi kaimynai (ypač Rusija) nebuvo suinteresuoti Respublikos pertvarkymais ir pasitelkę nepatenkintus didikus ir didelę dalį bajorijos likvidavo reformas. Vėliau sekę du valstybės padalijimai ir jos likvidavimas galutinai palaidojo viltis sukurti modernesnę valdymo bei rinkimų sistemą.

Rusijos jungo metais kurį laiką išliko bajorų savivaldos elementai. Svarbiausia bajorų savivaldos institucija buvo apskrities, o sudarius gubernijas – gubernijos bajorų susirinkimas – seimelis. Jis rinko apskrities maršalką. Seimelių rinkimuose buvo įvestas turto cenzas. Seimeliuose galėjo dalyvauti

¹⁷⁰ Lietuvos TSR istorija T. 1. – Vilnius: Mokslas, 1985. P. 161–284.

¹⁷¹ Ten pat. P. 161–284.

tik tie bajorai, kurie turėjo nekilnojamojo turto¹⁷². Bežemiai bajorai negavo rinkimų ir politinių teisių. Miestuose išlaikyta dalinė savivalda. Svarbiausią miesto savivaldos instituciją – dūmą rinko mieste gyvenusių luomų atstovai, o vėliau – rinkimuose galėjo dalyvauti tik turto savininkai. Miesto savivalda 1892 m. smarkiai apribota. Bajorų savivalda panaikinta XIX a. viduryje¹⁷³.

Demokratinio proceso, piliečių dalyvavimo ir politinių laisvių lietuvių tautai ir Lietuvos gyventojams reikėjo laukti iki nepriklausomybės atkūrimo. Lietuvos Taryba, deklaruodama Lietuvos Nepriklausomybės Aktą (1918 II 16), pažadėjo demokratiniais pagrindais sutvarkytą Lietuvos valstybę ir kad jos likimą ateityje lems visų gyventojų demokratiškai išrinktas Steigiamasis Seimas.

Įtvirtinus nepriklausomybę 1920 m. balandžio mėnesį visuotinu, tiesioginiu ir slaptu balsavimu ir remiantis proporcinė rinkimų sistema buvo išrinktas Steigiamasis Seimas¹⁷⁴. Tokie visuotiniai rinkimai Lietuvos istorijoje buvo surengti pirmą kartą istorijoje. Galima teigti, kad tai buvo pirmas kartas, kai piliečiai demokratiškai dalyvavo atkuriant nepriklausomą Lietuvos valstybę. Kita vertus, vykstant kovoms su Lenkija dėl Vilniaus, rinkimų procesas vyko karo sąlygomis. Nedideli dalyvavimo apribojimai buvo, tačiau jie negalėjo sumenkinti demokratinio proceso.

1922 m. spalio 10 ir 11 d. buvo išrinktas pirmasis Seimas. Jis dirbo tokiomis sąlygomis, kai nė viena partija neturėjo absoliučios daugumos. Neturint demokratinio valdymo patirties ir kompromiso kultūros buvo sunku suderinti įvairias nuomones Seime, o vyriausybei sunku dirbti. 1923 m. kovo 12 d. išrinktas antrasis Seimas¹⁷⁵. Krikščionys demokratai su koalicijos partneriais Ūkininkų sąjunga laimėjo absoliučią daugumą. Reikia pripažinti, kad už Krikščionių demokratų partijos stovėjo įtakinga Katalikų bažnyčia. Valsietiškoje lietuvių visuomenėje kunigo autoritetas buvo nepajudinamas. Kita vertus, kunigai ir katalikų intelektualai buvo labiausiai išsilavinę žmonės tuometinėje Lietuvoje. Krikščionių demokratų politinė ir ekonominė programa rėmėsi socialiniu Katalikų bažnyčios mokymu, 1891m. išdėstytu popiežiaus Leono XIII enciklikoje „*Rerum novarum*“ ir tokių katalikiškosios pakraipos socialinių mąstytojų kaip Antanas Kaupas, Antanas Civinskas ir Simonas Šul-

¹⁷² Maksimaitis M., Vansevičius S. *Lietuvos valstybės ir teisės istorija*. – Vilnius: Justitia, 1997. P. 106–110.

¹⁷³ Ten pat. P. 161–284.

¹⁷⁴ Matakas J. Rinkimai. *Šiuolaikinė valstybė* (sud. J. Matakas). – Kaunas: Technologija, 1999. P. 90.

¹⁷⁵ Purickis J. *Seimų laikai. Pirmasis Lietuvos Nepriklausomybės dešimtmetis*. – Kaunas: Šviesa, 1990. P. 103–138.

tė įžvalgomis apie visuomenės vystymąsi. Šie katalikiškos pakraipos sociologai stojo už ekonominės nepriklausomybės siekiantį savarankišką individą, už civilizuotą rinką ir už tai, kad būtų suderinta laisvė ir tvarka, sukurtas platus vidurinis sluoksnis¹⁷⁶. Šias nuostatas atspindėjo prelado Mykolo Krupavičiaus pradėta įgyvendinti žemės reforma. Ją įgyvendinus Lietuvos kaime pradėjo formuotis savininkų luomas. Savininkų luomo plėtra turėjo garantuoti aktyvios, nepriklausomos nuo valdžios pilietinės visuomenės kūrimosi procesą ir laisvais rinkimais grįšto demokratinio valdymo negrįžtamumą.

Partijos turėjo nedidelę tarpusavio bendradarbiavimo patirtį, nesugebėjo rasti kompromiso. Išaiškėjo krikščionių demokratų ir koalicijos partnerių korupcijos atvejų. Tačiau reikia neužmiršti, kad Seimų laikais dar labiau suaktyvėjo pilietinis gyvenimas. Tvirtėjo ne tik katalikiškos, bet ir kitų politinių pakraipų jaunimo bei kitos organizacijos. Antai, studijos Lietuvos universitete (vėliau pavadintame Vytauto Didžiojo vardu) ne tik sudarydavo sąlygas lavintis, bet ir aktyviai įsitraukti į gausias, šioje aukštojoje mokykloje veikusias pilietines ir politines jaunimo organizacijas.

Trečiojo Seimo rinkimus (1926 m. gegužės 8–10 d.) krikščionių demokratų blokas pralaimėjo. Naujoji koalicinė valstiečių-liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybė buvo netvirta, be to, remiama tautinių mažumų, kurios tuo metu ne visada buvo lojalios Lietuvai¹⁷⁷. Panaikinus karo padėtį valstybėje pradėtos įgyvendinti plačios šalies demokratizavimo reformos. Kairiųjų partijų blokas netinkamai įvertino tuometines Lietuvos realijas. Drastiškai buvo mažinama kariuomenė ir saugumo struktūros bei toleruojama atvira komunistų veikla. Pažymėtina, kad praėjus aštuoneriems metams nuo nepriklausomybės deklaravimo nemažai gyventojų, gyvenančių miestuose ir apie didžiuosius miestus, buvo sulenkėję, absoliuti dauguma prijungto Klaipėdos krašto gyventojų – nusiteikę provokiškai ir nelojalūs Lietuvos Respublikai. Lietuviai kaip moderni tauta dar nebuvo susiformavusi. Todėl, siekiant tautinių mažumų atstovų Seime paramos, buvo pradėta plėsti jų mokyklų tinklą. Ši neapgalvota ir ne laiku pradėta reforma sukėlė tautiškai susipratusios visuomenės pasipiktinimą. Tuo pasinaudojo Tautininkų sąjunga. Jos remiami kariškiai 1926 m. gruodžio 17 d. įvykdė valstybės perversmą ir pasuko Lietuvą autoritarinio valdymo keliu.

Apibendrinami Seimų laikotarpį galime teigti, kad jie sudarė sąlygas visiems, kuriems rinkimų dieną sukako 21 metai, dalyvauti rinkimuose. Buvo

¹⁷⁶ Pruskus V. *Primirštieji lietuvių sociologai*. – Vilnius: VPU leidykla, 2005. P. 23–77.

¹⁷⁷ Purickis J. *Seimų laikai. Pirmasis Lietuvos Nepriklausomybės dešimtmetis*. – Kaunas: Šviesa, 1990. P. 103–138.

taikoma proporcinė (pagal partijų sąrašus) rinkimų sistema. Tiesa, 1922 m. Rinkimų įstatyme buvo padarytas pakeitimas – pakeistas proporcingo mandatų skirstymo metodas ir įvestas paprasto renkamumo skaičiaus metodas. Šis techninis pakeitimas įtakos piliečių rinkimų valiai neturėjo.

Autoritarinio valdymo laikotarpiu (1926–1940) prezidento Antano Smetonos tautininkų režimas suvaržė politines laisves, tačiau pilietinės visuomenės plėtrą tik pristabdė. Smetonos valdymą būtų galima pavadinti *šviečiamojo autoritarizmo laikotarpiu*. Nors politinių partijų (išskyrus tautininkus) veikla buvo apribota, įvairios visuomeninės organizacijos ir toliau veikė. Piliečiai, jaunimas galėjo burtis į įvairios pakraipos visuomenines organizacijas. Jos tapo pilietinės visuomenės kūrimosi garantu. Kita vertus, ir tautiškumo principai, propaguojami A. Smetonos, prisidėjo prie modernios tautos formavimosi proceso. Ateityje, pakeitus autoritarinį režimą demokratišku valdymu, sujungus pilietinį dalyvavimą bei tautines vertybes, galima buvo tikėtis, kad susikurs moderni pilietinės tauta.

A. Smetonos valdymo laikotarpiu nuo 1926 m. iki 1936 m. rinkimai nebuvo organizuojami. 1936 m. priimtas rinkimų įstatymas buvo nedemokratiškas. Aktyviają rinkimų teisę turėjo piliečiai, sulaukę 24 metų, o pasyviąją – 30 metų amžiaus. Įvesti apribojimai balsuoti asmenims, iš kurių teismas atėmė arba kuriems apribojote teises. Rinkti negalėjo asmenys, rinkimų dieną laikomi suimtųjų namuose¹⁷⁸.

Pagal 1936 m. Seimo rinkimų įstatymą rinkimuose tarp savęs turėjo varžytis kandidatų sąrašai, sudaryti savivaldybių – apskričių (arba miestų), įeinančių į rinkimų apygardą, tarybų. Rinkėjai savo nuožiūra galėjo išsirinkti kandidatą iš bet kurio savo apygardos sąrašo. Rinkimų rezultatai apygardose būdavo nustatomi paskirstant mandatus sąrašams, proporcingai gautiems balsams už kiekvieno sąrašo kandidatą. Nustatytoji rinkimų rezultatų apskaičiavimo tvarka vietoj partinės kandidato priklausomybės pripažino tik teritorinę jo priklausomybę, pašalindama galimybę susidaryti Seime organizuotai opozicijai. Kandidatų būdavo siūloma tiek, kiek apygardoje būdavo renkama atstovų. Jie būdavo siūlomi iš apskrities rinkikų, apskrityje išgyvenusių ne mažiau kaip šešis mėnesius arba turėjusių apskrityje nekilnojamojo turto¹⁷⁹.

Tokia rinkimų sistema užkirto kelią opozicijai kelti savo kandidatus. Partijos realiai negalėjo dalyvauti rinkimuose. 1936 m. birželio 9–10 d. vyku-

¹⁷⁸ Maksimaitis M., Vansevičius S. *Lietuvos valstybės ir teisės istorija*. – Vilnius: Justitia, 1997. P. 156–157.

¹⁷⁹ Matakas J. Rinkimai. *Šiuolaikinė valstybė* (sud. J. Matakas). – Kaunas: Technologija, 1999. P. 92.

siuose rinkimuose net 85 proc. išrinktųjų Seimo narių priklausė Tautininkų sąjungai ar buvo jos rėmėjai.

Seimas tapo Respublikos Prezidento įrankiu. Įstatymų leidybos teisė dar priklausė ir Vyriausybei. Dauguma įstatymų projektų Seimui siūlė Prezidentas ir Vyriausybė. Reikia pripažinti, kad 1936 m. Seimo rinkimų tvarka neprišėdėjo prie pilietinės visuomenės vystymosi tarpukario Lietuvoje.

Sovietams okupavus Lietuvą rinkimai tapo atviru farsu. Lietuvos okupacijos laikotarpiu sovietinės konstitucijos keitėsi, tačiau rinkimų ir balsavimo sistemos išliko tokios pačios. Mykolo Romerio teigimu, priėmus „Stalino konstituciją“ rinkimų procesas buvo suskirstytas dviem stadijomis: a) rinkimų iniciatyva – kandidatų siūlymas ir b) pats balsavimas kandidatams išrinkti¹⁸⁰. Šios nuostatos išliko ir vėlesnėse sovietų konstitucijose. Formaliai viskas lyg ir buvo gerai. Tačiau totalitarinėje sovietų sistemoje kandidatus galėjo kelti tik valdančioji komunistų partija ir jos kontroliuojamos organizacijos (buvo sudaromas vadinamasis komunistų ir nepartinių blokas). Konstitucijoje buvo pabrėžiamas pagrindinis komunistų partijos vaidmuo. Nelojalūs sovietų sistemai žmonės patekti į įvairių lygių tarybas neturėjo jokių galimybių. Juolab kad renkama buvo iš vieno kandidato. Būdavo tokių kuriozų, kad žmonės prašydavo rinkimų komisijų narių sumesti į urnas jų biuletenius. Rinkimai buvo visuotinė fikcija. Komunistų partija paskirdavo į įvairius valdymo lygmenis savus kandidatus. Žymus Lietuvos teisės istorikas Mindaugas Maksimaitis, vertindamas M. Romerio įžvalgas apie Lietuvos sovietizacijos procesą, teigė, kad 1940 m. rinkimų įstatymas specialiai sudarė sąlygas visose apygardose siūlyti komunistų kandidatus. Ir ne tik tuos pačius, bet lygiai tiek, kiek jų turėjo būti išrinkta. Iš tikrųjų taip ir buvo, dėl to rinkimai tapo, kaip jau minėta, nealternatyvia rinkimų parodija¹⁸¹. Plg.: fašistinėje, totalitarinėje Benito Musolinio valdomoje Italijoje į įvairias fašistines tarybas buvo renkama iš dviejų kandidatų (tiesa, abu turėjo būti fašistų partijos nariai).

Skaidresni ir demokratiškesni rinkimai okupuotoje Lietuvoje siejami su sovietų lyderio Michailo Gorbačiovo „perestroikos“ (persitvarkymo) politika. 1989 m. gruodį sovietų Lietuvos Aukščiausioji Taryba, spaudžiama už Lietuvos nepriklausomybę stojančio judėjimo – Lietuvos Persitvarkymo Sąjū-

¹⁸⁰ Romeris M. *Lietuvos sovietizacija 1940–1941*. – Vilnius: Lituanus, 1989. P. 60.

¹⁸¹ Maksimaitis M. M. Römerio konstitucinis sovietizacijos vertinimas ir jo iškraipymai. *Mykolas Römeris ir šiandiena*. (sud. M. Maksimaitis). – Vilnius: LTU leidykla, 2000. P. 44.

džio – sudarė sąlygas atsirasti daugiapartiškumui¹⁸². Tolesni 1990 m. rinkimai į Lietuvos Aukščiausiąją Tarybą buvo laisvi ir demokratiški. Juos triuškinama dauguma laimėjo Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio remti kandidatai. Sąjūdžio daugumos suformuota Aukščiausioji Taryba-Atkuriamasis Seimas atvedė Lietuvą į nepriklausomą gyvenimą. 1990 m. rinkimai buvo didelio Lietuvos piliečių aktyvumo, dalyvavimo ir valstybiško apsisprendimo pavyzdys. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis buvo visuomeninis judėjimas, jo narius siejo Lietuvos nepriklausomybės siekis, tačiau daugelio narių pažiūros buvo skirtingos. Iš Sąjūdžio išaugo daugelis dabartinių Lietuvos partijų. Lietuvos Sąjūdis padėjo pilietinės demokratijos mūsų šalyje pamatus.

Tolesnė rinkimų organizavimo tvarka nepriklausomoje Lietuvoje ne labai kuo skyrėsi ir skiriasi nuo vakarietiško (Vakarų šalių) analogų. Lietuvos Respublikos Seimas (141 Seimo narys) renkamas pagal *mišrią (mažoritarinę ir proporcinę) rinkimų sistemą*. Visa Lietuvos Respublikos teritorija dalijama į 71 vienmandatę rinkimų apygardą atsižvelgiant į gyventojų skaičių ir administracinį teritorinį padalijimą. Tai *mažoritarinė rinkimų sistema*. Kiti 70 Seimo narių renkami pagal *proporcinę rinkimų sistemą*. Kandidatus apygardose turi teisę kelti partijos, judėjimai. Save gali iškelti pavieniai asmenys, jeigu juos raštu remia ne mažiau kaip tūkstantis apygardos rinkėjų. Pagal daugiamandatę rinkimų sistemą Seimo nariai renkami pagal partijų sąrašus¹⁸³. Savivaldybių tarybų rinkimuose taikoma *proporcinė rinkimų sistema*. Savivaldybių tarybos renkamos pagal partijų sąrašus. Prezidento rinkimuose partijos ir piliečiai (ir jų grupės) kelia savo kandidatus. Kandidatai turi surinkti ne mažiau kaip 20 tūkst. rinkėjų parašų. Norintys pretenduoti į valstybės vadovus kandidatai turi būti pilietiškai ir politiškai aktyvūs, žinomi visuomenei ir pelnę didelės dalies visuomenės pasitikėjimą.

Pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją išrinktu laikomas tas kandidatas į Lietuvos Respublikos prezidentus, kuris pirmą kartą balsuojant gavo daugiau kaip pusę visų rinkimuose dalyvavusių rinkėjų balsų. Jeigu pirmame rinkimų rate nė vienas iš kandidatų nesurenka reikiamos balsų daugumos, tai po dviejų savaičių rengiamas pakartotinis rinkimų turas, kuriame dalyvauja du kandidatai, gavę daugiausia balsų pirmame rinkimų ture. Išrinktu laikomas tas kandidatas, kuris surinko daugumą rinkėjų balsų¹⁸⁴.

¹⁸² Matakas J. Rinkimai. *Šiuolaikinė valstybė* (sud. J. Matakas). – Kaunas: Technologija, 1999. P. 96–97.

¹⁸³ Matakas J. Rinkimai. *Šiuolaikinė valstybė* (sud. J. Matakas). – Kaunas: Technologija, 1999. P. 96–100.

¹⁸⁴ *Lietuvos Respublikos Konstitucija*. – Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1994. P. 56 – 67.

Galima teigti, kad Lietuvoje rinkimų modeliai, kaip jau buvo minėta, nesiskiria nuo kitų Vakarų šalių modelių. Kita vertus, daugelyje Vakarų šalių (ypač kontinentinėje Europoje) vyrauja *proporcinės rinkimų sistemos*. Piliečiai savo atstovus į parlamentą bei savivaldybių tarybas renka pagal partijų sąrašus. Tai rodo aukštą pilietiškumo lygį. Žmonės pasitiki partijomis ir jų nariais rinkimų sąrašuose. Lietuvoje proporcinės rinkimų sistemos įvedimas yra ankstyvas. Politinės partijos silpnos. Pereiti iš totalitarinės sistemos į demokratiją ir pakeisti valdymo bei atstovavimo struktūras buvo lengviau, negu sukurti pilietinę visuomenę ir pilietinę demokratiją. Partijoms stiprinti reikia sukurti reiklesnę politinę ir pilietinę aplinką. Įvairios piliečių grupės privalo nuolat spausti valdžią „iš apačios“ ir taip padėti politikams priimti skaidresnius, visuomenei naudingus, sprendimus. Antai, pusė kandidatų į Seimo narius turi būti keliami vienmandatėse apylinkėse, kad žmonės geriau susipažintų su kandidatais ir išsiaiškintų, kiek skaidri yra partijų kandidatų atranka.

2011 m. vykę savivaldybių tarybų rinkimai buvo vykdomi atsižvelgiant į 2007 m. Konstitucinio Teismo nutarimą, kuriuo buvo pripažinta, kad Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 34 straipsnio (2006 m. gruodžio 21 d. redakcija; Žin., Nr. 143-5445) 1 dalis ta apimtimi, kuria, įstatymų leidėjui pasirinkus vien proporcinę savivaldybių tarybų rinkimų sistemą, nenustatyta, kad Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų nuolatiniai gyventojai gali būti renkami į atitinkamų savivaldybių tarybas ir būdami įrašyti į ne politinių partijų sudaromus kandidatų į savivaldybių tarybų narius sąrašus, prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 119 straipsnio 2 daliai. Buvo priimtas pakeitimas ir rinkimuose be politinių partijų sąrašų galėjo dalyvauti pavieniai asmenys arba jų grupės.

2.3. Apibendrinimas

Nagrinėdami rinkimų sistemų raidą galime matyti, per kokią ilgą laikotarpį buvo sukurta visuotinių, atvirų ir skaidrių rinkimų sistema. Jai užtikrinti ir palaikyti reikalingi pilietinės visuomenės ir piliečių dalyvavimo procesų plėtra. Be piliečių dalyvavimo, be jų grupių spaudimo valdžiai, demokratiniai rinkimai virsta rutina arba formalumu. Politikai nejaučia atsakomybės rinkėjams, rinkėjai vis labiau nusivilia formaliąja demokratija. Demokratiniams procesams vis didesnę įtaką daro įvairios korumpuotos grupės, kuriamos įvairios „vienkartinės“ partijos ir grupės, kurios rinkimų būdu, nedalyvaujant rinkimuose didelei daliai nusivylusių rinkėjų, perima valdžios institucijas ir tenkina korumpuotų grupių interesus. Tokioje visuomenėje, išskyrus laisvus

rinkimus, nėra kitų Antony Haroldo Bircho¹⁸⁵ nurodytos modernios demokratijos formų. Jos neegzistuoja arba egzistuoja formaliai ir nestiprina pilietinės visuomenės.

Demokratiškos tradicijų neturinčios visuomenės mano, kad per rinkimus pakeitus vieną valdžią kita gyvenimas turėtų pagerėti. Tai labai supaprastintas požiūris. Demokratija yra tiek veiksminga, kiek kiekvienas vienos ar kitos šalies pilietis suvokia save kaip atsakingą valdymo proceso dalyvį. Didelė dalis visuomenės, nesuvokdama, kad ji gali būti atsakinga už savo šalies likimą, numoja ranka į rinkimų procesą ir pradeda ilgėtis „kietesnio“ valdymo. Tvirtos rankos nostalgiją ima tapatinti su materialine gerove, saugumu ir tvirtesnėmis socialinėmis garantijomis.

Rinkimai, kad ir kokie demokratiški būtų, dar nėra pilietinės demokratijos egzistavimo garantas. Rinkimų ir piliečių bei jų grupių dalyvavimo, darant įtaką jų valdžios sprendimams, sąveika yra ne formaliosios, o pilietinės demokratijos įgyvendinimo garantas. Norint sukurti tokią sąveiką kiekvienam piliečiui būtina įsisaugoti, kad jis yra šalies valdžia ir kad burdamasis į įvairias grupes bei bendruomenes prisideda prie demokratiškesnio politinio proceso, skaidresnių rinkimų organizavimo bei geresnės demokratijos kokybės. Įvairios piliečių grupės ir bendruomenės turi kontroliuoti valdžios grandis ir daryti įtaką valdžios sprendimams. Tačiau jos negali susidvejinti su valdžia arba dalyvaudamos rinkimuose siekti valdžios. Jų funkcija yra „iš apačios“ garantuoti ir kontroliuoti išrinktos valdžios sprendimų skaidrumą ir demokratiškumą.

2.4. Literatūra

1. Bakonis E. *Senovės civilizacijų istorija*. – Kaunas: Šviesa, 1992.
2. Birch A. H. *Modern Democracy* (3 ed.). – London and New York: Routledge, 2007.
3. Dahl R. D. *Demokratija ir jos kritikai*. – Vilnius: Amžius, 1994.
4. *История средних веков. Т. 1*. – Москва: Высшая школа, 1990.
5. Izdebski H. *Historia administracji*. – Warszawa: Liber, 2001.
6. *Lietuvos Respublikos Konstitucija*. – Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1994.
7. *Lietuvos TSR istorija T.1*. – Vilnius: Mokslas, 1985.
8. Maksimaitis M., Vansevičius S. *Lietuvos valstybės ir teisės istorija*. – Vilnius: Justitia, 1997.

¹⁸⁵ Birch A. H. *Modern Democracy* (3 ed.). – London and New York: Routledge, 2007. P. 144–145.

9. Matakas J. Rinkimai. *Šiuolaikinė valstybė* (sud. J. Matakas). – Kaunas: Technologija, 1999.
10. Maksimaitis M. M. Römerio konstitucinis sovietizacijos vertinimas ir jo iškraipymai. *Mykolas Römeris ir šiandiena*. (sud. M. Maksimaitis). – Vilnius: LTU leidykla, 2000.
11. Pruskus V. *Primirštieji lietuvių sociologai*. – Vilnius: VPU leidykla, 2005.
12. Purickis J. *Seimų laikai. Pirmasis Lietuvos Nepriklausomybės dešimtmetis*. – Kaunas: Šviesa, 1990.
13. Romeris M. *Lietuvos sovietizacija 1940–1941*. – Vilnius: Litanus, 1989.

2.5. Užduotys

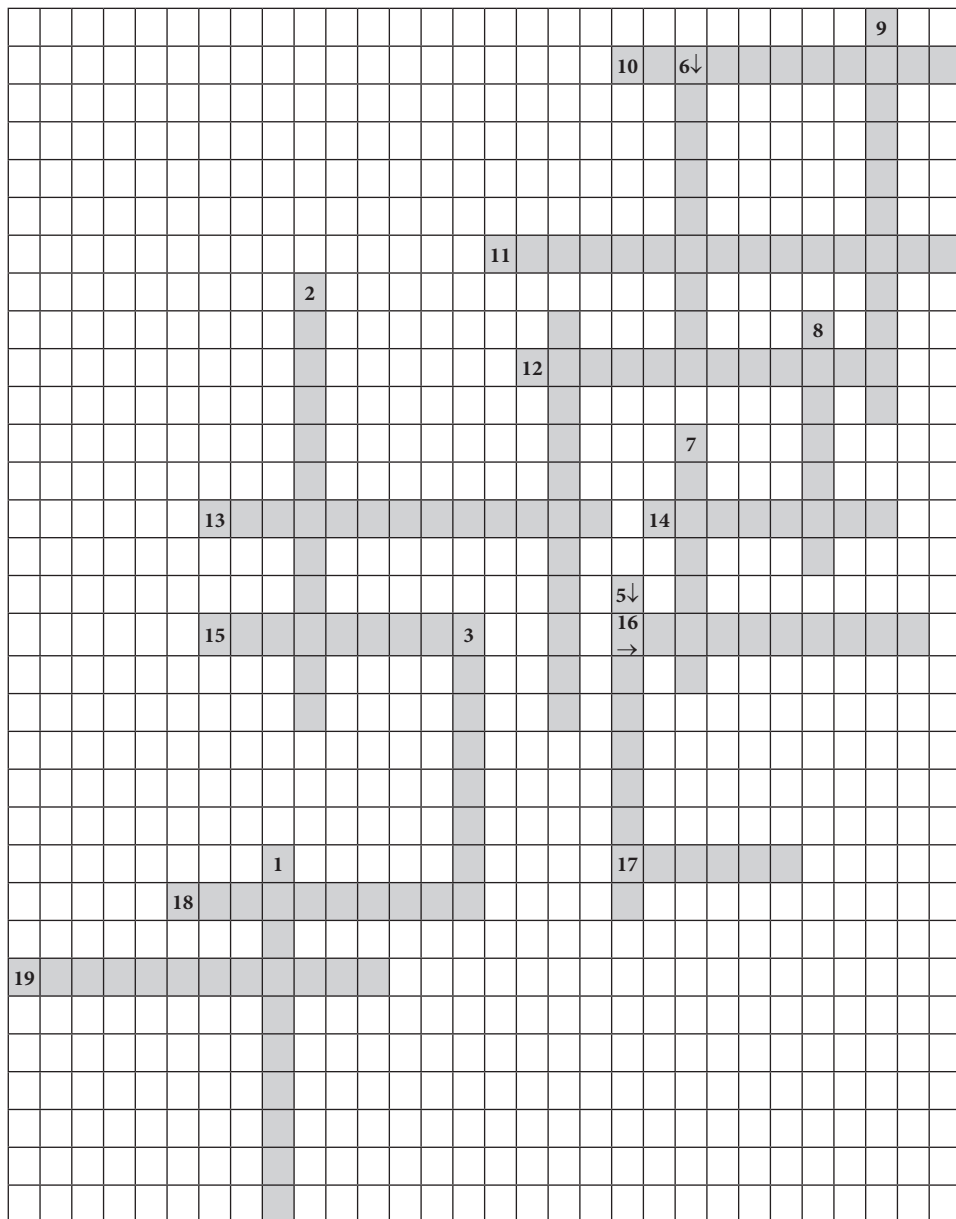
Diskusijos klausimai

1. Kodėl dalyvavimas rinkimuose yra tik viena iš piliečių dalyvavimo formų?
2. Kodėl Atėnuose išgalėjusi demokratija turėjo ir neigiamų bruožų?
3. Kodėl dabarties Lietuvos gyventojai nevertina demokratijos? Kokia Jūsų asmeninė nuomonė matant šiuolaikinės demokratijos pranašumus ir trūkumus?
4. Kodėl šiuolaikinėje Lietuvoje daugiamentatė rinkimų sistema, nors ilgaamžė ir paplitusi, vertinama neigiamai?

Savarankiškas darbas

1. Atlikite poatėniškos demokratijos (dalyvavimo) formų kaitos analizę.
2. Išanalizuokite 2007 metų Konstitucinio Teismo sprendimą ir išskirkite specifines argumentų grupes, kuriomis remiantis buvo pripažinta, kad savivaldybių tarybų rinkimų įstatymas prieštarauja Konstitucijai.
3. Išspręskite kryžiažodį, kurį sudarė Ingrida Baltmiškytė remdamasi: Putnam R. Kad demokratija veiktų: pilietinės tradicijos šiuolaikinėje Italijoje. Vilnius: Margi Raštai, 2001.

1. Koks atotrūkis XX a. padidėjo tarp Pietų ir Šiaurės Italijos? Psl. 208.
2. Kokia balsavimo privilegija dažniau naudojasi mažiau pilietišku regionų gyventojai? Psl. 130.
3. Ko pilietiškesniuose regionuose žmonės linkę laikytis? Psl. 148.
4. Kokia būdo savybė būdinga pilietiškos visuomenės nariams, net jei-
gu jų požiūriai į esmines problemas skiriasi? Psl. 122.
5. Kiek metų truko Putnamo atliekamas tyrimas Italijoje? Psl. 22–24.
6. Kaip koreliuoja pilietinės bendruomenės rodiklis ir rinkėjų, balsavusių prieš monarchiją, procentas? Psl. 140.
7. Kokia dalis gyventojų pritarė teiginiui, kad „lojalumas savo piliečiams svarbiau nei lojalumas savo partijai“ 1989 m. atliktoje apklausoje? Psl. 56.
8. Kurioje Italijos dalyje viduramžiais susidarė daugybė atskirų respublikų? Psl. 167.
9. Kokiai visuomenei būdingas didelis aktyvumas per nacionalinius referendumus? Psl. 128–130.
10. Kokia valdymo forma ilgą laiką gyvavo Italijos pietuose? Psl. 189.
11. Koks nemalonus Bažnyčiai procesas vyko septintame dešimtmetyje? Psl. 144–145.
12. Koks įstatymas, numatantis tiesiogiai renkamas regionų vyriausybes, buvo priimtas 1948 m.? Psl. 40.
13. Vertikalių socialinių ryšių suformuota bendradarbiavimo forma. Psl. 192–194.
14. Kaip keitėsi regionų tarybų narių ideologinės nuostatos? Psl. 53.
15. Pasak Putnamo, kokį kapitalą turi kaupti pilietiškuo siekianti visuomenė? Psl. 219.
16. Kokie socialiniai ryšiai atspindi nelygybę visuomenėje? Psl. 228–230.
17. Kokia nepilietiškuose regionuose paplitusi nusikalstama organizacija? Psl. 192–194.
18. Kokios statybos dažnesnės pilietiškuose regionuose? Psl. 127.
19. Kaip vadinamos pilietiškuose regionuose paplitusios darbuotojų sąjungos? Psl. 143.

III SKYRIUS

1. KLASIKINĖ IR ŠIUOLAIKINĖ BENDRUOMENĖ

Dėl didėjančios ekonominės globalizacijos ir migracijos šiuolaikinės Vakarų visuomenės per pastarąsias dvi tris žmonių kartas tapo daugiakultūres. XX a. funkcionavusi nacionalinė politinė bendruomenė suiro, vis labiau įsiviešpatauja visuomenės kultūrinis heterogeniškumas, keliantis labai didelę visuomenės socialinio integralumo problemą. Didžiųjų Europos Sąjungos šalių – Didžiosios Britanijos, Vokietijos ir Prancūzijos – valstybių vadovai viešai pripažino, kad ne Europos šalių emigrantai į visuomenę nesintegruoja. Jie laikosi etnokultūrinės socialinės integracijos filosofijos ir palaiko tarpusavio bendruomeninius ryšius arba gyvena bendruomenėmis. Tokią socialinę padėtį daugiakultūriškumo šalininkai ne tik toleruoja, bet ir reikalauja suteikti kultūrų grupėms, kurių egzistavimas liūdią visuomenės narių įvairovę, tam tikro laipsnio savireguliaciją¹⁸⁶.

Kita vertus, neoliberalizmo sąlygomis daugėja žmonių, nepajėgiančių konkuruoti rinkos sąlygomis ir ieškančių galimybių atsakyti asmeninės laisvės dėl asmeninio saugumo ir ramybės. Erichas Frommas dar prieš 70 metų atskleidė socialinių-ekonominių, psichologinių bei ideologinių veiksnių tarpusavio ryšį. Individo „psichologinės problemos negali būti atskirtos nuo materialinio žmogaus būties pagrindo: ekonominės, socialinės ir politinės visuomenės struktūros. Vadinasi, pozityvios laisvės bei individualizmo realizacijai būtinos tokios ekonominės ir socialinės permainos, kurios leis individui tapti laisvam jo asmenybės realizacijos prasme“¹⁸⁷. Todėl neatsitiktinai finansinio kapitalizmo krizė lemia gyvenimo prasmės permąstymo poreikius.

Visuomenės krizės laikmečiu kalbėti apie bendruomeniškumą skatina bent dvi svarbios aplinkybės: 1) galimybių įveikti fizinio ir emocinio saugumo grėsmes paieška, 2) atsigręžimas į tas imanentines bendruomenės savybes, kurios padėdavo jai išlikti per visuotinius sukrėtimus ir imtis kuriamosios veiklos jiems įveikti. Tačiau bendruomeniškumo problema yra platesnė ir įvairiopa. Norint ją suvokti, reikia atsigręžti į klasikinę bendruomenę ir daugiau dėmesio skirti jos bruožams, bendruomenės ir visuomenės skirtumams bei šiuolaikinės bendruomenės savikūros galimybių analizei.

Šio skyriaus **tikslas** – išnagrinėti bendruomenės sampratą ir jos raidos bruožus bei šiuolaikinės bendruomenės savikūros galimybes.

¹⁸⁶ Schwarzmantel J. *Ideology and Politics*. – Los Angeles, London, New Delhi, Singapūre: Sage, 2008. P. 231.

¹⁸⁷ Fromm E. *Pabėgimas iš laisvės*. – Kaunas: Verba vera, 2008. P. 293–94.

1.1. Klasikinės (tradicinės) bendruomenės samprata

Seniausios žinomos bendruomenės buvo gentinės prigimties. Genties neįmanoma atsieti nuo natūralios žmonių būties formos – bendruomenės. Kiekviena gentis, arba „šaka“ (*stamm*) turėjo savitą kalbą ir papročius, pavyzdžiui, paprotinę teisę¹⁸⁸. Tačiau nuo VI iki X a. visų tautų, paplitusių Šiaurės ir Vakarų Europoje, socialinės tvarkos papročiai buvo panašūs. Taigi, galima kalbėti apie bendruomenių panašumą arba apie klasikinį bendruomenės modelį. Todėl iškyla esminis klausimas: „Kokios jėgos lėmė klasikinės (tradicinės) bendruomenės susiformavimą?“

Klasikinės bendruomenės susiformavimas. Pagrindinė klasikinės bendruomenės susiformavimo jėga yra pirmųjų žmonių pagrindinis poreikis išgyventi. Jie išgyventi galėjo ne pavieniui, o tik grupėmis, laikydamiesi bendrų elgesio taisyklių. Fr. A. Hayeko tyrimai atskleidė, kad „būtina visiškai išsivaduoti nuo iliuzijos, kad pirmiau egzistuoja visuomenė [bendruomenė], ir tik vėliau ji susikuria sau įstatymus. Šia klaidinga idėja remiasi visas konstruktyvistinis racionalizmas, pradedant Descartesu ir Hobbesu – per Rousseau ir Benthamą – iki šiuolaikinio teisinio pozityvizmo; būtent ši idėja tyrinėtojams užgožė tikrąjį teisės ir valdžios santykį. Tik dėl to, kad individai laikosi tam tikrų bendrų taisyklių, žmonių grupė gali gyventi tos tvarkos, kurią vadiname visuomene [bendruomene], sąlygomis. <...> Individai, nesutariantys dėl bendrų vertybių, kartais gali susitarti dėl tam tikrų konkrečių tikslų ir efektyviai veikti remdamiesi tokiu susitarimu. Tačiau tokio sutarimo dėl konkrečių tikslų niekada nepakaks, kad susiklostytų toji stabili tvarka, vadinama visuomene [bendruomenė]“¹⁸⁹. Iki šiol Lietuvoje gajos abi iliuzijos: 1) visuomenės ir viešosios tvarkos skirties iliuzija; 2) visuomenės kaip interesų grupių sutarties iliuzija.

Esminis bendruomenės ir tvarkos ryšio klausimas yra toks: kaip prityviomis sąlygomis gali išgyventi individai? Jie išgyventi gali tik grupėmis, kartu bandydami patenkinti savo pagrindinius poreikius. Todėl bendruomenės arba socialinės¹⁹⁰ tvarkos atsiradimas ir raida yra natūralus procesas, kuris grindžiamas žmonių pagrindinių poreikių įgyvendinimo poreikiu ir kuriame neišvengiamai susidaro bendruomenės primatas individui. A. Maslow pabrėžė, kad „šie poreikiai, arba vertybės, susiję hierarchiškai ir evoliuciškai – pagal stiprumą ir pirmumą. Pavyzdžiui, saugumas yra galingesnis ir stipresnis,

¹⁸⁸ Berman H. J. *Teisė ir revoliucija*. – Vilnius: Pradai, 1999. P. 78–92.

¹⁸⁹ Hayek Fr. A. *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. I: Taisyklės ir tvarka*. – Vilnius: Eugrimas, 1998. P. 146–147.

¹⁹⁰ Žodžio „socialumas“ pagrindinė reikšmė yra bendruomeniškumas. Plačiau žiūrėti: Nisbet R. *Sociologijos tradicija*. – Vilnius: Pradai, 2000. P. 101.

skubesis, anksčiau atsirandantis, gyvybiškesnis poreikis nei meilė, o maisto poreikis paprastai yra stipresnis už kiekvieną kitą. Be to, visus šiuos poreikius galima laikyti žingsniais laiko taku prie bendro savęs aktualizavimo, kuris apima visus bazinius poreikius¹⁹¹. Tai reiškia, kad tenkinant pagrindinius poreikius savaime klostėsi tokios socialinio elgesio taisyklės, kurios ne tik padėjo išgyventi kuo didesniai jas praktikuojančių žmonių grupių skaičiui, bet ir siekti aukštesnių gyvenimo tikslų.

Pagrindinių poreikių tenkinimo ir grėsmių vengimo procese išliko tik tos žmonių grupės, kurios sugebėjo gamtinę atranką susieti su kultūrinės atrankos pradmenimis, t. y. intuityviai laikytis tokių bendrų elgesio normų, kurios didino tarpusavio atvirumą, pasitikėjimą ir saugumą. Taigi, bendrų elgesio taisyklių laikymasis buvo esminis grupės organizuotumo didinimo pagrindas. Labai svarbu pabrėžti, kad savaiminės socialinės tvarkos taisyklės, valdančios žmogaus elgesį ir jam suteikiančios racionalumo bruožų, pasižymi dviem ypatybėmis: 1) jomis vadovaujamosi veikloje, nors veikiančiam individui jos nėra žinomos artikuliuotu pavidalu. Jos tiesiog reiškiasi kaip reguliarius veiksmai, kurie gali būti eksplicitiškai aprašyti; 2) tokių taisyklių pradeda laikytis todėl, kad faktiškai jos suteikia jomis besivadovaujantiesiems grupei pranašumo kitų grupių atžvilgiu, bet ne todėl, kad jos yra žinomos¹⁹². Kitaip tariant, žmogus jau veikė prieš pradėdamas mąstyti bei suprasti. Tai, ką vadiname supratimu, galiausiai yra ne kas kita kaip žmogaus sugebėjimas reaguoti į aplinką pagal tokią elgesio schemą, kuri padeda jam išlikti. Taip kūrėsi socialinių vertinimų ir normų visuma: to, kas vyksta, kas yra gėris, kas – blogis, ko reikia siekti, o ko reikia vengti, kaip reikia elgtis vienoje ar kitoje situacijoje ir t. t. Remiantis šia visuma buvo sprendžiama, ką reiškia vienas arba kitas įvykis, reiškinys, koks įvykių, reiškinų, daiktų santykis. Visa tai – svarbiausi visuomenės kultūros elementai.

Taigi, klasikinė socialinė tvarka – tai konkrečioje visuomenėje susiklosčiusi ir besivystanti visuma bendruomeninių ryšių ir santykių ypatybių, kurių praktikavimas padeda išgyventi ir siekti aukštesnio gyvenimo lygio kuo didesniai visuomenės ar socialinės grupės narių skaičiui. Socialinė tvarka, kuriai neatsiradus ir netobulėjant individai negali susiburti į bendruomenę, yra bet kurios visuomenės atributas (esminė savybė, be kurios visuomenė neegzistuoja). Socialinės tikrovės kūrimo analizė atskleidė, kad bendruomenė klostosi

¹⁹¹ Maslow A. *Psichologijos duomenys ir vertybių teorija // Gėrio kontūrai*. – Vilnius: Mintis, 1989. P. 343.

¹⁹² Hayek Fr. A. *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. I: Taisyklės ir tvarka*. – Vilnius: Eugrimas: 1998. P. 36–37.

ir jos saugumas stiprėja bendrų įpročių institucionalizacijos procese¹⁹³. Kitaip tariant, iš įsitvirtinusių naudingiausių bendrų įpročių palengva susiformuoja socialinė institucija (lot. *institutio* – nustatymas, sutvarkymas). Institucija suvokiama dvejopai – kaip vidinis ir išorinis žmogaus veiklą reguliuojantis veiksnys. Dėl institucijos imperatyvų tariamo neišvengiamumo žmogus perima jam „primetus“ elgesio, veiksmų modelius ir lieka įsitikinęs, kad jo veiksmų eiga yra vienintelė jam galima ir vienintelė gyvenimiškai prasminga¹⁹⁴. Dar institucija suvokiama kaip išorinis žmogaus veiklą reguliuojantis veiksnys, pavyzdžiui, bendruomenė arba kitoks žmonių susivienijimas, bendrija.

Klasikinės (dar kitaip – tradicinės) socialinės tvarkos „augimo“ arba bendrų įpročių institucionalizacijos procese susiklostė trys socialinės institucijos – moralė, religija ir teisė. Neatsitiktinai lotynų kalbos žodžio *mos*, iš kurio kilo žodis „moralė“ pirmą kartą reikšmė buvo *valia*¹⁹⁵. Tai reiškia, kad susiformuoja trys klasikinės (tradicinės) visuomenės socialinės sąmonės formos – moralinė, religinė ir teisinė. Todėl labai svarbu pabrėžti du esminius susijusius dalykus: 1) klasikinės socialinės tvarkos funkcionavimo būdų (moralinio, religinio ir teisinio) ir žmonių bendruomenės sąmonės formų (moralinės, religinės ir teisinės) ryšį; 2) socialinių (viešųjų) santykių srities vyravimą prieš siaurą asmeninių santykių sritį. Tai reiškia, kad socialinės tvarkos funkcionalumas grindžiamas bendruomenės narių tarpusavio kontrole, vadinama socialine kontrole. Socialinių institucijų pagrindu susiformuoja tradicinių visuomenių socialinė struktūra. Socialinė struktūra – tai visuomenės, kaip socialinės sistemos, sandara, kurios elementai – socialinės institucijos, socialinės grupės, socialinės organizacijos ir socialinio veikimo formos – susieti tarpusavio ryšiais. Pavyzdžiui, moralės kaip socialinės sąmonės forma, turi tris esminius elementus. Tai: 1. Atsakingų narių bendruomenė, pvz., šeima, tradicinė kaimo ir miesto bendruomenė. Socialinei sąmonei svarbus bendruomenės nario elgesys kitų individų atžvilgiu ir kitų individų grįžtamasis elgesys. Pavyzdžiui, pagalba, užuojauta ir pan.

2. Nematerialių vertybių sistema – tiesa (išmintingumas, tiesumas, atvirumas, taurumas), teisingumas (atsakingumas, sąžiningumas, pareiagingumas), patikimumas (drausmingumas, ištikimybė, pastovumas, orumas), darna (pagalba kitam, gailėstingumas, užuojauta, meilė), kurių siekti yra bendruomenės tikslas.

¹⁹³ Berger P., Luckmann Th. *Socialinės tikrovės konstravimas*. – Vilnius: Pradai, 1999. P. 74–90.

¹⁹⁴ Berger P. L. *Sociologija. Humanistinis požiūris*. – Kaunas: UAB „Littera“, 1995. P. 90–92.

¹⁹⁵ Anzenbacher A. *Etikos įvadas*. – Vilnius: Aidai, 1995. P. 17.

3. Gyvenimo būdas, apimantis ir bendrų elgesio normų laikymąsi. Tai reiškia, kad gyvenimo būdas grindžiamas visiems bendruomenės nariams žinomos socialinės tvarkos puoselėjimu ir dėl to yra suprantamas bei prognozuotinas. Bendrų taisyklių paaisymas bendruomenėje neišvengiamai virto bendruoju gėriu, kuris pradžioje reiškėsi kaip teisingumo jausena. Bendro gėrio – teisingumo įsisąmoninimo procesas kultūrinės atrankos būdais grįžtamai veikė bendruomenės narių socialinės kontrolės stiprėjimą ir jos savireguliacijos sugebėjimo sviugdą. Bendruomenės narių savireguliacija, – tai kintančios pusiausvyros modelis, būdingas sunkiai susiorganizuojančioms sistemoms, sugebančioms neperžengiant leistinų ribų išlaikyti esminius savo parametrus ir funkcijas. Tradicinės bendruomenės gebėjimas save reguliuoti yra socialinės, moralinės prigimties ir pasireiškia jos kolektyvinės sąmonės forma. Klasikinės bendruomenės savireguliacija pasireiškė ir tuo, kad socialinė tvarka nuolatos buvo orientuojama atlikti savo pagrindinę paskirtį – padėti užtikrinti bendruomenės saugumą.

1.2. Klasikinių bendruomenių formos

Pamatinis bendruomenės vienetas buvo šeimyna – draugų ir patikėtinų bendruomenė, iš dalies pagrįsta giminystės ryšiais, iš dalies – savitarpio gynybos ir tarnystės priesaika. Jei šeimos ramybę pažeisdavo svetimasis, jam grėsė kraujo kerštas arba vykdavo šeimynų ar klanų derybos siekiant rasti kokią nors kompromisą¹⁹⁶.

Be gentinės bendruomenės, būta ir teritorinių bendruomenės vienetų, paprastai sudarytų iš šeimynų, sujungtų į kaimus. Kaimai buvo jungiami į didesnius vienetus, dažniausiai vadinamus šimtinėmis arba apygardomis. Jie sudarė labai silpnai organizuotas hercogystes ar karalystes. Vietos teritorinėse bendruomenėse svarbiausias valdžios ir teisės įrankis buvo šeimynų seniūnų viešas susirinkimas (*moot, thing*)¹⁹⁷. Be giminystės ryšių ir vietinių teritorinių bendruomenių, būta ir įvairių feodalinių bendrijų.

Gentims, vietos ir feodalinėms bendruomenėms vadovavo karaliaus ir bažnytinė valdžios. Bėgant laikui didesni teritoriniai ir religiniai junginiai tapo vis svarbesni, nes klasikinių bendruomenių pagrindu įsigalėjo dvi kultūrinės sistemos – religinė bendruomenė ir dinastinė karalystė¹⁹⁸. Nepaisant visos didžiųjų religinių bendruomenių didybės ir galios, pradendant vėlyvai-

¹⁹⁶ Anzenbacher A. *Etikos įvadas*. – Vilnius: Aidai, 1995. P. 17.

¹⁹⁷ Berman H. J. *Teisė ir revoliucija*. – Vilnius: Pradai, 1999. P. 79.

¹⁹⁸ Anderson B. *Įsivaizduojamos bendruomenės. Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*. – Vilnius: Baltos lankos, 1999. P. 27–37.

siais viduramžiais, jų savaiminis vientisumas nuolat silpnėjo. Esminė šio silpnėjimo priežastis buvo laipsniškai menkėjanti lotynų kaip šventosios kalbos reikšmė. Tai lėmė XVI a. vykstantys spartūs pokyčiai – jie turėjo įtakos tolesnei tautinės bendruomenės raidai. Svarbiausias iš jų buvo spaudos verslo vaidmuo, nes tautinė kalba imta leisti knygas, kurių leidimo mastas ir tempas lėmė lotynų kalbos vartojimo reikšmės sunykimą¹⁹⁹. Tai turėjo tiesioginės įtakos tautų, kaip įsivaizduojamų bendruomenių, atsiradimui.

Tautos susiformavimas. Susilpnėjus sakralinėms bendruomenėms, kalbos ir kilmės ryšiams (dinastinėms karalystėms), iš esmės kito ir pasaulio suvokimo būdai, o tai daugiausia ir leido „išgalvoti“ tautą²⁰⁰. Ji yra, anot Benedikto Andersono, įsivaizduojama politinė bendruomenė – įsivaizduojamai iš prigimties ribota bei suvereni. Tauta yra įsivaizduojama, nes netgi pačios mažiausios tautelės atstovai niekada nepažins daugumos savo tautiečių, bet kiekvieno jų sąmonėje gyvuoja įvaizdis, kad jie visi susiję. Ji yra įsivaizduojama kaip ribota, nes turi nubrėžtas sienas, už kurių gyvena kitos tautos. Ji yra įsivaizduojama ir kaip suvereni, nes ši samprata atskleidžia tautos laisvės matą ir simbolį. Galiausiai tauta įsivaizduojama kaip bendruomenė, nes nepaisant tikros nelygybės ir išnaudojimo, galimų kiekvienoje iš jų, tauta visuomet suvokiama kaip stipri, horizontaliais ryšiais sutvirtinta bičiulystė. Ir būtent dėl šio brolybės jausmo per pastaruosius du šimtmečius daug milijonų žmonių ne tiek žudo, kiek patys noriai žūva dėl šio riboto vaizdinio²⁰¹.

Taigi, nuo XVIII a. pabaigos, painiai susiklosčius istorinėms jėgoms, „atsiradusi“ tauta tapo modalinė, t. y. jau neįsivaizduojama, kad visuomenė egzistuotų kitokia nei tauta forma. Todėl, kai tik istoriškai iškilo grėsmės bendruomenėms, kai jos pradėjo akivaizdžiai irti, imta plačiau kalbėti apie grėsmes tautos tęstinumui ir nagrinėti bendruomeniškumo reiškinį.

Tai vertė daryti vykstančios radikalios socialinio gyvenimo permainos, kurias lėmė auganti pramonė, miestų plėtra ir įsigalinti biurokratija. Šie veiksniai pasikėsino į švenčiausią dalyką – bendruomenes, kurios, pavyzdžiui, vokiečių autorių požiūriu, puoselėjo tautos dvasią (*Volksgeist*) ir buvo tautos pagrindas. Tautos ar žmonių dvasia yra gaubtas, kuriame sutelkiama visa jos istorija, socialinės grupės kolektyvinė patirtis, įgyta per jos egzistavimo amžius²⁰².

¹⁹⁹ Anderson B. *Įsivaizduojamos bendruomenės. Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*. – Vilnius: Baltos lankos, 1999. P. 33.

²⁰⁰ Ten pat. P. 37.

²⁰¹ Ten pat. P. 21–22.

²⁰² Cotterrell R. *Teisės sociologija. Įvadas*. – Kaunas: Dangerta, 1997. P. 37.

Jau XIX a. pradžioje susirūpinta socialinių taisyklių kaitos natūralių procesų atrofavimusi, kai valstybė ignoruoja tuos procesus ir siekia įtvirtinti modernias teisės formas, paneigiančias evoliucinę teisės prigimtį (Friedrich Carl von Savigny) arba neatsižvelgia į tai, ką Eugene'as Ehrlichas vėliau, XIX ir XX a. sandūroje, pavadino gyvąja teise (*living law*)²⁰³. Didėjant tautos kaip bendruomenės emocinei reikšmei, XIX a. pabaigoje pradėta plačiai vartoti žodį „nacionalizmas“²⁰⁴ ir įvairiapusiškai nagrinėti bendruomenės raidą. Pavyzdžiui, Vilhelmas Wundtas siekė sukurti tautų psichologiją – mokslą apie tautos dvasią, pasireiškiančią kalboje, mituose, papročiuose, dorovinėse normose²⁰⁵. O Ferdinandas Tönnies 1887 m. išskyrė du idealius visuomenės tipus (dvi specifines socialinės organizacijos formas):

- **bendruomenę** (*Gemeinschaft*), arba tradicinę (klasikinę) bendruomenę. Bendruomenė yra pirminė socialinės organizacijos forma, atsiradusi giminystės ryšių pagrindu ir apibūdinama tiesioginių santykių tipu;
- **visuomenę** (*Gesellschaft*), arba šiuolaikinę sudėtingos struktūros bendriją. Visuomenė yra šiuolaikinė socialinės organizacijos forma, apibūdinama sudėtingėjančių ryšių sistema, vedančia į žmonių tarpusavyje santykių formalizaciją ir depersonifikaciją (nužmognimą).

Klasikinės (tradicinės) bendruomenės bruožai. Nagrinėjant bendruomenės prasmę, galima išskirti emocinę jos reikšmę, kuri išreiškiama bendruomenės narių tarpusavyje santykių tipu bei kitais bendruomeniškumo požymiais. Svarbiausi bendruomeniškumo bruožai kyla iš bendruomenės narių tarpusavyje (asmeninio ir socialinio) saito prigimties:

- moralinė vienovė (pasitikėjimo sąlyga);
- bendravimas, jo intymumas;
- giminingumas (pagal kilmę, ar kraują, bendrystę);
- bendradarbiavimas (siekimas bendro tikslo, materialinių ir kultūros vertybių);
- uždarumas.

Šie bendruomeniškumo bruožai yra išvesti iš klasikinės bendruomenės (*Gemeinschaft*) sampratos. Juos reikia atsiminti, kai kalbame apie šiuolaikinę bendruomenę ir jos skirties nuo klasikinės bendruomenės požymius. Bet, kita vertus, klasikinės bendruomenės samprata yra idealus socialinės organizaci-

²⁰³ Cotterrell R. *Teisės sociologija. Įvadas*. – Kaunas: Dangerta, 1997. P. 37.

²⁰⁴ Anderson B. *Įsivaizduojamos bendruomenės. Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*. – Vilnius: Baltos lankos, 1999. P. 19.

²⁰⁵ Jacikevičius A. *Žmonių grupių (socialinė) psichologija*. – Vilnius: Žodynas, 1995. P. 13–14.

jos formos modelis. Tikrovėje būna visko: meilės ir neapykantos, savitarpio pagalbos ir priverstinio skolų grąžinimo, nusikaltimų ir žalos atlyginimo. Todėl nagrinėdami bendruomenės sampratą žiūrime į ją kaip į teorinį dalyką.

Išskleisti klasikinės bendruomenės bruožai dažnai redukuojami, pasinaudojant dviem pagrindinėmis žmogaus visuomeniškumo formomis: bendravimu (komunikacija) ir bendradarbiavimu (kooperacija)²⁰⁶. Tuomet iškyla pavojus, kad bendravimas ir bendradarbiavimas gali būti atskiriami bendrijos ir bendruomenės sąvokomis. Šią skirtį lemia bendrijos ir bendruomenės sąvokų painumas. Bet tarp jų yra esminis kokybinis skirtumas – emocinė (dvasinė) bendruomenės reikšmė.

Bendravimas yra žmonių tiesioginių santykių sritis, kai jie kreipiasi vieni į kitus, pripažįsta vieni kitų buvimą kartu, skatina vieni kitus save atskleisti, auklėja vieni kitus, sudaro vieni su kitais bendriją. Taigi, bendrijos požymis yra asmeninė žmonių sąsaja, kurios aukščiausia forma – meilė²⁰⁷. Pabrėždami bendrijos narių tarpusavio pasitikėjimo, prisirišimo, atsidavimo jausmą, mes išskiriame emocinę reikšmę, t. y. kalbame ne apie bet kokią bendriją, o apie bendruomenę. O bendrija – tai kokio nors bendro tikslo siekiantis susivienijimas, draugija ar grupė²⁰⁸, kurios narius gali sieti organizaciniai, teisiniai ar draugystės santykiai ir bendri interesai.

Žmonės bendradarbiauja, siekdami bendro tikslo – kurdami ir įgyvendindami materialines gėrybes ir kultūros vertybes. Jos pasiekiamos tik veikiant drauge (bendrai ir sutartinai). Taigi, kalbama apie socialinę žmonių sąsają, atsirandančią dirbant jiems kartu. Bet ši sąsaja pagrįsta tarpusavio pasitikėjimu, įgyvendinamu skirtingomis formomis: organizaciniais, teisiniais, draugystės santykiais. Kai kalbame apie bendruomenę, ypač klasikine prasme, turime galvoje socialinę žmonių sąsają, įgyvendinamą draugystės santykiais. Taigi, ir dabar įmanomos bendrijos, kurios narius sieja ne tik organizaciniai ir teisiniai santykiai, bet kartu ir draugystės santykiai. Tokias bendrijas reikėtų vadinti bendruomeniškomis bendrijomis arba šiuolaikinėmis bendruomenėmis. Vis dėlto kiekvienu atveju bendradarbiavimas neįmanomas be bendravimo, kuris gali būti skirtingų plotmių, apimties, intensyvumo etc.

Bendravimo ir bendradarbiavimo ryšis lemia bendruomenių raiškos ir diferencijavimosi galimybes. Pavyzdžiui, Aristotelis skyrė tris bendruomenės reiškimosi sritis, arba plotmes: pagrindą sudaranti šeima, įvairios bendradar-

²⁰⁶ Anzenbacher A. *Filosofijos įvadas*. – Vilnius: Katalikų pasaulis, 1992. P. 228.

²⁰⁷ Ten pat. P. 228.

²⁰⁸ *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000. P. 79.

biavimo atmainos poreikiams tenkinti ir galiausiai valstybė, atbaigianti bendruomenę²⁰⁹. Šį skirstymą perėmė Tomas Akvinietis ir G. Hegelis.

Taigi, valstybė turėtų įkūnyti bendruomeniškumo dvasią – būti kiekvieno piliečio namais, kuriuose jis jaustų fizinį ir emocinį saugumą. Bet ar ji pajėgi būti bendruomene? Formaliai valstybė yra visuomenės organizavimosi būdas. Todėl pageidautina, kad įsivyratų toks visuomenės organizavimosi būdas, kuris labiausiai atitiktų jos narių bendradarbiavimo dvasią ir skatintų bendruomeniškos visuomenės raidą. Bet valstybė egzistuoja įvairiais būdais. Ji gali aktyviai keisti žmonių sąmonėje vertybių vietą, jas išaukštinti arba pažeminti. Taigi, valstybė tampa erdve, kurioje moraliniai, religiniai ar estetiniai idealai gali varžytis tarpusavyje dėl pirmumo²¹⁰. Jie gali ir skatinti bendruomenių savikūrą, ir jas ardyti. Iškyla hamletiškas klausimas: būti ar nebūti?

Moderniosios (miesto) bendruomenės atsiradimas. Gilesnė bendruomeniškumo įžvalga pagrįsta klasikinės bendruomenės (arba žemdirbių bendruomenės) transformacijos į moderniąją bendruomenę (arba miestelėnų bendruomenę) proceso nagrinėjimu ir moderniosios bendruomenės esminių bruožų išskyrimu. Todėl glaustai aptarsime, kaip atsirado modernusis miestas, kuris tiesiogiai lėmė moderniosios bendruomenės susiformavimo procesą. Pasiremsime Haroldu Johnu Bermanu („Law and revolution. The formation of the western legal tradition“, 1983 m.), plačiau žinomą ir vertinamą Vakarų pasaulyje.

Europos miestus ir miestelius iki XI a. pabaigos daugiausia sudarė žmonės, gyvenę iš žemdirbystės. Žinoma, būta ir pirklių, gyvenusių miestų prekybiniuose kvartaluose – paprastai už pilies ar kitokio įtvirtinimo sienų; būta riterių ir kilmingųjų, gyvenusių pilies teritorijoje, bet šios klasės dažniausiai sudarydavo miesto gyventojų mažumą, o amatininkų ir meistrų buvo visai nedaug. Todėl dažniausiai miestas buvo paprasčiausias didelis kaimas, kuriame, be kitų gyventojų, gyvendavo kelios pirklių ar karių šeimos. Politiškai ar teisiškai miestas irgi nebuvo nepriklausomas junginys, nes jo gyventojai buvo laikomi ne piliečiais, o riteriais, laisvaisiais valstiečiais, servais, vergais, dvarininkais, pirkliais. Jei jie turėdavo žemės, tai tik tos pačios valdymo sistemos, kuri vyravo ir už miesto ribų, pagrindu²¹¹.

Henri Pirenne'as pabrėžė, kad iki XI a. Europoje egzistavę miestai neturėjo dviejų pamatinių modernaus Vakarų miesto bruožų: juose nebuvo vidu-

²⁰⁹ Anzenbacher A. *Filosofijos įvadas*. – Vilnius: Katalikų pasaulis, 1992. P. 229.

²¹⁰ Lyotard J.-Fr. *Postmodernus būvis. Šiuolaikinį žinojimą aptariant*. – Vilnius: Baltos lankos, 1993. P. 9.

²¹¹ Berman H. J. *Teisė ir revoliucija*. – Vilnius: Pradai, 1999. P. 472–473.

riniosios klasės ir municipalinės organizacijos. Jo teigimu, apie 1000 metus Vakarų Europoje miestų šiuolaikine prasme nebuvo: žodis „miestas“ žymi gyvenvietę, kurios gyventojai pragyvena ne iš žemdirbystės, o iš komercijos ir iš pramonės (H. J. Berman) arba turi bendruomenę, kuri yra teisinis darinys ir kuri turi jai būdingus įstatymus bei institutus²¹².

Vis dėlto XI a. pabaigoje ir XII a. įvairiose Europos srityse, ypač Vakarų Europoje, atsirado tūkstančiai naujų miestų ir miestelių, dar iki to meto, kai šios didžiulės teritorijos pačios tapo vientisais politiniais junginiais. Skirtingų miestų ir miestelių bendruomenės turėjo daugiau bendrų bruožų negu tos šalys, kuriose jos egzistavo. Kad ir kaip miestų ir miestelių bendruomenės skyrėsi, bet jos visos pasižymėjo bendra miesto bendruomenių savimone ir visos turėjo panašius teisės institutus: jos visos valdėsi pagal miestų teisės sistemą.

Moderniojo miesto atsiradimą lėmė kelių tipų veiksniai: ekonominiai, socialiniai, politiniai, religiniai ir teisiniai²¹³. H. J. Bermano teigimu, tyrinėtojai paprastai pabrėžia ekonominių ir socialinių veiksnių svarbą, neskirdami reikiamo dėmesio kitų tipų veiksniams. Jo požiūriu, ir tai įrodo surinkta gausia istoriografinė medžiaga, ne mažesnę poveikį nei ekonominiai, socialiniai ar politiniai veiksniai turėjo ir religiniai bei teisiniai veiksniai. Šie veiksniai tiesiogiai susiję su bendruomeniškumo įtvirtinimu ir turi reikšmės šiuolaikinių bendruomenių savikūros supratimui.

Tyrinėtojai dažnai nesutaria, kurie ekonominiai veiksniai turėjo didesnę poveikį modernųjų miestų atsiradimui. Pavyzdžiui, tas pats H. Pirenne'as aiškino, kad moderniojo Europos miesto atsiradimą XI–XII a. lėmė pirmiausia atgimusi prekyba. Kiti tyrinėtojai, pagrįstai kritikuodami tokį aiškinimą, skyrė dėmesį tam faktui, kad to meto miestų ir miestelių gyventojų daugumą sudarė amatininkai ir meistrai, kilę iš kaimo bendruomenės. Jų labai padugėjo XI a. dėl sparčiai didėjančio žemės ūkio produktyvumo; todėl kaime atsirado gyventojų perteklius. Kaimo gyventojų gerovės didėjimas buvo esminė sąlyga, lėmusi miesto aprūpinimą maistu ir žaliavomis ir miestų produkcijos pardavimo galimybes. Taigi modernųjų miestų atsiradimą reikia sieti ne tik su prekybos plitimu ir pirklių klasės augimu, bet ir su žemės ūkio stiprėjimu ir su amatininkų, meistrų bei kitų pramonės produkcijos gamintojų klasės augimu²¹⁴. Šios klasės atstovai jungėsi į cechus (bendruomenes), kuriems būdingas naujas gamybos būdas ir naujas paskirstymo būdas.

Su urbanizacijos ekonominiais veiksniais buvo glaudžiai susiję ir bendresni socialiniai veiksniai: servų, laisvųjų valstiečių ir smulkiųjų bajorų išė-

²¹² Berman H. J. *Teisė ir revoliucija*. – Vilnius: Pradai, 1999. P. 473.

²¹³ Ten pat. P. 473.

²¹⁴ Ten pat. P. 474.

jimas iš dvarų ir naujų galimybių ieškojimas. Šie socialiniai veiksniai buvo ne tik padariniai, bet ir priežastys to reiškinių, kurį Robertas Lopezas pavadino „komercine revoliucija“ (jį galima pavadinti ir „pramonės revoliucija“) įvykusia XI ir XII a. Pasak R. Lopez, „nuolat buvo kuriamos naujos galybės <...> pereiti iš vieno luomo į kitą <...>. Pameistriai tapdavo meistrais, pasiturintys amatininkai tapdavo verslininkais, nauji žmonės praturtėdavo iš prekybos ir pinigų skolinimo <...>. Nuolatinė migracija iš kaimo irgi skatino ekspansiją <...>. Ištisi kaimai ištuštėdavo, jų gyventojai valstiečiai ir žemdirbiai išeidavo į netoli esančius miestus“²¹⁵.

Šio proceso vyksmui XI ir XII a. buvo palankios politinės paskatos ir jų įgyvendinimo sąlygos: baigėsi antpuoliai prieš Europą ir, be giminės, kaimo ir dvaro bendruomenių, atsirado didesnės teritorinės bendrijos (karalystės, kunigaikštystės ir pan.). Šių teritorijų valdovai politiškai buvo gana stiprūs, kad savo teritorijoje toleruotų naujo tipo politinius darinius ir netgi jais rūpintųsi. Vis dėlto būta ir priešinga kryptimi veikusių socialinių, ekonominių ir politinių veiksnių. Miestams tekdavo grumtis už savo nepriklausomybę, dažnai jie pralaimėdavo. Nedera manyti, kad dauguma valstiečių ir smulkių bajorų troško pasitraukti iš dvarų ir kaimų; tai padaryti jiems reikė prarasti tradicinius saitus ir tradicines vertybes dėl kažko naujo ir nežinomo.

Neužtenka parodyti, kad šioms galiausiai įvykusioms permainingoms buvo palankios pamatinės socialinės, ekonominės ir politinės sąlygos, nes jos pačios dar nesukelia permainų. Jei panorėsime paaiškinti šį procesą, dėl kurio miestai atsirado ir įsigalėjo, tai teks atsižvelgti į du veiksnius – religinį ir teisinį, kuriuos dažnai ignoruoja visuomenės, ekonomikos ir politikos istorikai, rašo H. J. Bermanas²¹⁶.

XI ir XII a. naujieji miestai ir miesteliai buvo religiniai junginiai, nes kiekvieną iš jų vienijo religinės vertybės ir ritualai, įskaitant religines priesaikas. Daugelis miestų buvo priesaika grindžiamos bendruomenės. Kadaisė pirklių įkurtus miestus dažnai valdydavo kokios nors pirklių gildija, kuri pati buvo religinis junginys, atsidėjęs labdarai ir kitokiems religiniams darbams, o kartu ir verslo veiklos reikalams. Imperatorių, karalių, hercogų, vyskupų iniciatyva (dažniausiai dovanojant laisvių chartijas) įkurti miestai irgi buvo traktuojami kaip brolijos ir vieningumą išsaugodavo priesaikomis.

Pabrėždamas religinį miestų ir miestelių pobūdį, Bermanas pažymi, kad jie nebuvo bažnytiniai junginiai. Jie buvo visiškai atskirti nuo Bažnyčios ir

²¹⁵ Berman H. J. *Teisė ir revoliucija*. – Vilnius: Pradai, 1999. P. 477.

²¹⁶ Ten pat. P. 477.

todėl laikytini pirmosiomis Europos pasaulietinėmis valstybėmis. Vis dėlto savo dvasia ir pobūdžiu jie daug ką perėmė iš Bažnyčios²¹⁷.

XI ir XII a. naujieji Europos miestai ir miesteliai buvo ir teisiniai junginiai, nes kiekvieno miesto vieningumą palaikė bendra miesto teisinė sąmonė ir savitos teisinės miesto institucijos. Faktiškai dauguma Europos miestų ir miestelių atsirado būtent kaip teisinio veiksmo, paprastai kaip chartijos dovanojimo, padarinys; jie ne paprasčiausiai atsirasdavo, o būdavo steigiami. Į tai turėtų kreipti ypatingą dėmesį šiuolaikinės Lietuvos miestų ir miestelių savivaldos vadovai ir jų bendruomenių nariai, nes chartijos buvo susijusios su pamatinėmis piliečių laisvėmis ir savivaldos teisėmis. Jos būdavo sutvirtinamos religinėmis priesaikomis. Keičiantis valdžios pareigūnams, tos priesaikos būdavo atnaujinamos pirmiausia įsipareigojant laikytis municipalinių įstatymų.

Moderniosios bendruomenės bruožai. Glaustoje moderniojo miesto atsiradimą lėmusių veiksmų apžvalgoje atskleidžiamas ypatingas religinio ir teisinio veiksmų vaidmuo, leidžiantis pabrėžti moderniojo miesto kaip moderniosios bendruomenės atsiradimą. Išskyrėme šiuos moderniajai bendruomenei būdingus bruožus. Tai:

1. Moderniosios bendruomenės narių socialinis sitas grindžiamas:
 - a) priesaika [religine (kartu ir dorovine)], b) teisių ir laisvių chartija,
 - c) savitarpio pagalba ir gynyba.
2. Moderniosios bendruomenės narių asmeninio sito pagrindas – religinė dvasia, brolijos bendravimas ir globa (materialinė ir dvasinė-religinė) luomo (gildijos, brolijos, cecho) viduje.
3. Modernioji bendruomenė susidarydavo iš korporacijų – religinių gildijų, brolijų ir cechų (korporacinis pobūdis), kuriuos vienija bendra religinė, moralinė ir teisinė sąmonė.
4. Modernioji bendruomenė savo reikalus spręsdavo per jos pačios sukurta teisine institucijas, kurių veikla grindžiama miesto teisės sistema.
5. Moderniosios bendruomenės savimonę suponuoja vidinė dvasinė jos vienovė, savivalda ir bendradarbiavimas, ypač įveikiant išorines grėsmes.
6. Modernioji bendruomenė yra atvira.

Ar galima teigti, jog klasikinė bendruomenė pranyko moderniosios bendruomenės gelmėje? Žinoma ne, nors lygindami abu bendruomenių tipus surasime nemažai svarbių skirtumų, pavyzdžiui: moderniosios bendruomenės dirbtinė kilmė ir atvirumas; jos narių darbo pasidalijimo ir specializacijos

²¹⁷ Berman H. J. *Teisė ir revoliucija*. – Vilnius: Pradai, 1999. P. 477.

pobūdis; atsirandanti tarpusavio sąveikų teisinio reguliavimo sistema, valdymo ir socialinės kontrolės institucijos. Moderniosios bendruomenės narius jungia jau ne tiek giminystės ryšiai, kiek jų socialinė bendrystė, kurios esminis požymis žmonių įsisauganti socialinė tapatybė, bendras saugumas (interesu ir teisių gynimas). Vis dėlto klasikinės bendruomenės dvasia – moralinė ir religinė vienovė bei kultūros vertybių ir socialinių normų vienovė, kuriomis remiasi bendravimas ir bendradarbiavimas – ne tik išliko, bet ir tapo moderniosios bendruomenės šerdimi.

1.3. Bendruomenės ir visuomenės santykis

Bendruomenės ir visuomenės santykis nėra duotybė, bet jis yra įgyjamas ir dinamiškas. Kita vertus, šio santykio supratimui lemiamą įtaką gali padaryti visuomenės metodologinio apibūdinimo pozicija. Todėl norint kalbėti apie bendruomenės ir visuomenės santykį, pirmiausia reikėtų išspręsti pačios visuomenės metodologinio apibūdinimo problemą. Visiškai supaprastinus reikalą, rašo Jean-Francois Lyotard'as (1979), būtų galima skirti bent per paskutiniuosius penkiasdešimt ar daugiau metų susiformavusius du principinius tokio apibūdinimo modelius: pirmasis – visuomenė yra funkcinė visuma, antrasis – ji yra suskilusi į dvi dalis. Pirmąjį modelį pasiūlė T. Parsonsas ir jo mokykla (JAV), antrąjį – marksizmo srovė (visos ją sudarančios mokyklos, kartais labai skirtingos, laikosi klasių kovos principo ir dialektikos, t. y. dualybės, skaldančios visuomenės vienybę)²¹⁸. Šiuolaikinė visuomenė nėra nei funkcinė visuma, nei yra suskilusi į dvi dalis. Žmonių ir jų grupių socialinių ryšių (saito) požiūriu šiuolaikinė visuomenė yra daug sudėtingesnis socialinis organizmas, turintis sistemos požymių.

Ši metodologinė skirtis – socialinio saito prigimties moderniosios alternatyvos – yra paveldėta iš XIX amžiaus. Sociologijos kaip mokslo pradininkų – prancūzų mokyklos įkūrėjų darbuose (ypač E. Diurkheimo darbuose) įtvirtinta visuomenės kaip organiškios visumos idėja. Naują postūmį jai suteikė Parsonsas, šeštajame XX a. dešimtmetyje palyginęs visuomenę su savireguliacine sistema. Jo darbuose sistemą grindžiantis principas yra optimistinio pobūdžio, t. y. atspindi augančios ekonomikos (*economies de croissance*) ir pertekliaus visuomenės stabilizaciją esant nuosaikiai „welfare state“ *globai*²¹⁹. Ta pati visuomenės samprata išvelgiama ir kitų XX a. garsiųjų sociologų dar-

²¹⁸ Lyotard J.-Fr. *Postmodernus būvis. Šiuolaikinį žinojimą aptariant*. – Vilnius: Baltos lankos, 1993. P. 30.

²¹⁹ Gerovės valstybė, t. y. socialinė sistema, kuri grindžiama pirmutine valstybės atsakomybe už asmeninį ir visuomeninį savo piliečių gerovę.

buose. Parsonsas tai suformulavo labai aiškiai: „Svarbiausia dinaminės analizės sėkmės sąlyga yra nuolatinis ir sistemingas kiekvienos problemos siejimas su sistemos kaip visumos būkle (...). Procesas (arba tam tikrų sąlygų suma) gali arba „padėti“ išsaugoti (ar vystyti) sistemą, arba būti „disfunkciškas“ sistemos efektyvumo ir integralumo požiūriu“²²⁰. Taigi, nesunku pereiti prie vaidmens kaip savireguliacijai įgyvendinti reikalingos priemonės. Bet kai turi priemonės, padedančias įkūnyti visuomenės kaip organiškios visumos idėją, tai dažniausiai „darna tarp sistemos funkcijų ir individų arba grupių poreikių bei vilčių tampa tik antraeilium funkcionavimo elementu; tikrasis sistemos tikslas <... > yra input ir output [tai, ką sistema sunaudoja ir tai, ką ji atiduoda] visuotinio balanso optimizavimas, kitaip tariant, jos pačios performatyvumas [veikimas, pasiekimai, veiksmingumas]. Net kai keičiasi sistemos taisyklės ir atsiranda inovacijų, net kai įvairūs funkciniai sutrikimai – streikai, nedarbas, politinės revoliucijos – sužadina viltis ir, rodos, pateikia alternatyvą, net tada sistemos pagrindai nesusvyruoja, ir visa tai, kas vyksta, galima pavadinti vidine pertvarka, kuri tegali pagerinti sistemos „gyvenimą“; vienintelė tokios raidos alternatyva yra entropija, t. y. regresas“²²¹.

Bet kai prie valdymo vairo stoja technokratai, visuomenės savireguliacijos idėja praranda moralinį bei (kartais) teisinį matmenį ir virsta vien technine idėja. Dėl to ji įgauna cinišką (beveik nepaliekanti vilties) pobūdį, kurį galime papildomai iliustruoti Helmuto Wilhelmo Friedricho Schelskio [1961] mintimis: „Valstybės suverenumas pasireiškia nebe tuo, kad ji turi prievartos vartojimo monopolį (Maxsas Weberis) arba turi teisę spręsti apie ypatingos padėties būtinumą (Carlas Schmittas), bet visų pirma tuo, kad ji sprendžia apie visų jos turimų techninių priemonių efektyvumą ir sau pasilieka teisę naudotis efektyviausiomis priemonėmis nesilaikydama tų naudojimosi technikos priemonėmis reikalavimų, kuriuos ji kelia kitiems vartotojams“²²². H. Schelsky'io bandymą surasti šios „idėjos“ legitimacijos pagrindą, kad valstybė industrinėje civilizacijoje yra priklausoma nuo turimų techninių priemonių ir galimybių jas panaudoti, pakerta priešpriešinė Jurgeno Habermaso mintis: techninių priemonių grupės ir racionaliai motyvuotos veiklos sistemos niekada neišsivysto autonomiškai²²³.

²²⁰ Lyotard J.-Fr. *Postmodernus būvis. Šiuolaikinį žinojimą aptariant.* – Vilnius: Baltos lankos, 1993. P. 32–34.

²²¹ Ten pat. P. 32.

²²² Ten pat. P. 32.

²²³ Ten pat. P. 32–33.

Žmonių visuomenės specifiką sudaro tai, kad jos narių veiksmams būdinga moralinė motyvacija. Žmogaus veiksmai neįsivaizduojami be moralinių distinkcijų (skiriamųjų ženklų), o tos distinkcijos – be vertybinių hierarchijų pripažinimo. Todėl neįmanoma išvengti visuomenės raidos padarinių moralinio ir teisinio (bet ne visada!) įvertinimo.

Marksizmas pasiūlė kitokį visuomenės modelį, kuris susiformavo kovoje, kapitalizmui skverbiantis į bendruomenes. Dabar nebūtina gilintis į ilgiau kaip šimtmetį trukusios socialinės, politinės ir ideologinės kovos istorijos peripetijas. Užtenka tiktai prisiminti, kad tai buvo totalizuojantis modelis, kurio įgyvendinimo totalitariniai padariniai mūsų tautai turi genocido prasmę.

Vis dėlto šiuolaikinėje, vadinamojoje postmodernioje visuomenėje, abu visuomenės skirstymo modeliai yra nepriimtini. Visuomenė nėra nei darni visuma, nes joje nuolat reiškiasi priešinimosi principas, bet ji nėra ir dualybės pobūdžio, nes priešinimosi principas neturi vienintelės plotmės, kurios atžvilgiu visuomenė turėtų suskilti į du nesutaikomus poliūs. Priešingai, priešinimosi principas išryškėja įvairiose plotmėse, nes šiuolaikinė daugiakultūre visuomenė apibūdinama sparčiai sudėtingėjančių socialinių ryšių sistema, orientuojančia žmones į tarpusavio santykių susvetimėjimą. Todėl ypač skaudžiai kyla individo ir visuomenės tapatumo, jų susitelkimo į veiksmingų saviraiškos priemonių paieškos ir tų paieškų padarinių politiniam gyvenimui problemos. Šias problemas Charlesas Tayloras įvardijo kaip šiuolaikinės visuomenės tris negalias: individualizmą, „instrumentinio proto“ prioritetą ir jų abiejų baimę keliančius padarinius politiniam gyvenimui²²⁴.

Todėl visuomenės ir bendruomenės lyginimą varžo ne tik jų metodologinio apibūdinimo problemos. Lyginimą apsunkina labai skirtingos jų dvasios (prigimtis). Bendruomenė grindžiama labai aiškia socialine bendryste. Kitaip tariant, tradicinės visuomenės savo nariams nustato griežtai apibrėžtus ir nekintamus tapatumus. Bendruomenės dvasią būtų galima apibūdinti askezės terminu (kaip griežtai tradicijų lemiamą gyvenimą), ypač turint galvoje M. Vėberio atskleistą protestantiškos etikos ir kapitalizmo dvasios ryšį²²⁵. O modernioje visuomenėje pats tapatumas yra kintantis ir neaiškus.

Modernios visuomenės dvasią atskleidžia reliatyvizmo fenomenas. Reliatyvizmas tapo mūsų kasdienės galvosenos neatskiriama dalimi, ir dabar mums jau sunku įsivaizduoti, kaip kitų kultūrų pasaulėžiūros galėjo būti tokios uždarnos, ribotos ir negailestingai įpareigojančios. Tradiciniam suvokimui

²²⁴ Taylor Ch. *Autentiškumo etika*. – Vilnius: Aidai, 1996. P. 25–34.

²²⁵ Weber M. *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia*. – Vilnius: Pradai, 1997. P. 138–165.

kiekvienas yra tas, kas yra, ir neįmanoma net įsivaizduoti, kad galėtų būti kitaip. O modernioji mąstysena, priešingai, yra lanksti: netiesiogiai dalyvaujama kitų (svetimų) gyvenimuose, nesunku įsivaizduoti save kaip kitus asmenis, naujoje gyvenimo vietoje ar naujame vaidmenyje²²⁶. Modernioje visuomenėje niekas vienareikšmiškai nežino, koks turėtų būti tapatumas, nes neaišku, kas yra tikras valdovas, tėvas, išsilavinęs žmogus ir t. t. Visi socialiniai tapatumai dabar yra neaiškūs, nes jų turinyje kas nors nuolatos vienokiu ar kitokiu mastu keičiasi. Taigi, gyvenimas modernioje visuomenėje – tai gyvenimas nuolat kintanant vaidmenims.

Šį reliatyvumo pojūtį dar labiau sustiprina socialinis mobilumas – judėjimas iš vienų socialinių sluoksnių į kitus. Industrializacija, švietimo, mokslo ir verslo ryšių plėtra visuomet skatina dinamiškumą socialinėje sistemoje. Daugybė žmonių – ir grupėmis, ir individualiai – ima keisti savo socialinę padėtį. Šis socialinis judėjimas susijęs su pirmuoju Ch. Tayloro nerimo šaltiniu – individualizmu, dažnai vadinamu moderniosios visuomenės laimėjimu. Iš tiesų, mes gyvename pasaulyje, kuriame žmonės turi teisę patys rinktis savo gyvenimo stilių, kalusydami sąžinės balso spręsti, kuriuos įsitikinimus remti, patys kurti savo gyvenimą daugybe jų protėviams nežinomų būdų. Visas šias žmogaus teises gina Vakarų pasaulio teisinės sistemos.

Todėl mūsų neturėtų stebinti žmonių atsivertimai. Socialiai ir ypač intelektualiai atkutęs žmogus linkęs radikaliai keisti savo pasaulėžiūrą. Šį paplitusį reiškinį kiekvienas gali iliustruoti pavyzdžiais iš savo paties gyvenimo. Kitaip tariant, reliatyvumo nuotaikos – dabar visuotinis kultūros reiškinys, veikiančios ir žemiausius socialinės sistemos sluoksnius²²⁷.

Bet ar tai yra laimėjimas? Daugelis iš mūsų esame nusiteikę nevienareikšmiškai. Modernioji laisvė buvo iškovota išsivaduojant iš senesniųjų moralinių nuostatų. Žmonės buvo įpratę save suvokti kaip didesnės tvarkos dalį, dažnai būdavo susaistyti su tam tikra jiems skirta vieta, vaidmeniu ir postu, nuo kurių nukrypti buvo beveik neįsivaizduojamas dalykas. Viena vertus, kiekviena bendruomenė susiformuoja ir funkcionuoja puoselėdama socialinę tvarką. Socialinė tvarka – tai atskirose visuomenėse arba socialinėse grupėse susiklosčiusi ir tobulėjanti visuma bendruomeninių ryšių ir santykių ypatybių, kurių praktikavimas padeda išgyventi ir siekti aukštesnio gyvenimo lygio kuo didesniai visuomenės arba socialinės grupės narių skaičiui. Žmonės kartu kuria savo gyvenamąją aplinką (kultūrinius ir psichologinius darinius) ir jiems svarbu padidinti bendruomeninę (vienas kito) laisvę, nedidinant valdžios sprespaudos.

²²⁶ Taylor Ch. *Autentiškumo etika*. – Vilnius: Aidai, 1996. P. 51.

²²⁷ Berger P. R. *Sociologija. Humanistinis požiūris*. – Kaunas: Littera, 1995. P. 53.

Jie nuolatos siekia, kad visuomenėje būtų kokia nors tvarka, kitaip jos nariai negalėtų gyventi kartu: nė vienas iš mūsų negalėtų tvarkyti jokių savo reikalų ir net tenkinti paprasčiausių poreikių. Bet, kita vertus, funkcionuojanti tradicinė socialinė tvarka yra konservatyvi ir įvairiai riboja individualizacijos procesus. Todėl modernioji laisvė (laisvė „nuo kažko“, pvz., įsipareigojimų) skynėsi kelią diskredituodama tokias tvarkas, ir tai vėliau buvo pavadinta pasaulio „atkerėjimu“. Dėl to atkerėjimo daiktai prarado šiek tiek savo magiškumo²²⁸.

Atkerėjus pasaulio tvarką žmogus ne tik laimėjo, bet ir prarado kažką svarbaus, kas jo gyvenimui teikė daugiau prasmės, išskiriančios mūsų žmogiškąją padėtį. Nusilpo mūsų poreikis turėti visuminę pasaulio ir žmogiškosios būties viziją. Susitelkęs į individualų savo gyvenimą, žmogus nebeturi aukštesnio tikslo, nebesuvokia kažko, dėl ko galėtų gyventi ar numirti, prarado platesnę akiratį. Kitaip tariant, tamsioji individualizmo pusė yra asmens susitelkimas į save, kuris mūsų gyvenimą padaro lėkštą, siaurą, beprasmią ir verčia vis mažiau domėtis kitų žmonių gyvenimais ir visuomene²²⁹.

Kita vertus, pasaulio atkerėjimas susijęs su kitu labai reikšmingu moderniosios visuomenės fenomenu – instrumentiniu protu – antruoju nerimo šaltiniu (Ch. Taylor). Instrumentiniu protu vadinamas tokios rūšies racionalumas, kurį mes pasitelkiame numatydami ekonomiškiausias priemones tikslams pasiekti. Jo sėkmės kriterijai yra maksimalus efektyvumas, geriausias išlaidų ir pelno santykis²³⁰.

Iš moralinių nuostatų „išvaduota“ visuomenė ima savaip pertvarkyti desakralizuotą socialinę organizaciją. Jos sandara ir veiklos būdai tampa pasirinkimo objektu. Juos galima naujai sukurti, atsižvelgiant į jų poreikį individų laimei ir gerovei. Pradedami taikyti instrumentinio proto kriterijai (maksimalus efektyvumas, išlaidų ir pelno santykis), jie laipsniškai užvaldo mūsų gyvenimą. Tuomet jo nepriklausomumas, autentiškumas priklauso reikalavimams maksimalizuoti našumą. Negalima teigti, jog šios didėjančios priklausomybės nuo instrumentinio proto žmonės nejaučia. Jaučia ir supranta, kad jų gyvenimas, socialinė visuomenės organizacija neturėtų būti grindžiama rinkos vertybėmis. Tačiau šitaip daroma. Rinkos vertybės įsiskverbia į tas visuomenės sritis, kur joms nedera būti, teigia garsus JAV filantropas George'as Sorosas²³¹.

²²⁸ Taylor Ch. *Autentiškumo etika*. – Vilnius: Aidai, 1996. P. 26–27.

²²⁹ Ten pat. P. 27.

²³⁰ Ten pat. P. 28.

²³¹ Soros G. *Pasaulinio kapitalizmo krizė*. – Vilnius: Tyto Alba, 1999. P. 63.

Tolesnis instrumentinio proto susiliejimas su ta atstovaujamos valdžios forma, kuri dabar vyrauja Vakarų pasaulyje, iš tikrųjų yra pavojinga, nes savyje slepia vidinę tendenciją mus tolinti nuo tų idealų, kuriems turėjome tarnauti. Pati valdžia visuomenę ir individus vis labiau verčia teikti instrumentiniam protui tokią reikšmę, kokios mes niekuomet neteiktume susimąstydami apie moralę. Šis sureikšminimas gali būti net labai destruktivus. Todėl individualizmo ir instrumentinio proto galimi padariniai politiniam gyvenimui yra susiję ir su laisvės praradimo baime, ir, anot Eriko Fromo, pabėgimu iš laisvės demokratijos ir rinkos suaugimo sąlygomis²³².

Jeigu jau visuomenė nebeturi šventos struktūros, jeigu jos tvarka desakralizuojama ir tampa projektavimo objektu, iškyla esminė problema: kas yra toji socialinė jėga, galinti kurti visuotinę tvarką ir apsaugoti ją nuo galimų kūrimo klaidų? Tokia socialinė jėga tampa (arba turi atsirasti) kvalifikuoti visuomenės nariai. Modernizacijos kaip socialinių ir kultūrinių procesų visumos likimas priklauso nuo kvalifikuotų visuomenės narių joje dominavimo²³³. Kvalifikuoti visuomenės nariai yra ne tik modernizacijos koordinačių – racionalumo, universalumo ir aktyvumo (Roy Miunch, 1986) – kūrėjai, bet ir nariai aktyviausių socialinių grupių (dabar vadinamų elito grupėmis), kurios pagal šias koordinates sugeba jungti ir keisti ekonominius, kultūrinius ir politinius vyksmus bei struktūras (Istvar Balog, 1992). Todėl visuomenės elito grupės turi prisiimti atsakomybę už modernizacijos reformų padarinius ir moralinį visuomenės būvį.

Kodėl? Todėl, kad vykstant modernizacijos sklaidai ėmė ryškėti ir kitas fenomenas – humanitarinės kultūros virsmas mozaikine. Apie tai dar XX a. šeštajame dešimtmetyje išpėjo prancūzų mokslininkas Abrahamas Moles. Pasak jo, pamatiniai, nekintantys žmogaus susiorientavimo gyvenime principai bei vertinimo kriterijai, kuriuos jis įgijo veikiamas tradicinės kultūros ar universitete įgyto išsimokslinimo (abiem atvejais bendruomenės aplinkoje ir įtakoje) ir kurie vadinami humanitarine kultūra, dėl modernizacijos poveikio transformuojami į vadinamąją mozaikinę kultūrą. Anot Romualdo Grigo, mozaikinę kultūrą A. Moles įsivaizdavo kaip susikertančius fragmentus, kur nėra pagrindinių atsparos taškų. Tokie gyvenimo atsparos taškai bendruomeniškoje visuomenėje yra kultūros vertybių ir socialinių normų dermė²³⁴. Šiai dermei silpstant, viskas, ką žmogus sukuria, atrodo vienodai svarbu (arba nesvarbu!).

²³² Fromm E. *Pabėgimas iš laisvės*. – Kaunas: Verba vera, 2007. P. 261–298.

²³³ Балог И. Буржуазная социализация и шансы на модернизацию // *Венгерский меридиан*. 1992, No. 1. С. 109–123.

²³⁴ Grigas R. Modulinis žmogus // *Kultūros barai*. 1999. Nr. 2. P. 2.

Intensyvėjančiame, kaleidoskopiniame gyvenime žmogus nepajėgus prisikasti prie tikrovės reiškinių, faktų, socialinių procesų, kurie jį supa, esmės, rašo R. Grigas²³⁵. Bet susiorientuoti juose jau būtina. Ir čia kyla objektyviai sąlygota įtampa: žmogus, glaudžiai suaugęs su tam tikra kultūra (pvz., etnocentriškai orientuota ar kitu pavidalu ideologizuota bendruomene) ir savo įsitikinimais bei vertybinėmis orientacijomis jai atstovaujantis, negali veiksmingai sąveikauti su kitais žmonėmis, išugdytais kitokios kultūros, negali savo noru lengvai įsilieti į tą ar kitą socialinį organizmą²³⁶. Pgrindinė šio reiškinio priežastis – visuomenės narių tarpusavio pasitikėjimo nebuvimas. Kita vertus, žmogus, pabėgęs iš jį varžančios kultūros, elgiasi atvirksčiai: jis iš atskirų elementų ir jų blokų – atsižvelgdamas į padėtį ir atsakomybės suvokimą – laisvai kuria ir savo mąstymo, ir elgsenos tipą (panašiai kaip iš atskirų dalių, atsižvelgiant į vartotojo kišenę ir poreikius, surenkami sekcijiniai baldai)²³⁷.

Nagrinėjant įtampą, kylančią tarp bendruomenės kultūros ir šiuolaikinės vartotojiškos visuomenės mozaikinės kultūros, reikia atsakyti į tokį esminį klausimą: ar yra koks nors vertybių klodas, kuris galėtų vienyti šiuos skirtingus kultūros pavidalus? Bendruomenės ir šiuolaikinės visuomenės kultūrų pavidalus gali ir turi vienyti amžinosios vertybės: sąžinė, garbė, gerumas, padarumas, atjauta, ištikimybė, pareiga, meilė tėvams ir Tėvynei, dvasinis tyrumas, nesavanaudiškumas. Šių vertybių ypač pasigendame krizių laikotarpiais, kai savo šalies piliečių veiklą ir elgesį vertiname moralinių vertybių ir nacionalinių tradicijų požiūriu.

Taigi, bendruomenės ir visuomenės požymių lyginimas (žr. 2 lentelę) dažnai nuteikia mus pesimistiškai. Pateikti jų požymiai atskleidžia visuomenės kaip socialinio organizmo sudėtingumą, jos sudėtinių dalių ir jų pavidalų įvairovę.

²³⁵ Grigas R. Modulinis žmogus // *Kultūros barai*. 1999. Nr. 2. P. 2.

²³⁶ Геллнер Е. *Условия свободы*. – Москва: Ad Marginem, 1995. С. 106.

²³⁷ Grigas R. Modulinis žmogus // *Kultūros barai*. 1999. Nr. 2. P. 3.

Bendruomenės ir visuomenės požymiai

BENDRUOMENĖS POŽYMAI	VISUOMENĖS POŽYMAI
1. Prigimtinės kilmės socialinės grupės, besiremiančios bendrais požūriais ir tikslais, vienybe (solidarumu).	1. Dirbtinės kilmės žmonių susivienijimai, besiremiantys savanoriškumu ir racionaliu savanaudiškumu (tai praktiškas būdas pasiekti savo tikslą).
2. Natūralus darbo pasidalijimas ir specializacija (dažniausiai pagal lytį ir amžių).	2. Didėjantis darbo pasidalijimas ir specializacija (remiasi profesine kvalifikacija, išsilavinimu, patirtimi).
3. Ypatingos padėties skyrimas asmeniui taip, kad darbas susilieja su socialiniu gyvenimu.	3. Asmens padėties visuomenėje priklausymas nuo visuomeninio statuso ir atliekamų socialinių funkcijų. Darbo ir socialinio gyvenimo atskirumas.
4. Visiškas atsidavimas bendruomenei: 4.1. Giminystės (kraujo arba suaugimo) santykiais pagrįsta tarpusavio priklausomybė. 4.2. Neformalus tarpusavio sąveikų reguliavimas (pagal nerašytus papročius, religijos ir moralės normas). 4.3. Tarpasmeniniai santykiai, jei jie gali iš principo būti, yra tiesioginiai, o ne pagal statusą ar pareigas.	4. Didėjantis visuomenės susvetimėjimas ir tarpusavyje: 4.1. Savanoriškais įsipareigojimais pagrįsta tarpusavio priklausomybė. 4.2. Tarpusavio sąveikų formalus reguliavimo sistema (pagal rašytinės teisės aktus). 4.3. Tarpasmenybiniai santykiai yra netiesioginiai, nes išreiškiami atliekamais socialiniais vaidmenimis.
5. Valdymo paprastumas (valdžia įgyjama paveldint arba renkant seniūnus).	5. Sudėtingos valdymo ir socialinės kontrolės sistemos: 5.1. Specialių valdymo institucijų (politinio, ūkinio, teritorinio, savivaldos) išskyrimas. 5.2. Valdymo ir socialinės priežiūros sekuliarizacija. 5.3. Daugybės socialinių institutų (socialinės kontrolės, nelygybės, saugumo, gamybos, gėrybių paskirstymo, bendravimo ir t. t.) išskyrimas.

Didžiausią nerimą kelia visuomenės susvetimėjimas. Žmonės užsi-sklendžia savo gyvenimuose, vis mažiau tiesiogiai bendrauja ir daugiau laiko praleidžia prie televizijos ar interneto. Iš uždarumo kyla nepasitikėjimo problema. Lietuvoje labiausiai nepasitikima valstybės institucijomis, išskyrus Prezidentūros instituciją. Nors visuomenė sukūrė sudėtingas valdymo ir so-

cialinės priežiūros sistemas, bet tai saugumo ir užtikrinimo jausmo nesustiprino. Deja, net priešingai – jį sumažino. Todėl vykstančių greitų permainių ir socialinio bei emocinio nesaugumo sąlygomis žmonės ima ieškoti pasitikėjimo oazės – bendruomenės.

1.4. Šiuolaikinės bendruomenės savikūra ir jos bruožai

Blogiausiai žmonės pažįsta save. Kaip atskiri individai, jie gali išgyventi nesukultūrintoje gamtoje. Vis dėlto socialumas įgyjamas tik bendraujant ir bendradarbiaujant. Anot Tomo Akviniečio, žmogui iš prigimties lemta gyventi visuomenėje²³⁸. Akviniečio laikais visuomenė turėjo bendruomenės pavidalą. Bet vis tiek kyla klausimas, ką reiškia žmogui gyventi bendruomenėje (ar visuomenėje)? Ieškant atsakymų į šiuos klausimus buvo sukurti įvairūs humanitariniai ir socialiniai mokslai.

Žmogaus gyvenimo problema turi dvi puses: kaip žmogui įsilieti į visuomenę, tapti jos visaverčiu nariu ir kartu išlikti autentiškam, turinčiam įvairių tik jam būdingų savybių, savęs suvokimą ir jausmus apie save. Todėl ir visuomenė (bendruomenė) vertinama remiantis dviem jos sampratomis – diurkheimiška (E. Durkheim) ir vēberiška (M. Weber). Diurkheimiška samprata teigia, kad gyventi visuomenėje – reiškia paklusti tos visuomenės gyvenimo būdo logikai. Diurkheimio nuomone, visuomenė yra svarbus fenomenas, išskylantis prieš mus kaip objektyvus faktiškumas, kurio negalime paneigti ir nuo kurio esame priklausomi. Tuomet turime pripažinti, kad visuomenė, kurioje gyvename, lemia socialinę mūsų esybę ir elgseną.

Vēberiška samprata pabrėžia žmonių tarpusavio ryšius ir santykius. Pasak M. Vēberio, prasmingi žmonių poelgiai paremia socialinį statinį ir kartais prireikus padeda jį pakeisti. Taigi, Vēberis pabrėžia būtinybę suprasti ir interpretuoti žmonių elgesį, atskleisti tą reikšmę, kurią žmonės suteikia socialiniam savo veiksmui (veikimui). Žinoma, reikia išsiaiškinti, kaip suprantame socialinį veiksma. Socialinis veiksmas yra toks individo veiksmas, kuriam pats individas suteikia reikšmę ir jį atlikdamas programuoja galimus kitų žmonių atsakomuosius poelgius. Paprastai tariant, tie veiksmai, apie kuriuos žmogus nesusimąsto, nėra socialiniai veiksmai.

Šiuolaikinės bendruomenės savikūros svarstymui turi reikšmės abi sociologijos paradigmos: makro- ir mikrosociologinės žiūros. Globalizacijos sąlygomis ypač svarbu suprasti žmogaus gyvenimo įvairovę, kad remdamiesi dalinėmis teorijomis galėtume visavertiškai ją įžvelgti, atskleisti ir paaiškinti,

²³⁸ Anzenbacher A. *Filosofijos įvadas*. – Vilnius: Katalikų pasaulis, 1992. P. 229.

bet, antra vertus, kad išvengtume vieno ar kitų visuomeninių reiškinių reikšmės ar idėjų suabsoliutinimo ar šališkumo. Kaip tik XX a. patyrėme, ką reiškia vieno ar kitų idėjų suabsoliutinimas bei žmogiškumo pamynimas, o dabar – įsitvirtinusio vadinamojo moralinio neutralumo abejingumas bei cinizmas, grasinantys paneigti amžinąsias vertybes. Todėl šiuolaikinių bendruomenių savikūros svarstymas turi išvengti abiejų minėtų grėsmių grupių.

Kokia linkme turėtų vykti šiuolaikinių bendruomenių savikūra? Į šį klausimą galima atsakyti vienareikšmiškai: kultūros vertybių (ypač, amžinų vertybių) ir socialinio elgesio normų ryšių stiprinimo ir kūrimo linkme. Anot Ch. Taylora, moderniosios visuomenės ateitis susijusi su supratimu, kad asmens tapatumo suvokimas neatskiriamas nuo tam tikrų vertybių egzistavimo. Žmonių visuomenė specifiška tuo, kad jos narių veiksmams būdinga moralinė motyvacija, t. y. mes savo troškimams ir aistroms neišvengiamai suteikiame vienokią ar kitokią moralinę interpretaciją. Nereikia užmiršti ir to, kad moralinės interpretacijos egzistuoja pirmiau už individualų pasirinkimą, kad tam tikra moralinė pasaulio interpretacija egzistuoja pirmiau už individualią savikūrą.

Vadinasi, šiuolaikinės visuomenės ateities išsami samprata, kaip ir klasikinės bei moderniosios bendruomenės sampratos, pabrėžia du tarpusavyje suaugusius sandus, arba matmenis: 1) giminingų (dvasiškai ir doroviškai) žmonių tarpusavio bendravimą ir veiklą bei 2) visuotinių vertybių ir normų distinkcijas, būdingas socialinei bendrystei ir tautai. Todėl labai svarbiu visuomenės raidos lūžio metu turime dar kartą grįžti prie nuodugnesnės bendruomenės socialinio saito esmės aptarties.

Bendruomenės socialinis saitas yra ne tik dalykinis, bet, visų pirma, moralinis. Moralinės normos užpildo visą gyvenimo erdvę, bendravimą ir veiklą. Tai atsispindi netgi pačių žodžių „etinis“, „moralinis“ ir „dorovinis“ etimologijoje. Ji rodo pirmykštį moralinių dalykų įterptumą į bendrus įpročius, papročius, įstatymus bei tradicijas²³⁹. Atkreipkime dėmesį ir į žodį „giminingumas“, susijusį su kitu žodžiu – „bendrystė“. Šis žodis apibrėžiamas kaip bendrumas, bendravimas²⁴⁰.

Socialinė bendrystė. Bendrumu, arba bendryste, galima apibūdinti socialinio saito apimtį. Tam tinka žodžių derinys „socialinė bendrystė“. Socialinė bendrystė – tai visuma žmonių, tarpusavyje susijusių gyvenimo sąlygų panašumu, vertybių ir normų vienovės, organizacijos santykiais ir įsisauganinta socialine tapatybe (savęs priskyrimu). Taigi, socialinės bendrystės apibrėžtis atskleidžia šiuolaikinės bendruomenės savikūros būtinas sąlygas: gyvenimo

²³⁹ Anzenbacher A. *Etikos įvadas*. – Vilnius: Aidai, 1995. P. 17–18.

²⁴⁰ *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000. P. 79.

sąlygų panašumą; kultūros vertybių ir socialinių normų atitikimą, dermę; formalios arba, dar geriau, neformalios bendrijos buvimą; savęs priskyrimą konkrečiai bendrijai. Šios sąlygos yra svarbios, nes materializuoja socialinį saitą, suteikia jam dalykinį turinį.

Tačiau reikia atminti, kad vien dalykinių ryšių neužtenka bendrijos tapsmui bendruomene. Socialinė bendrystė atspindi tik būtinas, bet nepakankamas socialinės bendrystės sąlygas. Išsamiau jas atskleidžia socialinės bendrystės kriterijai:

1. Žmonių gyvenimo ir veiklos sąlygų panašumas, artumas (tai suprantama kaip galima bendruomenės atsiradimo prielaida).
2. Žmonių poreikių bendrumas, savo ir kitų interesų panašumo subjektyvus išsąmoninimas (tai solidarumo – bendramintiškumo, vieninumo, bendros atsakomybės atsiradimo reali prielaida).
3. Bendravimas, bendra veikla ir abipusiškas keitimasis patirtimi (bendruomenėje tai vyksta tiesiogiai, o visuomenėje – per tarpininkus).
4. Savitos kultūros formavimasis: atsiranda savitarpio santykių normų sistema (papročiai, moralė, religinės, korporatyvinės, estetinės, etiketo normos), bendrumo tikslų, dorovingumo ir t. t. supratimas.
5. Bendrijų organizacijos stiprinimas, valdymo ir savivaldos sistemų sukūrimas.
6. Bendrystės narių socialinė identifikacija (tapatinimasis), jų prisiskyrimas šiam bendrumui (tai pakankama sąlyga ir pagrindinis šiuolaikinės bendruomenės požymis). Tai subjektyvusis kriterijus.
7. Bendrystės narių socialinio aktyvumo (organizuoto kryptingo elgesio) raiška. Tai objektyvusis šiuolaikinės bendruomenės buvimo kriterijus, pagal kurį galima spręsti, ar bendrijos veiklos tikslai tarpusavyje yra koherentiški (sąryšingi), ar jos narių veikla derinama, siekiant bendrų tikslų (pvz., saugumo, bendrumo, solidarumo, tapatumo palaikymo ir stiprinimo).

Šiuolaikinės bendruomenės požymiai. Bendrijos tapsmas šiuolaikine bendruomene susijęs ir su kitų bendruomenės požymių įgavimu. Lyginant tarpusavyje klasikinės ir moderniosios bendruomenių bruožus su atviros (piliietinės) visuomenės bruožais, galima išskirti šiuolaikinės bendruomenės požymius. Šiuolaikinės bendruomenės požymiai yra šie:

1. Socialinių ryšių savanoriškumas ir nesavanaudiškumas.
2. Bendravimas ir solidarumas.
3. Moralinė vienovė ir atsakingumas.
4. Socialinė tapatybė ir kryptingas bendradarbiavimas (aktyvumas).
5. Atvirumas.

Šiuolaikinė bendruomenė yra bendrijos kokybinio tapsmo padarinys. Todėl jos negalima padaryti. Šiuolaikinę bendruomenę suprantame kaip tokią socialinę grupę (šeimos, bendrijos, visuomenės ar valstybės) moralinės būklės kokybę, kuri grindžiama amžinųjų vertybių ir socialinių normų dermės viešpatavimu. Į tokią moralinės būklės kokybę gali pretenduoti įvairios bendrijos: 1) šeima; 2) interesų grupės (pvz., religinės, žmogaus teisių ir laisvių gynimo, profesinės, statuso, funkcinės bendrijos ir pan.); 3) teritorinės grupės (sociumai, pvz., kaimo, miestelio, apylinkės, rajono, miesto bendrijos ir pan.).

Nors šiuolaikinės bendruomenės negalima padaryti, bet nejučia jos sąvoką imame vartoti kaip visuomenės sinonimą. Tai galima suprasti kaip ženklą, kad ilgimės bendruomenės. Dažniausiai jos pasigendame, kai ima blėsti tarpusavio santykių artumas ir pajuntame atsėlinusią vienetę, kai į tiesioginio kasdieninio bendravimo ir pasitikėjimo, draugystės namų slėnį įsisuka permmainų vėtros, paversdamos į niekį mūsų susikurtą fizinį ir emocinį saugumą. Neretai iškilusių sunkumų ir nusivylimų akivaizdoje mes sustojame, klausdami savęs, kokia gyvenimo prasmė, ir suabejojame jos kaina. Dažnai pasitikėjimo atgajos siekis atveda prie bendruomenės, bet kyla svarbus klausimas – ar ji yra tikra, ar gali mums suteikti dvasios prieglobstį, fizinį ir emocinį saugumą?

Tai labai sunkus klausimas visuomenės raidos lūžio akivaizdoje. Mes gyvename tokioje retoje socialinėje situacijoje, kai reikia patiems kurti demokratinę valstybę ir naujus visuomenės narių elgesio modelius bei jais vadovautis. Šiai situacijai būdinga tai, kad sovietinės valstybės sugriovimas susijęs su to laikmečio socialinių normų nepripažinimu ir priešingų apibrėžčių suteikimu. Socialinių normų nepripažinimas ir priešingų apibrėžčių suteikimas yra socialinis procesas, atveriantis laiką ir erdvę įvairių visuomenės grupių permainoms. Šiame procese individų, socialinių grupių ir net organizacijų elgesys dažnai būna atitrūkęs nuo kultūros vertybių. Pastaruoju metu ypač akivaizdus visuomenės moralinės būklės menkėjimo, nykimo procesas.

Staigių socialinių permainų metu visuomenės moralinės būklės menkėjimas paprastai būna visuotinio pobūdžio, nes visuomenė gali egzistuoti palaikydama ir plėtodama žmonių ryšį, nes dauguma žmonių visada bent apytikriai vienodai apibrėžia svarbiausias situacijas. Naujos socialinės situacijos suponuoja naujo bendrumo stichiško formavimosi šaltinius:

1. Socialinės permainas ir naujų galimybių susikūrimą.
2. Poreikių ir interesų kaitą.
3. Elito virsmą.
4. Marginalumą.
5. Minią.

Taigi, naujas bendrumas gali atsirasti tuomet, kai žmonės įsisažmonina savo interesų, kurių pagrindą sudaro poreikiai, bendrumą. Žmonių poreikiai yra vienintelis jų aktyvumo paskatos vidinis šaltinis, išreiškiantis labiausiai įsisažmonintus motyvus: interesus ir vertybes. Interesai ir vertybės yra skirtingi. Tai atsispindi susikūrusių ar veikiančių bendrijų veiklos turinyje ir formose. Todėl bendrijos savo kilme ir sudėtimi būna labai skirtingos. Morališkai itin skirtingos grupės susidaro socialinių permainų procese. Kai kurios iš jų pasivadina bendruomenės vardu, ir tai klaidina kitus visuomenės narius.

Naujas bendrumas gali formuotis ir iš marginalumo. Tai specialus sociologinis terminas, kuriuo apibūdiname ribinę, pereinamąją individo socialinę padėtį. Dėl įvairių priežasčių žmonės iškrinta iš įprastos socialinės aplinkos, neįstengia prisijungti prie esamų bendrijų. Dažniausiai taip atsitinka dėl kultūrinio neatitikimo, kurio padarinys – didelės psichologinės įtampos ir savimonės krizės išgyvenimas. Kita vertus, giluminė marginalumo traktuotė leidžia paaiškinti naujų profesinių, statuso, religinių ar kitokių bendrijų atsiradimą. Nes ne visais atvejais jos galėjo atsirasti iš socialiai atstumtųjų (bedarbių, pabėgėlių, migrantų ir kt.) ar asocialių asmenų (valkatų, narkomanų).

Nauja bendrija susikuria laipsniškai. Tam sunaudojama daug žmogiškųjų išteklių: tenka suformuluoti būsimąjį susivienijimo tikslus ir uždavinius, parengti jo veiklos principus ir modelį, pritraukti žmonių, įveikti kylančias kliūtis, aukoti laisvalaikį ir t. t. Todėl susikūrusi bendrija yra visuomenės turtas, kurį reikia puoselėti siekiant, kad ji taptų šiuolaikine bendruomene. Tačiau visos besikuriančios bendrijos iki savo tapimo turi pereiti naujo bendrumo formavimo etapus. Pagal Neilo Smelzerio (vienas žymiausių XX a. JAV sociologų) racionalaus vertybiškai orientuoto elgesio teoriją išskiriami šie naujo bendrumo formavimosi proceso loginiai etapai:

1. Būsimo susivienijimo idealų, tikslų ir uždavinių bendriausio supratimo formavimas.
2. Konkrečios įtampos kurstymas, išpučiant visuotinai regimos problemos grėsmę, ir bendro priešų įvardijimas.
3. Neaiškaus, iš anksto migloto tikėjimo apie bendrumo principus puoselėjimas ir pirmenybės teikimo kuriam nors būsimo aktyvumo modeliui (legaliam, nelegaliam, taikingam, prievartiniam aktyvumui) ugdymas.
4. Tinkamų perimti pavyzdžių paieška istorijoje (pvz., tauraus bendruomenės elgesio pavyzdžiai).
5. Pajėgų telkimas veikti: šalininkų skaičiaus didinimas ir jų rengimas organizacijai.
6. Vidinės socialinės kontrolės įvedimas, t. y. teisių ir pareigų, leidžiančių reikalauti, nešioti simboliką, skatinti, bausti, išvaryti ir pan., nustatymas.

7. Naujos masinės organizacijos įsitvirtinimas egzistuojančioje visuomenės struktūroje (savęs pateikimas, visuomenės nuomonės susiformavimas, įteisinimas).

Tik dalis bendrijų pasiekia šiuolaikinės bendruomenės tapsmą. Tačiau nėra dėl ko nerimauti, nes šiuolaikinės bendruomenės savikūros procesas daugumai bendrijų gali būti svarbus jų raidos idealas. Todėl apibendrintos šiuolaikinių bendruomenių savikūros sąlygos yra:

1. Išankstinis žmonių ir jų grupių požiūris į bendrumą, kurį lemia išankstinio moralinio supratimo elementai: moralinio vertinimo, sąžinės, savanoriškumo, atsakomybės, socialinio ryšio, savęs vertinimo supratimas.
2. Realus socialinio bendrumo būvis.
3. Bendravimo būseną (tiesioginę, netiesioginę) ir jos apimtis, kurią lemia komunikacijos, interakcijos (pvz., kooperacijos ir komunikacijos galimybės) ir percepcijos galimybės.
4. Socialinės grupės narių moralinės vienovės būvio ypatumai.
5. Socialinės grupės socialinio aktyvumo ypatumai: kryptingumas, viešumas, bendrumas, pozityvumas, atvirumas.

Siekiant atskleisti realius bendrijos tapimo bendruomene proceso ypatumus, visada reikia pradžioje išnagrinėti šiuolaikinės bendruomenės savikūros sąlygų turinį. Todėl kaip pavyzdį toliau plačiau aptarsime dviejų šiuolaikinės bendruomenės savikūros sąlygų turinį: 1) išankstinį moralinį supratimą ir 2) bendravimo būseną.

Išankstinio moralinio supratimo turinio analizė. Remdamiesi Arno Anzenbacheriu²⁴¹, glaustai išnagrinėsime išankstinį moralinį supratimą, kurio turinį lemia jo elementai – moralinio vertinimo, sąžinės, savanoriškumo, atsakomybės, socialinio ryšio, savęs vertinimo supratimas. Pradžioje reikia išsiaiškinti, ką reiškia žodžių „išankstinis moralinis vertinimas“ junginys, nes vien supratimas yra sudėtingas mąstymo procesas, atspindintis esmę, prasmę ir santykius empirinių ir teorinių dalykų, apie kuriuos turime kartais daugia-reikšmės ar neišsamos informacijos. Esminę reikšmę supratimui turi anks-tesnė patirtis, kalba. Mąstant atliekami įvairūs veiksmai, kurie teikia supratimą. Labai svarbi mąstomojo objekto moralinė interpretacija, nes ji įprasmina įsisąmonintą dalyką.

Tai, kad apskritai moralinius žodžius nesunkiai suprantame ir vartojame, rodo, jog kasdien bendraudami pasitelkiame išankstinį moralinių dalykų supratimą, kuris, mūsų manymu, yra būdingas mus suprantantiems žmonėms. Be tokio išankstinio supratimo negalėtume įsivaizduoti, kad individų moraliniai susikalbėjimai ir vertinimai iš viso yra galimi ir vyksta. Taigi žmonėms kaip iš-

²⁴¹ Anzenbacher A. *Etikos įvadas*. – Vilnius: Aidai, 1995. P. 13–17.

ankstinis supratimas yra būdingas sąlyginai išsamus ir neprieštaringas moralinių dalykų reikšmės žinojimas. Ši sąlyga susiformavo istoriškai ir jos patyrimas perduodamas iš karta į kartą. Jei tokia sąlyga neegzistuoja, tai moraliniai susikalbėjimai, vertinimai pasirodytų esą migloti, netikslūs, ginčytini. Tačiau turime pripažinti ir tai, kad intensyvėjant globalizacijos procesams išankstinis moralinių dalykų supratimas akivaizdžiai silpnėja ir nyksta²⁴². Tai kelia didžiulį nerimą, nes prarandame išankstinio supratimo elementus jungiantį prasmės ryšį.

Moralinis vertinimas. Savo pačių bei kitų žmonių poelgiams mes suteikiame moralinę vertę. Žmogiškajai praktikai priskiriame moralinę reikšmę. Moralinis vertinimas turi įtakos: 1) poelgiams (savo ir kitų), 2) asmenims (moralūs-amoralūs, sąžiningi-nesąžiningi), galiausiai 3) socialiniams dariniams. Taigi, mūsų moralinis vertinimas aprėpia galiausiai socialinius darinius, pavyzdžiui, santykius socialinėje srityje, institucijas, struktūras, savitvarkos formas bei įstatymus, kuriuos sakome esant teisingus arba neteisingus, žmoniškus arba nežmoniškus. Morališkai asmenis vertiname dėl jų poelgių, o socialinius darinius – dėl to, kad jie yra poelgių rezultatai ir kad juos galima sukurti asmenų poelgiais.

Sąžinė. Vertindami žmonių poelgius, visada darome prielaidą, kad veikiantys asmenys klauso proto balso ir skiria gėrį nuo blogio. Čia turimi omenyje du dalykai:

1. Kiekvienas žmogus bent jau bendriausia prasme skiria gėrį nuo blogio, t. y. kas yra gerai, o kas yra blogai, ir tai nereiškia, kad žmonės visiškai skirtingai juos supranta.
2. Kiekvienas žmogus visuomet žino, jog reikia elgtis gerai ir nesielti blogai, t. y. būtina besąlygiškai įsipareigoti laikytis gėrio moralinio reikalavimo.

Taigi visuotinę žinojimą apie gėrį ir blogį, kuris nesunkiai ir spontaniškai vyrauja žmonių bendravime, kasdienėje kalboje, vadiname sąžine.

Savanoriškumas. Morališkai vertindami žmonių elgesį, visada darome prielaidą, kad veikiantis asmuo yra atsakingas už savo poelgius. Jis pats nusprendė veikti ir veikti kaip tik taip. Jis būtų galėjęs veikti ir kitaip arba iš viso niekaip neveikti. Jis yra atsakingas už savo poelgius. Todėl vadovaujames tuo, jog tai, kaip mes veikiamo, dažniausiai priklauso nuo mūsų pačių. Todėl moralinis poelgių vertinimas lemia savanoriškumo aspektą. Remdamiesi kasdieniniu išankstiniu supratimu, save ir kitus vertiname morališkai reikšminga prasme kaip laisvus, t. y. gebančius apsispręsti.

²⁴² Peter Kreeft. *Keistulė Vakarų civilizacija, arba Sugrįžimas prie dorybių?* // bernardinai.lt/ 2011-09-05.

Atsakomybė. Atsakomybė implikuoja atsakymą. Laikyti žmogų atsakingu už savo poelgius reiškia tikėtis iš jo gauti protingą atsakymą į klausimą, kodėl jis pasielgė taip, o ne kitaip. Mes pateisiname žmonių poelgius, kai veikiančio asmens motyvavimas yra protingas ir pagrįstas. Šis atsakomybės aspektas aiškinamas dvejopai:

1. Jis rodo, kad klausimą, kas yra gerai, o kas – blogai, laikome protingu, pagrįstu samprotavimu. Taigi, darome prielaidą, kad gėrio ir blogio nusakymas neturi būti nei iracionalus, nei tiesiog asmeninės nuomonės reikalas. Priešingai, jis nurodo racionalaus argumentavimo būtinybę.
2. Blogis, amoralumas visada yra prieštaravimo sveikam protui pobūdžio. Jų neįmanoma racionaliai pateisinti. Jie daromi „priešingai protui ir sąžinei“, todėl už juos negalima atsakyti.

Socialinis ryšys. Visuomenė suprantama kaip istoriškai susiformavusi ir nuolatos besivystanti žmonių, jų ryšių ir santykių visuma, turinti sistemos bruožų. Išskiriami du ryšių ir santykių lygmenys – asmeninis ir bendruomeninis. Socialiniai santykiai – tai socialinių ryšių kokybė, t. y. ilgalaikiai ir sunorminti socialiniai ryšiai. Istorikai asmeniniai santykiai klostėsi socialinių ryšių ir santykių lygmeniu, individams vis labiau įsisaugojant savo individualumo reikšmę. Socialinės tikrovės kūrimo analizė atskleidė, kad socialiniai ryšiai klostosi ir stiprėja žmonių bendrų įpročių institucionalizacijos procese²⁴³. Kitaip tariant, bendruomenės vidiniai arba socialiniai ryšiai klostėsi ir stiprėjo institucionalizuojant socialinės tvarkos funkcionavimo būdus, taip pat ir teisinius, kurių visuotinis puoselėjimas kūrė pasitikėjimą ir saugumą. Todėl neatsitiktinai socialinės moralės vertybes ir normas puoselėjančiose visuomenėse asmeniniai santykiai yra pavaldūs socialiniams ryšiams ir santykiams.

Tai reiškia, kad mūsų kasdienis poelgių, asmenų ir santykių moralinis vertinimas dažniausiai grindžiamas žmonių tarpusavio asmenybinių santykių ir / arba socialinių ryšių išankstiniu supratimu. Dažnai moralinis sprendimas susijęs su mūsų pačių poreikių bei interesų ir kitų žmonių poreikių bei interesų santykiu. Taigi, jis nurodo pagrindines taikaus ir humaniško žmonių sambūvio sąlygas, o sykiu ir teisingumo problemas. Tie dalykai atsispindi, pavyzdžiui, įvairioms kultūroms būdingoje bendroje auksinėje taisyklėje: „Ne-

²⁴³ Berger P., Luckmann Th. *Socialinės tikrovės konstravimas*. – Vilnius: Pradai, 1999. P. 74–90.

daryk kitam to, ko pats nenorėtum, kad tau būtų daroma!²⁴⁴. Taip nusakomas reikalavimas:

- kad žmonės vienas kitą gerbtų ir vertintų kaip sau lygius;
- kad kiekvienas žmogus veikdamas atmintų, jog kiti, kaip ir jis pats, irgi turi poreikių ir interesų. „Nežudyk“, „Nesvetimauk“, „Nevok“, „Nemeluok“, „Gerbk tėvą ir motiną“ yra skirtingų kultūrų pripažintos moralės normos ir paaiškina tą pagrindinį reikalavimą, kurį pateikiame žmonių santykiams. Su socialiniu ryšiu yra susijęs neabejotinai egzistuojantis moralinių ir teisinių dalykų ypatingas gi-
miningumas (pvz., „teisė ir neteisėtumas“, „teisingumas“, „norma“, „pareiga“, „nusikaltimas“, „kaltė“ ir t. t.).

Savęs vertinimas. Moralinis žmogaus apibūdinimas turi ypatingą reikšmę, kuri iš esmės skiriasi nuo kitų apibūdinimų (pvz., sumanus, išsilavinęs, turtingas). Ta reikšmė glaudžiai susijusi su besąlygišku sąžinės įsipareigojimo pobūdžiu. Taigi, moralinis apibūdinimas ypatingu būdu nusako asmens kaip žmogaus vertę ir orumą. Su žmogaus orumu yra tiesiogiai susijusi jo garbė.

Orumas ir garbė yra moralinės sąmonės sąvokos, reiškiančios žmogaus moralinį santykį su pačiu savimi ir visuomenės – su individu. Žmogaus orumo ir garbės sąvokų analizę reikia pradėti nacionalinių orumo ir garbės sąvokų apibrėžtimi. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas apibrėžia ne orumą, o žodį „orus“, kuris reiškia „turintis vidinės pagarbos, jaučiantis savo vertę“²⁴⁵. Pasak žodyno sudarytojų, savo vertę žmogus išreiškia oria išvaizda, ori elgesiu. Remiantis žodžio „orus“ reikšme galima teigti, kad orumas – tai asmens savo vertingumo kitų atžvilgiu supratimas. Tokia orumo apibrėžtis mums teigia, kad orumas, kaip vertingumas, yra vidinis asmens bruožas, ir kartu pabrėžia subjektinės moralės pirmumą socialinės moralės atžvilgiu. Tai reiškia, kad asmuo turi laisvą valią, kurią remiantis priima vertybinius sprendimus ir atsako už jų padarinius.

Garbė yra visuomenės pripažįstama pagarba asmeniui už nuopelnus; šlovė, geras vardas²⁴⁶. Šiuo garbės apibrėžimu akivaizdžiai parodoma, kad visuomeninė nuomonė yra svarbesnė nei asmens požiūris į save. Visuomeninė (viešoji) nuomonė susiklosto visuomenės moralinės sąmonės pagrindu. Jeigu visuomenės moralinė sąmonė nėra nusilpusi, tai visuomeninė nuomonė gana veiksmingai atlieka socialinės kontrolės funkciją. Tai reiškia, kad garbė pirmiausia yra visuomenės moralinės sąmonės sąvoka, kuria remdamasi visuo-

²⁴⁴ Visuotinės etikos paieška: naujas požiūris į prigimtinių įstatymą // *Bažnyčios žinios*. 2010. Nr. 3 (339). P. 17–27; Nr. 4 (340). P. 13–23; Nr. 5 (341). P. 18–24.

²⁴⁵ *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000. P. 463.

²⁴⁶ Ten pat. P. 164.

menė gali įvertinti konkretaus žmogaus socialinį vertingumą. Todėl, kitaip nei orumas, garbė turi savo antipodą – negarbę. Taigi abi sąvokos sieja ryšys: savo asmens vertingumo raiškos socialinės formos ir padariniai suponuoja asmens garbę arba gali užtraukti negarbę.

Kitaip nei garbės sąvoka, lietuviškos sąvokos „orumas“ turinys neatskleidžia bendro žmogaus orumo. Todėl dažniausiai šiuolaikiniai orumo tyrinėtojai lygina šios sąvokos reikšmes skirtingose kalbose²⁴⁷, tikėdamiesi atskleisti orumo esmę. Sąvoka „orumas“ skirtingose kalbose turi įvairių reikšmių, kurias sieja bendra vertingumo reikšmė ir kurios dažnai sutampa su garbės sąvokos reikšme: pavyzdžiui, angliškai – *dignity*²⁴⁸ (orumas, rimtumas, svarbumas, titulas, garbingas vardas, garbė), *respectable* (garbingas, vertas pagarbos, padorus, tinkamas), *sedateness* (orumas, solidumas), *worthy* (kilnus, vertas, nusipelnęs); lenkiškai – *godnocs* (orumas, tinkamumas, aukštos pareigos), lotyniškai – *dignitas*²⁴⁹ (vertingumas, pelnytas pripažinimas, tai, ką galima įvertinti, didingumas, autoritetas, žmogaus pasididžiavimo jausmas, orumas kaip garbingumas, puikus laimėjimas), rusiškai – *достоинство*²⁵⁰ (pranašumas, geroji svybė, savigarba, vertingumas, orumas, vertė, titulas, rangas, vardas).

Orumo turinio tyrimas lingvistiškai leidžia teigti, kad skirtingos Europos tautos orumo sampratą siejo su žmogaus ir asmens vertingumu. Orumo reikšmių įvairovė, tikėtina, atskleidžia subjektinio orumo įvairovę: tai tokie teigiami individo laisvos valios raiškos laimėjimai, kuriuos labai vertina bendruomenė ir pripažįsta kaip asmens garbė. Asmuo gali užsitarnauti bendruomenės narių pagarbą ne žemindamas bendrą bendruomenės žmonių orumą, o priešingai – asmeninėmis pastangomis jį sutaurindamas.

Taigi žmogaus orumo ir garbės supratimas yra dvejopas:

1. Tai savosios vertės – savigarbos suvokimas.
2. Tai asmens vertės ir pagarbos kitų akyse nusakymas.

²⁴⁷ Pavyzdžiui: Vaišvila A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2004. P. 168–170; Meškauskienė A. Orumo samprata ir orumo apsaugos bei ugdymo ypatumai demokratinėje visuomenėje // *Logos*. Nr. 44, 2005 m. spalio–gruodis. P. 152–153; Venckienė E. Žmogaus orumas kaip teisinė kategorija. *Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S)*. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008. P. 28–29; Šlapkauskas V. Žmogaus orumo sampratos problema // *Jaunųjų mokslininkų darbai*. – Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2009, Nr. 2 (23). P. 58–67.

²⁴⁸ *Mokomasis anglų kalbos žodynas*. – Vilnius: Alma littera, 2000. P. 169, 569, 601, 788.

²⁴⁹ *The Oxford Encyclopedic English Dictionary*. – New York: Oxford University Press, 1996. P. 398.

²⁵⁰ *Rusų-lietuvių kalbos žodynas. I t.* – Vilnius: Mokslas, 1982. P. 514.

Jei savo elgesiu save morališkai diskvalifikuojame, pašlyja mūsų nusipelnyta pagarba, prarandame savigarbą.

Išankstinio moralinio supratimo turinio analizė atskleidžia, kad išankstinio moralinio supratimo elementai sudaro darnią visumą. Tarpusavio nesusiklabėjimas dažnai kyla dėl išankstinio moralinio nesupratimo. Tai reikia pripažinti kaip natūralų reiškinį ir siekti priešpriešą įveikti, aiškinantis išankstinio moralinio nesupratimo priežastis. Tai labai svarbu, nes išankstinio moralinio supratimo nuostatos gali lemti nekonstruktyvų požiūrį į socialinį bendrumą ir veikti prieš bendruomenės savikūrą.

Bendravimo būsenos aptartis. Kita labai svarbi šiuolaikinių bendruomenių savikūros sąlyga yra žmonių ir jų grupių bendravimo būsena. Bendravimas – tai tarpusavio sąveika, sudėtingi, įvairių lygių žmonių ryšiai, atsirandantys iš bendros veiklos poreikių. Jis apima tris aspektus²⁵¹:

- 1) keitimąsi informacija, išgyvenimais, t. y. komunikacinį aspektą;
- 2) interakcinį aspektą, t. y. sąveiką, supratimą ir grįžtamąjį poveikį tarp dviejų ar daugiau žmonių, bendros sąveikos strategijos parengimą;
- 3) percepcinį aspektą, t. y. kito žmogaus suvokimą ir supratimą.

Komunikacinis bendravimo aspektas susijęs su informacinio proceso tarp žmonių specifika; svarbu partnerių santykiai, nuostatos, tikslai, ketinimai. Todėl žinios, nuomonės, kuriomis žmonės keičiasi, nuolatos tikslinamos ir plėtojamos. Komunikacinio proceso priemonės – tai įvairios sistemos, pirmiausia kalba, kalbos informacija, pauzės, neverbalinė kalba (gestai, mimika, pantomimika), komunikacijos erdvės ir laiko organizavimo sistema, galiausiai kontaktų akimis sistema. Svarbi komunikacinio proceso ypatybė yra jo dalyvių noras daryti įtaką vienas kitam, paveikti kito elgesį, pateikti save kitam. Tam būtina ne tik vartoti tą pačią kalbą, bet ir vienodai suprasti aplinkybes, kuriomis bendraujama.

Interakcinis bendravimo aspektas – tai bendros tarpusavio poveikių strategijos parengimas. Skiriami įvairūs žmonių sąveikos tipai, pirmiausia kooperacija ir konkurencija. Šie tipai dažniausiai apibūdinami kaip santauka ir konfliktas. Labai svarbu pabrėžti, kad socialinę moralę puoselėjančioje visuomenėje asmenys bendrauja, bendradarbiauja, rungtyniauja ir net konfliktuoja laikydamiesi atitinkamų vertybių ir socialinio elgesio normų, kurias atspindi visuomenės ir socialinių grupių kultūra. Todėl interakcijos aspektu labai svarbų vaidmenį atlieka švietimas, kuriuo siekiama kelti visuomenės bendrosios kultūros lygį ir švelninti kultūrinius socialinių grupių skirtumus.

Percepcinis bendravimo aspektas apima kito žmogaus vaizdinio susidarymo procesą: iš fizinių žmogaus požymių sprendžiama apie jo psichines

²⁵¹ *Psichologijos žodynas*. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993. P. 42–44.

savybes ir elgesio ypatybes. Svarbiausi kito žmogaus pažinimo mechanizmai yra sutapatinimas (identifikavimas) ir refleksija (suvokimas, kaip pažinimo subjektą vertina kiti žmonės). Savitarpio suvokimo ir pažinimo procese išskyla įvairių efektų (pvz., pradmės, baigmės, aureolės), turinčių didelę reikšmę socialiniam stereotipui sukurti. Pradmės efektas – tai atminties dėsnis, teigiantis, kad yra didesnė tikimybė atsiminti kelis pirmuosius, o ne vidurinius paeiliui išdėstytos informacijos elementus. Baigmės efektas – nesenumo efektas, t. y. atminties dėsnis, teigiantis, kad didesnė tikimybė atsiminti paskutinius, o ne vidurinius išdėstytos informacijos elementus. Aureolės efektas – pirmojo įspūdžio apie mažai žinomą žmogų apibendrinimas ir išplėtimas. Jis dažnai būna šališkas: teigiamas arba neigiamas. Tai turi tiesioginės įtakos tolesnio socialinio suvokimo raidai²⁵², tarpusavio bendravimui.

Bendravimo būsenai poveikį daro daug veiksnių. Bendruomenių savi-
kūros procesą dažniausiai tiesiogiai veikia tokie veiksniai: 1) aiškėjančios visuomenės moralinio būvio raidos tendencijos (pvz., moralinio neutralumo pozicija, socialinis nusivylimas ir apatija, didėjanti ar mažėjanti emigracija); 2) įsivyraujančios žiniasklaidos proceso tendencijos (pvz., atsakingai informuojanti–dezinformuojanti, pagarbi žmogaus teisėms–nepagarbi žmogaus teisėms); 3) žmonių ir jų grupių bendravimo pobūdis (pvz., pagarbus–nepagarbus, atviras–neatviras, keliantis pasitikėjimą–nekeliantis pasitikėjimo); 4) visuomenės ir jos grupių saviorganizacijos ir savivaldos įgyvendinimo tendencijos. Be spontaniškos savikūros proceso, kuris atskirais laikotarpiais gali būti labai intensyvus, dažniausiai reikia papildomų išteklių ir pastangų, kreipiančių bendrijų raidą link šiuolaikinių bendruomenių tapsmo. Tai ypač svarbu tokioje visuomenėje, kurioje tarpusavyje nesuskalba ir iš aktyvaus socialinio gyvenimo išstumiamos ištisos žmonių grupės.

1.5. Apibendrinimas

Pagrindinė klasikinės bendruomenės susiformavimo jėga buvo pirmykščių žmonių savybiausias poreikis išgyventi. Jie išgyventi galėjo ne pavieniui, o tik grupėmis, laikydamiesi bendrų elgesio taisyklių. Tai vienas stipriausių žmogaus poreikių, kuris gali aktualizuotis atitinkamomis gyvenimo sąlygomis. Šį esminį žmogaus poreikį dažniausiai įmanoma įgyvendinti žmonių grupėje, jeigu ji griežtai laikosi bendrų elgesio taisyklių. Bendruomenė – tai funkcionuojanti socialinė tvarka. Yra tiek visuomenės (bendruomenės), kiek jos nariai laikosi bendrų elgesio taisyklių. Taigi socialinė tvarka yra bet kurios bendruomenės (visuomenės) atributas – esminė savybė, be kurios bendruomenė (visuomenė) negali funkcionuoti.

²⁵² *Psichologijos žodynas*. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993. P. 37, 40, 217.

Tačiau plečiantis individualizacijai ir gerėjant gyvenimo kokybei svarbiausias tapo individo saviraiškos poreikis, jis nustelbė ankstesniu ir žmonijos raidos požiūriu kur kas svarbesnius poreikius. Tai natūralus procesas, nes visuomenės lygiu užtikrintas individo gyvybinių poreikių patenkinimas išlaisvina jį siekti saviraiškos. Kita vertus, socialinis žmogaus išlaisvinimas nuo jo svarbiausios pareigos nuolatato spręsti savo gyvybinius poreikius sukuria individui iliuziją, kad galima išsilaisvinti nuo bendrų elgesio taisyklių ir kurtis vien savo vertybes. Tai pavojingas kelias, vedantis į susinaikinimą. Todėl siekėme atskleisti, kad šiuolaikinė bendruomenė formuojasi ne tik tenkindama individų bendrus saviraiškos poreikius, bet ir laikydamasi bendrų vertybių ir elgesio normų.

1.6. Literatūra

1. Anderson B. *Įsivaizduojamos bendruomenės. Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*. – Vilnius: Baltos lankos, 1999.
2. Anzenbacher A. *Etikos įvadas*. – Vilnius: Aidai, 1995.
3. Berger P. L. *Sociologija. Humanistinis požiūris*. – Kaunas: UAB „Littera“, 1995.
4. Berger P., Luckmann Th. *Socialinės tikrovės konstravimas*. – Vilnius: Pradai, 1999.
5. Berman H. J. *Teisė ir revoliucija*. – Vilnius: Pradai, 1999.
6. Froom E. *Pabėgimas iš laisvės*. – Kaunas: Verba vera, 2008.
7. Hayek Fr. A. *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. I: Taisyklės ir tvarka*. – Vilnius: Eugrimas, 1998.
8. Maslow A. *Psichologijos duomenys ir vertybių teorija // Gėrio kontūrai*. – Vilnius: Mintis, 1989.
9. Taylor Charles. *Autentiškumo etika*. – Vilnius: Aidai, 1996.
10. Visuotinės etikos paieška: naujas požiūris į prigimtinį įstatymą // *Bažnyčios žinios*. 2010. Nr. 3 (339). P. 17–27; Nr. 4 (340). P. 13–23; Nr. 5 (341). P. 18–24.

1.7. Požiūris²⁵³ į pilietinės ir vietos bendruomenės rūpesčius Lietuvoje

Prof. Antanas Buračas – Mykolo Romerio universiteto bankininkystės ir monetarinės politikos profesorius, Lietuvos mokslų akademijos narys ir Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narys.

Sąjūdžio sukkelto pilietinio entuziazmo ir aktyvumo banga išplovė sovietinę okupaciją. Tačiau pilietinių institucijų kūrimas bei įtvirtinimas pasiro-

²⁵³ Požiūris išsakytas specialiai šiam vadovėliui el. laišku.

dė daug sudėtingesnis, nei buvo numatyta Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio programiniuose dokumentuose ir Lietuvos Respublikos konstituciniuose aktuose. Dalies naujų partijų steigimasis ir pradiniai veiklos etapai persipynė ryšiais su šešėlinio verslo ir užsienio įtakos grupuočėmis. Tai privatizacijos metu atvedė į neišvengiamą oligarchų susiformavimą ir jų tolimesnę valdžios institucijų kontrolę.

Šiuo metu susidarė didelis atotrūkis tarp pagrindinių socialinių grupių ir partijų vykdomos politikos. Nesvarbu, kokia socialinė politika deklaruojama, visur vyriausybės įgyvendinamos priemonės pirmiausia gina oligarchų, finansuojančių partinę veiklą, interesus. Tuo galima paaiškinti, kodėl jau 15 metų neįgyvendinamas turto apmokestinimas, nediegama progresinė mokesčių sistema, nors per tą laiką partijos prie valdžios vairo ne sykį keitėsi vietomis. Pažeidžiant Lietuvos Respublikos ir ES konstitucinius aktus, Lietuvoje iki paskutiniųjų savivaldos rinkimų kandidatus keldavo tik partijos, o ir dabar pavieniai kandidatai turi registruotis sunkesnėmis sąlygomis. Dar labiau pilietinės visuomenės stiprinimą pakerta aiškiai prieštaraujanti daugelio ES šalių įstatymų nustatytiems dokumentams partinių kandidatų kėlimo praktika – ES pirmenybę taiko pavienių kandidatūrų registravimui (partinės grupės ES sudaromos po rinkimų).

Blokuojanti socialines iniciatyvas tapo studijų ir pensijų sistemos pertvarka komerciniais pagrindais. Tai leidžia pelnytis verslo grupėms iš šių ir kitų pažeidžiamiausių socialinių grupių. Valstybė neapgynė savo piliečių nei nuo nevykusios mokesčių politikos, sukėlusios neregėtą masinę gyventojų migraciją, nei nuo skandinaviskų bankų kreditų burbulų, nei nuo greitųjų kreditų aferos, nei nuo rusiškų dujų monopolio. Mūsų piliečiai neturi būti valdžių priklausinys ar oligarchų interesų įkaitai. Tačiau tokie mes neišvengiamai tampame, kai valdžios naikina mūsų konstitucines teises gauti nemokamą išsilavinimą, gydymą, uždirbtas pensijas ir užsitikrinti kitokį pragyvenimą. Vienintelė galimybė įveikti tokias negeroves – stiprinti pilietinę visuomenę ir jos realią įtaką vykdomosios valdžios sprendimams per tiesiogiai atstovaujamus deputatus visais valdžių lygmenimis.

1.8. Užduotys

Diskusijos klausimai

1. Kodėl klasikinės bendruomenės susiformavimo pagrindinė jėga yra pirmykščių žmonių pagrindinis poreikis išgyventi? Pagrįskite.
2. Kodėl socialinė tvarka yra bet kurios bendruomenės atributas?
3. Kaip klasikinės bendruomenės požymiai yra susiję su socialine tvarka?

4. Kodėl atsirado modernioji (miesto) bendruomenė?
5. Kodėl nė viena klasikinė visuomenės metodologinio apibūdinimo formuluotė netinka apibūdinti šiuolaikinę visuomenę?
6. Kuo pasireiškia laisvės ir šiuolaikinės visuomenės santykis?
7. Kuo ir kaip pasireiškia socialinė tvarka šiuolaikinėje visuomenėje?
8. Kodėl nesutampa bendrijos ir bendruomenės sąvokos?
9. Kodėl išskiriami šie, o ne kiti naujo bendrumo formavimosi proceso loginiai etapai?
10. Kodėl svarbios šiuolaikinių bendruomenių savikūros sąlygos?

Savarankiškas darbas

1. Palyginkite klasikinės ir moderniosios (miesto) bendruomenių bei klasikinės ir visuomenės bruožus.
2. Atlikite socialinės tvarkos vaidmens bendruomenėje ir visuomenėje analizę.
3. Atlikite šiuolaikinių bendruomenių savikūros sąlygų analizę.
4. Remdamiesi šiuolaikinių bendruomenių savikūros sąlygų analize įvertinkite Lietuvos visuomenės bendruomeniškumo būklę.

2. FUNKCIONALIOS VIETOS BENDRUOMENĖS SAMPRATA

2.1. Bendruomeniškumo sąvokos

Sąvokų, artimų ar tapačių žodžiui „bendruomenė“, vartojimas yra problemiškas, nes dėl kai kurių sąvokų, pvz., „bendruomenė“, „bendrija“, ir Lietuvos, ir užsienio viešojo administravimo bei kitų mokslų atstovai neturi vienos nuomonės. Be to, vertimai iš užsienio kalbų dažnai neatitinka lietuviško konteksto. Labiausiai mus domina *bendruomenės*, *vietos bendruomenės* ir *funkcionalios vietos bendruomenės* sąvokos, ypač tai, kuo jos skiriasi nuo kitų giminingų, bet netapačių sąvokų. M. Romerio pastaba, išsakyta gana seniai, liudija nevienodą šių sąvokų supratimą net ir mokslinėje literatūroje, nes, pasak jo, „... visuomenė gali būti arba universalinė, jei mes kalbėsime iš viso apie žmonių socialinį bendravimą pasaulyje (visame Žemės rutuly), arba vietinė, jei mes kalbame apie kurios nors tam tikros vietos socialinį bendravimą (galima kalbėti apie Europos visuomenę ir apie Zarasų visuomenę, apie kalnų visuomenę, apie sodžiaus visuomenę, apie kurio nors vieno kaimo visuomenę ir apie kalėjimo visuomenę)“²⁵⁴.

Kalbotyros moksle žinomos kelios giminingos, bet netapačios sąvokos: „visuomenė“, „bendruomenė“, „bendrija“. Prie jų minėtini ir svetimos kilmės žodžiai „asociacija“, „sociumas“. Žodžius „visuomenė“, „bendruomenė“, „bendrija“ kalbininkai tam tikru atžvilgiu laiko lygiaverčiais. Žodžių darybos specialistams jie visi yra kuopiniai pavadinimai (*nomina collectiva*), žymintys gyvų būtybių kolektyvą. Iš visų šių kuopinių pavadinimų žodis „visuomenė“ yra talpiausias – t. y. turi plačiausią leksinę reikšmę. O *bendruomenės* sąvoka siauresnė, kuopinio pavadinimo „bendrija“ leksinė reikšmė dar siauresnė. Šio žodžio atitikmuo yra lietuvių kalboje vartojamas lotyniškos kilmės žodis „asociacija“ (lot. *associatio* – „sujungimas“)²⁵⁵.

Dar vienas lotynų kalbos žodis – *sociumas* – „bendras, visuomeninis“, todėl tai galime įvardyti kaip didelę, tvirtą visuomeninę bendruomenę (bendriją). Svarbiausi šios bendrijos požymiai: vienodos žmonių veiklos ir būties sąlygos, tam tikri žmonių santykiai ir kultūros bendrumas.

Nagrinėjant vietos bendruomenę dažnai remiamasi kitų šalių patirtimi, tad verta pažvelgti, kaip bendruomenės sąvoka vartojama kitose kalbose. Lotynų ir italų kalbų žodžiais *communi* bei prancūzišku *commune* apibūdinama ir Vakarų Europos miestų, dar viduramžiais išsikovojuusių nepriklausomumą

²⁵⁴ Römeris M. *Valstybė. T. 1.* – Vilnius: Pradai, 1995. P. 74.

²⁵⁵ *Tarptautinių žodžių žodynas.* – Vilnius: K. Požėlos spaustuvė, 1985. P. 49.

nuo feodalų, bendruomenė, ir slapta miestiečių sąjunga, ir žemiausias administracinis teritorinis vienetas.

Anglišku žodžiu *community* įvardijama ne tik vietos bendruomenė, bet ir įvairios asociacijos, socialinės organizacijos. Siekiant išskirti glaudžias, intensyvaus dalykinio bendravimo ryšiais susijusias gyventojų grupes, vartojamas kaimyninės bendrijos (*neighbourhood*) terminas.

Vokiečių kalboje vartojamos sąvokos *gemeinde*, *gemeinschaft*, *gesellschaft*. Bendrijos atitikmuo yra *die Gemeinschaft* (grupė asmenų, kuriuos jungia bendros pažiūros), o bendruomenę atitinka du žodžiai – *die Gemeinde* (šis daugiau vartojamas parapijos bendruomenės prasme) ir *die Gesellschaft* (žmonių, kurie gyvena kartu ir kuriuos sieja bendri politiniai, ekonominiai ir socialiniai santykiai, grupė)²⁵⁶. Daugelis sąvokų²⁵⁷ nepakankamai aiškiai apibrėžia kaimų, miestelių, gatvių, mikrorajonų neformalias vietos bendruomenes. Tiesa, Irena Leliūgienė, remdamasi „Tarptautinių žodžių žodynu“, yra apibrėžusi teritorinę bendruomenę: tai grupė žmonių, kuri turi bendras naudojimo vertybes, aptarnavimo įstaigas (seniūniją, sveikatos priežiūros įstaigas, mokyklas ir kt.) ir gyvena apibrėžtoje teritorijoje (kaime, gyvenvietėje, mikrorajone)²⁵⁸. Tačiau šiame jos apibrėžime nėra to, ką ji pati ir kiti autoriai pabrėžia apibūdindami bendruomenę – grupės vertybių, interesų, priklausomumo jausmo, tradicijų.

2.2. Vietos bendruomenės ir funkcionalios vietos bendruomenės apibrėžimai

Pateikdami vietos bendruomenės apibrėžimą remiamės tokia jo kūrimo logika. Pirmiausia pabrėžiame jausmo svarbą, nes tai padeda atskirti bendruomenę nuo bendrijos. Tam pritaria ir Alphonso Lingis: „...tikrąjį buvimą bendruomenėje suvokiame kaip sumanytų ir įgyvendinamų darbų tikrumą ir bendruomenę mes priimame kaip kūrinį“²⁵⁹, ir R. Nisbetas: „Bendruomenė grindžiama žmogumi... Ji yra jausmų ir minčių, tradicijų ir ištikimybės, kolektyvumo ir valios lydinys. Bendruomenę galima atrasti arba ji gali simboliškai reikštis kažkokioje lokaloje vietovėje per religiją, naciją, profesiją ar judėjimą“²⁶⁰, ir Viktorija Baršauskienė: „Bendruomenė gali būti neaiški realybė, kurią dažnai galima nujauti tik intuityviai. Ji taip pat gali būti ir apibrėžta

²⁵⁶ Duden H. Z. *Deutsches Universalwörterbuch* Dudenverlag. – München, 1989. P. 599.

²⁵⁷ Žymus mokslininkas G. Hilleris yra pateikęs net 94 bendruomenių apibrėžimus.

²⁵⁸ Baršauskienė V., Leliūgienė I. *Sociokultūrinis darbas bendruomenėje*. – Kaunas: Technologija, 2001. P. 20.

²⁵⁹ Lingis A. *Nieko bendra neturinčių bendrija*. – Vilnius: Baltos lankos, 1997. P. 16.

²⁶⁰ Nisbet R. *Konservatizmas*. – Vilnius: Pradai, 1993. P. 121.

sistema. Remiantis organizuotos studijos samprata, kaip tik ir galima pažinti bendruomenę, jos daromą poveikį ir įtaką bendruomenės nariams²⁶¹.

Taigi, pabrėžiant, kad vienas iš požymių, rodančių žmogaus priklausomumą kokiame nors žmonių junginiui, yra jausmas, kad galima vietos bendruomenę (-es), veikiančią konkrečios savivaldybės teritorijoje, atskirti nuo šiuolaikinės įsivaizduojamos bendruomenės, apie kurią kalba B. Andersonas, sakydamas, kad visos bendruomenės, didesnės už pirmąsias kaimus, kuriuose visi gyven-tojai vos ne kasdien susiduria akis į akį, yra įsivaizduojamos²⁶².

Antra, ką turime pabrėžti, apibūdindami vietos bendruomenę, yra bendri interesai. Tada aiškėja, kad bendruomenė yra žmonių grupė, kurios narius jungia bendras interesas ir vidinis jausmas, jog jie priklauso tai žmonių grupei, tačiau ne bet kur, t. y. ne neapčiuopiamoje erdvėje, o tam tikroje teritorijoje. Čia yra trečias svarbus komponentas – lokalizacijos²⁶³ požymis, padedantis vietos bendruomenę suprasti kaip grupę žmonių, gyvenančių apibrėžtoje teritorijoje, susijusių bendru interesu ir vidiniu jausmu, jog jie priklauso tai pačiai žmonių grupei. Lokalizacijos terminas plačiai vartojamas ir istorijos moksle, kur jis suvokiamas tapačiai mums – „nedidelė visuomeninė bendrija: pavietas, kaimas, miestelis, miesto dalis ar net gatvė ir teigia, kad dažniausiai tai teritoriniu pagrindu susidariusi bendrija, parodanti, kad yra susijusi glaudžiais vietiniais ryšiais“²⁶⁴, taip pat „smulkioji visuomenės socialinės struktūros dalis ir visuomeninė grupė. Pastaroji esanti funkcinė visuma, jos elementų ar dalių veikimas turi visumos pobūdį, tačiau jos atskiras buvimas reliatyvus, t. y. neįmanomas, pavyzdžiui, atski-ro ūkio, kaimo bendruomenės“²⁶⁵.

Vietos (teritorinių) bendruomenių gali būti įvairaus dydžio ir net vienu kitose, pvz., seniūnijoje – kelių kaimų bendruomenės ir panašiai, o vietos bendruomenėse funkcionuoja interesų ir institucinės bendruomenės. Jų koreliaciją matome 1 paveiksle.

²⁶¹ Baršauskienė V., Leliūgienė I. *Sociokultūrinis darbas bendruomenėje*. Kaunas: Technologija, 2001. P. 38.

²⁶² Anderson B. *Įsivaizduojamos bendruomenės*. – Vilnius: Baltos lankos, 1999. P. 22.

²⁶³ Anzenbacher A. *Filosofijos įvadas*. – Vilnius: Katalikų pasaulis, 1992. P. 229.

²⁶⁴ Lukšaitė I. *Lokalinės istorijos sampratos. Lietuvos lokalinių tyrimų padėtis*. 2005. P. 5–11.

²⁶⁵ Topolski J. *Metodologija history*. – Moscow, 1973. P. 528.

1 pav. Vietos (teritorinių), institucinių ir interesų bendruomenių koreliacija

Tokią interpretaciją paremia ir Vytautas Šlapkauskas. Ieškodamas aiškumo šiuolaikiniame pasaulyje ir nerimaudamas dėl vis didėjančio susvetimėjimo, jis pabrėžia, jog Tomo Akviniečio laikais visuomenė turėjo „bendruomenės pavidalą“²⁶⁶, o dabartinė visuomenė, sukūrusi sudėtingas valdymo ir socialinės kontrolės sistemas, padidino žmonių susvetimėjimą. Todėl išeities reikia ieškoti bendruomenėje, kurios pagrindiniai požymiai yra šie: atsidaivimas bendruomenei, paremtas tarpusavio priklausomybe ir neformaliomis tarpusavio sąveikomis, tarpasmeninių santykių betarpiškumu ir valdymo paprastumu²⁶⁷. Bet tokių vietos bendruomenių yra daug, faktiškai tiek, kiek kaimų ir miestelių, todėl kalbėti apie vadybinę specifiką dar negalime. Vadybinį specifiškumą aptarsime, kai pradėdame nagrinėti vietos bendruomenėse atliekamus veiksmus, tam tikras funkcijas. Neužtenka gyventi tam tikroje teritorijoje, jausti prierašumą tai teritorijai, turėti tam tikrų interesų. Reikia veiksmo, žmonių, veikiančių vietos bendruomenės labui. Veikiančius vietos bendruomenės žmones sieja bendri interesai. Pradžioje paviršutiniški, jie ilgainiui virsta vidiniais jausmais.

²⁶⁶ Anzenbacher A. *Filosofijos įvadas*. – Vilnius: Katalikų pasaulis, 1992. P. 229.

²⁶⁷ Šlapkauskas V. *Šiuolaikinės bendruomenės savikūros sąlygos ir veiksniai. Bendruomeniškumas ir savivalda* / Redkolegijos pirmininkas R. Grigas. – Kaunas: 2000. P. 26–35.

Kadangi visos anksčiau pateiktos sąvokos apibrėžiamos sociologijos mokslo, todėl vadybos moksle, apibrėžiant funkcionalią vietos bendruomenę, mums artimiausias yra nevyriausybinės organizacijos (NVO) apibrėžimas, pateiktas Davido Korteno. Pasak jo, NVO būdingas savanoriškumas, pilietiškumas bei dalyvavimas teikiant viešąsias paslaugas ir įgyvendinant viešąją politiką²⁶⁸. Pagrindinis vietos bendruomenės skirtumas nuo NVO yra savo veiklos neformalizavimas.

Todėl funkcionalią vietos bendruomenę siūlome apibrėžti taip: ***funkcionalioji vietos bendruomenė yra grupė žmonių, gyvenančių apibrėžtoje teritorijoje ir atliekančių tam tikrus veiksmus tos vietos labui – dėl to atsiranda bendri interesai ir vidinis jausmas, jog jie priklauso tai pačiai žmonių grupei.***

Funkcionalios vietos bendruomenės kriterijai yra šie:

- yra lyderis (-iai);
- yra aktyvi piliečių grupė (formalus bendruomenės centras), kuri sistemingai renkasi į susirinkimus ir formuluoja bendruomenės poreikius;
- yra bent viena nevyriausybinė organizacija;
- veikia komunikacinė sistema;
- gilinamasi į dvasines vertybes, etnokultūrą ir todėl sukuriama palanki terpė bendruomenės individui augti, tobulėti;
- vyksta individų, kaimynų, grupių, organizacijų tarpusavio sąveika;
- kuriama socialinė tvarka;
- individai pasitiki savimi ir savo kaimynais;
- įgyvendinami demokratijos principai ir kt.

Pažymėtina, kad tai, ką mes vadiname funkcionalia vietos bendruomene, Vakarų šalyse vadinama *pilietine bendruomene* ir nurodoma, kad jai būdingas piliečių dalyvavimas viešuose reikaluose, o jų tarpusavio ryšiai grindžiami horizontaliais savitarpiskumo ir bendravimo santykiais, kurių esmė – tarpusavio pagarba ir pasitikėjimas net tada, kai požiūriai į esminius dalykus skiriasi²⁶⁹, arba *kaimynystė* (*neighbourhood*), kuri pasak Roberto Durand'o²⁷⁰, yra teritorija. Joje gyventojai užima tam tikras gyvenimo erdves, naudojasi tomis pačiomis tarnybomis ir bendro naudojimo įrenginiais, gali dalyvauti toje pačioje veikloje: rūpintis, stengtis išlaikyti ir gerinti materialinius dalykus, sudvasinti bendruomenės gyvenimą, turtinti aplinką, kuriai taip pat rei-

²⁶⁸ *Viešojo sektoriaus institucijų administravimas*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002. P. 211.

²⁶⁹ Putnam R. D. *Kad demokratija veiktų*. – Vilnius: Margi raštai, 2001. P. 119–122.

²⁷⁰ Durand R. *Histoire des centres sociaux. Du voisinage a la citoyennete*. – Paris: Syros, 1996.

kalingi įsipareigojimai. Ir vietos bendruomenės, ir pilietinės bendruomenės arba kaimynystės negalima painioti su Vakarų šalyse jau seniai egzistuojančia, o Lietuvoje tik pastaraisiais metais sparčiai besikuriančia, kaip minėta anksčiau, formalizuota institucija – *bendruomenės centru* – vieta, kurioje susirenka skirtingo amžiaus, išsilavinimo, visuomeninės padėties žmonės, čia ateinantys įgyti žinių, perduoti savo patirties ir noro šviestis, spręsti bendrų problemų, dirbti dėl to paties tikslo²⁷¹. Tai ne kas kita kaip vietos bendruomenėje veikianči viena ar kelios formalios bendruomeninės organizacijos.

Mūsų manymu, funkcionali vietos bendruomenė yra svarbiausias pilietinės visuomenės elementas, ir tai patvirtina jos apibrėžimas, nes **pilietinė visuomenė yra sąmoninga piliečių visuomenė, kurios nariai teisinėmis priemonėmis sugeba ginti savo interesus, tai visuomenė, kurioje veikia įvairūs piliečių susivienijimai, bendrijos, asociacijos ir kitos organizacijos, galinčios apsisaugoti nuo piktnaudžiavimo valdžia**. Būtent interesų gynimas, žmonių grupės susivienijimas ir yra tie veiksmai, kuriuos atliekant vietos bendruomenėje ji tampa funkcionali.

2.3. Veiksniai ir veiksmai, lemiantys vietos bendruomenės funkcionalumą

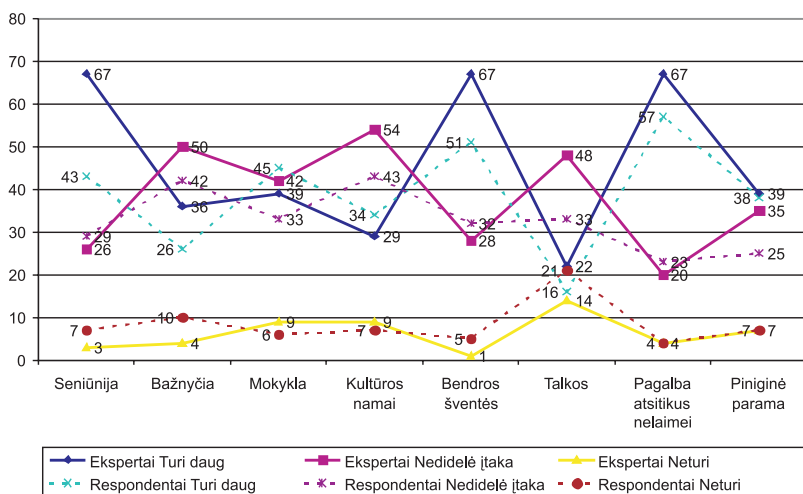
Vietos bendruomenės funkcionalumui įtakos turi tam tikri veiksniai ir atliekami veiksmai. Atrinkę pačius įtakingiausius tradicinius veiksnius tyrėme, ar jie egzistuoja dabartinėje viešojoje politikoje²⁷². Atrinkome dvi institucijas, veikiančias teritoriniu principu, – savivaldybę (seniūniją) ir Bažnyčią (parapiją), dar dvi institucijas, kurių įtaka vietos bendruomenei labai svarbi, – mokyklą ir kultūros įstaigas ir du reiškinius, vykstančius vietos bendruomenėje, – fizinį žmogaus saugumą ir socialinę pagalbą. Viešajame gyvenime girdime teiginius apie „problemišką šiuolaikinį gyvenimą“ arba apie „valdžios pamirštą žmogų“, todėl pirmiausia tikrinome, ar šiuolaikinis žmogus dar tiki, kad jam kas nors gali padėti. Tyrimas „Vietos bendruomenė 2001“²⁷³ nustatė, kad institucijos, kuriomis labiausiai tikima, jog prisidės prie bendruomeniškumo kūrimo, yra

²⁷¹ Baršauskienė V., Leliūgienė I. *Sociokultūrinis darbas bendruomenėje*. – Kaunas: Technologija, 2001. P. 139.

²⁷² Tai padėjo padaryti autoriaus atlikti tyrimai „Savivalda ir bendruomenė 1999“ ir stebėjimas „Veikianči vietos bendruomenė 1997–2000“. Šis tyrimas turėjo tyrimo dalyvaujant ir stebėjimo dalyvaujant (angl. – *participatory research, participatory observation*) bruožų.

²⁷³ Nefas S. *Funkcionali vietos bendruomenė Lietuvos kaimuose ir miesteliuose. Daktaro disertacija*. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007.

seniūnija, mokykla, Bažnyčia ir kultūros namai. Taip pat svarbūs veiksniai yra bendros šventės, talkos, pagalba atsitikus nelaimei ir piniginė parama.

2 pav. Veiksnių įtaka žmonių bendravimui proc.

Gana dažnai viešojoje politikoje vartojamas teiginys, kad bendruomeniškumas yra silpnas dėl prastos ekonominės padėties, o bendruomenių kūrimasis priklauso nuo piniginės paramos. Tyrimas „Vietos bendruomenė 2001“ viena-reikšmiško atsakymo nepateikė, nes jaunesnių žmonių nuomonė šiuo klausimu skiriasi, vyresni kaip 30 metų nurodo didžiulę pinigų įtaką, o vyriausi, turintys daugiau kaip 60 metų, mano, kad pinigai čia nevaidina jokio vaidmens.

Buvo nustatytos tam tikros kiekvieno veiksnio veiksmų grupės, kurias atliekant vietos bendruomenės funkcionalumas didėja. Šie veiksmai yra vadybinio, juridinio ir vertybinio pobūdžio. Seniūnijoje (savivaldybėje) gali būti atliekami šie veiksmai: vadybiniai – vyksta BC (bendruomenių centrų) koordinaciniai pasitarimai, seniūnijos funkcijas sistemingai vertina vietos bendruomenių žmonės, seniūnijos darbuotojai įtraukia vietos bendruomenių žmones, skatina vietos bendruomenės parengti savo vietovės plėros (strateginius) planus; juridiniai – savivaldybės administracijoje yra darbuotojas, koordinuojantis bendruomenių iniciatyvas, savivaldybės biudžete skiriamos lėšos vietos bendruomenių projektams, gyvenamosios vietovės atstovams, numatytiems savivaldos įstatyme, turi būti suteikiama daugiau teisių, seniūnas – vietos bendruomenių komiteto narys; vertybiniai – seniūno iniciatyvumas kuriant patariamąsias seniūnijų

tarybas, savivaldybės politikų ir administracijos vadovų lankymasis vietos bendruomenių renginiuose ir jų veiklos skatinimas.

Bažnyčia (parapija) gali atlikti šiuos vadybinius veiksmus: dvasininkai bendrauja su tikinčiaisiais ne tik Bažnyčioje, bet ir parapijoje, jie rodo iniciatyvą bendrauti su mokyklos, kultūros namų, bibliotekos, seniūnijos, policijos vadovais. Parapijos taryba yra: parapijiečių išrinktas kolegialus organas, klebono sudarytas kolegialus organas, ji sprendžia tik klebono pasiūlytus klausimus, taip pat dvasininkų ir parapijiečių – vietos bendruomenės narių pasiūlytus klausimus; juridinius – parapijos taryba gauna lėšų iš biudžeto vietos bendruomenei svarbiems socialiniams, kultūriniais, saugumo klausimams spręsti, vietos dvasininkai yra bendruomenių tarybų nariai; vertybinius veiksmus – dvasininkai propaguoja bendruomeniškas iniciatyvas, dalyvauja vietos bendruomenės renginiuose.

Mokykla gali atlikti šiuos vadybinius veiksmus: mokyklos vadovai koordinuoja savo veiklą su vietos bendruomenių lyderiais, joje vyksta vietos bendruomenių renginiai, pedagogai sistemingai organizuoja vietos bendruomenės žmonių savišvietą, į mokyklos needucacinių funkcijų vykdymo vertinimą įtraukiami vietos bendruomenių žmonės, pedagogai į edukacines programas įtraukia faktus apie bendruomeniškumą; juridinius – BC sudaromos sąlygos naudotis mokyklų ištekliais (patalpomis, telefonu, kompiuteriu ir t. t.), pedagogai yra seniūnijų bendruomenių tarybų nariai; vertybinius – pedagogai skatina mokinius dalyvauti vietos bendruomenių iniciatyvose, jie patys aktyviai dalyvauja vietos bendruomenių iniciatyvose.

Kultūros įstaigose (kultūros namai, biblioteka) gali atlikti šiuos vadybinius veiksmus: kultūros įstaigų vadovai koordinuoja savo veiklą su vietos bendruomenių lyderiais, kultūros įstaigose vyksta vietos bendruomenių renginiai, į kaimų, miestelių kultūrinių renginių planavimą įtraukiami vietos bendruomenių žmonės, į vietos kultūros namų veiklos vertinimą įtraukiami vietos bendruomenių žmonės; juridinius – kultūros įstaigų darbuotojai yra seniūnijų bendruomenių tarybų nariai, BC sudaromos sąlygos naudotis kultūros įstaigų ištekliais (patalpomis, telefonu, kompiuteriu ir t. t.); vertybinius – kultūros įstaigų darbuotojai palaiko vietos bendruomenės kultūrinės iniciatyvas ir kultūros įstaigų darbuotojai rodo iniciatyvą bendrauti su mokykla, Bažnyčia, vietos policininku.

Organizuojant socialinę pagalbą galima atlikti šiuos vadybinius veiksmus: seniūnijos socialinis darbuotojas dalyvauja BC susirinkimuose, seniūnijos (savivaldybės) socialinės pagalbos politikoje prioritetai teikiami tiems, kurie negali pasirūpinti savimi, o ne veltėdžiams, savivaldybėje yra speciali programa, kaip vietos bendruomenių žmones įtraukti į socialinių problemų

sprendimą; juridinius – savivaldybės biudžeto išmokos mokomos tik pritarus seniūnijos patariamajai tarybai, „Carito“ ir kitos socialinės pagalbos organizacijos sudaro sutartis dėl socialinių paslaugų teikimo, seniūnijos socialinis darbuotojas yra BC narys; vertybinius – seniūnijoje (savivaldybėje) vertinama socialinę pagalbą teikiančių asmenų veikla – jie nuolat pagerbiami – ir filantropų veikla, jie irgi nuolat pagerbiami.

Organizuojant fizinį žmogaus saugumą galimi šie veiksmai: saugumas kaimuose ir miesteliuose tiriamas sistemingai apklausiant vietos bendruomenių žmones, savivaldybė ir policijos komisariatas bendradarbiauja skatindami kurtis „Stabdyk nusikalstamumą“ grupes, politiniai ir administraciniai lyderiai yra mokomi, kaip organizuoti vietos bendruomenės žmones, kilus fizinei grėsmei; juridiniai – savivaldybėje sudaromos sąlygos kaimuose ir miesteliuose gyvenantiems ir dirbantiems policininkams, vietos bendruomenės žmonės gerai pažįsta policininką, kuris, nors ir negyvena jų kaime ar miestelyje, bet prireikus į jį galima kreiptis, vietos policininkas yra BC narys; vertybiniai – yra policininkas, kuris nuolat bendrauja su seniūnu, mokyklos direktoriumi, klebonu, kultūros namų, bibliotekos direktoriumi, ir policininkas, kuris nuolat dalyvauja vietos bendruomenių renginiuose.

2.4. Apibendrinimas

Lietuvos mokslininkų darbų, kuriuose vadybiniu aspektu būtų analizuojamas vietos bendruomenės funkcionalumas, nėra, tačiau esami darbai apie bendruomeniškumą kaip vertybę rodo poreikį kelti vietos bendruomenės funkcionalumo klausimą ir sukurti palankią aplinką galimoms diskusijoms ir atsakymams.

Vietos bendruomenės ir *funkcionalios vietos bendruomenės* sąvokos Lietuvos mokslinėje literatūroje neapibrėžtos, todėl remdamiesi gana įvairiapusiškai apibrėžiama bendruomenės sąvoka, siūlome vartoti tokią funkcionalios vietos bendruomenės apibrėžtį: funkcionali vietos bendruomenė yra grupė žmonių, gyvenančių apibrėžtoje teritorijoje ir atliekančių tam tikrus veiksmus tos vietos labui. Dėl to atsiranda bendri interesai ir vidinis jausmas, jog jie priklauso tai pačiai žmonių grupei.

2.5. Literatūra

1. Anzenbacher A. *Filosofijos įvadas*. – Vilnius: Katalikų pasaulis, 1992.
2. Baršauskienė V., Leliūgienė I. *Sociokultūrinis darbas bendruomenėje*. – Kaunas: Technologija, 2001.
3. Duden H. Z. *Deutsches Universalwörterbuch* Dudenverlag. – München, 1989.
4. *Tarptautinių žodžių žodynas*. – Vilnius: K. Poželos spaustuvė, 1985.

5. Lingis A. *Nieko bendra neturinčių bendrija*. – Vilnius: Baltos lankos, 1997.
6. Lukšaitė I. *Lokalinės istorijos sampratos. Lietuvos lokaliųjų tyrimų padėtis*. 2005.
7. Nisbet R. *Konservatizmas*. – Vilnius: Pradai, 1993.
8. Nefas S. Funkcionalios vietos bendruomenė Lietuvos kaimuose ir miesteliuose. *Daktaro disertacija*. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007.
9. Römeris M. *Valstybė. T.1.* – Vilnius: Pradai, 1995.
10. Putnam R. D. Kad demokratija veiktų. – Vilnius: Margi raštai, 2001.
11. Šlapkauskas V. Šiuolaikinės bendruomenės savikūros sąlygos ir veiksniai. *Bendruomeniškumas ir savivalda / Redkolegijos pirmininkas R. Grigas*. – Kaunas: 2000.
12. Topolski J. *Metodologija history*. – Moscow, 1973.
13. *Viešojo sektoriaus institucijų administravimas*. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002.

2.6. Užduotys

Diskusijos klausimai

1. Kaip mokslininkai apibrėžia bendruomeniškumo sąvoką?
2. Kokie sąvokos turinio elementai kartojasi net kelių mokslininkų pateikiamuose apibrėžimuose?
3. Kuo skiriasi vietos bendruomenės ir funkcionalios vietos bendruomenės apibrėžimai?
4. Kokią prasmę apibrėžiant vietos bendruomenę turi lokalizacijos terminas?
5. Kokią prasmę apibrėžiant funkcionalią vietos bendruomenę turi funkcionalumo terminas?
6. Kokie yra vietos bendruomenės funkcionalumą lemiantys veiksniai?
7. Į kokias grupes skirstomi veiksmai gali vykti tam tikruose faktoriuose?

Savarankiškas darbas

1. Sudarykite palyginamąją bendruomeniškumo sąvokų lentelę.
2. Palyginkite vietos bendruomenės ir funkcionalios vietos bendruomenės apibrėžimų prasminius elementus.
3. Pateikite savo gyvenamosios vietovės bendruomenių ir vietos bendruomenių pavyzdžių.
4. Nustatykite, kokie veiksmai atliekami Jums žinomose vietos bendruomenėse prisideda prie jos funkcionalumo.

3. VIETOS DEMOKRATIJOS POKYČIAI LIETUVOJE, TURINTYS ĮTAKOS VIETOS BENDRUOMENIŠKUMUI

Demokratija yra procesas, o norint suprasti, kaip vyksta procesas, reikia jį stebėti. Mokslininkai stebėjimus vykdo atlikdami tyrimus. Todėl vertindami Lietuvoje vykstančius vietos demokratijos procesus remsimės atliktais trimis tyrimais. Tai tyrimas „Vietos demokratija 2003“, atliktas pagal Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos ir Suomijos Respublikos vidaus reikalų ministerijos 2001 m. liepos 3 d. dvišalio bendradarbiavimo memorandumo projektą „Piliečių dalyvavimo vietos savivaldoje skatinimas“, vykusį 2002–2003 m. Projekte dalyvavo Suomijos Respublikos vidaus reikalų ministerija, Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija (Viešojo administravimo departamentas), Suomijos Respublikos regionų ir savivaldybių asociacija ir Lietuvos savivaldybių asociacija (Mokymo ir konsultavimo centras). Projekto tikslas – skatinti piliečius dalyvauti vietos savivaldoje, stiprinti savivaldybės bendruomenės vaidmenį, kuriant demokratinę visuomenę ir suteikiant piliečiams realias galimybes dalyvauti priimant sprendimus.²⁷⁴

Kitas tyrimas – 2005 m. atlikta gyvenamųjų vietovių bendruomenių atstovų veiklos analizė, vykdam Lietuvos Respublikos viešojo administravimo plėtros iki 2010 m. strategijos įgyvendinimo 2005–2006 m. priemonių planą. Tyrimą atliko Vidaus reikalų ministerijos Viešojo administravimo departamentas.²⁷⁵

Trečias tyrimas „Vietos demokratija 2009“²⁷⁶ buvo atliktas MRU Viešojo administravimo katedros, KTU Viešojo administravimo katedros ir Savivaldos mokymo centro mokslininkų savarankiška iniciatyva, nes buvo tikslinga

²⁷⁴ Su tyrimo rezultatais galima susipažinti: *Piliečių dalyvavimo vietos savivaldoje skatinimas. Tyrimo „Vietos demokratija 2003“, vykdyto pagal Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos ir Suomijos Respublikos vidaus reikalų ministerijos 2001 m. liepos 3 d. dvišalio bendradarbiavimo memorandumą, ataskaita.* Atliko J. Vaičiūnienė ir S. Nefas. – Vilnius, 2003.

²⁷⁵ Su tyrimo rezultatais galima susipažinti: *Gyvenamųjų vietovių bendruomenių atstovų veiklos analizė. Tyrimo, vykdyto pagal Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. vasario 21 d. nutarimo Nr. 197, 3.3.1 priemonę, ataskaita.* Atliko M. Bernotienė, S. Nefas ir J. Vaičiūnienė. – Vilnius, 2005.

²⁷⁶ Tyrimas „Vietos demokratija 2009“ atliktas MRU Viešojo administravimo katedros, KTU Viešojo administravimo katedros ir Savivaldos mokymo centro. – Vilnius, Kaunas, 2009. Tyrimo vykdytojai: koordinatorius – MRU Viešojo administravimo katedros docentas dr. Saulius Nefas, KTU Viešojo administravimo katedros docentė dr. Eglė Vaidelytė, KTU Savivaldos mokymo centro direktorė Jolanta Vaičiūnienė, KTU Europos integracijos studijų magistrantė Simona Ereminaitė, tyrėjai – MRU ir KTU 2009 metų Viešojo administravimo programos bakalaurai.

praėjus 6 ir 4 metams po tyrimų fiksuoti, išvelgti ir propaguoti vietos demokratijos srityje vykstančius reiškinius, atkreipti dėmesį į vykstančius pokyčius ir atlikti palyginimą.

3.1. Vietos demokratijos instrumentų funkcionavimo tendencijos

Analizuojant atsakymus buvo pasirinkta tokia logika: ieškoti teigiamų pavyzdžių savivaldybėse, kurių respondentai ekspertai kiek įmanoma teigiamai vertina savo savivaldybėse vykstančias tendencijas. Todėl dėmesį kreipėme į tokius atsakymus (atsakymo procentinė reikšmė 55 proc. ir daugiau), kurių įvertis buvo „aktyviai, labai aktyviai“, „daug ir labai daug“ ir t. t. Kad saitytojui būtų aiškiau, kuris klausimas nagrinėjamas, juos numeravome taip pat kaip ir anketų klausimus (viena iš anketų kaip pavyzdys pateikta 3 priede).

1. Analizuojant, kaip per paskutinius rinkimus į savivaldybės tarybą buvo skatinamas piliečių dalyvavimas ir kaip jie buvo motyvuojami, paaiškėjo gana dideli nuomonių skirtumai visose trijose ekspertų grupėse. **Vietos informavimo kampaniją rinkėjų aktyvumui padidinti** kaip aktyvią ir labai aktyvią vertina Šalčininkų, Ignalinos, Kėdainių, Druskininkų ir Jonavos savivaldybių²⁷⁷ politikai, Lazdijų, Anykščių, Ignalinos, Prienų, Tauragės, Švenčionių, Panevėžio raj., Druskininkų ir Alytaus raj. savivaldybių administracijų darbuotojai ir Pasvalio savivaldybės aktyvūs piliečiai. **Politinių partijų skirtingų savivaldybės plėtojimo strategijų viešinimą** kaip aktyviausią vertina Pagėgių, Šalčininkų, Mažeikių, Druskininkų, Šilutės ir Jonavos savivaldybių politikai, Pakruojo, Tauragės, Alytaus raj. ir Klaipėdos raj. administracijos darbuotojai ir Pasvalio savivaldybės aktyvūs piliečiai.

2. **Skirtingų politinių partijų rinkimų agitacinės medžiagos platini- mą atnešant gyventojams į namus** kaip aktyviausią vertina Pagėgių, Anykščių, Šalčininkų, Varėnos, Ignalinos, Rokiškio, Alytaus miesto, Pasvalio, Kauno miesto, Prienų, Kėdainių, Ukmergės, Švenčionių, Kauno raj., Kelmės, Palangos, Alytaus raj. ir Klaipėdos raj. savivaldybių politikai, Lazdijų, Pagėgių, Rokiškio, Šiaulių raj., Kauno miesto, Prienų, Pakruojo, Panevėžio miesto, Ukmergės, Tauragės, Mažeikių, Alytaus raj. ir Klaipėdos miesto savivaldybių administracijos darbuotojai, Lazdijų, Varėnos, Ignalinos, Alytaus miesto, Pasvalio, Prienų, Kaišiadorių, Panevėžio miesto, Tauragės, Kėdainių, Šakių, Kauno raj. ir Klaipėdos raj. aktyvūs piliečiai.

3. **Savivaldybės atliekama gyventojų grupių, nedalyvaujančių rinkimuose, analizė** kaip aktyvi nevertinama nė vienos savivaldybės nė vienos tiriamosios grupės ekspertų.

²⁷⁷ Vartosime sąvoką „savivaldybė“, tik toms, kurios yra aplink didžiuosius miestus rašysime „rajono“.

4. Atviras ir aktyvus kandidatų parinkimo procesas kaip aktyvus vertinamas Biržų, Tauragės, Kėdainių, Druskininkų, Jonavos ir Alytaus raj. politikų, Ignalinos, Pakruojo, Tauragės savivaldybių administracijos darbuotojų ir Pasvalio savivaldybės aktyvių piliečių.

5. Politinių partijų noras įtraukti visuomenę į kandidatų parinkimo procesą kaip aktyvus vertinamas Pagėgių, Biržų, Šakių politikų, Varėnos ir Ignalinos savivaldybių administracijos darbuotojų, bet kaip aktyvus nevertinamas nė vienos savivaldybės aktyvių piliečių.

6. Politinių partijų veiksmai informuojant potencialius kandidatus apie tarybos narių vaidmenį ir taip motyvuojant juos kaip aktyvūs vertinami Lazdijų, Alytaus miesto, Kauno miesto, Kaišiadorių, Tauragės, Šakių, Šilutės ir Kazlų Rūdos savivaldybių politikų, Ignalinos ir Alytaus miesto savivaldybių administracijos darbuotojų ir Ignalinos savivaldybės aktyvių piliečių.

7. Į klausimą, kaip **funkcionuoja etikos kodeksai**, tarybos nariai ir administracijos darbuotojai (tyrime dalyvavo tik šių dviejų kategorijų ekspertai) nurodė, kad **tarybos nariai dažnai** (tirtų savivaldybių politikų nuomonės pasidalijo pusiau) **dalyvauja rengiant ir priimant turtinių ir finansinių klausimų sprendimus, susijusius su jų pačių ar artimų giminaičių privačiais interesais. Kad** nedalyvauja, mano tik Šalčininkų, Biržų, Varėnos, Ignalinos ir Druskininkų savivaldybių administracijos darbuotojai.

7.1. Kad tarybos nariai kartais dalyvauja rengiant klausimus, susijusius su įmone ar organizacija, kurioje eina vadovo pareigas, nors ir nedalyvauja balsavime, mano šių savivaldybių politikai: Pagėgių, Šalčininkų, Biržų, Ignalinos, Šiaulių raj., Druskininkų ir Kazlų Rūdos ir Šalčininkų, Varėnos, Ignalinos, administracijos darbuotojai.

7.2. Kad meras sistemingai siūlo tarybos nariams, turintiems interesų konfliktą, nedalyvauti priimant sprendimą, mano daugumos savivaldybių politikai ir administracijos darbuotojai.

7.3. Kad kai kurie tarybos nariai aktyviai proteguoja savo asmeninius ar verslo interesus, mano Šalčininkų, Alytaus miesto, Prienų, Pakruojo, Tauragės, Švenčionių, Vilniaus miesto, Kalvarijos, Klaipėdos miesto, Klaipėdos raj. savivaldybių politikai ir Anykščių, Šalčininkų, Alytaus miesto, Pakruojo Vilniaus miesto, Palangos, Neringos, Šilutės savivaldybių administracijos darbuotojai.

7.4. Kad administracijos darbuotojai sistemingai nušalinami nuo klausimų, susijusių su jų šeimos ar verslo interesais, rengimo, mano Pagėgių, Anykščių, Šalčininkų, Ignalinos, Rokiškio, Pasvalio, Mažeikių, Vilniaus miesto, Jonavos ir Alytaus raj. politikai ir Lazdijų, Anykščių, Alytaus miesto, Pasvalio, Šakių, Švenčionių, Vilniaus miesto, Druskininkų, Palangos savivaldybių administracijos darbuotojai.

8. Analizuojant **savivaldybėse taikomus piliečių dalyvavimo metodus**, paaiškėjo, kad visų savivaldybių politikai ir administracijos darbuotojai beveik vienareikšmiškai sutinka, jog taikomi tokie metodai kaip: atviri sprendimų priėmėjų ir piliečių diskusijų forumai, susitikimai su piliečiais specialioms klausimams aptarti, mero gyventojų priėmimo valandos, administracijos direktoriaus gyventojų priėmimo valandos ir administracijos vadovaujančių darbuotojų gyventojų priėmimo valandos. Tik aktyvūs piliečiai atsargiau vertino atvirus diskusijų forumus ir administracijos vadovaujančių darbuotojų gyventojų priėmimo valandas. Visų trijų grupių ekspertai gana atsargiai vertina tarybos komitetų pirmininkų gyventojų priėmimo valandas ir ypač peticijas. Nebuvo nė vienos savivaldybės, kad trijų grupių ekspertų nuomonės sutaptų, jog peticija jų savivaldybėje yra vienas iš piliečių dalyvavimo metodų. Vertinant tik politikų atsakymus dėl peticijų metodo taikymo tikslinga apie tai domėtis Lazdijų, Švenčionių, Kauno miesto, Prienų, Kaišiadorių, Kėdainių, Panevėžio raj., Palangos, Klaipėdos miesto ir Klaipėdos raj. savivaldybėse, nes respondentai nurodė, kad peticijos čia teikiamos.

9. Analizuojant **posėdžių atvirumą visuomenei** aiškėja, kad politikai ir administracijos darbuotojai mano, jog savivaldybės tarybų posėdžiai visada atviri beveik visose savivaldybėse, o aktyvūs piliečiai taip mano tik Lazdijų, Alytaus miesto, Pasvalio, Šiaulių raj., Kauno miesto, Prienų, Pakruojo, Panevėžio miesto, Šaulių, Kauno raj., Kalvarijos savivaldybėse. Kad tarybų komitetų posėdžiai visada atviri savivaldybėse, nurodo mažiau kaip pusės savivaldybių politikų ir administracijos darbuotojų ir tik vienintelės Pakruojo savivaldybės aktyvūs piliečiai. Kad bendruomenių tarybų posėdžiai visada atviri piliečiams, teigia mažiau nei pusė savivaldybių. Taigi, savivaldybių politikų, manančių, jog bendruomenių tarybų posėdžiai visada atviri, yra kur kas daugiau nei taip manančių aktyvių piliečių.

10. Apžvelgiant, kaip **žiniasklaidos priemonės naudojamos informuojant apie savivaldybės tarybos posėdžius**, nurodoma, kad politikai ir administracijos darbuotojai beveik visuotinai teigia, jog spaudoje tai daroma visada ir tik pusėje savivaldybių tam pritaria aktyvūs piliečiai. Kitos žiniasklaidos formos daugumoje savivaldybių naudojamos epizodiškai, o aktyvūs piliečiai mano, kad nė vienoje savivaldybėje tiesioginė vaizdo ar garso transliacija iš posėdžio vyksta ne visada.

11. Analizuojant, kaip **žiniasklaidos priemonės naudojamos informuojant gyventojus apie savivaldybės tarybos komitetų posėdžius, pažymima**, kad tai vyksta nuolat. Taip teigia tik Lazdijų, Anykščių, Biržų, Rokiškio, Panevėžio miesto, Kėdainių, Mažeikių, Šakių, Kauno raj., Kelmės, Jonavos, Klaipėdos raj., Kaišiadorių, Druskininkų, Šilutės, Alytaus raj., Klaipėdos miesto savivaldybių politikai ir administracijos darbuotojai bei Pakruojo, Panevėžio

miesto, Mažeikių, Šakių ir Švenčionių savivaldybių aktyvūs piliečiai. Kad viešinant savivaldybių tarybų posėdžius visada naudojamos kitos priemonės, nurodo tik pavienės savivaldybės.

12. Aktyvių piliečių dar buvo klausiama, kaip su **savivaldybės tarybos posėdžių darbotvarkėmis piliečiai supažindinami iš anksto**. Visų savivaldybių aktyvūs piliečiai nurodė, kad tai daroma internetu, daugelyje savivaldybių – vietos spaudoje ir tik mažos dalies savivaldybių aktyvūs piliečiai teigė, kad tai daroma viešose patalpose (savivaldybėje, bibliotekoje ir pan.) arba (Biržų, Panevėžio miesto, Kėdainių, Druskininkų, Jonavos savivaldybėse) savivaldybių skelbimų lentose.

13. Apžvelgiant padėtį savivaldybėse, ar **vartotojų atstovai yra kviečiami ar skiriami į valdymo struktūras šiose savivaldybių įstaigose ir įmonėse**, paaiškėjo politikų nuomonė, kad taip yra mokyklose. Tik labai nedaugelyje savivaldybių tai vyksta kitose viešose įstaigose. Ir tik pavienių savivaldybių administracijos darbuotojai ir aktyvūs piliečiai mano, kad tai vyksta jų savivaldybėse.

14. Gana konkretus tyrimo klausimas buvo, kokie **apklausos metodai taikomi savivaldybėse**. Stebina skirtingi atsakymai ir tai matome 3 lentelėje.

3 lentelė

Politikų taikomi apklausos metodai savivaldybėse

	Metodas	Politikai	Administracijos darbuotojai	Aktyvūs piliečiai
a)	Gyventojų atsiliepimų dėžutės	Pagėgių sav., Ignalinos sav., Alytaus miesto, Pasvalio sav., Šiaulių raj., Kauno miesto, Kaišiadorių sav., Pakruojo sav., Panevėžio miesto, Ukmergės sav., Kėdainių sav., Mažeikių sav., Šakių sav., Kauno raj., Vilniaus miesto, Druskininkų sav., Palangos, Kalvarijos sav., Šilutės sav., Jonavos sav.	Pagėgių sav., Biržų sav., Varėnos sav., Lazdijų sav., Anykščių sav., Rokiškio sav., Alytaus miesto, Pasvalio sav., Šiaulių raj., Kauno miesto, Kaišiadorių sav., Pakruojo sav., Tauragės sav., Mažeikių sav., Kauno raj., Druskininkų sav., Palangos, Kalvarijos sav., Neringos sav., Šilutės sav., Jonavos sav., Alytaus raj.	Pagėgių sav., Biržų sav., Rokiškio sav., Lazdijų sav., Pasvalio sav., Prienų sav., Kaišiadorių sav., Pakruojo sav., Kėdainių sav., Kauno raj., Druskininkų sav., Jonavos sav., Alytaus raj.

3 lentelės tęsinys

b)	Atsiliepimų linija (telefonu)	Ignalinos sav., Rokiškio sav., Kauno miesto, Kaišiadirių sav., Panevėžio miesto, Mažeikių sav., Vilniaus miesto, Panevėžio raj., Palangos sav., Jonavos sav., Klaipėdos miesto.	Varėnos sav., Šiaulių raj., Kauno miesto, Panevėžio miesto, Tauragės sav., Mažeikių sav., Palangos sav., Jonavos sav., Alytaus raj., Klaipėdos miesto, Klaipėdos raj.	Biržų sav., Kaišiadorių sav.,
c)	Atsiliepimų anketa	Pasvalio sav., Kėdainių sav., Mažeikių sav., Kauno raj., Vilniaus miesto, Jonavos sav., Alytaus raj.	Pagėgių sav., Anykščių sav., Varėnos sav., Ignalinos sav., Alytaus miesto, Mažeikių sav., Palangos sav., Jonavos sav., Alytaus raj.	Pagėgių sav., Biržų sav., Kauno raj., Panevėžio raj.,

15. **Paslaugų vartotojų tarybas** teigia turį Biržų sav. politikai, o paslaugų kokybės tyrimus teigia atliekantys Biržų sav., Panevėžio miesto, Jonavos sav., Kazlų Rūdos politikai ir Pagėgių, Kauno raj., Jonavos sav. administracijos darbuotojai bei Jonavos sav. ir Alytaus raj. aktyvūs piliečiai. Faktiškai visos grupės pripažįsta, kad **atsiliepimai interneto puslapyje apklausiant gyventojus** yra populiariausia priemonė.

16. Išskirtinis klausimas buvo užduotas tik savivaldybių politikams aiškinantis, **kokiomis informacinėmis priemonėmis jie naudojami per pastarąją kadenciją ir kokią informaciją platino?** Nenustatyta, kad politikai neplatintų informacijos, susijusios su savivaldybės veikla, bet paaiškėjo, kad nemažai informacijos politikai platina ir apie bendruomenių veiklą.

17. Nagrinėdami, **kokie metodai taikomi savivaldybėse** (žr. 4 lentelę) **norint išsiaiškinti gyventojų nuomonę tam tikru klausimu**, pateiksime reitingavimo lentelę – kiek savivaldybių kokį metodą taiko ir kaip metodo taikymą vertina trijų grupių ekspertai.

4 lentelė.

Politikų taikomų metodų aiškinantis
 problemą populiarumas savivaldybėse

Metodas	Savivaldybių politikai / reitingo vieta pagal atsakymo dažnį	Administracijos darbuotojai / reitingo vieta pagal atsakymo dažnį	Aktyvūs piliečiai / reitingo vieta pagal atsakymo dažnį
Savivaldybių tarybų narių išvykos į probleminę vietą	36/1	-	30/2
Susitikimai su gyventojais	36/1	35/1	34/1
Konsultacijos telefonu	32/2	30/3	18/4
Gyventojų anketavimas	10/8	15/6	4/7
Atsiliepimai interneto puslapyje	27/4	33/2	17/5
Diskusijos internetu	15/7	11/7	3/8
Gyventojų interviu	16/6	5/8	3/8
Specializuoti susirinkimai su gyventojais (pvz., dėl teritorijų planavimo ir pan.)	36/1	33/2	20/3
Seminarai (darbas grupėse) kuriant savivaldybės plėtojimo strategiją	28/3	21/4	4/7
Vietos gyventojų apklausa	24/5	20/5	7/6

18. Aiškinantis, ar savivaldybė remia piliečių bendruomenės iniciatyvas (žr. 5 lentelę), paaiškėjo, kokios savivaldybės kokias rėmimo formas taiko ir koks skaičius ekspertų kiekvienoje grupėje tai nurodo. Išskiriant atskiras savivaldybes pažymėtina, kad Kaišiadorių, Ignalinos, Pakruojo, Šakių ir Panevėžio raj. tai daroma akivaizdžiausiai, nes tai nurodo visos ekspertų grupės.

5 lentelė.

Savivaldybių paramos formos remiant piliečių iniciatyvas

	Rėmimo išraiška	Politikai	Administracijos darbuotojai	Aktyvūs piliečiai
a)	Remia finansiškai	31	23	20
b)	Organizuoja mokymus, kaip skatinti piliečių aktyvumą	22	16	11
c)	Suteikia patalpas savivaldybės pastate nemokamai arba už simbolinį mokestį	32	29	23

5 lentelės tęsinys

d)	Suteikia patalpas, kuriose yra reikiama įranga	26	21	13
e)	Palaiko iniciatyvas žodiniiais paskatinimais / prizais	33	27	24

19. Kitas klausimas, kuris, palyginti su ankstesniu, pasižymi dideliu subjektyvumu, buvo klausimas, **kaip savivaldybė skatina piliečius aktyviai dalyvauti vietos visuomeniniame gyvenime**. Politikai mano, kad labai gerai tai daro Šakių, Panevėžio raj. ir Druskininkų savivaldybių taryba, kad administracija – mano tik Druskininkų savivaldybės politikai, kad bendruomenių tarybos – Pagėgių, Panevėžio raj., Druskininkų ir Kazlų Rūdos savivaldybių politikai. Kad tarybos nariai labai gerai skatina piliečius dalyvauti, mano tik Druskininkų administracijos darbuotojai, kad administracijos darbuotojai labai gerai skatina piliečius dalyvauti, manoma Varėnos ir Druskininkų savivaldybėse, o kad bendruomenių tarybos labai gerai skatina piliečius dalyvauti, mano Biržų administracijos darbuotojai. Aktyvių piliečių vertinimu, labai gerai piliečius dalyvauti skatina Pakruojo savivaldybės administracija.

20. Tiriant, kaip apskritai politikai vertina piliečių / gyventojų žinias, **kokius sprendimus priima savivaldybė, geriausius vertinimus pateikė** Pagėgių, Biržų, Ignalinos, Pakruojo, Kėdainių, Šakių Druskininkų, Neringos, Klaipėdos raj. ir Kazlų Rūdos savivaldybių politikai, o **tiesioginį piliečių dalyvavimą** geriausiai vertina Pagėgių ir Druskininkų savivaldybių politikai. Administracijos darbuotojų manymu, nepriekaištingai **piliečius dalyvauti skatina** Lazdijų, Anykščių, Šalčininkų, Ignalinos, Alytaus miesto, Kauno raj., Palangos savivaldybės. Atkreiptinas dėmesys, kad tik Kauno raj. savivaldybės administracijos darbuotojai **tiesioginį piliečių dalyvavimą** savivaldybėje vertina gerai arba labai gerai. Aktyvūs piliečiai mano, kad savivaldybių priimamus sprendimus gerai žino Biržų, Pasvalio, Pakruojo ir Panevėžio miesto savivaldybių gyventojai ir tiesioginį piliečių dalyvavimą vietiniame visuomeniniame gyvenime geriausiai vertina Kaišiadorių savivaldybės aktyvūs piliečiai.

21. Vadybos procese svarbu numatyti konkrečius žingsnius norint pasiekti tam tikrus rezultatus. Todėl tirdami savivaldos plėtojamą aiškinomės, **kokius žingsnius kaip reikšmingiausius plėtojant savivaldą svarbiais ir labai svarbiais** (atsakymai sujungti) laiko ekspertai (žr. 6 lentelę).

6 lentelė.

Svarbiausi žingsniai plėtojant savivaldą

		Politikai	Administracijos darbuotojai	Aktyvūs piliečiai
	Savivaldos plėtojimo žingsniai	Prioriteto vieta / skaičius savivaldybių vertinančių kad svarbu ir labai svarbu	Prioriteto vieta / savivaldybių, vertinančių, kad svarbu ir labai svarbu, skaičius	Prioriteto vieta / savivaldybių, vertinančių, kad svarbu ir labai svarbu, skaičius
a)	Parengta strategija / taisyklės, kaip skatinti piliečius dalyvauti vietos demokratijoje	4/14 sav.	7/8 sav.	5/10 sav.
b)	Parengta strategija / taisyklės, kaip teikti informaciją gyventojams	3/18 sav.	4/19 sav.	4/12 sav.
c)	Yra administracijos darbuotojų, atsakingų už piliečių dalyvavimo skatinimą	4/14 sav.	6/10 sav.	6/9 sav.
d)	Vyksta tarybos narių mokymas apie piliečių dalyvavimą	7/4 sav.	9/4 sav.	8/1 sav.
e)	Vyksta sistemingi (mažiausiai du sykius per metus) susirinkimai su visuomene	2/28 sav.	3/21 sav.	3/18 sav.
f)	Nuolat teikiama informacija apie vietos įvykius žiniasklaidai	1/33 sav.	1/32 sav.	1/28 sav.
g)	Gerinama internetinės paslaugos savivaldybėje	1/33 sav.	2/31 sav.	2/23 sav.
i)	Vartotojų atstovai skiriami į savivaldybių paslaugų tiekimo įmonių valdymo organus	5/10 sav.	10/2 sav.	7/8 sav.
h)	Teikiamų paslaugų alternatyvos išaiškinamos piliečiams	4/14 sav.	5/13 sav.	7/8 sav.
k)	Vyksta politikų diskusijos dėl galimybių didinti pasyvių gyventojų grupių tiesioginį dalyvavimą	6/8 sav.	8/5 sav.	8/1 sav.

22. Iki pakeičiant vietos savivaldos įstatymą 2008 m. **buvo nuostata apie gyvenamosios vietovės bendruomenės atstovus**. Aiškinomės, kaip ekspertai

vertino jų veiklą. Kaip svarbią ir labai svarbią (atsakymai sujungti) vertina Lazdijų, Pagėgių, Anykščių, Biržų, Alytaus miesto, Kauno miesto, Kėdainių, Mažeikių, Šakių, Kauno raj., Panevėžio raj., Druskininkų, Jonavos, Klaipėdos raj. savivaldybių politikai ir Šalčininkų, Biržų, Varėnos, Kauno miesto, Kaišiadorių, Švenčionių ir Druskininkų administracijos darbuotojai bei Lazdijų, Pagėgių, Pakruojo, Šakių, Panevėžio raj. Jonavos, Klaipėdos raj. ir Kazlų Rūdos aktyvūs piliečiai.

Pakeitus įstatymą 2008 m. savivaldybių seniūnijose **renkami seniūnaičiai, todėl aiškinomės, kokius kokybinius pokyčius jų veikloje galima numatyti?** Ekspertų teigimu, kad dėl jų prasidės kokybiniai pokyčiai, teigia tik mažuma savivaldybių politikų, administracijos darbuotojų ir aktyvių piliečių. Tačiau vieni mano, kad taip centrinė valdžia paskatino piliečių iniciatyvumą. Kad taip sudaromos sąlygos piliečiams realiai dalyvauti priimant vietos sprendimus, teigia maždaug pusė visų trijų ekspertų grupių atsakiusiųjų.

23. Kadangi vietos savivaldos pagrindų įstatymo 34 straipsnyje **nustatytos seniūnaičio teisės ir pareigos, aiškinomės, ar užtenka šių teisių?** 7 lentelėje matyti, kad tik pusės savivaldybių ekspertai politikai mano, jog teisių užtenka, o dauguma ekspertų administracijos darbuotojų ir ekspertų aktyvių piliečių mano kitaip.

7 lentelė.

Ekspertų nuomonė dėl seniūnaičio teisių

Politikai / savivaldybių skaičius	Administracijos darbuotojai / savivaldybių skaičius	Aktyvūs piliečiai / savivaldybių skaičius
17	9	4

24. Aiškinantis, **kas turi reglamentuoti teises ir pareigas, susijusias su vietos bendruomenės vidiniu gyvenimu**, nustatyta, kad dauguma savivaldybių politikų ir aktyvių piliečių mano, jog reglamentuoti turi savivaldos įstatymas ir vietos bendruomenės kolegialaus organo sprendimas, o administracijos darbuotojų nuomone – tik vietos bendruomenės kolegialaus organo sprendimas.

25. Atsakdami į visoms ekspertų grupėms pateiktą klausimą, kas savivaldybėse **turi didžiausią įtaką vietos bendruomenių raidai**, absoliuti dauguma savivaldybių ekspertų pripažino visų išvardytų vaiksnių svarbą ir nurodė, kad didžiausią įtaką turi: lyderiai, suburiantys interesų turinčius žmones; valdžios institucijos, leidžiančios veikti vietos bendruomenėms; valdžios institucijos, skatinančios veikti vietos bendruomenes; vietos tradicijos; vidinis žmonių poreikis tvarkytis savo gyvenamojoje vietoje; socialinių-ekonominių

problemų mastas, galimybė sulaukti finansinės pagalbos iš fondų; galimybė sulaukti finansinės pagalbos iš vietos valdžios.

26. Tiriant **pasyvesnes savivaldybės grupes** visos ekspertų grupės pateikė vienareikšmiškus atsakymus – nepripažįstama, kad moterys yra pasyvesnės. Ekspertai vienareikšmiškai sutinka, kad jaunimas ir vaikai bei socialiai remtini ir kaimo žmonės yra pasyvesni, tačiau ekspertai nesutinka, kad visi žmonės yra pasyvūs.

27. Tiriant, **ar savivaldybėje veikia strateginių planų kūrimo informavimo ir gyventojų įtraukimo į strategijos kūrimo procesą sistemos**, dauguma ekspertų politikų ir administracijos darbuotojai linkę manyti, kad jų savivaldybėse tokios sistemos veikia ir tik pavienių savivaldybių aktyvūs piliečiai pripažįsta tokias sistemas esant jų savivaldybėse.

3.2. Apibendrinimas

Lietuvoje, kuri tik prieš dvidešimtį metų išsivadavo iš totalitarizmo, pastebimas politinio elito noras susitapatinti su demokratijos procesais, vykstančiais senos demokratijos šalyse. Tačiau to siekiant vyrauja tik kalbėjimas (deklaravimas) apie demokratiją, o ne funkcinis požiūris, kai diskutuojama apie svarbius veiksmus, kurie lemtų demokratijos plėtrą. Todėl ir takoskyra tarp eilinių gyventojų ir politinio elito dėl požiūrio į demokratiją didėja.

Tyrimas parodė, kad nemaža dalis Lietuvos savivaldybių vadovų nėra linkę tyrimu pasitikrinti, kaip funkcionuoja demokratijos instrumentai.

Tyrimo „Vietos demokratija 2009“ dalyvių atsakymai rodo, kad jie nėra linkę idealizuoti vietos demokratijos procesų, vykstančių jų savivaldybėse. Tai, kad trijų ekspertų grupių nuomonės beveik visais pagrindiniais vietos demokratijos funkcionavimo savivaldybėje klausimais išsiskiria, rodo sistemingo darbo, plėtojant vietos demokratijos instrumentus savivaldybėse, trūkumą.

3.3. Literatūra

1. Mačiulytė J., Ragauskas P. *Lietuvos savivalda: savarankiškos visuomenės link?* – Vilnius, 2007.
2. Nefas S. ir kt. *Vietos demokratija. Bendruomenės dalyvavimas sprendimų priėmimo procese Suomijoje ir Lietuvoje.* – Vilnius, 2004.
3. Piliečių dalyvavimo vietos savivaldoje skatinimas. *Tyrimo „Vietos demokratija 2003“, vykdyto pagal Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos ir Suomijos vidaus reikalų ministerijos 2001 m. liepos 3 d. dvišalio bendradarbiavimo memorandumą, ataskaita.* Atliko J.Vaičiūnienė ir S. Nefas. – Vilnius, 2003.

4. Gyvenamųjų vietovių bendruomenių atstovų veiklos analizė. *Tyrimo, vykdyto pagal Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. vasario 21 d. nutarimo Nr. 197 3.3.1 priemonę, ataskaita*. Atliko M. Bernotienė, S. Nefas ir J. Vaičiūnienė. – Vilnius, 2005.

3.4. Užduotys

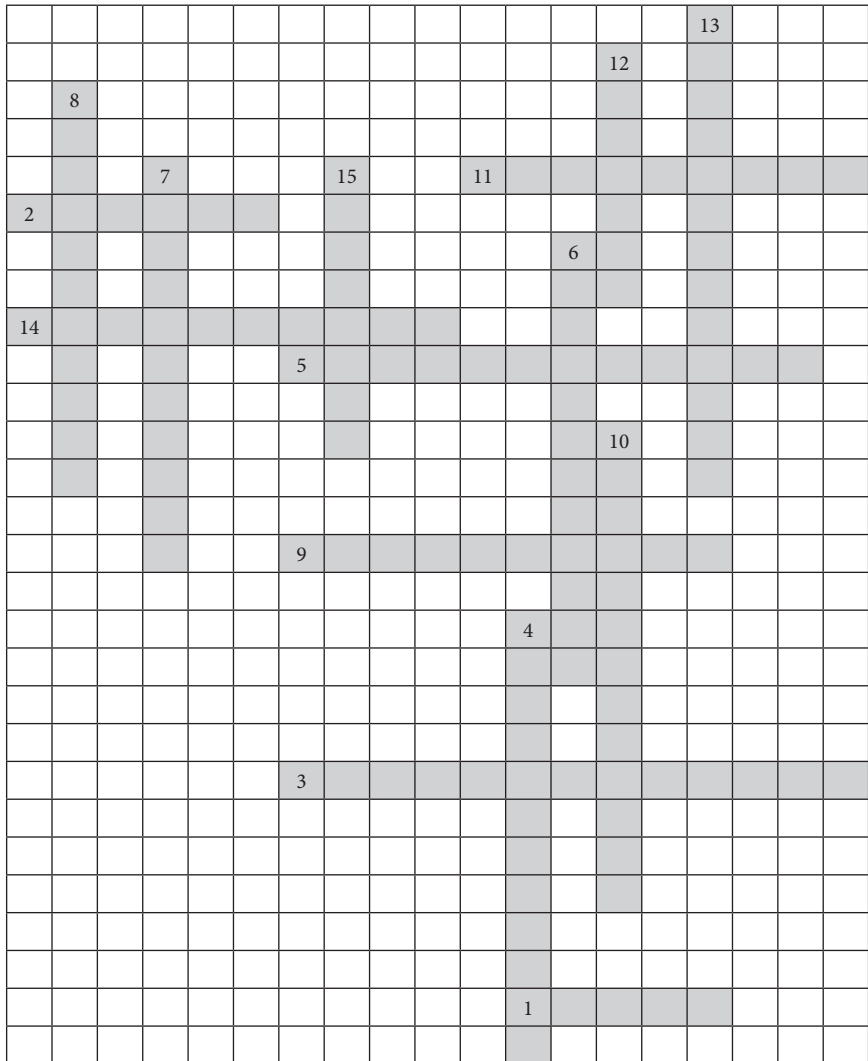
Klausimai

1. Kodėl tyrime „Vietos demokratija 2009“ dera klausimai apie dalyvavimą rinkimuose ir vietos bendruomenių funkcionavimą?
2. Kodėl nagrinėjant vietos demokratijos procesą tikslinga pradėti nuo politinių partijų dalyvavimo rinkimuose?
3. Kokias savivaldybių etikos kodeksų funkcionavimo išraiškas galite išskirti?
4. Kokie piliečių dalyvavimo metodai priimant sprendimus yra galimi savivaldybėse?
5. Kodėl svarbu sistemingai vykdyti apklausas savivaldybėje?
6. Kodėl skirtingų grupių savivaldybės ekspertaitai skirtingai vertina seniūnaičių teises, numatytas vietos savivaldos įstatyme?

Savarankiškas darbas

1. Išsiaiškinkite, kokie piliečių dalyvavimo metodai yra populiariausi savivaldybėse, kurioje Jūs gyvenate.
2. Išsiaiškinkite, kokios apklausos vyko Jūsų gyvenamojoje savivaldybėje pastaruosiais metais.
3. Ar būtinos paslaugų vartotojų tarybos? Atsakymą argumentuokite.
4. Suraskite savo gyvenamosios arba kaimyninės savivaldybės duomenis tyrime ir palyginkite su kitos to paties regiono savivaldybės duomenimis bei pasirinktos kito regiono savivaldybės duomenimis.
5. Išspręskite kryžiažodį, kurį sudarė Justina Bankauskaitė pagal: Held D. *Demokratijos modeliai* 2002.

1. Kurio senovės miesto demokratijos raida buvo svarbiausias moderniosios politinės minties įkvėpimo šaltinis politiniam Vakarų mąstymui? Psl.32.
2. Nuo kurio teoretiko laikų pagrindinis liberaliosios politinės teorijos klausimas buvo toks: kaip galima valdyti visuomenę, kurioje savanaudiškų interesų siekis laikomas teisėtu ir pagrįstu ir kokia turėtų būti valdymo forma? Psl. 110.
3. Interesų atstovavimo sistema, kuriai priklausančios organizacijos suskirstomos į tam tikrą ribotą skaičių išskirtinių, prievartinių, hierarchiškai surikiuotų ir funkciškai diferencijuotų grupių. Psl. 248.
4. Daugelio požiūrių toleravimas. Psl. 271.
5. Septinto dešimtmečio pabaigoje įvyko politinės demokratijos atgimimas. Tačiau kartu šiam laikotarpiui būdinga ir aiški pažiūrų sistema Psl. 272.
6. Ekonominė sistema pagrįsta private gamybos priemonių nuosavybe ir samdomuoju darbu. Psl. 253.
7. Koks klasikinis valdymo modelis ir jo kritika darė nuolatinį poveikį moderniajam Vakarų politiniam mąstymui? Psl. 20.
8. Platono manymu, politinė valdžia turi priklausyti mažai grupei žmonių. Tokias savo pažiūras jis dėstė nagrinėdamas keturis santvarkos tipus. Kuri? Psl. 46.
9. Koks judėjimas, vykęs devynioliktoje ir dvidešimtoje dešimtmeciuose, susijęs su visuotinės rinkimų teisės galutiniu įtvirtinimu? Psl. 60.
10. Kokį demokratijos modelį knygos autorius pats bando suformuluoti? Psl. 399.
11. Istorinis laikotarpis, kuris skatino rasti naujas politinės valdžios, tautos suvereniteto ir pilietinių reikalų sampratas. Psl. 61.
12. Vienas iš pirmųjų klasikinės *demokratijos* teorijos kritikų. Psl. 190.
13. Koks procesas (reiškinys) lėmė tai, kad tarptautiniu lygiu priimama vis daugiau sprendimų, turinčių įtakos daugelio šalių politinei sferai? Psl. 398.
14. Politinė ideologija, kuriai būdinga priešiškas ekonominės galios santalkai privatinės gamybos priemonių nuosavybės forma ir skeptiškumas jos atžvilgiu. Psl. 174.
15. Vienas iš pamatinių demokratijos modelių. Psl. 133.

4. PILIEČIŲ PASTANGOS KURIANT PILIETINĘ VISUOMENĘ

Demokratija neatsiranda savaime ir lengvai. Demokratijos idėja visais laikais buvo susijusi su siekiu, o demokratijos įgyvendinimas susijęs su praktiniais veiksmais. Visados bus diskutuojama, ar teisinga skleisti, įtvirtinti demokratiją jėga, smurtu, ypač kai žūva niekuo nekalti žmonės. Tokias diskusijas Lietuvoje paskatino NATO šalių kariniai veiksmai Afganistane, Irake, Libijoje ir kitur. Galima sakyti, kad čia sprendžiamos geopolitinės problemos, o mums labiau rūpi vietos demokratija. Tarptautinę plotmę palietėme tam, kad atskleistume demokratijos kūrimo ir jėgos panaudojimo kuriant demokratiją klausimo dichotomiškumą. Čia tai akivaizdžiai matoma.

O kaip yra vietos lygmeniu? Ar čia viskas vyksta be jėgos imperatyvo? Argi nėra manančių, kad vietos demokratijos nesukursime naudodami jėgą, kaip ir kad nebus demokratijos, jei vienu ar kitu atveju nebus elgiamasi pasitelkus jėgą? Ką daryti, kai stipresnis skriaudžia silpnesnį, turtingesnis neturtingą arba tiesiog tada, kai nuomonės diametraliai nesutampa. Anot vieno iš žymiausių demokratijos procesų tyrinėtojų K. Kraučo, dabartinė demokratija, kurią jis vadina postdemokratija, be kitų bruožų, turi ir šį: milžiniška jėgos ir turto santalka tarptautinių korporacijų, pasirengusių daryti politinę įtaką nedalyvaujant demokratinuose procesuose, rankose arba ekonomiškai įtakingų grupių instrumentai, kuriuos jos naudoja įtakai stiprinti, kai demo instrumentai silpsta. Anot jo, šis bruožas reiškiasi taip: lobistai, atstovaujantys verslo interesams, visada turi pranašumą, nes verslo grupės gali gąsdinti, kad jei vyriausybė jų neklausys, tai sektoriaus veikla nebus sėkminga ir tai savo ruožtu kels grėsmę vienam iš svarbiausių vyriausybės rūpesčių – ekonomikos augimui ir, antra, jie gali pritraukti milžiniškas lėšas savo lobistinei veiklai ne tik todėl, kad yra turtingi, bet ir todėl, kad lobistinės veiklos rezultatai verslui atneša milžinišką pelną (išlaidos lobistinei veiklai, tai investicijos)²⁷⁸. Tai, apie ką kalba mokslininkas, vyko ir vyksta ne Lietuvoje. Bet ar nebūdinga ir Lietuvai? Deja, Lietuvoje vyksta labai panašūs procesai. Tad klausimas, kokia jėga padės apsiginti nuo to, ir Lietuvos demokratijai ir vietos demokratijai yra aktualus. Jei nesurandame kitų būdų (aktyvus piliečių dalyvavimas kovojant ne su pasekmėmis, o su priežastimis būtų racionaliausias būdas), išeitis viena – „karo kirviai“ tegu kryžiuojasi teismo salėje. Per 21 metus turime ne vieną atvejį, kai teisės buvo ginamos teisme. 1999 m. Lietuvos savivaldybės padavė Lietuvos Respublikos Vyriausybę į teismą dėl to, kad skirdama funkcijas

²⁷⁸ Крауч К. *Рост- демократия*. – Москва, 2010. С. 8, 20, 33.

neskiria būtinų finansų joms vykdyti. Teismas buvo savivaldybių pusėje ir Vyriausybė buvo priversta per tam tikrą laikotarpį savivaldybėms kompensuoti negautus finansinius išteklius. Šiuo atveju valdžios institucijos – centrinės ir vietos – aiškinosi savo nesutarimus. Taip buvo parodytas precedentas, kad stipresnis (centrinė valdžia) demokratinėje visuomenėje, kitaip nei autokratinėje visuomenėje, ne visada yra teisus silpnesniojo (savivaldybės) atžvilgiu.

Atvejai, kurie dar aktualesni Lietuvos vietos demokratijai, yra tada, kai verslo interesai bando vyrauti lyginant su savivaldybės ir jos gyventojų interesais. Čia pateikiami trys atvejai iš dalies yra skirtingi veikiančių proceso dalyvių sudėtimi. Kaišiadoryse, gindama savivaldybės gyventojų interesus, prieš AB stoji savivaldybė ir prokuratūra, Mažeikių rajone – savivaldybė prieš užsienio investuotoją, o Ukmergėje – savivaldybė ir piliečiai prieš Vyriausybę ir jai pavaldžias įstaigas. Visais trimis atvejais nugalėjo tie, kurie yra arčiau žmonių, o ne valdžios ar magnatų. Tai yra pavyzdžiai, kurie suteikia vilties, kad teisės ir laisvės – demokratijos pagrindinės dalys – ne visada atsiranda lengvai, tam reikia pastangų, bet juk stengiamasi ne dėl savęs, stengiamasi, būtų kad galima pasakyti, nugalėjo tiesa, todėl demokratijos daugiau, kad žmonės patikėtų demokratija.

4.1. Viešojo intereso gynimas teisme. Savivaldybė, prokuratūra ir fizinis asmuo prieš AB Vakarų skirstomuosius tinklus (Kaišiadorių rajono savivaldybės atvejis)

Problemos esmė. Kaišiadorių rajono savivaldybės administracija vienintelė Lietuvoje atlaikė VST spaudimą ir nepasirašė jų reikalaujamų pasirašyti trišalių sutarčių, pagal kurias savivaldybė būtų buvusi atsakinga už nuomininkų skolas. Savivaldybė paprašė prokuratūros, kad ji gintų viešąjį interesą, nes socialinio būsto nuomininkai patys nepajėgūs apsiginti, ir ji sutiko. Savivaldybės administracijos kelias į tiesą prasidėjo 2006 m., nes 2006 m. spalio 2 d. Kaišiadorių rajono savivaldybės administracija sudarė su fiziniu asmeniu gyvenamosios patalpos (*duomenys neskelbtini*) nuomos sutartį. Išnuomos patalpos yra daugiabučiame name, į kurį tiekama elektros energija, tačiau visuomeninis elektros energijos tiekėjas – AB „VST“ atsisakė sudaryti su ja elektros energijos pirkimo-pardavimo sutartį, nes fizinis asmuo yra tik patalpų nuomininkė, o ne savininkė. AB „VST“ siūlė buto nuomininkei ir savivaldybei sudaryti trišalę visuomeninio elektros energijos pirkimo-pardavimo sutartį, pagal kurią savivaldybė būtų subsidiariai atsakinga bendrovei už atsiskaitymą už nuomininkei tiekiamą elektros energiją, tačiau savivaldybė nesutiko su šiuo reikalavimu. Kaišiadorių rajono apylinkės vyriausiojo prokuroro kartu

su Kaišiadorių raj. savivaldybės administracija ir fizinio asmens teigimu, pagal Vyriausybės 2001 m. liepos 11 d. nutarimu Nr. 876 patvirtinto Valstybės ir savivaldybių gyvenamųjų patalpų nuomininkų atsiskaitymo už šaltą ir karštą vandenį, elektros energiją, dujas, šiluminę energiją ir komunalines paslaugas tvarkos aprašo 2 punktą elektros energijos pirkimo-pardavimo sutartis su tiekėjais sudaro būtent gyvenamųjų patalpų nuomininkai. AB „VST“ privalo sudaryti viešąją elektros energijos pirkimo-pardavimo sutartį su vartotoju – (CK 6.161 straipsnio 1–3 dalys, 6.383 straipsnis). Ūkio ministro 2005 m. spalio 7 d. įsakymu Nr. 4-350 patvirtintų Elektros energijos pirkimo-pardavimo ir naudojimo taisyklių 30 punkto nuostata dėl elektros energijos tiekėjo galimybės atsisakyti sudaryti sutartį prieštarauja įstatymams, todėl AB „VST“ privalo vadovautis būtent įstatymuose nustatytais teisės normomis. Įstatymų leidėjas nesieja vartotojo su jo nuosavybės teise ir nenustato reikalavimų, kad energijos pirkimo-pardavimo sutartis turi būti sudaroma tik su savininku (CK 6.383–6.391 straipsniai). Kaišiadorių rajono apylinkės vyriausiasis prokuroras kartu su Kaišiadorių rajono savivaldybės administracija ir fiziniu asmeniu prašė teismo įpareigoti AB „VST“ sudaryti su D. F. elektros energijos pirkimo-pardavimo sutartį dėl elektros tiekimo butui (*duomenys neskelbtini*).

Problemos sprendimo eiga. Įvyko trys teismai. Pirmasis – *pirmosios instancijos teisme*. Ieškinys buvo atmestas.

Antrasis – apygardos teisme. Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija apylinkės teismo sprendimą paliko nepakeistą. Abu teismai laikėsi motyvų, kad visuomeninis tiekėjas turi pareigą sudaryti elektros energijos pirkimo-pardavimo sutartis ne su kiekvienu besikreipiančiu asmeniu, o su kiekvienu to pareikalavusiu visuomeniniam tiekėjui išduotoje licencijoje nustatytoje teritorijoje esančiu vartotoju, nepasirinkusiu nepriklausomo tiekėjo.

Trečias teismas įvyko *Lietuvos Aukščiausiajame Teisme*. AT teisėjų kolegija pažymi, kad nagrinėjamos bylos specifika yra ta, jog elektros energijos pardavėjas (tiekėjas) atsisako sudaryti su savivaldybei, viešajam juridiniam asmeniui, nuosavybės teise priklausančių gyvenamųjų patalpų nuomininku, pagal įstatymą turinčiu teisę į socialinį būstą, elektros energijos pirkimo-pardavimo sutartį reikalaujamas trišalių sutartinių teisinių santykių, t. y. siekia elektros energijos pirkimo-pardavimo sutarties, kuria būtų tiekiamas elektros energija socialinio būsto nuomininkui asmeniniam, šeimos ir namų ūkio poreikių tenkinimui, sudarymo su nuomininku ir šio būsto nuomotoju.

Viešąja sutartimi laikoma sutartis, kurią sudaro juridinis asmuo (verslininkas), teikiantis paslaugas arba parduodantis prekes visiems, kas tik kreipiasi (transporto, ryšių, elektros, šilumos, dujų, vandentiekio ir kt. organiza-

cijos). Visiems paslaugas teikiantis ar prekes parduodantis juridinis asmuo (verslininkas) privalo sudaryti sutartį su bet kuriuo asmeniu, kai šis kreipiasi, išskyrus įstatymų nustatyta tvarka patvirtintas išimtis (CK 6.161 straipsnio 2 dalis). Energijos pirkimo-pardavimo sutartis, remiantis CK 6.383 straipsnio 3 dalimi, yra viešoji sutartis, todėl energijos tiekėjui taikoma įstatyme nustatyta prievolė sudaryti sutartį su bet kuriuo asmeniu, kai šis kreipiasi, o atsisakymas sudaryti sutartį gali būti grindžiamas tik įstatymų nustatyta tvarka patvirtintomis išimtimis. Šioje byloje nustatyta, kad socialinio būsto nuomininkė ne kartą kreipėsi į atsakovą dėl elektros energijos asmeniniams, šeimos ir namų ūkio poreikiams tenkinti pirkimo-pardavimo sutarties sudarymo, tačiau atsakovas, visuomeninio elektros energijos tiekėjo teisinį statusą turinti energijos tiekimo įmonė (Elektros energetikos įstatymo 2 straipsnio 40 dalis, 24 straipsnio 1 dalis), atsisakė sudaryti sutartį nurodydamas, kad atsisakymas grindžiamas įstatymų nustatyta tvarka patvirtintomis išimtimis – energijos tiekimo sutartis, pasak atsakovo, privalu sudaryti su turto, kuriame yra elektros įrenginiai, savininku; su buto nuomininkais energijos tiekimo įmonė gali, tačiau neprivalo sudaryti energijos tiekimo sutarčių.

Rezultatas: Įpareigoti AB „VST“ sudaryti su fiziniu asmeniu elektros energijos pirkimo-pardavimo sutartį dėl elektros energijos tiekimo į butą (*duomenys neskelbtini*).

4.2. Viešojo intereso gynimas teisme. Savivaldybė prieš UAB „Energijos taupymo centrą“ ir vyriausybę bei jos įstaigas (Ukmergės rajono savivaldybės atvejis)

Problemos esmė

Sprendimas išnuomoti šilumos ūkį buvo priimtas 2000 metais, kai Ukmergės šilumos ūkis buvo atskirtas nuo Vilniaus, kaip išskirstyti ir kiti filialai, ir kiekvienas filialas tapo atskiru UAB, taip pat šiems buvusiems filialams buvo proporcingai išskirstytos ir paimtos paskolos. Rezultatas, kurio tikimasi, buvo apibrėžtas nuomos konkurso nuostatuose – renovuoti ir modernizuoti Ukmergės šilumos ūkį, šilumą tiekti mažiausiomis sąnaudomis ir mažiausia kaina vartotojui, taikyti geriausią praktiką modernizuojant ir renovuojant šilumos ūkį. Terminas „geriausia praktika“ turi labai plačią prasmę (žr. Šilumos ūkio įstatymą). Juo labiau kad konkurso laimėtojas UAB Energijos taupymo centras iš tiesų savo pasiūlyme nurodė labai priimtinas sutarties vykdymo sąlygas, sąnaudas, šilumos kainą.

Ūkis buvo išnuomotas nuo 2000 m. gruodžio 20 d. iki 2010 m. gegužės 31 d., nors nuomos sutartis buvo sudaryta 15 metų. Konfliktas pradėjo bręsti, kai Šilumos ūkio įstatymas leido nuomininkui pačiam, be savivaldybės suti-

kimo ar net žinios, Kainų komisijoje tvirtinti šilumos kainas, ir kai šios kainos ėmė labai didėti, lyginant su kitais Lietuvos rajonais. Tai prasidėjo apie 2004 metus. Be to, nuomininkas neteikė savivaldybei jokios informacijos apie savo sąnaudas, kainų pagrindimą. Arba teikė tik dalį informacijos, iš kurios realiai nebuvo galima padaryti jokių išvadų. Kainų komisija, daugeli metų tvirtindama nuomininko šilumos kainas, visiškai neatsižvelgė į jokių savivaldybės argumentus, pažeidinėjo visus įmanomus principus, kuriais turėtų vadovautis valstybės institucija. Ir tik 2008 m., pasikeitus šios komisijos pirmininkui, taip pat pasikeitus Vietos savivaldos ir Šilumos ūkio įstatymams, savivaldybė įgijo teisę ne tik gauti visą informaciją iš nuomininko, bet ir tvirtinti šilumos kainas. 2008 m. Kainų komisijai tvirtinant bazinę šilumos kainą, o savivaldybei gavus informaciją apie nuomininko ekonominius rodiklius, pavyko nuomininko teikiamos bazinės kainos dydį sumažinti beveik 25 procentais. Tai buvo svarbus ženklas, kad nuomininko veikloje gali būti piktnaudžiavimo bei ne teisėto ir nepagrįsto kainos išpūtimo, dirbtinai rodant padidintas sąnaudas.

Problemos sprendimo eiga. Ukmergės rajono savivaldybė 2010 m. gegužės mėn. Tarybos sprendimu dėl šiurkščių sutarties sąlygų pažeidimų vienašališkai nutraukė šilumos ūkio nuomos sutartį su UAB „Miesto energija“ ir UAB „Energijos taupymo centras“. Ukmergės rajono savivaldybė tapo pirmąja savivaldybe Lietuvoje, nutraukusia gyventojams nepalankią šilumos tiekimo sutartį. Sutartis buvo nutraukta paaiškėjus faktams, kad „Miesto energija“ skirstė ir dalijo pajamas 20 fizinių ir juridinių asmenų, veikiančių skirtingose šalies ir pasaulio vietovėse. Grupės įmonės sukūrė mechanizmus, pagal kuriuos Ukmergės gyventojai iš dalies dengė šilumos ir karšto vandens tiekimo sąnaudas Trakų rajono vartotojams. Be to, „Miesto energija“ be Ukmergės savivaldybės sutikimo sudarė ilgalaikes paskolų sutartis su bankais, įkeičiant Ukmergės šilumos ūkio turtą. Birželio pradžioje Ukmergės gyventojai buvo surengę mitingą, kurio metu išreiškė palaikymą Ukmergės rajono savivaldybės sprendimui.

2010 m. gegužės 31 d. antstolė, vykdydama 2010 m. gegužės 31 d. Ukmergės rajono apylinkės teismo nutartį, perdavė savivaldybei pirmąją Šventupės katilinę. Kadangi UAB „Miesto energija“ nesutiko vykdyti teismo nutarties, į Šventupės katilinę Ukmergės rajono savivaldybės atstovai su antstole pateko nupjovę spynas. Nuo to momento, kai antstolis perduoda Ukmergės rajono savivaldybei turtą, savivaldybė tampa atsakinga už katilinės, kuri yra didesnio pavojaus šaltinis, saugumą ir tvarką. Taip pat savivaldybė privalėjo nutraukti karšto vandens tiekimą Šventupės gyventojams, kad iš UAB „Miesto energija“ nebūtų vagiamos dujos.

2010 m. liepos 14 d. Vilniaus apygardos teismas atmetė UAB „Miesto energijos“ skundą ir paliko galioti Ukmergės rajono apylinkės teismo nutartį, įpareigojančią buvusį šilumos operatorių „Miesto energiją“ perduoti savivaldybei priklausantį ir naujai sukurtą turtą. Teismo nutartis neskundžiama.

2010 m. rugpjūčio 4 d., po du mėnesius trukusios kovos Ukmergės rajono savivaldybė atnaujino šilto vandens tiekimą visiems ukmergiškiams ir sulaukė pasiūlymo iš buvusio nuomininko UAB „Miesto energija“ vėl tiekti šilumą. Savivaldybė įvertino tokį pasiūlymą kaip nekorektišką ir nenaudingą gyventojams. Savivaldybės nuomonė: tai, ką siūlo UAB „Miesto energija“ teoriškai ji negali padaryti – šilumos ūkio nuomos sutartis nutraukta, o jokia kita sutartis su jais nesudaryta. Be to, toks pasiūlymas yra nekorektiškas ir negarbingas. Du mėnesius palikusi ukmergiškius be šilto vandens, privati bendrovė siūlo vėl tiekti paslaugas, kurias ketvirtadaliu pigiau jau teikia savivaldybės kontroliuojamos įmonės. Gyventojai gali būti ramūs – savivaldybė pas privatinius tikrai negrįš atgal.

2010 m. rugpjūčio 12 d. Ukmergės rajono gyventojų mitingas prie VKEKK. Mitinguodami ukmergiškiai reikalavo komisijos, kad ji atstovautų vartotojų ekonominiams interesams ir priimtų sprendimą, kuris garantuotų mažesnes šilumos bei karšto vandens kainas. Gyventojai taip pat reikalavo, kad šilumos ūkis nebūtų atiduotas atgal į privatinių rankas ir kad nebūtų trukdoma savivaldybei užtikrinti šilumos ir karšto vandens tiekimą. Į mitingą susirinko apie 50 Ukmergės rajono gyventojų.

Ukmergiškiai kreipimosi į Kainų komisiją rašte reikalauja išduoti šilumos gamybai ir tiekimui licenciją savivaldybės įmonei UAB „Ukmergės šiluma“. Kadangi UAB „Miesto energija“ nebeturi jokio teisinio pagrindo turėti šilumos tiekimo licenciją Ukmergės rajone, nedelsiant priimti sprendimą pakeisti jos šilumos tiekimo licenciją, išbraukiant iš jos Ukmergės rajono teritoriją.

2010 m. rugsėjo 15 d. Valstybinė energetikos inspekcija prie Energetikos ministerijos (VEI) pavišino pareiškimą, kuriame išreiškiamas susirūpinimas dėl Valstybinės kainų ir energetikos kontrolės komisijos (VKEKK) neveiklumo, sprendžiant Ukmergės rajono šilumos ūkio padėtį. Rašte taip pat pažymima, kad savivaldybės perimtas Ukmergės rajono šilumos ūkis šiuo metu yra techniškai tvarkingas ir, priešingai nei teigia VKEKK, gali būti eksploatuojamas.

Valstybinės energetikos inspekcijos viešame pareiškime teigiama, jog netoleruotina tai, kad valstybės institucija, dangstydamasi formaliais pretekstais, akivaizdžiai ėmėsi ginti ne vartotojų, o verslo grupuočių interesus. Valstybinės energetikos inspekcijos teigimu, akivaizdu, kad šio klausimo sprendimas nepateisinamai vilkinamas jau ketvirtas mėnuo.

2010 m. spalio 6 d. teisingumo ministras R. Šimašius viešai pareiškė, kad galima žala privatininkams susidarys nuo keliolikos iki keliasdešimt milijonų litų. Įvardytos sumos neparemtos jokiais faktais. Buvusio privataus šilumos operatoriaus deklaruota metinė apyvarta Ukmergės rajone siekia tik 12 mln. litų. R. Šimašius taip pat pareiškė, kad savivaldybė pasieltgtų protingai, jeigu atšauktų ekstremalią padėtį. Savivaldybė paskelbė, kad pagrindo atšaukti ekstremalią padėtį nėra ir kad ji bus atšaukta, kai neliks pagrindo ekstremaliai padėčiai būti. Apie 100 žmonių prie Prezidentūros susirinko protestuoti prieš netvarką šalies šilumos ūkyje ir privatininkų monopolį. Mitingu taip pat siekta palaikyti Ukmergės savivaldybės kovą su nesąžiningais šilumos tiekėjais ir politikais. Mitinge dalyvavusius Ukmergės gyventojus palaikė ir kitų miestų gyventojai.

2010 m. spalio 25 d. savivaldybė pranešė, kad Vyriausybė ignoruoja jos pateikiamą informaciją. Ukmergės rajono savivaldybė ne kartą buvo išdėsčiusi vienašališko šilumos ūkio nuomos sutarties nutraukimo priežastis bei savo veiksmų argumentus, tačiau Vyriausybė ignoruoja savivaldybės pateikiamą informaciją ir toliau remiasi UAB „Miesto energijos“ pateikiamais vienpusiais kaltinimais. Tokį nusivylimą savivaldybė išreiškė gavusi Vyriausybės kancelerio laišką, kuriame jis Ministro Pirmininko vardu ne tik išreiškė susirūpinimą dėl šilumos ūkio padėties Ukmergėje, bet ir pažėrė savivaldybei nepagrįstų kaltinimų, kurie kartojami net savivaldybei išdėsčius argumentus ir pateikus paaiškinančią informaciją:

1. Vyriausybė kaltina Ukmergės rajono savivaldybę neva ji neteisėtai veiksmais nutraukė sutartį su privatininku dėl per didelių šilumos kainų. Tačiau sutartis buvo nutraukta ne dėl per didelių kainų, o dėl to, kad privatininkas šiurkščiai pažeidinėjo sutarties sąlygas. Būtent dėl šių pažeidimų Ukmergėje šilumos kaina buvo nepagrįstai išpūsta. Tai kelis mėnesius Vyriausybei savivaldybė ne kartą kartojė, bet ji argumentų girdėti nenori. Šilumos ūkio nuomos ir renovacijos sutartis nutraukta pagal Civilinio kodekso normas.
2. Savivaldybė kaltina, kad sutartį ji nutraukė nepasirengusi ir dėl to galiausiai nukentėjo gyventojai. Savivaldybė sutartį nutraukti buvo pasirengusi – kiekvienas žingsnis buvo žengtas remiantis įstatymu bei teismo nutartimis, o turtas valdyti buvo perduotas antstolių. Ginčas užsitęsė dėl VKEKK neveikimo bei privatininko siekio nuolat viską vilkinti: jis neperduodavo turto, neatiduodavo susijusių dokumentų – juk teismas jau nubaudė bendrovės „Energijos taupymo centras“ ir „Miesto energija“ pinigine bauda ir dėl piktnaudžiavimo savo procesinėmis teisėmis. Akivaizdu, kad bendrovės jomis piktnaudžiavo siekdamas vilkinti teismų sprendimų vykdymą.

Tai, kad savivaldybė kaltinama neva nutraukusi sutartį – rinkimų kampanijos triukas. Tačiau reikėtų pabrėžti, kad nutraukti sutartį sprendimas buvo priimtas praėjusį rudenį, kai apie rinkimus niekas nė negalvojo. Be to, sprendimas nutraukti sutartį buvo priimtas ne kurios nors rinkimus norinčios laimėti partijos – už šį žingsnį balsavo penkių partijų tarybos nariai. Susidaro įspūdis, kad politikai savo pareigos gyventojams atlikti negali, nes iškart būna apkaltinti rinkimų kampanija.

2010 m. lapkričio 4 d. LR Seime buvo priimta rezoliucija (http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=384830&p_query=&p_tr2=), kuria siūloma VTEKK kuo skubiau priimti teisės aktais nustatytus sprendimus, kad būtų užtikrintas viešasis interesas bei išvengta panašių konfliktų ateityje. Šį sprendimą Seimas priėmė konstatuodamas, kad Ukmergės savivaldybės ir Ukmergės šilumos tinklus išsinuomojusios privačios bendrovės, tiekiosios šilumą ir karštą vandenį Ukmergės savivaldybės gyventojams, konfliktas neišspręstas.

2010 m. gruodžio 14 d. Vilniaus apygardos administracinis teismas priėmė nutartį panaikinti savivaldybės suteiktas licencijas bendrovėms „Ukmergės šiluma“ ir „Dainavos energetika“. Ukmergės rajono savivaldybė sprendimą apskundė. Šiuo metu nutartis neišsiteisėjusi, todėl licencijų galiojimas nėra sustabdytas.

2011 m. kovą Vilniaus administracinio teismo teisėjų kolegija patenkino Ukmergės raj. savivaldybės ieškinį, kuriame buvo prašoma panaikinti Valstybinės kainų ir energetikos kontrolės komisijos sprendimą išduoti šilumos tiekimo licenciją UAB „Miesto energija“.

Rezultatas: pasak Ukmergės savivaldybės administracijos juridinio skyriaus vedėjo Rimo Jurgilaičio, aiškėja, kad reikalingi labai svarbūs sprendimai šilumos ūkio reguliavimo klausimais. Kaip rodo patirtis, Valstybinės kainų ir energetikos kontrolės komisijos, kaip šilumos kainas reguliuojančios institucijos, veikla buvo neefektyvi. Valstybėje, kur šilumos ūkyje cirkuliuoja milijardai litų, sprendimus dėl privatininkų šilumos kainų priima niekam nepavaldžios institucijos 5 pareigūnai – komisijos nariai. Realiai sprendimui priimti reikia 3 balsų. Konfliktas davė labai daug patirties, o svarbiausia – atsivėrė niekad anksčiau taip aiškiai nesuvokti reiškiniai valstybėje, Vyriausybės ir jos institucijų požiūris į savivaldybę.

4.3. Viešojo intereso gynimas teisme. Savivaldybė prieš Danijos kapitalo bendrovę „Bugenių Agro“ (Mažeikių rajono savivaldybės atvejis)

Problemos esmė. Kolūkių laikais Mažeikių raj., Bugeniuose, veikė kiaušinių kompleksas. Paskui susikūrė bendrovė, kuriai bankrutavus fermos liko

tuščios. UAB „Bugenių Agro“ Mažeikių rajone savo veiklą pradėjo 2005 m., kai iš privačių asmenų nusipirko jau keletą metų neveikiantį 12 000 kiaulių per metus realizacinės galios kiaulių kompleksą ir 2006 m. balandį kreipėsi į Mažeikių rajono savivaldybę, prašydama pritari ti jos planuojamai veiklai Mažeikių raj. Bugenių kaime. Buvo nurodyta, jog įsigytame kol kas neveikiančiame, bet ateityje rekonstruotame kiaulių komplekse planuojama laikyti apie 1 700 motininių kiaulių, kurių prieauglis per metus sudarytų 45 tūkst. vienetų paršų. Bendrovė teigė sukursianti apie 20 darbo vietų, žmonėms mokėsimi gerus atlyginimus, o savo veikloje nekenksianti aplinkai.

Problemos sprendimo eiga

2006 m. gegužę Lietuvos Respublikos Seimo jungtiniame Ekonomikos, finansų ir vietinio ūkio bei Kaimo reikalų ir gamtos apsaugos komitetų posėdyje (protokolo nr. T 2-9) buvo nuspręsta sudaryti komisiją padėčiai nuodugnai iširti ir galimam poveikiui gyventojams bei aplinkai įvertinti. Tam įtakos turėjo ir iš Lietuvos Respublikos aplinkos ministerijos Šiaulių regiono aplinkos apsaugos departamento gauta atrankos išvada dėl poveikio aplinkai privalomo vertinimo: bendrovei privaloma parengti planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo programą ir ataskaitą. Šios išvados motyvai – teritoriją, kurioje būtų skleidžiamas mėšlas, ribojama 3 didelių upių, todėl į jas gali patekti tarša iš laukų, į aplinką planuojama išleisti nevalytas paviršines (lietaus) nuotekas, be to, nepridėti gyventojų, kurių sodybos yra sanitarinėje apsaugos zonoje, raštiški sutikimai.

Mažeikių rajono savivaldybės meras 2006 m. birželį sudaro komisiją poveikiui ir pasekmėms gyventojams bei aplinkai dėl UAB „Bugenių Agro“ planuojamos veiklos įvertinti.

Sužinoję apie danų bendrovės ketinimus, sujudo aplinkinių kaimų gyventojai. 2006 m. birželį įvyko artimiausių Ruzgų ir Bugenių kaimų gyventojų sueigos, kuriose nutarta kreiptis į įvairias šalies institucijas, kad būtų uždrausta atnaujinti kiaulių komplekso veiklą. Taip pat gauti UAB „Bugenių Agro“ ketinimams prieštaraujantys raštai iš Žemalės ir Cukrinų kaimo bendruomenių, Ruzgų pagrindinės mokyklos. Savivaldybei įteikta per 600 prieš kiaulių komplekso veiklą nusiteikusių aplinkinių kaimų gyventojų parašų.

Mero sudaryta komisija nutarė nepritari ti, o rajono savivaldybės taryba priėmė sprendimą nepritari ti Bugenių kiaulių komplekso planuojamai veiklai motyvuodama, kad ji: neleis plėtoti kaimo turizmo ir kurti ekologinių ūkių, kris nekilnojamojo turto vertė, iškils pavojus laistant srutas jomis užteršti upes; dėl vyraujančių vėjų tektų uždaryti Ruzgų pagrindinę mokyklą; nesutinkant gyventojams bendrovė nėra sudariusi žemės nuomos sutarčių dėl sru-

tų išliejimo plotų; planuojamas kompleksas neatitinka teritorijų planavimo dokumentų ir kt.

Tada UAB „Bugenių Agro“ minėtą Mažeikių rajono savivaldybės tarybos sprendimą apskundė Šiaulių apygardos teismui ir skunde nurodė, kad Mažeikių rajono savivaldybės taryba, priimdama ginčijamą sprendimą, užkirto kelią pareiškėjui atlikti poveikio aplinkai vertinimą, taip pat apribojo jos teisę žinoti, ar jos ketinama vykdyti veikla yra teisėta, ar atitinka įstatymo reikalavimus. Teismas nusprendė tenkinti UAB „Bugenių Agro“ prašymą ir panaikinti Mažeikių rajono savivaldybės tarybos 2006 07 13 sprendimą Nr. T1-143. Motyvas – priimdama sprendimą, Taryba jo nemotyavo, nenurodė, kokiomis įstatymo nuostatomis vadovavosi.

Tada Mažeikių rajono savivaldybės taryba Šiaulių apygardos teismo sprendimą apskundė Lietuvos Respublikos vyriausiajam administraciniam teismui, kuris 2008 01 24 priėmė nutartį ŠAAT sprendimą palikti iš esmės nepakeistą. Tačiau pažymėjo, kad Savivaldybės tarybos 2007 07 13 sprendimo panaikinimas neužkerta kelio Tarybai priimti naujų įstatymų reikalavimus atitinkantį sprendimą.

Tada Mažeikių rajono savivaldybės taryba 2008 m. vasarį vėl nusprendė nepritari UAB „Bugenių Agro“ planuojamai veiklai išplėsti komplekso gamybinius pajėgumus iki 46 tūkstančių kiaulių per metus. Šįkart sprendime buvo išdėstyti ir motyvai bei įstatymų nuostatos, kuriomis vadovautasi.

2008 m. kovą savivaldybės administracija vėl gavo bendrovės naują prašymą pritarti planuojamai veiklai auginti komplekse jau tik iki 12 tūkstančių kiaulių per metus. Savivaldybėje vėl sudaroma komisija, ji patvirtina ankstesnes nuostatas, o Savivaldybės taryba nepritaria UAB „Bugenių Agro“ planuojamai veiklai išplėsti kompleksą iki 12 tūkstančių kiaulių per metus.

2008 m. birželio pradžioje į savivaldybę kartu su UAB „Bugenių Agro“ vadovais atvyko Danijos ambasadorius Lauridas Mikaelsonas. Jis ir tiesiogiai merui (girdint vietos žiniasklaidos atstovams), ir vėliau per kai kurias respublikines žiniasklaidos priemones darė didelį spaudimą, kad taryba nusileistų ir kiaulininkų planams pritarėtų.

2008 09 16 Šiaulių apygardos teismas išnagrino UAB „Bugenių Agro“ skundą dėl Savivaldybės tarybos 2008 02 29 sprendimo (dėl 46 tūkst. kiaulių) ir nusprendė skundą atmesti kaip nepagrįstą. Šį sprendimą bendrovė apskundė Lietuvos Respublikos vyriausiajam administraciniam teismui. Šis 2009 09 24 nutartimi panaikino Šiaulių apygardos teismo sprendimą ir grąžino tam pačiam teismui bylą nagrinėti iš naujo.

Tuo metu prasidėjo itin aktyvūs Bugenių kaimo bendruomenės atstovų veiksmai. Jie suvienijo ir kitų rajonų, kuriuož ūkio rūmuose įvyko visų šių rajonų bendruomenių atstovų pasitarimas, kuriame buvo priimta rezoliucija. Ji perduota šalies valdžios institucijoms, politinėms partijoms. Seimui, jo Kaimo reikalų komitetui, Vyriausybei, Sveikatos apsaugos ir Žemės ūkio ministerijoms taip pat perduota pilietinės akcijos „Už švarią gamtą ir sveiką aplinką Mažeikiuose“ dalyvių rezoliucija. Savo ruožtu į šalies valdžios institucijas kreipėsi ir Kiaulių augintojų asociacija, prašydama sumažinti sanitarines zonas prie kiaulių kompleksų.

2009 m. gruodį Šiaulių apygardos administracinis teismas nusprendė atmesti UAB „Bugenių Agro“ skundą dėl 2008 02 29 tarybos sprendimo (dėl 46 tūkst. kiaulių per metus).

Rezultatas: 2011 01 17 Lietuvos Respublikos vyriausiasis administracinis teismas priėmė nutartį UAB „Bugenių Agro“ apeliacinį skundą atmesti ir palikti galioti Šiaulių apygardos teismo sprendimą. Taip po kelerius metus trukusių žygių ir bylinėjimosi buvo pasiekta pirmoji pergalė – 46 tūkstančių kiaulių komplekso Mažeikių raj., Bugenių kaime, atrodo, jau nebebus. Tačiau kol kas dar galutinai neišspręstas klausimas dėl 12 tūkstančių kiaulių auginimo.

4.4. Ignalinos meras, LSA viceprezidentas, Europos Tarybos vietos ir regionų valdžių kongreso narys B. Ropė apie Europos vietos ir regionų valdžių kongreso rekomendaciją Nr. 87/2001 „Dėl vietos ir regioninės demokratijos Lietuvoje“

Į ET kongreso monitoringo grupę Lietuvos savivaldybių asociacija (toliau – LSA) kreipėsi pati, kad ši atliktų patikrinimą. Mat 1999 m. Lietuvos savivaldybes užgriuvo problemos, susijusios su po 3–4 mėnesius vėluojančių atlyginimų išmokėjimu biudžetinių įstaigų darbuotojams. Neliko kitos išeities, kaip ginant savivaldybių teises būtent kreiptis į dvi struktūras. Pirmą struktūrą buvo Europos vietos regionų valdžių kongresas. LSA kreipimesi buvo pabrėžta, kad Lietuvoje nesilaikoma Europos vietos savivaldos chartijos (toliau – chartija) punktų ir savivaldybės negali įgyvendinti įstatyme numatytų funkcijų. Kaip teigia B. Ropė „suprasdami, kad prašymo nagrinėjimas Europos Sąjungos struktūrose užtrunka, išbandėme kitą savivaldybėms suteiktą teisę, t. y. kreiptis į teismus dėl savo teisių pažeidimo. Nors chartijos 10 str. 2 punkte rašoma, kad „Vietinės valdžios organų teisė priklausyti asociacijai, siekiant ginti ir remti bendrus interesus, ir priklausyti tarptautinei vietinės valdžios organų asociacijai pripažįstama kiekvienoje valstybėje“, bet teismas ne-

priėmė LSA prašymo. Taigi, susidūrėme su teise įgyvendinti savo teises kaip asociacijos nariai. Tada pasinaudojome kita teise, t. y. 11 chartijos straipsniu, ir į teismą kreipėsi atskirai apie 37 savivaldybės. Tačiau teismai vėl nepriiminėjo savivaldybių prašymų. Tada kreipėmės į Aukščiausiąjį Teismą ir jo sprendimu buvo nurodyta, kuris teismas turi nagrinėti tokias bylas. 2000 m. teismo sprendimai buvo palankūs savivaldybėms ir bendrai priteisė apie 30 mln. litų sumą. Tačiau ši suma buvo ne ta, kuri galėjo patenkinti tuo metu susidariusią situaciją savivaldybėse, tai buvo galvojama, ką daryti toliau. Džiugu, kad Vyriausybė pradėjo diskusijas ir Seimui pateikė negautų savivaldybių pajamų grąžinimo įstatymo pataisą. Pataisą priėmus per 3 metus buvo kompensuota apie 270 mln. litų. Lygiagrečiai vyko diskusija ir su kongreso sekretoriatu dėl situacijos Lietuvoje, bet kai atvyko delegacija iš Vietos ir regionų valdžių kongreso, teismai jau buvo pasibaigę“.

Atvykusi delegacija tyrė: 1. Ko trūksta Lietuvos teisės aktuose, kas buvo numatyta Lietuvos išpareigojimuose prieš ratifikuojant Europos vietos savivaldos chartiją? 2. Kaip įgyvendinami prisiimti išpareigojimai, numatyti teisės aktuose?

Kas buvo nustatyta? 1. Įgyvendinant subsidiarumo principą, išsamiau jį pateikti Lietuvos teisės aktuose. 2. Kai kuriais atvejais su vietos savivalda susijusi teisinė sistema yra neišsami ir prieštaringa chartijos nuostatai įgyvendinti teisę ginti savo narius.

Kalbant apie subsidiarumo principo įgyvendinimą Lietuvos teisės aktuose nustatyta, kad Lietuvos vietos valdžios institucijoms suteikiami išskirtiniai įgaliojimai ir jų negali panaikinti arba apriboti kitos centrinės regioninės valdžios institucija, išskyrus įstatymo numatytus atvejus. Taigi, tokią teisę turi tik Seimas, bet praktikoje yra taip, kad įstatymuose atsiranda nuostatos, jog tam tikri veiksmai vietos savivaldybių atžvilgiu atliekami Vyriausybės arba jos įgaliotos institucijos nustatyta tvarka. Tada išeina, kad netgi ministerijos padalinio išleistas dokumentas tampa savivaldybėms įstatymu, o to neturėtų būti. Pavyzdžiui, atlyginimų nustatymas savivaldybių išlaikomiems švietimo darbuotojams; socialinėje srityje atlyginimus nustato ministrai, o pinigus išmoka savivaldybės iš lėšų, skirtų savarankiškoms funkcijoms vykdyti; dėl pasėlių deklaravimo; dėl šilumos kainų nustatymo ir t. t.

Buvo ir yra chartijos pažeidimų savivaldos institucijoms vykdant išpareigojimus, atsižvelgiant į vietos sąlygas. Tenka konstatuoti, kad per 10 metų ne tik kad nepadaryta pažanga, bet padėtis prastėja. Pavyzdžiui, prieš 10 metų, kai funkcijos būdavo skirstomos šiek tiek kitaip, savivaldybės turėjo šiek tiek

daugiau laisvių, tarkime, sutaupyta lėšas švietimo, socialinėje srityje naudoti kitoms reikmėms. Dabar jokių sutaupytų lėšų naudoti negalima. Pagal 2011 m. papildytą biudžetinės sandaros įstatymą net sutaupyta moksleivių krepšelio lėšas reikės grąžinti į valstybės biudžetą. Kita problema finansų srityje yra ta, kad ribojamos pajamos, surenkamos iš mokesčių, kurių dydį gali nustatyti vietos valdžios institucijos. Yra atsiradę keletas papildomų mokesčių dalykų, susijusių su žemės nuoma. Netgi įteisintas žemės nuomos mokesčio rinkimas, bet jis sudaro tik apie 1 proc. viso biudžeto.

2003 m. įstatymu savivaldos funkcijos suskirstytos į savarankiškas ir deleguotas, persvarstyta biudžeto pajamų formavimo metodika. Deleguotoms funkcijoms vykdyti lėšos numatomos tvirtinant nacionalinį biudžetą, tačiau mažinant lėšas savarankiškomis funkcijoms.

Dar vienas su finansais susijęs klausimas yra biudžeto mažinimas dėl krizės. Biudžetas mažinamas neproporcingai savivaldos atžvilgiu, nes valstybė savo biudžetą mažina 5 proc., savivaldybių – 15 proc., o dalį savarankiškomis savivaldybių funkcijoms vykdyti sumažino 30 proc. Toks mažinimas neteisėtas, nes pažeidžia ir chartiją, ir biudžeto sandaros ir finansinių rodiklių nustatymo savivaldybėms metodikos įstatymą. Numatyta, kad biudžetą mažinti galima tada, kai mažinamos funkcijos. Dabar funkcijos paliktos, dar pridėta papildomų, o finansuoti numatyta mažiau.

Opus klausimas – konsultacijos su savivaldybėmis priimant su jomis susijusius teisės aktus. Nors Lietuva yra viena iš nedaugelio Europos Tarybos ar Europos Sąjungos valstybių, kuriose Savivaldybių asociacija turi savo specifinį įstatymą ir tame įstatyme numatytos savivaldybių asociacijos teisės ir pareigos. Dauguma šalių neturi specifinių įstatymų, todėl kalbėdami su kitų šalių savivaldybininkais – švedais, danais – klausiamo, kaip jie priverčia centrinę valdžią diskutuoti su savivaldybėmis neturėdami net specialaus įstatymo? Atsakoma, anot B. Ropės, dažniausiai taip: ministerijos ir vyriausybė pačios siekia susiderinti su savivaldybėmis, nes jeigu ministerija ar vyriausybė su derina su asociacija diskusinį klausimą, sprendimai priimami labai lengvai ir ginčai baigiasi. Taigi, Lietuvoje gerai reglamentuota derinimo tvarka, bet pats derinimas nevyksta. Pavyzdžiui, jau keleri metai nebuvo derinamas įstatyme numatytas biudžetas.

4.5. Užduotys

Diskusijos klausimai

1. Kodėl šiuolaikiniame pasaulyje sampratos demokratija ir jėga dažnai vartojamos šalia viena kitos?
2. Kaip demokratijos procesų tyrinėtojas K. Kraučas apibūdina šiuolaikinę demokratiją?
3. Ar Lietuvos savivaldybės turi precedento neturintį atvejį, kai savo teises apgynė teisme?
4. Ką rodo Kaišiadorių, Mažeikių ir Ukmergės rajonų atvejai ginant silpnesnio teises?
5. Kuo remdamosi Lietuvos savivaldybės bandė kreiptis į teismus dėl pažeistų teisių per Lietuvos savivaldybių asociaciją?
6. Kokius Europos savivaldos chartijos pažeidimus konstatavo komisija, atvykusi iš Vietos ir regionų valdžių kongreso?

Savarankiškas darbas

1. Palyginkite Kaišiadorių, Mažeikių ir Ukmergės rajonų atvejus pagal subjektų dalyvavimą procesuose ir pasiektus rezultatus.
3. Išsiaiškinkite, ar jūsų gyvenamoje savivaldybėje nebuvo atvejų, panašių į anksčiau minėtus.
4. Susitik su vietos politiku ir paklausk, kaip dabar įgyvendinamos Europos savivaldos chartijoje numatytos savivaldybės teisės.

PRIEDAI

1 PRIEDAS

Ministrų komiteto rekomendacija Rec (2001) 19 šalims narėms dėl piliečių dalyvavimo vietos visuomeniniame gyvenime

776 posėdis–2001 m. gruodžio 6 d.

9.3 klausimas

Vietinės ir regioninės demokratijos stebėtojų komitetas (CDLR)

Ministrų komiteto rekomendacija Rec (2001) 19 šalims narėms dėl piliečių dalyvavimo vietos visuomeniniame gyvenime

(CM/Del/Dec (2001) 762/10.5a. ir b., CM (2001) 124 priedas, Parlamentinės asamblėjos nuomonė 232 (2001))

Sprendimai

Atsižvelgdami į Parlamentinės asamblėjos nuomonę 232 (2001), pavauduotojai:

1. patvirtino Ministrų komiteto rekomendaciją Rec (2001) 19 šalims narėms dėl piliečių dalyvavimo vietos visuomeniniame gyvenime, kaip nurodyta dabartinio Sprendimo tomo 18 priede;

2. atsižvelgė į paaiškinamąjį memorandumą (CM (2001) 124 priedas).

776 posėdis–2001 m. gruodžio 6 d.

18 priedas

(10,3 klausimas)

Ministrų komiteto rekomendacija Rec (2001) 19 šalims narėms dėl piliečių dalyvavimo vietos visuomeniniame gyvenime

(Priėmė Ministrų komitetas 2001 m. gruodžio 6 d. Ministrų pavauduotojų 776-ajame posėdyje)

Ministrų komitetas pagal Europos Tarybos nuostatų 15.b straipsnį, atsižvelgdamas į tai, kad Europos Tarybos tikslas yra pasiekti didesnės vienybės tarp savo narių siekiant apginti ir įgyvendinti idealus bei principus, kurie yra jų bendras palikimas, ir skatinti ekonominę bei socialinę jų pažangą;

atsižvelgdamas į tai, kad piliečių dalyvavimas sudaro pačią demokratijos esmę ir kad piliečiai, ištikimi demokratinėms vertybėms, skiriantys daug dė-

mesio savo pilietinėms pareigoms, ir įsitraukiantys į politinę veiklą, yra kiekvienos demokratinės sistemos gyvybinės jėgos šaltinis;

įsitikinęs, kad vietinė demokratija yra viena iš Europos šalių demokratijos kertinių akmenų ir kad jos sustiprinimas yra stabilumo veiksnys;

teigdamas, kad vietinė demokratija turi veikti naujame sudėtingame kontekste, atsirandančiame ne tik iš struktūrinių ir funkcinių pokyčių vietos vyriausybiniėje organizacijoje, bet taip pat iš radikalių politinių, ekonominių ir socialinių pokyčių, Europoje bei globalizacijos proceso;

žinodamas, kad vystosi visuomenės lūkesčiai, kad vietiniai politiniai įsitikinimai keičia formą ir tam reikia didesnio tiesioginio, lankstaus ir *ad hoc* (*specialaus*) dalyvavimo metodų;

atsižvelgdamas į tai, kad tam tikromis aplinkybėmis žmonių pasitikėjimo savo išrinktomis institucijomis lygis mažėja ir kad valstybės institucijos turi vėl veikti su visuomene ir atsakyti visuomenei naujais būdais, kad išlaikytų sprendimų priėmimo teisėtumą;

pripažindamas, kad yra daug įvairiausių priemonių skatinti piliečius dalyvauti, ir kad jos gali būti pritaikytos įvairioms vietos bendruomenių aplinkybėms;

atsižvelgdamas į tai, kad piliečių teisė išsakyti savo nuomonę priimant daugelį sprendimų, reikalaujančių ilgalaikių įsipareigojimų arba pasirinkimų, kuriuos sunku pakeisti ir kurie susiję su piliečių dauguma, yra vienas iš demokratinų principų, bendrų visoms Europos Tarybos šalims narėms;

atsižvelgdamas į tai, kad ši teisė gali būti tiesiogiai įgyvendinta vietiniu lygmeniu ir kad dėl to reikia imtis priemonių, kad piliečiai aktyviau dalyvautų vietinių reikalų valdyme, kartu garantuojant tokio valdymo operatyvumą ir efektyvumą;

vėl patvirtindamas savo įsitikinimą, kad atstovaujama demokratija yra šalių narių bendro palikimo dalis ir piliečių dalyvavimo visuomeniniame gyvenime nacionaliniu, regioniniu bei vietiniu lygmenimis pagrindas;

atsižvelgdamas į tai, kad piliečių ir išrinktų vietos atstovų dialogas yra labai svarbus vietinei demokratijai, nes jis sustiprina vietinės demokratijos institucijų teisėtumą ir jų veiksmų efektyvumą;

atsižvelgdamas į tai, kad laikydamosi subsidiarumo principo vietinės valdymo institucijos turi ir privalo priimti pagrindinį vaidmenį, skatinti piliečius dalyvauti ir kad bet kokios „vietinio demokratinio dalyvavimo politikos“ sėkmė priklauso nuo šių valdymo institucijų įsipareigojimo;

atsižvelgdamas į Ministrų komiteto rekomendaciją Nr. R (81) 18 šalims narėms, susijusią su dalyvavimu savivaldybių lygmeniu, ir turėdamas galvoje,

kad pokyčiai, įvykę nuo jos priėmimo, pagrindžia šios rekomendacijos pakeitimą dabartine rekomendacija;

atsižvelgdamas į Parlamentinės asamblėjos nuomonę Nr. 232 (2001);

atsižvelgdamas į Europos vietinių ir regioninių valdymo institucijų Kongreso nuomonę 15 (2001) ir į Kongreso dokumentus, kurie svarbūs šioje srityje,

rekomenduoja, kad šalių narių vyriausybės:

1. suformuotų politiką, apimančią vietines ir – jei taikoma – regionines valdymo institucijas, skatinančią piliečius dalyvauti vietos visuomeniniame gyvenime, pasinaudojant Europos vietos savivaldos sutarties, kuri buvo patvirtinta kaip tarptautinė sutartis 1985 m. spalio 15 d. ir kurią iki šios dienos ratifikavo didelė Europos Tarybos šalių narių dalis, principais bei šios rekomendacijos I priede esančiais principais;
2. patvirtintų politikos, kuri čia apibrėžta, priemonių laikymąsi neperžengiant savo įgaliojimų ir ypač atsižvelgiant į teisinės sistemos, skirtos piliečiams dalyvauti, tobulinimą. Svarbu užtikrinti, kad nacionaliniai įstatymai ir nuostatai įgalintų vietines ir regionines valdymo institucijas panaudoti įvairias priemones, kurias atitinka Ministrų komiteto rekomendacijos Nr. R (2000) 14 šalims narėms pirmas punktą apie vietinius mokesčius, finansinį sulyginimą ir dotacijas vietinėms valdymo institucijoms;
3. tinkamai paragintų vietines ir regionines valdymo institucijas:
 - pritarti šios rekomendacijos I priede išdėstytiems principams ir įsipareigoti veiksmingai įgyvendinti piliečių skatinimo dalyvauti vietos visuomeniniame gyvenime politiką;
 - patbulinti vietinius nuostatus ir praktinius susitarimus, susijusius su piliečių dalyvavimu vietos visuomeniniame gyvenime, ir imtis bet kokių kitų priemonių, kurios įeina į jų įgaliojimus, kad skatintų piliečių dalyvavimą, tinkamai atsižvelgiant į šios rekomendacijos II priede išvardytas priemones;
4. užtikrintų, kad ši rekomendacija būtų išversta į atitinkamų šalių valstybinę kalbą arba kalbas ir būtų išleista joms priimtinu būdu bei pateikta vietinėms ir regioninėms valdymo institucijoms;

Nusprendžia, kad ši rekomendacija pakeis rekomendaciją Nr. R (81) 18, susijusią su dalyvavimu savivaldybių lygmeniu.

I priedas

Pagrindiniai vietinės demokratinės dalyvavimo politikos principai

1. Garantuoti piliečių teisę į aiškia, išsamią informaciją apie įvairius dalykus, svarbius jų vietinei bendruomenei, ir į savo nuomonės pareiškimą priimant esminius sprendimus, susijusius su jos ateitimi.
2. Ieškoti naujų būdų sustiprinti pilietinės atsakomybės jausmą ir skatinti demokratinio dalyvavimo kultūrą, bendrą bendruomenės ir vietinėms valdymo institucijoms.
3. Plėtoti supratimą apie priklausymą bendruomenei ir skatinti piliečius priimti atsakomybę bei prisidėti prie savo bendruomenės gyvenimo.
4. Laikyti svarbiu dalyku valstybės valdymo institucijų ir piliečių bendravimą bei skatinti vietinius vadovus pabrėžti piliečių dalyvavimą ir atsižvelgti į jų poreikius bei lūkesčius, kad jų išreikšti poreikiai būtų tinkamai patenkinti.
5. Patvirtinti išsamų metodą dėl piliečių dalyvavimo klausimo, kuriuo būtų atsižvelgiama ir į atstovavimo demokratijos mechanizmą, ir į tiesioginio dalyvavimo sprendimų priėmimo procese formas bei vietinių reikalų tvarkymą.
6. Vengti per daug griežtų sprendimų ir leisti eksperimentuoti, teikiant pirmenybę įgaliojimui, o ne taisyklių nustatymui; taigi, pateikti įvairias dalyvavimo priemones ir galimybę jas sujungti bei pagal aplinkybes pritaikyti jų panaudojimo būdą.
7. Pradėti nuo nuodugnaus padėties įvertinimo, susijusio su vietiniu dalyvavimu, nustatyti tinkamas gaires ir įvesti stebėsenos sistemą bet kokiems jų pokyčiams tikrinti, kad būtų galima nustatyti piliečių dalyvavimo teigiamų arba neigiamų tendencijų priežastis bei įvertinti taikytų mechanizmų poveikį.
8. Suteikti galimybę pasikeisti informacija apie geriausią piliečių dalyvavimo praktiką šalims ir jų viduje, paremti vietinių valdymo institucijų bendrą mokymąsi apie įvairių dalyvavimo metodų efektyvumą ir užtikrinti, kad visuomenė būtų gerai informuota apie visas esamas galimybes.
9. Kreipti ypatingą dėmesį į tas piliečių kategorijas, kurios susiduria su dideliais sunkumais, kad galėtų aktyviai dalyvauti, arba į tuos, kurie faktiškai lieka vietos visuomeninio gyvenimo nuošalyje.
10. Pripažinti teisingo moterų atstovavimo vietinėje politikoje svarbą.
11. Pripažinti galimybę, kad vaikai ir jauni žmonės atstovauja vietinių bendrijų ilgalaikei plėtrai ir pabrėžti vaidmenį, kurį jie gali suvaidinti.

12. Pripažinti ir sustiprinti vaidmenį, kurį vaidina asociacijų bei piliečių grupės kaip pagrindiniai partneriai, plėtodamos ir remdamos dalyvavimo kultūrą, ir kaip varomosios jėgos praktiškai taikant demokratinį dalyvavimą.
13. Pritraukti bendras valdymo institucijų pajėgas visais teritoriniais lygmenimis, kad kiekviena valdymo institucija būtų atsakinga už tai, kad pagal savo kompetenciją imtųsi atitinkamų veiksmų vadovaudamasi subsidiarumo principo.

II priedas

Veiksmai ir priemonės piliečių dalyvavimui vietos visuomeniniame gyvenime skatinti ir stiprinti

A. Bendrieji veiksmai ir priemonės

1. Nustatyti, ar sudėtingame ir vis smarkiau globalizacijos proceso veikiamame pasaulyje visuomenei yra aiški vietinių veiksmų ir sprendimų priėmimo proceso svarba, besikeičiančioje aplinkoje nustatant pagrindinius vietinių valdymo institucijų vaidmenis.
2. Tinkamai pabrėžti šiuos vaidmenis ir, jeigu reikia, nustatyti, ar įgaliojimų, vykdomų nacionaliniu, regioniniu ir vietiniu lygmenimis, pusiausvyra yra tokia, kad užtikrintų, jog vietinės valdymo institucijos ir išrinkti atstovai turėtų pakankamai galimybių skatinti ir motyvuoti piliečių dalyvavimą. Šiame kontekste pasinaudoti visomis galimybėmis funkcijoms decentralizuoti, pavyzdžiui, deleguojant daugiau atsakomybės dėl mokyklų, vaikų darželių ir kitų įstaigų vaikams arba kūdikiams, priežiūros įstaigų vyresnio amžiaus žmonėms, ligoninių ir poliklinikų, sporto ir laisvalaikio centrų, teatrų, bibliotekų ir t. t.
3. Gerinti piliečių švietimą ir įtraukti į mokyklų programas bei ugdymo planus uždavinį skatinti suvokimą apie atsakomybę, kuri yra privaloma kiekvienam demokratinės visuomenės individui, ypač vietinėje bendruomenėje, nesvarbu, ar jis yra išrinktas atstovas, vietinis administratorius, valstybės tarnautojas, ar eilinis pilietis.
4. Bet kokiomis tinkamomis priemonėmis, įskaitant elgesio kodekso sudarymą, skatinti išrinktus vietinius atstovus ir vietines valdymo institucijas elgtis taip, kad būtų laikomasi aukštų etinių normų, ir užtikrinti, kad būtų laikomasi šių normų.
5. Pasiūlyti, kad vietinių institucijų ir valdymo institucijų veiklos metodai būtų skaidresni, ir ypač:
 - i. užtikrinti visuomeninį vietinio sprendimų priėmimo proceso pobūdį (vietinės tarybos ir vietinių vykdomųjų posėdžių darbotvarkių skelbimas; vietinės tarybos posėdžiai ir visuomenei atviri

jos komitetai; klausimų ir atsakymų sesijos, posėdžių ir nutarimų protokolų skelbimas ir t. t.);

- ii. užtikrinti ir palengvinti kiekvieno piliečio priėjimą prie informacijos, susijusios su vietiniais reikalais (įkurti informacinius biurus, dokumentų centrus, viešąsias duomenų bazines; naudojantis informacinėmis technologijomis; supaprastinti administracinius formalumus ir mažinti dokumentų kopijų gavimo kaštus ir t. t.);
- iii. teikti atitinkamą informaciją apie administracinius organus ir organizacinę jų struktūrą bei informuoti piliečius, kuriuos tiesiogiai veikia bet kokia nuolatinė šių procedūrų pažangos veikla ir atsakingų asmenų tapatybė.

6. Įgyvendinti visaverčio bendravimo politiką, kad piliečiai turėtų galimybę geriau suprasti pagrindinius svarbius bendruomenei klausimus ir pagrindinių politinių sprendimų, kuriuos turi priimti jos organai, prasmę bei informuoti piliečius apie galimybes dalyvauti vietos visuomeniniame gyvenime ir to dalyvavimo formas.

7. Tankiausiai apgyvendintuose miesto centruose ir kaimo rajonuose plėtoti apylinkių demokratiją, kad piliečiai turėtų daugiau įtakos savo vietinėje aplinkoje ir savivaldybių veikloje įvairiose savivaldybės srityse. Tiksliau tariant:

- i. regioniniu lygmeniu įsteigti organus, kurie būtų tinkamai išrinkti, arba sudaryti iš išrinktų atstovų, kuriems galėtų būti suteiktos patariamąsios ir informacinės funkcijos bei galbūt deleguoti vykdomieji įgaliojimai;
- ii. regioniniu lygmeniu įsteigti administracines įstaigas vietinių valdymo institucijų ir piliečių ryšiams palengvinti;
- iii. kiekvienoje srityje patvirtinti kompleksinį metodą viešosioms paslaugoms organizuoti ir teikti, pagrįstą ryžtu išklausti piliečius ir pritaikytą jų poreikiams;
- iv. skatinti vietinius gyventojus įsitraukti – tiesiogiai arba per apylinkių asociacijas – į projektų, tiesiogiai susijusių su jų aplinka, pavyzdžiui, žaliųjų teritorijų ir žaidimų aikštelių, kovos su nusikalstamumu, paramos / savipagalbos bazės (vaikų priežiūros, vyresnio amžiaus žmonių globos ir t. t.), kūrimą ir įgyvendinimą.

B. Veiksmai ir priemonės, susijusios su dalyvavimu vietiniuose rinkimuose ir atstovavimu demokratijos sistemoje

1. Atlikti vietinių rinkimų sistemų veiklos auditus, kad būtų galima nustatyti kokias nors esmines klaidas arba balsavimo susitarimus, kurie galėtų atbaidyti tam tikras gyventojų grupes nuo balsavimo, ir apsvarstyti tų klaidų arba susitarimų galimybes.

2. Siekti skatinti dalyvavimą rinkimuose. Kai reikia, surengti informacines kampanijas, kad būtų paaiškinta, kaip balsuoti, ir bendrai skatinti žmones užsiregistruoti balsuoti bei balsuoti. Informacinės kampanijos, skirtos tam tikroms gyventojų grupėms, taip pat gali būti tinkamas pasirinkimas.
3. Atlikti balsuotojų registracijos ir dalyvavimo rinkimuose auditus, siekiant nustatyti, ar yra kokių nors bendro modelio pasikeitimų, ar yra kokių nors problemų, susijusių su tam tikromis piliečių kategorijomis arba grupėmis, kurios mažai domisi balsavimu.
4. Apsvarstyti priemones, kurios įgalintų patogiau balsuoti, atsižvelgiant į šiuolaikinio gyvenimo būdo sudėtingumą ir poreikius, pvz.:
 - i. iš naujo apsvaustyti balsavimo punktų veiklos metodą (balsavimo punktų skaičių, prieinamumą, darbo valandas ir t. t.);
 - ii. pasiūlyti naujus balsavimo pasirinkimo būdus, kurie labiau atitinka kiekvienos šalies narės piliečių siekius (išankstinis balsavimą, balsavimą paštu, balsavimą pašto skyriuose, elektroninį balsavimą ir t. t.);
 - iii. įdiegti specialias pagalbos formas (pavyzdžiui, neįgaliems arba neraštingiems žmonėms) arba kitus specialius balsavimo susitarimus tam tikroms balsuotojų kategorijoms (balsavimas pagal įgaliojimą, balsavimas namuose, balsavimas ligoninėje, balsavimas kareivinėse arba kalėjimuose ir t. t.)
5. Prireikus, siekiant įvertinti visas numatomas priemones, vykdyti bandomuosius projektus (arba sudaryti jiems sąlygas), kad būtų išbandyti nauji balsavimo susitarimai.
6. Patikrinti kandidatų į vietines tarnybas atrankos procedūras ir atsižvelgti, pavyzdžiui, į tai:
 - i. ar balsuotojai turi būti įtraukti į kandidatų atrankos procesą, pavyzdžiui, pasiūlant galimybę pateikti nepriklausomus sąrašus ar individualias kandidatūras arba suteikiant balsuotojams galimybę atiduoti vieną arba daugiau privilegijuotų balsų;
 - ii. ar balsuotojai turėtų turėti didesnę įtaką rinkimuose arba skiriant vietinius vykdomuosius organus (jų vadovus); tai galima pasiekti tiesioginiais rinkimais, privalomais referendumais arba kitais metodais.
7. Patikrinti klausimus, susijusius su rinkimų tarnybų santykinę balsų daugumą, kad būtų galima pritaikyti priemones, skirtas užkirsti kelią buvimui tuo pačiu metu valdžioje, jeigu tai trukdytų tinkamai atlikti atitinkamas pareigas arba sukeltų interesų konfliktą.

8. Patikrinti sąlygas, reglamentuojančias renkamų pareigų ėjimą, kad būtų galima nustatyti, ar tam tikri išrinktų vietinių atstovų padėties aspektai arba praktiniai susitarimai dėl pareigų ėjimo galėtų sutrukdinti dalyvauti politikoje. Prireikus atsižvelgti į priemones, skirtas šioms kliūtims pašalinti, ir ypač įgalinti išrinktus atstovus skirti atitinkamai laiko savo pareigoms bei atleisti juos nuo tam tikrų ekonominių suvaržymų.

C. Veiksmai ir priemonės tiesioginiam visuomeniniam dalyvavimui priimant vietinius sprendimus ir tvarkant vietinius reikalus skatinti:

1. Skatinti piliečių ir išrinktų vietinių atstovų dialogą bei informuoti vietines valdymo institucijas apie įvairias technikas, skirtas ryšiams su visuomene palaikyti, ir didelę būdų, kuriais visuomenė gali vaidinti tiesioginį vaidmenį priimant sprendimus, įvairovę. Tokių supratimą būtų galima plėtoti paskelbiant nurodymus (pvz., visuomeninio dalyvavimo vietiniu lygmeniu sutarties forma), rengiant konferencijas ir seminarus arba gerai administruojant interneto svetainę, kad būtų galima informuoti apie geros praktikos pavyzdžius ir gauti apie juos informaciją.
2. Tyrimais ir diskusijomis plėtoti supratimą apie įvairių priemonių, taikomų piliečių dalyvavimo sprendimo priėmimo procese, pranašumus ir trūkumus ir skatinti vietines valdymo institucijas taikyti naujoves bei eksperimentus, siekiant palaikyti ryšius su visuomene ir ją labiau įtraukti į sprendimų priėmimo procesą.
3. Kiek įmanoma aktyviau pasinaudoti šiomis konkrečiomis priemonėmis:
 - i. naujomis informacinėmis ir komunikacijų technologijomis, imtis priemonių, siekiant užtikrinti, kad vietinės valdymo institucijos ir kiti valstybiniai organai naudotų (be tradicinių ir vis dar vertinamų metodų, tokių kaip oficialūs viešieji pranešimai arba oficialūs lankstinukai) esamų komunikacijos priemonių įvairovę (dialoginės interneto svetainės, daugiakanalio transliavimo priemonės ir t. t.);
 - ii. patariamojo pobūdžio sprendimų priėmimo formomis, t. y. įtraukti keitimąsi informacija ir nuomonėmis, rengiant, pavyzdžiui: visuomeninius piliečių susirinkimus; piliečių vertinimo komisijomis ir įvairiais forumų, grupių, viešųjų komitetų, kurių funkcija yra patarti arba pateikti pasiūlymus, tipais; apskritaisiais stalais, viešosios nuomonės apklausomis, vartotojų apklausomis ir t. t.

4. Siūlyti arba, kai reikia, patobulinti įstatymus / nuostatus, kurie įgalina:
 - i. piliečių pateiktus prašymus / pasiūlymus, siūlymus ir skundus vietinei tarybai arba vietinėms valdymo institucijoms;
 - ii. visuotines iniciatyvas, raginančias išrinktus organus tvarkyti reikalus, pabrėžiamus iniciatyvose, kad piliečiai gautų atsaką arba kad būtų inicijuota referendumo procedūra;
 - iii. konsultacinius arba sprendimų priėmimo referendumus dėl vietinės svarbos reikalų, kuriuos sušaukia vietinės valdymo institucijos savo pačių iniciatyva arba vietinės bendruomenės prašymu;
 - iv. papildomo piliečių įtraukimo į sprendimų priėmimo organus, įskaitant atstovavimo organus, priemones;
 - v. priemones piliečiams įtraukti į valdymą (vartotojų komitetus, bendrijos valdybą, piliečių tiesioginį paslaugų valdymą ir t. t).
5. Suteikti piliečiams daugiau galimybių daryti didesnę įtaką vietiniam planavimui, strateginiams ir ilgalaikiams sprendimams, t. y.:
 - i. suteikti piliečiams galimybę dalyvauti įvairiuose sprendimų priėmimo proceso etapuose, susijusiuose su šiais sprendimais, aiškiai suskirstant šį procesą į kelias stadijas (pavyzdžiui, programos sudarymą, projektų ir alternatyvų projektų sudarymą, įgyvendinimą, biudžeto ir finansinį planavimą);
 - ii. iliustruoti kiekvieną planavimo proceso etapą aiškia, protinga medžiaga, kurią visuomenė gali gauti ir kuri naudojama, jeigu įmanoma, kartu su tradiciniais metodais (žemėlapiais, mastelių modeliais, garso ir vaizdo medžiaga), kai kitos priemonės yra prieinamos dėl naujų technologijų (CD-Rom, DVD, visuomenei prieinamos elektroninės dokumentų bazės).
6. Plėtoti sisteminius atgalinio ryšio mechanizmus, siekiant įtraukti piliečius į vietinio valdymo įvertinimą ir tobulinimą.
7. Užtikrinti, kad tiesioginis dalyvavimas turėtų realų poveikį sprendimų priėmimo procesui, kad piliečiai būtų gerai informuoti apie savo dalyvavimo poveikį ir kad jie matytų apčiuopiamus rezultatus. Nepanašu, kad toks dalyvavimas, kuris yra grynai simbolinis arba naudojamas tam, kad suteiktų teisėtumo statusą iš anksto priimamiems sprendimams, visuomenės būtų remiamas. Tačiau vietinės valdymo institucijos privalo būti sąžiningos visuomenei dėl su pasiūlymu susijusio tiesioginio dalyvavimo formų apribojimo ir stengtis nesukelti per didelių lūkesčių dėl galimybės suderinti įvairius čia esamus interesus, ypač kai sprendimai priimami dėl prieštarų interesų arba dėl išteklių normavimo.

8. Skatinti tinkamai pripažinti savanoriškumo dvasią, egzistuojančią daugelyje vietinių bendruomenių, pavyzdžiui, per dotacijų schemas arba kitomis paramos ir skatinimo formomis ne pelno, savanoriškose ir bendruomenių organizacijose, piliečių veiklos grupėse ir t. t. arba sudarant šioms organizacijoms ir vietinėms valdymo institucijoms, susijusioms su atitinkamomis šių šalių teisėmis, vaidmenimis ir lūkesčiais, sutartis.

D. Specialūs veiksmai ir priemonės skatinti tas piliečių kategorijas, kurioms dėl įvairių priežasčių sunku dalyvauti:

1. Reguliariai rinkti informaciją, kaip dalyvauja įvairių piliečių kategorijos, ir nustatyti, ar tam tikros kategorijos, tokios kaip moterys, jauni žmonės, mažiau teisių turinčios socialinės grupės ir tam tikros profesinės grupės yra nepakankamai atstovaujamos išrinktuose organuose ir / arba vaidina menką vaidmenį arba nevaidina jokio vaidmens rinkimų arba tiesioginio dalyvavimo formose.
2. Nustatyti tikslus, skirtus pasiekti tam tikrus atstovavimo ir / arba atitinkamų piliečių grupių dalyvavimo lygius ir sukurti specialių priemonių paketus, siekiant padidinti jų dalyvavimo galimybes, pavyzdžiui:
 - i. atitinkamoms piliečių grupėms pasiūlyti aktyvaus ryšių palaikymo ir informacinę politiką, įskaitant, kai tinka, specialias žiniasklaidos kampanijas, siekiant skatinti jų dalyvavimą (bus svarstomas tam tikro kalbos, žiniasklaidos ir kampanijos stiliaus patvirtinimas, pritaikytas kiekvienos grupės poreikiams);
 - ii. įvesti specialias institucines dalyvavimo formas, sukurtas, kai tai įmanoma, konsultuojantis su piliečių, skatinamų dalyvavauti, grupe arba grupėmis (yra daug galimybių, tokių kaip įvairios posėdžių, konferencijų arba papildomo įtraukimo formos, norint patenkinti specialius įvairių grupių poreikius);
 - iii. paskirti pareigūnus, specialiai atsakingus už įvairių reikalų, svarbių neįtrauktoms grupėms, sprendimą, perduodančius jų reikalavimus dėl pasikeitimų atitinkamiems sprendimų priėmimo organams ir atsiskaitančius grupėms už pasiektą pažangą bei pateikiančius atsakymą (teigiamą arba neigiamą) į jų reikalavimus.
3. Kalbant apie moteris, svarbu:
 - i. pabrėžti teisingo moterų atstovavimo sprendimų priėmimo organuose svarbą ir atsižvelgti į visus susitarimus, kurie galėtų padėti sujungti aktyvų politinį dalyvavimą su šeima ir darbu;

-
- ii. apsvarstyti, jeigu įmanoma, privalomų arba rekomenduojamų kvotų sistemų įvedimą mažiausiam tos pačios lyties kandidatų, kurie gali būti rinkimų sąraše, skaičiui ir / arba moterims rezervuotų vietų kvotą vietinėse tarybose, vietiniuose vykdomuosiuose organuose, įvairiuose komitetuose ir valdybose, sudarytose iš vietinių organų.
 4. Kalbant apie jaunus žmones, svarbu:
 - i. plėtoti mokyklą, kaip svarbią bendrą veiksmo vietą jaunų žmonių dalyvavimui ir demokratinio mokymosi procesui;
 - ii. skatinti vaikų tarybos, jaunimo tarybos iniciatyvas savivaldybių lygmeniu, kaip tikrai naudingas mokymo priemonės vietiniams piliečiams, kartu su galimybėmis palaikyti dialogą su jauniausiais visuomenės nariais;
 - iii. skatinti jaunimo asociacijas ir ypač lanksčių formų bei struktūrų plėtrą bendruomenės dalyvavimui, tokiam kaip jaunimo centrai, tinkamai panaudojant jaunų žmonių sugebėjimus patiems kurti projektus ir juos įgyvendinti;
 - iv. apsvarstyti galimybę sumažinti amžiaus cenzą balsavimui arba kandidatūros kėlimui į vietinius rinkimus bei dalyvavimui vietiniuose referendumuose, konsultacijose ir visuotinėse iniciatyvose;
 - v. apsvarstyti įvairias kitas iniciatyvų rūšis, kurias siūlo Europos sutartis dėl jaunų žmonių dalyvavimo savivaldybių ir regioniniame gyvenime, kurią 1992 m. priėmė Europos vietinių ir regioninių valdymo institucijų kongresas.
 5. Sarbu, kai tai susiję su užsieniečiais, skatinti aktyvų jų dalyvavimą nediskriminaciniu pagrindu vietinės bendrijos gyvenime, laikantis 1992 m. Europos Tarybos konvencijos dėl užsieniečių dalyvavimo visuomeniniame gyvenime vietiniu lygmeniu nuostatų, netgi kai jos nuostatos teisiškai nėra privalomos valstybėms, arba bent jau semiantis idėjų iš šioje konvencijoje minimų mechanizmų.

2 PRIEDAS

Ištraukos iš Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimo dėl Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų įstatymo, kad savivaldos rinkimuose yra tik (proporcinė) savivaldybių tarybų rinkimų sistema, kai dėl savivaldybių tarybų narių mandatų varžosi į politinių partijų sąrašus įtraukti kandidatai

Byla Nr. 06/07

LIETUVOS RESPUBLIKOS KONSTITUCINIS TEISMAS NUTARIMAS

**DĖL LIETUVOS RESPUBLIKOS SAVIVALDYBIŲ TARYBŲ RINKIMŲ
ĮSTATYMO 34 STRAIPSNIO (2006 M. GRUODŽIO 21 D. REDAKCIJA)
1 DALIES ATITIKTIES LIETUVOS RESPUBLIKOS KONSTITUCIJAI**

2007 m. vasario 9 d.

Vilnius

<...>

Remdamasis Lietuvos Respublikos Konstitucijos 102, 105 straipsniais, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 1 straipsniu, viešame Teismo posėdyje 2007 m. vasario 8 d. išnagrinėjo bylą Nr. 06/07 pagal pareiškėjo – Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo prašymą ištirti, ar Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 34 straipsnio (2006 m. gruodžio 21 d. redakcija) 1 dalies nuostata „kandidatus į savivaldybės tarybos narius gali kelti partija“ ta apimtimi, kuria, pasak pareiškėjo, išimtinės teisės kelti kandidatus į savivaldybių tarybų narius yra suteiktos politinėms partijoms, neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 35 straipsnio 2 daliai, 119 straipsnio 2 daliai, 135 straipsnio 1 daliai.

Konstitucinis Teismas **nustatė:**

Pareiškėjas – Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas nagrinėjo administracinę bylą. Teismas nutartimi bylos nagrinėjimą sustabdė ir kreipėsi į Konstitucinį Teismą su prašymu ištirti, ar Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo (toliau – ir Įstatymas) 34 straipsnio (2006 m. gruodžio 21 d. redakcija) 1 dalies nuostata „kandidatus į savivaldybės tarybos narius gali kelti partija“ ta apimtimi, kuria, pasak pareiškėjo, išimtinės teisės kelti kandidatus į savivaldybių tarybų narius yra suteiktos politinėms partijoms, neprieštarauja Konstitucijos 35 straipsnio 2 daliai, 119 straipsnio 2 daliai, 135 straipsnio 1 daliai.

<...>

konstatuoja:

1. Seimas 1994 m. gegužės 31 d. priėmė Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymą.

Šio Seimo priimto įstatymo 30 straipsnio 1 dalyje buvo *inter alia* nustatyta, kad „kandidatus į tarybos narius turi teisę kelti politinės partijos, politinės organizacijos“. Nagrinėjamos konstitucinės justicijos bylos kontekste pažymėtina, kad Respublikos Prezidentas šio Seimo priimto įstatymo nepasirašė ir savo 1994 m. birželio 16 d. dekretu Nr. 334 „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo priimto Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo grąžinimo Lietuvos Respublikos Seimui pakartotinai svarstyti“ grąžino Seimui pakartotinai svarstyti; vienas iš šiame Respublikos Prezidento dekrete nurodytų motyvų buvo tai, kad „įstatyme neatsižvelgus, jog pagal <...> Konstitucijos 5 straipsnį savivaldybių tarybos nevykdo valstybinės valdžios, suformuluota nuostata, kad kandidatus į tarybos narius turi teisę kelti tik politinės partijos ir organizacijos ir neleidžiama kelti kandidatų į tarybos narius visuomeninėms organizacijoms“, ir buvo pasiūlyta minėto Seimo priimto įstatymo 30 straipsnį išdėstyti, nustatant, kad „kandidatus į tarybos narius turi teisę kelti politinės partijos, politinės organizacijos ir visuomeninės organizacijos“.

<...>

III**Dėl Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 34 straipsnio (2006 m. gruodžio 21 d. redakcija) 1 dalies atitikties Konstitucijos 119 straipsnio 2 daliai.**

1. Konstitucijos 119 straipsnyje nustatyta:

„Savivaldos teisė laiduojama įstatymo numatytiems valstybės teritorijos administraciniam vienetais. Ji įgyvendinama per atitinkamas savivaldybių tarybas.

Savivaldybių tarybų nariais Lietuvos Respublikos piliečius ir kitus nuolatinius administracinio vieneto gyventojus pagal įstatymą ketveriems metams renka Lietuvos Respublikos piliečiai ir kiti nuolatiniai administracinio vieneto gyventojai, remdamiesi visuotine, lygia ir tiesiogine rinkimų teise, slaptu balsavimu.

Savivaldos institucijų organizavimo ir veiklos tvarką nustato įstatymas.

Lietuvos Respublikos įstatymams, Vyriausybės bei savivaldybės tarybos sprendimams tiesiogiai įgyvendinti savivaldybės taryba sudaro jai atskaitingus vykdomuosius organus.“

2. Pagal pareiškėjo – Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo prašymą sprendžiant, ar Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 34 straipsnio (2006 m. gruodžio 21 d. redakcija) 1 dalies nuostata „kandidatus į savival-

dybės tarybos narius gali kelti partija“ ta apimtimi, kuria, pasak pareiškėjo, išimtinės teisės kelti kandidatus į savivaldybių tarybų narius yra suteiktos politinėms partijoms, neprieštarauja Konstitucijos 119 straipsnio 2 daliai, būtina paisyti vietos savivaldos konstitucinės sampratos, taip pat išsiaiškinti, kokie vietos savivaldos tarybų rinkimų santykių teisinio reguliavimo imperatyvai kyla iš Konstitucijos.

Konstitucinis Teismas savo aktuose, priimtuose ankstesnėse konstitucinės justicijos bylose, aiškindamas vietos savivaldai skirtas, taip pat kitas Konstitucijos nuostatas yra suformulavęs plačią vietos savivaldos oficialią konstitucinę doktriną. Nagrinėjamos konstitucinės justicijos bylos kontekste pažymėtina, kad, kaip yra konstatavęs Konstitucinis Teismas:

– valstybės valdymas ir vietos savivalda yra dvi Konstitucijoje įtvirtintos viešosios valdžios sistemos; vietos savivalda – tai įstatymo numatytų valstybės teritorijos administracinių vienetų bendruomenių, t. y. teritorinių bendruomenių, kurias sudaro šių vienetų nuolatiniai gyventojai (Lietuvos Respublikos piliečiai ir kiti nuolatiniai gyventojai), savitvarka ir savaveiksmiškumas pagal Konstitucijos ir įstatymų apibrėžtą kompetenciją, savaveiksmiškumo pagrindais veikianti vietinė viešosios valdžios sistema, tiesiogiai nepavaldi valstybės valdžios institucijoms, netapatinama su valstybės valdymu ir formuojama bei funkcionuojanti kitokiais nei valstybės valdžia konstituciniais pagrindais (Konstitucinio Teismo 1998 m. vasario 18 d., 2002 m. sausio 14 d., 2002 m. gruodžio 24 d., 2003 m. kovo 17 d., 2003 m. gegužės 30 d. nutarimai, 2004 m. vasario 11 d. sprendimas, 2004 m. gegužės 25 d., 2004 m. gruodžio 13 d., 2005 m. liepos 8 d. nutarimai);

– savivaldos teisė įgyvendinama per demokratinę atstovavimą; savivaldybių tarybos, per kurias įgyvendinama savivaldos teisė, negali būti formuojamos tokiu būdu, kad kiltų abejonių dėl jų legitimumo, teisėtumo, *inter alia* dėl to, ar renkant asmenis į politines atstovaujamas institucijas nebuvę pažeisti demokratinės teisinės valstybės principai (Konstitucinio Teismo 2002 m. gruodžio 24 d. nutarimas, 2004 m. lapkričio 5 d. išvada);

<...>

4. Konstitucija nenustato įstatymų leidėjui jokių reikalavimų, kokią savivaldybių tarybų rinkimų sistemą pasirinkti. Ji nedraudžia ir keisti pasirinktos savivaldybių tarybų rinkimų sistemos. Minėta, kad valstybės valdymas ir vietos savivalda, kaip dvi viešosios valdžios sistemos, yra formuojamos ir funkcionuoja skirtingais konstituciniais pagrindais. Vadinasi, įstatymų leidėjas gali nustatyti skirtingas Seimo rinkimų ir savivaldybių tarybų rinkimų sistemas. Pagal Konstituciją savivaldybių tarybų rinkimų sistema neprivalo būti modeliuojama pagal Seimo rinkimų sistemą.

Antai įstatymu gali būti nustatyta vien proporcinė arba vien mažoritarinė savivaldybių tarybų rinkimų sistema, arba tokia rinkimų sistema, kai derinami proporcinės ir mažoritarinės sistemos elementai; nei vien proporcinė, nei vien mažoritarinė rinkimų sistemos, nei tokia rinkimų sistema, kai yra derinami tam tikri proporcinės ir mažoritarinės sistemų elementai, negali būti laikomos pažeidžiančiomis Konstitucijoje įtvirtintą tiesioginių rinkimų principą, reikalaujantį, kad savivaldybių tarybų narius rinktų rinkėjai, o ne kokios nors jų balsavimo pagrindu suformuotos „tarpinės“ institucijos (rinkikų kolegijos ar pan.). Juo labiau nei vien proporcinė, nei vien mažoritarinė rinkimų sistemos, nei tokia rinkimų sistema, kai yra derinami tam tikri proporcinės ir mažoritarinės sistemų elementai, negali būti laikomos savaime sudarančiomis prielaidas pažeisti laisvų, demokratiškų rinkimų reikalavimus, visuotinę, lygią rinkimų teisę, slaptą balsavimą, kitus demokratinės teisinės valstybės rinkimų standartus.

5. Tai, kad Konstitucija nenustato įstatymų leidėjui reikalavimų, kokią savivaldybių tarybų rinkimų sistemą pasirinkti, anaip tol nereiškia, kad iš Konstitucijos savivaldybių tarybų rinkimų santykių teisiniam reguliavimui apskritai nekyla jokių reikalavimų. Įstatymų leidėjas, įstatymu reguliuodamas savivaldybių tarybų rinkimų santykius, privalo paisyti Konstitucijos nuostatų – normų ir principų, konstitucinės vietos savivaldos sampratos.

<...>

8. Minėta, kad vietos savivalda yra teritorinių bendruomenių, kurias sudaro atitinkamų Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų nuolatiniai gyventojai (Lietuvos Respublikos piliečiai ir kiti nuolatiniai gyventojai), savitvarka ir savaveiksmiškumas pagal Konstitucijos ir įstatymų apibrėžtą kompetenciją, savaveiksmiškumo pagrindais veikianti vietinė viešosios valdžios sistema, tiesiogiai nepavaldi valstybės valdžios institucijoms.

Konstitucinė vietos savivaldos samprata suponuoja kuo platesnes galimybes visiems atitinkamos teritorinės bendruomenės nariams dalyvauti priimant sprendimus dėl tos vietos (teritorinės bendruomenės) reikalų tvarkymo, taigi – ir kuo platesnes galimybes varžytis dėl vietų atitinkamos savivaldybės taryboje.

Rinkimai, taip pat ir savivaldybių tarybų, yra politinis procesas. Rinkimų teisė (ir aktyvioji, ir pasyvioji) yra glaudžiai susijusi su Konstitucijos 33 straipsnyje įtvirtinta Lietuvos Respublikos piliečio teise dalyvauti valdant savo šalį, taip pat su Konstitucijos 35 straipsnyje įtvirtinta piliečių teise laisvai vienytis į politines partijas, jei šių tikslai ir veikla nėra priešingi Konstitucijai ir įstatymams. Pažymėtina, kad politinių partijų steigimosi tikslai ir veikla yra neatsiejami nuo viešosios valdžios siekio, taigi ir nuo dalyvavimo rinkimuose į atstovaujamas viešosios valdžios institucijas, *inter alia*, į savivaldybių tary-

bas. Kad ir kokią savivaldybių tarybų rinkimų sistemą pasirinktų įstatymų leidėjas (vien proporcinę, vien mažoritarinę ar tokią, kai yra derinami tam tikri proporcinės ir mažoritarinės sistemų elementai), pagal Konstituciją negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kuris užkirstų kelią politinėms partijoms arba jų iškeltiems bei remiamiems kandidatams dalyvauti savivaldybių tarybų (jų narių) rinkimuose. Šiame Konstitucinio Teismo nutarime konstatuota, kad vien proporcinė savivaldybių tarybų rinkimų sistema savaime nesudaro prielaidų pažeisti Konstitucijoje įtvirtinto tiesioginių rinkimų principo, laisvų, demokratiškų rinkimų reikalavimų, visuotinės, lygios rinkimų teisės, slaptos balsavimo, kitų demokratinės teisės valstybės rinkimų standartų.

Vadinasi, tokia (proporcinė) savivaldybių tarybų rinkimų sistema, kai dėl savivaldybių tarybų narių mandatų varžosi į politinių partijų sąrašus įtraukti kandidatai, pagal Konstituciją yra galima.

9. Kita vertus, tai, kad tokia (proporcinė) savivaldybių tarybų rinkimų sistema, kai dėl savivaldybių tarybų narių mandatų varžosi į politinių partijų sąrašus įtraukti kandidatai, pagal Konstituciją yra galima, nereiškia, kad, pasirinkus vien proporcinę savivaldybių tarybų rinkimų sistemą (t. y. tokią sistemą, kai kandidatais savivaldybių tarybų rinkimuose negali būti iškelti pavieniai asmenys, neįtraukti į kandidatų sąrašus), yra konstituciškai pateisinama kandidatų sąrašus apriboti vien politinių partijų sudaromais sąrašais.

9.1. Pažymėtina, kad, kaip savo 2000 m. gruodžio 21 d. ir 2004 m. liepos 1 d. nutarimuose yra konstatavęs Konstitucinis Teismas, konstitucinės teisės laisvai vienytis į politines partijas turinį sudaro teisė steigti politines partijas, teisė įstoti į jas ir dalyvauti jų veikloje, taip pat teisė nebūti politinių partijų nariu, teisė išstoti iš jų; asmuo savo konstitucinę teisę nuspręsti, ar priklausyti, ar nepriklausyti kuriai nors politinei partijai, realizuoja arba jos nerealizuoja laisva valia; ši asmens laisva valia yra pagrindinis narystės politinėse partijose principas. Konstitucijos 35 straipsnio 2 dalies nuostata, kad niekas negali būti verčiamas priklausyti kokiam nors bendrijai, politinei partijai ar asociacijai, yra konstitucinė garantija, ginanti asmenį nuo priklausymo kokiam nors susivienijimui prieš jo valią.

Nagrinėjamos konstitucinės justicijos bylos kontekste ypač pabrėžtina, kad minėta konstitucinė garantija, ginanti asmenį nuo priklausymo kokiam nors politinei partijai prieš jo valią, reiškia ir tai, kad asmuo negali būti tiesiogiai arba netiesiogiai verčiamas būti susaistytas su kuria nors politine partija kokiais nors kitokiais – ne formalios narystės – ryšiais.

Taigi įstatymų leidėjas, įstatymu reguliuodamas savivaldybių tarybų rinkimų santykius, yra saistomas iš Konstitucijos kylančio reikalavimo nenustatyti tokio teisinio reguliavimo, kai asmuo, norintis pasinaudoti savo pasyviaja

rinkimų teise renkant savivaldybių tarybų narius, būtų priverstas siekti narystės kurioje nors politinėje partijoje arba susaistyti save su kuria nors politine partija kitokiais – ne formalios narystės – ryšiais.

Tai suponuoja būtinumą užtikrinti, kad, pasirinkus vien proporcinę savivaldybių tarybų rinkimų sistemą (t. y. tokią sistemą, kai kandidatais savivaldybių tarybų rinkimuose negali būti išskelti pavieniai asmenys, neįtraukti į kandidatų sąrašus), teritorinių bendruomenių nariai – Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų nuolatiniai gyventojai (Lietuvos Respublikos piliečiai ir kiti nuolatiniai gyventojai) turėtų galimybę būti renkami į atitinkamų savivaldybių tarybas ir neremiami jokios politinės partijos, būdami įrašyti į kurį nors ne politinės partijos sąrašą kaip kandidatai į savivaldybių tarybų narius. Pasirinkus tokią (proporcinę) savivaldybių tarybų rinkimų sistemą, turi būti užtikrinta galimybė teritorinių bendruomenių nariams savo pasyviąją rinkimų teisę įgyvendinti būnant įtrauktiems ir į kitokius – ne tik politinių partijų – sąrašus (o jeigu įstatymų leidėjas nuspręstų – ir individualiai). Susivienijimai (asociacijos), kurie pagal įstatymą turi turėti teisę sudaryti minėtus sąrašus, gali būti sukuriami tam tikriems savivaldybių tarybų rinkimams, bet jie, jeigu tai būtų nustatyta įstatyme, gali būti ir nuolat veikiantys.

<...>

11. Šiame Konstitucinio Teismo nutarime konstatuota, kad Savivaldybių tarybų rinkimų įstatyme yra nustatyta vien tokia proporcinė savivaldybių tarybų (jų narių) rinkimų sistema, kai savivaldybių tarybų rinkimuose varžosi tik į politinių partijų sąrašus įtraukti kandidatai; pagal įstatymo 34 straipsnio (2006 m. gruodžio 21 d. redakcija) 1 dalį, kurios nuostatos „kandidatus į savivaldybės tarybos narius gali kelti partija“ atitiktį Konstitucijai ginčija pareiškėjas (ją aiškinant viso šiame įstatyme nustatyto teisinio reguliavimo kontekste), pavieniai asmenys, neįtraukti į politinių partijų sąrašus, negali būti išskelti kandidatais savivaldybių tarybų rinkimuose, taip pat nėra numatyta, kad kandidatus į savivaldybių tarybų narius galėtų kelti susivienijimai (asociacijos), kurie nėra politinės partijos.

12. Toks teisinis reguliavimas nukrypsta nuo iš Konstitucijos, *inter alia* jos 119 straipsnio 2 dalies, kylančio reikalavimo, kad, įstatymų leidėjui pasirinkus vien proporcinę savivaldybių tarybų rinkimų sistemą (t. y. tokią sistemą, kai kandidatais savivaldybių tarybų rinkimuose negali būti išskelti pavieniai asmenys, neįtraukti į kandidatų sąrašus), teritorinių bendruomenių nariai – Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų nuolatiniai gyventojai turi turėti galimybę būti renkami į atitinkamų savivaldybių tary-

bas ir būdami įrašyti į kurią nors ne politinės partijos sąrašą kaip kandidatai į savivaldybių tarybų narius.

Kita vertus, nors Įstatymo 34 straipsnio (2006 m. gruodžio 21 d. redakcija) 1 dalyje nustatytas teisinis reguliavimas ir nukrypsta nuo minėto konstitucinio reikalavimo, nėra teisinio pagrindo konstatuoti, kad Įstatyme įtvirtinta savivaldybių tarybų rinkimų sistema iš esmės paneigia kitus iš Konstitucijos kylančius vietos savivaldos tarybų rinkimų santykių teisinio reguliavimo imperatyvus, neleidžia demokratiškai sudaryti savivaldos institucijų, deramai įgyvendinti savivaldos teisės. Taigi negalima teigti, kad tokiu teisiniu reguliavimu yra iš esmės paneigiama konstitucinė vietos savivaldos samprata – nuo jos yra nukrypstama tik ta apimtimi, kuria, įstatymų leidėjui pasirinkus vien proporcinę savivaldybių tarybų rinkimų sistemą, nėra nustatyta, kad Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų nuolatiniai gyventojai gali būti renkami į atitinkamų savivaldybių tarybas ir būdami įrašyti į ne politinių partijų sudaromus kandidatų į savivaldybių tarybų narius sąrašus.

13. Atsižvelgiant į išdėstytus argumentus, darytina išvada, kad Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 34 straipsnio (2006 m. gruodžio 21 d. redakcija) 1 dalis ta apimtimi, kuria, įstatymų leidėjui pasirinkus vien proporcinę savivaldybių tarybų rinkimų sistemą, nėra nustatyta, kad Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų nuolatiniai gyventojai gali būti renkami į atitinkamų savivaldybių tarybas ir būdami įrašyti į ne politinių partijų sudaromus kandidatų į savivaldybių tarybų narius sąrašus, prieštarauja Konstitucijos 119 straipsnio 2 daliai.

<...>

nutaria:

Pripažinti, kad Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 34 straipsnio (2006 m. gruodžio 21 d. redakcija; Žin., Nr. 143-5445) 1 dalis ta apimtimi, kuria, įstatymų leidėjui pasirinkus vien proporcinę savivaldybių tarybų rinkimų sistemą, nėra nustatyta, kad Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų nuolatiniai gyventojai gali būti renkami į atitinkamų savivaldybių tarybas ir būdami įrašyti į ne politinių partijų sudaromus kandidatų į savivaldybių tarybų narius sąrašus, prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 119 straipsnio 2 daliai.

3 PRIEDAS

Tyrimų anketos „Vietos demokratija 2009“ pavyzdys (politikams)²⁷⁹ANKETA SAVIVALDYBĖS POLITIKAMS
Tyrimas „Vietos demokratija 2009“

A. INFORMACIJA APIE VIETOS ATSTOVAVIMO DEMOKRATIJĄ

1. Per paskutinius rinkimus į savivaldybės tarybą piliečių dalyvavimo ir motyvavimo skatinimas savivaldybėje pasireiškė:

Apibraukite Jūsų savivaldybei tinkančius atsakymus

		Visiškai ne	Silpnai	Paten- kinamai	Ak- tyviai	Labai aktyviai
a)	Vietos informavimo kampanija skirta rinkėjų aktyvumui padidinti	1	2	3	4	5
b)	Politinių partijų skirtingų savivaldybės plėtojimo strategijų pristatymas	1	2	3	4	5
c)	Skirtingų politinių partijų rinkimų agitacinės medžiagos pristatymas gyventojams į namus	1	2	3	4	5
d)	Savivaldybės atliekama gyventojų grupių, nedalyvaujančių rinkimuose, analizė	1	2	3	4	5
e)	Atviras ir aktyvus kandidatų rinkimo procesas	1	2	3	4	5
f)	Politinių partijų noras įtraukti visuomenę į kandidatų rinkimo procesą	1	2	3	4	5
g)	Politinių partijų veiksmai informuojant potencialius kandidatus apie tarybos narių vaidmenį ir taip motyvuojant juos	1	2	3	4	5
h)	Kita (įrašykite)	1	2	3	4	5

²⁷⁹ Kitos anketos iš esmės yra analogiškos, nes jose nėra dalies klausimų, skirtų tik politikams

2. Tarybos narių ir valstybės tarnautojų (administracijos darbuotojų) etikos kodeksai:

<i>Apibraukite Jūsų savivaldybei tinkančius atsakymus</i>		NE	TAIP	NEŽINAU
a)	Tarybos nariai kartais dalyvauja rengiant ir priimant turtinių ir finansinių klausimų sprendimus, susijusius su jų pačių ar artimų giminaičių privačiais interesais	1	2	3
b)	Tarybos nariai kartais dalyvauja rengiant klausimus, susijusius su įmone ar organizacija, kurioje eina vadovo pareigas, nors ir nedalyvauja balsavime	1	2	3
c)	Meras sistemingai siūlo tarybos nariams, turintiems interesų konfliktą, nedalyvauti sprendimo priėmimo procese	1	2	3
d)	Kai kurie tarybos nariai aktyviai proteguoja savo asmeninius ar verslo interesus	1	2	3
e)	Administracijos darbuotojai sistemingai nušalinami nuo klausimų, susijusių su jų šeimos ar verslo interesais, rengimo	1	2	3
f)	Kita (įrašykite prie TAIP)			

B. PILIEČIŲ DALYVAVIMAS

3. Savivaldybėje per pastaruosius metus buvo taikomi šie piliečių dalyvavimo metodai:

<i>Apibraukite Jūsų savivaldybei tinkančius atsakymus</i>		NE	TAIP	NEŽINAU
a)	Atviri sprendimų priėmėjų ir piliečių diskusijų forumai	1	2	3
b)	Susitikimai su piliečiais siekiant aptarti specialius klausimus	1	2	3
c)	Mero gyventojų priėmimo valandos	1	2	3
d)	Administracijos direktoriaus gyventojų priėmimo valandos	1	2	3
e)	Tarybos komitetų pirmininkų gyventojų priėmimo valandos	1	2	3
f)	Administracijos vadovaujančių darbuotojų gyventojų priėmimo valandos	1	2	3
g)	Peticijos	1	2	3

4. Ar posėdžiai atviri visuomenei:

Apibraukite Jūsų savivaldybei tinkančius atsakymus:

		Niekada	Labai retai	Kartais	Gana dažnai	Visada
a)	Savivaldybės tarybos	1	2	3	4	5
b)	Tarybos komitetų	1	2	3	4	5
c)	Bendruomenių tarybų	1	2	3	4	5
d)	Kita (įrašykite)	1	2	3	4	5

5. Ar šios žiniasklaidos priemonės naudojamos informuojant apie savivaldybės tarybos posėdžius?

Apibraukite Jūsų savivaldybei tinkančius atsakymus:

Apibraukite Jūsų savivaldybei tinkančius atsakymus:

		Niekada	Labai retai	Kartais	Gana dažnai	Visada
a)	Vietos spauda	1	2	3	4	5
b)	Vietos radijas	1	2	3	4	5
c)	Vietos televizija	1	2	3	4	5
d)	Tiesioginė vaizdo ir / ar garso transliacija iš posėdžio	1	2	3	4	5
e)	Vaizdo ir / ar garso transliacija internetu	1	2	3	4	5

6. Ar šios žiniasklaidos priemonės naudojamos informuojant gyventojus apie savivaldybės tarybos komitetų posėdžius?

Apibraukite Jūsų savivaldybei tinkančius atsakymus:

		Niekada	Labai retai	Kartais	Gana dažnai	Visada
a)	Vietos spauda	1	2	3	4	5
b)	Vietos radijas	1	2	3	4	5
c)	Vietos televizija	1	2	3	4	5
d)	Tiesioginė vaizdo ir / ar garso transliacija iš posėdžio	1	2	3	4	5
e)	Vaizdo ir / ar garso transliacija internetu	1	2	3	4	5

7. Ar vartotojų atstovai yra kviečiami arba skiriami į valdymo struktūras šiose savivaldybių įstaigose ir įmonėse?

<i>Apibraukite Jūsų savivaldybei tinkančius atsakymus</i>		NE	TAIP	NEŽINAU
a)	Savivaldybių įmonėse	1	2	3
b)	Mokyklose	1	2	3
c)	Sveikatos priežiūros įstaigose	1	2	3
d)	Socialinės rūpybos įstaigose	1	2	3
e)	Kitose organizacijose _____ <i>Nurodykite, kokiose</i>	1	2	3

8. Kokie apklausos metodai taikomi Jūsų savivaldybėje apklausiant gyventojus?

Apibraukite Jūsų savivaldybei tinkančius atsakymus

NE TAIP NEŽINAU,
kokiose paslaugų
srityse /
organizacijose?

a)	Gyventojų atsiliepimų dėžutės	1	2	3	<i>Nurodykite, kur konkrečiai</i> 1) 2) 3)
b)	Atsiliepimų linija (telefonu)	1	2	3	1) 2) 3)
c)	Atsiliepimų anketa	1	2	3	1) 2) 3)
d)	Paslaugų vartotojų taryba	1	2	3	1) 2) 3)
e)	Paslaugų kokybės tyrimas	1	2	3	1) 2) 3)
f)	Atsiliepimai savivaldybės interneto puslapyje	1	2	3	1) 2) 3)
g)	Kiti metodai _____ _____ _____ <i>Nurodykite, kokie?</i>	1	2	3	1) 2) 3)

9. Kokiomis informacinėmis priemonėmis Jūs naudojotės per pastarąją kadenciją?

		Informacijai apie savivaldybę platinti	Informacijai, susijusiai su bendruomenėmis, platinti
a)	Savivaldybių puslapiams vietos ar regioninėje spaudoje	1	2
b)	Savivaldybės leidžiamu informaciniu laikraščiu	1	2
c)	Informaciniais lapeliais, platina- mais gyventojams	1	2
d)	Savivaldybės internetiniu pusla- piu	1	2
e)	Vietos radijumi / TV	1	2
f)	Bendraisiais informaciniais susi- rinkimais	1	2
g)	Susirinkimais vietos bendruome- nėse	1	2
h)	Informacijos centrais, biblioteko- mis, mokyklomis ir pan.	1	2
i)	Bendruomenių klubais, gyventojų bendrijomis	1	2
j)	Informaciniais savivaldybės sten- dais, informacinėmis lentomis parduotuvėse ir pan.	1	2
k)	Kitomis priemonėmis _____ _____ <i>Nurodykite, kokiomis?</i>	1	2

10. Ar per pastaruosius metus, prieš priimant svarbų sprendimą, Jūsų savi-
valdybėje buvo išsiaiškinta gyventojų nuomonė? **Pastaba: kai surašysite sprendi-
mus, pažymėkite (apibraukite) vieną, kuris Jums atrodo svarbiausias.**

1) NE	2) TAIP	Nurodyti, prieš kokius sprendimus

11. Kokius metodus Jūs taikote, norėdami išsiaiškinti gyventojų nuomonę?

<i>Apibraukite Jūsų savivaldybei tinkančius atsakymus</i>		NE	TAIP
a)	Savivaldybių tarybų narių išvykos į probleminę vietą	1	2
b)	Susitikimai su gyventojais	1	2
c)	Konsultacijos telefonu	1	2
d)	Gyventojų anketavimas	1	2
e)	Atsiliepimai interneto puslapyje	1	2
f)	Diskusijos interente	1	2
g)	Gyventojų interviu	1	2
h)	Specializuoti susirinkimai su gyventojais (pvz., dėl teritorijų planavimo ir pan.)	1	2
i)	Seminarai (darbas grupėse) kuriant savivaldybės plėtojimo strategiją	1	2
j)	Vietos gyventojų apklausa	1	2
k)	Kita (<i>įrašykite skyrelyje TAIP</i>)		

12. Kokie trys patys svarbiausi būdai, kuriais gali pasinaudoti gyventojai Jūsų savivaldybėje, norėdami pareikšti savo nuomonę administracijos darbuotojams ir tarybos nariams?

- a)
- b)
- c)

13. Ar Jūsų savivaldybė remia piliečių bendruomenės plėtojimo iniciatyvas?

<i>Apibraukite Jūsų savivaldybei tinkančius atsakymus</i>		NE	TAIP	NEŽINAU
a)	Remia finansiškai	1	2	3
b)	Organizuoja mokymus, kaip skatinti piliečių aktyvumą	1	2	3
c)	Suteikia patalpas savivaldybės pastate nemokamai arba už simbolinį mokestį	1	2	3
d)	Suteikia patalpas, kuriose yra reikiama įranga	1	2	3
e)	Palaiko iniciatyvas žodiniais paskatinimais / prizais	1	2	3
f)	Kitais būdais _____ <i>Nurodykite, kokiais?</i>	1	2	3

14. Mūsų savivaldybė skatina aktyvų piliečių dalyvavimą vietos visuomenės gyvenime (Ivertinkite teiginius skalėje nuo 5 – laba gerai iki 1 – labai blogai)

		Labai gerai	Gerai	Patenkinamai	Blogai	Labai blogai
a)	Taryba	5	4	3	2	1
b)	Administracija	5	4	3	2	1
c)	Bendruomenės tarybos	5	4	3	2	1

15. Mūsų savivaldybėje piliečiai / gyventojai

(Ivertinkite teiginius skalėje nuo 5 – laba gerai iki 1 – labai blogai)

		Labai gerai	Gerai	Patenkinamai	Blogai	Labai blogai
a)	Žino, kokie sprendimai priimami savivaldybėje	5	4	3	2	1
b)	Tiesiogiai dalyvauja vietos visuomenės gyvenime	5	4	3	2	1

16. Mūsų savivaldybės žingsniai plėtojant vietos savivaldą

(Ivertinkite teiginius skalėje nuo 5 – laba gerai iki 1 – labai blogai)

		Labai svarbu	Svarbu	Naudinga	Turbūt naudinga	Nebūtina
a)	Parengta strategija / taisyklės kaip skatinti piliečių dalyvavimą vietos demokratijoje	5	4	3	2	1
b)	Parengta strategija / taisyklės, kaip teikti informaciją gyventojams	5	4	3	2	1
c)	Yra atsakingi administracijos darbuotojai už piliečių dalyvavimo skatinimą	5	4	3	2	1
d)	Vyksta Tarybos narių mokymas apie piliečių dalyvavimą	5	4	3	2	1
e)	Vyksta sistemingi (mažiausiai du sykius per metus) susirinkimai su visuomene	5	4	3	2	1
f)	Nuolat teikiama informacija apie vietos įvykius žiniasklaidai	5	4	3	2	1
g)	Vyksta internetinių paslaugų savivaldybėje gerinimas	5	4	3	2	1

i)	Vartotojų atstovai skiriami į savivaldybių paslaugų tiekimo įmonių valdymo organus	5	4	3	2	1
h)	Teikiamų paslaugų alternatyvos išaiškinamos piliečiams	5	4	3	2	1
k)	Vyksta politikų diskusijos dėl galimybių didinti pasyvių gyventojų grupių tiesioginį dalyvavimą	5	4	3	2	1

17. Iki įstatymo pakeitimo 2008 m. buvo gyvenamosios vietovės bendruomenės atstovai. Kaip vertinate jų veiklą Jūsų savivaldybėje?

Labai svarbi	Svarbi	Naudinga	Turbūt naudinga	Nebūtina
5	4	3	2	1

18. Pakeitus įstatymą savivaldybių seniūnijose renkami seniūnaičiai. Kokius kokybinius jų veiklos pokyčius galite numatyti?

	TAIP	NE	NEŽINAU
a) Niekas nevyko ir niekas nevyks	1	2	3
b) Centrinė valdžia taip paskatino piliečių iniciatyvumą	1	2	3
c) Centrinė valdžia slopina vietos valdžios iniciatyvas	1	2	3
d) Taip sudaromos sąlygos piliečiams realiai dalyvauti priimant vietos sprendimus	1	2	3
e) Kiti pokyčiai _____ Nurodykite, kokie? _____ _____	1	2	3

19. Vietos savivaldos pagrindų įstatymo 34 straipsnis nustato seniūnaičio teisės ir pareigos. Ar užtenka šių teisių?

TAIP	NE	NEŽINAU
1	2	3

20. Kaip manote, kas turi reglamentuoti teises ir pareigas, susijusias su vietos bendruomenės vidiniu gyvenimu?

		TAIP	NE	NEŽINAU
a)	Savivaldos įstatymas	1	2	3
b)	Savivaldybės tarybos sprendimas	1	2	3
c)	Vietos bendruomenės kolegialaus organo sprendimas	1	2	3
d)	Kita (<i>įrašykite</i>).....	1	2	3

21. Kas, Jūsų nuomone, turi didžiausią įtaką vietos bendruomenių raidai?

		TAIP	NE	NEŽINAU
a)	Lyderiai, suburiantys interesų turinčius žmones	1	2	3
b)	Valdžios institucijos, leidžiančios veikti vietos bendruomenėms	1	2	3
c)	Valdžios institucijos, skatinančios veikti vietos bendruomenes	1	2	3
d)	Vietos tradicijos	1	2	3
e)	Žmonių vidinis poreikis tvarkytis savo gyvenamojoje vietoje	1	2	3
f)	Socialinių ekonominių problemų mastas	1	2	3
g)	Galimybė sulaukti finansinės pagalbos iš fondų	1	2	3
h)	Galimybė sulaukti finansinės pagalbos iš vietos valdžios	1	2	3
i)	Kita – <i>įrašykite</i>	1	2	3

C. PASYVIOS GYVENTOJŲ GRUPĖS

22. Įvertinkite teiginį: savivaldybėje šios grupės nedalyvauja / neaktyviai dalyvauja vietos sprendimų priėmimo ir valdymo procese:

Apibraukite Jūsų savivaldybei tinkančius atsakymus

		Netiesa	Labiau ne nei taip	Nežinau	Labiau taip nei ne	Tiesa
a)	Moterys yra pasyvesnės	1	2	3	4	5
b)	Jaunimas ir vaikai yra pasyvesni	1	2	3	4	5
c)	Socialiai remtini žmonės yra pasyvesni	1	2	3	4	5
d)	Tam tikrų profesijų žmonės yra pasyvesni (<i>įrašykite profesiją</i>)					
	1.	1	2	3	4	5
	2.	1	2	3	4	5
	3.	1	2	3	4	5
e)	Kaimo žmonės yra pasyvesni	1	2	3	4	5
f)	Visi gyventojai yra pasyvūs	1	2	3	4	5

D. STRATEGINIS PLANAVIMAS IR VIETOS DEMOKRATIJA

23. Ar savivaldybėje funkcionuoja:

Apibraukite Jūsų savivaldybei tinkančius atsakymus

		NE	TAIP	NEŽINAU
a)	Gyventojų informavimo apie strateginių planų rengimą sistema	1	2	3
b)	Gyventojų įtraukimo į strateginių planų rengimo procesą sistema	1	2	3
c)	Gyventojų informavimo apie strateginių planų įgyvendinimą sistema	1	2	3

24. Jei į bent vieną 23 klausimo dalį atsakėte TAIP, prašome nurodyti bent tris metodus, kokius Jūsų savivaldybė taikė (-a) įtraukdama piliečius į strateginio planavimo procesą:

- a)
- b)
- c)

E. PAPILDOMA INFORMACIJA

25. Jei norite pasidalyti savo vietos patirtimi arba papildomai pakomentuoti Jūsų savivaldybės galimybes stiprinti vietos demokratiją

26. Klausimai apie respondentą

1. Išsilavinimas	☐ pradinis, ☐ vidurinis, ☐ nebaigtas aukštasis, ☐ aukštasis
------------------	---

2. Pareigos	☐ politikas, ☐ administracijos darbuotojas, ☐ aktyvus pilietis
-------------	---

Dėkojame už atsakymus ir skirtą laiką!

Tyrimą atlieka KTU Viešojo administravimo katedros ir MRU Viešojo administravimo katedros mokslininkai. Tyrimo koordinatorius doc. dr. Saulius Nefas saunef@mruni.lt, 8 687 35228

APIE AUTORIUŠ:

Saulius Nefas – socialinių mokslų daktaras, Mykolo Romerio universiteto Politikos ir vadybos fakulteto Viešojo administravimo katedros docentas.

1983 m. baigė Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto (dabar – Lietuvos edukologijos universitetas) Istorijos ir pedagogikos fakultetą. Studijavo Vilniaus pedagoginio universiteto Socialinės politikos katedros sociologijos doktorantūroje, dirbo pedagoginį, vadybinį ir politinį darbą. Yra Pasaulio banko, Jungtinių Vystymosi Tautų ir Europos Sąjungos administruojamų projektų ekspertas.

Nuo 2004 m. dirba Mykolo Romerio universitete. 2007 m. Mykolo Romerio universitete apgynė socialinių mokslų daktaro (vadyba ir viešasis administravimas) disertaciją. Yra daugiau kaip 20 mokslinių, metodinių, mokslo populiarinimo publikacijų ir praktinių vadovų autorius ir bendraautoris.

Mokslinių interesų sritys – bendruomeniškumas (komunitarizmas), savivalda, pilietinė visuomenė, strateginis planavimas, viešojo sektoriaus mokslo ir praktikos sąveika.

Vainius Smalskys – socialinių mokslų daktaras, Mykolo Romerio universiteto Politikos ir vadybos fakulteto Viešojo administravimo katedros vedėjas, docentas.

1992 m. baigė Vilniaus pedagoginio universiteto (dabar – Lietuvos edukologijos universitetas) Istorijos fakultetą. Vėliau mokėsi Kauno technologijos vadybos ir administravimo krypties doktorantūroje. Dirbo KTU Viešojo administravimo katedroje. 2006 m. Kauno technologijos universitete apgynė vadybos ir administravimo krypties daktaro disertaciją. 2006 m. perėjo dirbti į Mykolo Romerio universiteto Viešojo administravimo katedrą. Yra daugiau negu 50 mokslinių ir metodinių publikacijų autorius.

Mokslinių interesų sritys – valstybės tarnybos valdymas, viešojo sektoriaus raida bei šio sektoriaus modernizavimo aspektai.

Vytautas Šlapkauskas – socialinių mokslų daktaras, Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Teisės filosofijos ir istorijos katedros profesorius.

1976 m. baigė Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto (dabar – Lietuvos edukologijos universitetas) Fizikos ir matematikos fakultetą. Studijavo Vilniaus universiteto Pedagogikos katedros neakivaizdinėje aspirantūroje, dirbo pedagoginį ir mokslinį darbą.

1992 m. Vilniaus universitete apgynė pedagogikos mokslų kandidato disertaciją ir 1993 m. buvo nostrifikuotas socialinių mokslų daktaru. 1998 m. suteiktas socialinių mokslų docento vardas. Nuo 1998 m. dirba Mykolo Romerio universitete. 2006 m. Mykolo Romerio universitete atliko habilitacijos procedūrą teisės krypties, socialinių mokslų srityje. Yra daugiau kaip 65 mokslinių ir metodinių publikacijų autorius ir bendraautorius.

Mokslinių interesų sritys – teisės sociologija, teisės politika, teisė edukologija, visuomenės integralumas, socialinis ir nacionalinis saugumas.

Saulius Nefas, Vainius Smalskys, Vytautas Šlapkauskas

Ne39

DEMOKRATIJA IR VIETOS BENDRUOMENĖ LIETUVOJE. Vadovėlis. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidyba, 2011. 218 p.

Bibliogr. 33–34 p., 69 p., 91–92 p., 110–111 p., 146 p., 157–158 p., 169–170 p.
ISBN 978-9955-19-369-2

Pirmame vadovėlio skyriuje nagrinėjama demokratijos idėja, samprata, demokratijos rūšys bei demokratinės ir pilietinės visuomenės būklė Lietuvoje atkūrus nepriklausomybę. Keliama tiesiogiai susiję klausimai apie dviejų pilietinės visuomenės sampratų Lietuvoje konkurencinę erdvę, Lietuvos pilietinės visuomenės funkcijų būklę ir raidą bei Lietuvos visuomenės teisinės kultūros bruožus.

Antrame skyriuje apžvelgiami demokratinio piliečių dalyvavimo istoriniai bruožai ir kitų šalių patirtis. Supažindinama su Vakarų šalių patirtimi darant įtaką viešosios valdžios sprendimams, gvildenami šiuolaikiniai piliečių dalyvavimo principai, viešojo valdymo modernizavimas bei dalyvavimas rinkimuose kaip viena iš pagrindinių piliečių dalyvavimo formų, pateikiama Skandinavijos šalių piliečių dalyvavimo pavyzdžių.

Trečiame skyriuje aptariama klasikinės ir šiuolaikinės bendruomenės samprata, bendruomenių formos, bendruomenės ir visuomenės santykis, šiuolaikinės bendruomenės saviškūra ir jos bruožai. Nagrinėjama funkcionalios vietos bendruomenės samprata, išskiriami veiksniai ir veiksmai, darantys įtaką funkcionalumui, nubrėžiamos sąsajos su vietos demokratija. Pateikiami konkretūs atvejai ir tyrimo medžiaga, atskleidžiantys vietos bendruomenės ir demokratijos funkcionavimą.

Knyga rašyta kaip vadovėlis universitetų studentams, bet tikimasi, kad ja naudosis politikai ir administracijos darbuotojai, aktyvūs piliečiai, nes nuo jų atliekamų veiksmų labai priklauso vietos bendruomenės funkcionalumas ir demokratija Lietuvoje.

UDK 316.3(474.5)(075.8)

Saulius Nefas
Vainius Smalskys
Vytautas Šlapkauskas

DEMOKRATIJA IR VIETOS BENDRUOMENĖ LIETUVOJE
Vadovėlis

Redagavo Jūratė Balčiūnienė
Maketavo Daiva Šepetauskaitė

SL 585. 2012 01 18. 13,28 leidyb. apsk. l.

Tiražas 200 egz. Užsakymas 14 490

Išleido Mykolo Romerio universitetas

Ateities g. 20, Vilnius

Puslapis internete www.mruni.eu

El. paštas leidyba@mruni.eu

Parengė spaudai UAB „Baltijos kopija“

Kareivių g. 13B, Vilnius

Puslapis internete www.kopija.lt

El. paštas info@kopija.lt

Spausdino UAB „Vitaie Litera“

Kurpių g. 5–3, Kaunas

Puslapis internete www.bpg.lt

El. paštas info@bpg.lt